

ΝΕΦΕΛΗ / ΙΣΤΟΡΙΑ

Γκέοργκ Ίγκερς: *Η ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα*

Υπεύθυνος σειράς: Αντώνης Λιάκος

Επιμέλεια σειράς: Έφη Γαζή

Τίτλος πρωτοτύπου: Georg G. Iggers: *Historiography in the Twentieth century*

Georg G. Iggers

Η ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ

*Από την επιστημονική αντικειμενικότητα
στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΜΑΤΑΛΑΣ

© Για την ελληνική γλώσσα, Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Ασκληπιού 6, Αθήνα 106 80. Τηλ.: 3607744 - Fax: 3623093

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
ΑΘΗΝΑ 1999

Για τη Βίβλα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος και ευχαριστίες	9
Εισαγωγή.....	13
I. Η ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ: Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΕ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ	
1. Ο κλασικός ιστορισμός ως ιστοριογραφικό μοντέλο	39
2. Η κρίση του κλασικού ιστορισμού	50
3. Η οικονομική και κοινωνική ιστορία στη Γερμανία και οι απαρχές της ιστορικής κοινωνιολογίας	56
4. Αμερικανικές παραδόσεις κοινωνικής ιστορίας	62
II. Η ΜΕΣΗ ΦΑΣΗ: Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	
5. Γαλλία: τα <i>Annales</i>	73
6. Κριτική θεωρία και κοινωνική ιστορία: Η «ιστορική κοινωνική επιστήμη» στην Ομοσπονδιακή Γερμανία	91
7. Η μαρξιστική ιστορική επιστήμη από τον ιστορικό υλισμό στην κριτική ανθρωπολογία.....	107
III. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ	
8. Ο Λώρενς Στόουν και η «αναβίωση της αφήγησης».....	129
9. Από τη μακρο- στη μικροϊστορία: Η ιστορία της καθημερινής ζωής	134
10. Η «γλωσσική στροφή»: Το τέλος της ιστορίας ως επιστημονικού κλάδου;	156
11. Από τη σκοπιά της δεκαετίας του 1990	176
Συμπερασματικές παρατηρήσεις	185
Προτεινόμενη βιβλιογραφία	193

Πρόλογος και ευχαριστίες

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΜΟΡΦΗ αυτού του βιβλίου στα γερμανικά εκδόθηκε το 1993, και στο μεταξύ μεταφράστηκε στα κινεζικά, στα ιαπωνικά και στα ισπανικά. Το γερμανικό κείμενο βασιζόταν σε μια ανακοίνωση που είχα κάνει σε μια δημόσια συζήτηση που έγινε τον Απρίλιο του 1990 στο Philadelphia Philosophy Consortium με θέμα «Ορθολογικότητα και Ιστορία», και η οποία αφορούσε στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού στις ιστορικές σπουδές. Η αγγλική μορφή δεν είναι μετάφραση της γερμανικής, αλλά αποτελεί από πολλές απόψεις ένα νέο βιβλίο που είναι αποτέλεσμα πρόσθετων διαβασμάτων και συζητήσεων, καθώς και της κριτικής απόστασης από το γερμανικό κείμενο την οποία απέκτησα στα τρία χρόνια που μεσολάβησαν.

Δύο παρατηρήσεις: το βιβλίο επιχειρεί μια διεθνή συγκριτική επισκόπηση της ιστορικής σκέψης, η οποία όμως περιορίζεται στις γλώσσες που μπορώ να διαβάσω. Έτσι λοιπόν το βάρος πέφτει στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, στη Γαλλία και στο Βέλγιο, στη γερμανόφωνη κεντρική Ευρώπη και στην Ιταλία, ενώ υπάρχουν και σποραδικές αναφορές σε μεταφρασμένα πολωνικά και ρωσικά έργα. Αλλά, ακόμα και μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, η παρουσίαση των συγγραφέων είναι κατ' ανάγκην πολύ επιλεκτική, και εστιάζεται κυρίως σε ιστορικούς που συνιστούν παραδείγματα σημαντικών τάσεων στην ιστορική επιστήμη.

Χρωστώ μεγάλη ευγνωμοσύνη στους φοιτητές και στους συναδέλφους που στα έξι τελευταία χρόνια μού επέτρεψαν να ελέγξω τις θέσεις μου και που σχολίασαν τις πρώτες μορφές του χειρογράφου. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τα μέλη του σεμιναρίου μου στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας που διάβασαν και σχολίασαν το γερμανικό χειρόγραφο στη διάρκεια του εξαμήνου που ήμουν εκεί ως επισκέπτης καθηγητής, το καλοκαίρι του 1992, καθώς και πολλούς συναδέλφους και φίλους και στις δύο πλευρές

του Ατλαντικού και στην Ιαπωνία, που επίσης διάβασαν το χειρόγραφο και μου έκαναν κριτικές υποδείξεις, μεταξύ των οποίων οι Werner Berthold, Gerald Diesener, Christoph Dipper, Wolfgang Ernst, Dagmar Friedrich, Akira Hayashima, Wolfgang Hardtwig, Frank Klaar, Wolfgang Küttler, Jonathan Knudsen, Iris Pilling, Lutz Raphael, Anne-Katrin Richter, Hans Schleier, Ulrich Schneckener, Fernando Sánchez Marcos, Christian Simon, B. Stráth, Rudolph von Thadden, Wiebke von Thadden, Edoardo Tortarolo, Johan van der Zande και Peter Walther. Θέλω ακόμα να ευχαριστήσω την Ottavia Niccoli για τις χρήσιμες υποδείξεις της πάνω στην πρόσφατη ιταλική κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Στο Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ στο Göttingen βρήκα ένα πολύ πρόσφορο μέρος για να γράψω το μεγαλύτερο μέρος τόσο της γερμανικής όσο και της αγγλικής εκδοχής. Το Ινστιτούτο όχι μόνο μου παρείχε πρόσβαση σε μια εξαιρετική βιβλιοθήκη αλλά και την ευκαιρία να συζητήσω το βιβλίο με ερευνητές οι οποίοι το διάβασαν ολόκληρο ή μεγάλα κομμάτια του, ανάμεσά τους οι Hans-Erich Bödeker, Alf Lüdtke, Otto Gerhard Oexle, Jürgen Schlumbohm και Rudolph Vierhaus. Πολύτιμες ήταν επίσης οι συζητήσεις με τον Jörn Rüsen, ο οποίος με προσκάλεσε σε διάφορες επιστημονικές συναντήσεις στο Κέντρο Διεπιστημονικών Σπουδών στο Bielefeld. Για τη γερμανική έκδοση, η Winfried Hellman των εκδόσεων Vandenhoeck & Ruprecht υπήρξε μια θαυμάσια επιμελήτρια που συναντήθηκε μαζί μου πολλές φορές πριν από τη δημοσίευση, και μου έκανε διεισδυτικές κριτικές παρατηρήσεις. Ιδιαίτερα ευγνώμων είμαι στον Peter Burke που μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα διάβασε το αγγλικό χειρόγραφο, και έκανε πολύτιμες παρατηρήσεις, τις οποίες και συμπεριέλαβα, καθώς και στους Albert Cremer και Stephen Kaudelka του Ινστιτούτου Μαξ Πλανκ και στον Patrice Veit από τη Mission Historique Française en Allemagne που διάβασαν την αγγλική μορφή του κεφαλαίου για τα *Annales*. Ακόμα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Karl Sievering από το Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ για τη βοήθειά του στους υπολογιστές. Ο Charles Daniello στη Βιβλιοθήκη Lokwood του State University μου προσέφερε πολλές βιβλιογραφικές πληροφορίες. Ευγνώμων είμαι και στο βοηθό μου στο Buffalo, τον Song-Ho Ha, για τη θαυμάσια γραμματειακή και επιστημονική βοήθεια που μου προσέφερε. Το State University της Νέας Υόρκης στο Buffalo είχε την καλοσύνη να ρυθμίσει το πρόγραμμα των παραδόσεών μου έτσι ώστε να έχω το μεγαλύτερο δυνατό χρόνο για έρευνα και γράψιμο. Το Κέντρο Woodrow Wilson παρείχε την υποστήριξη για ένα ευρύτερο σχέδιο, τμήμα του οποίου ήταν αυτό το βιβλίο, ενώ το

Ίδρυμα Alexander von Humbold μου παρείχε τα μέσα να περάσω δύο εξάμηνα στη Γερμανία. Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στη γυναίκα μου, τη Βίλμα, η οποία έλεγξε προσεκτικά τόσο τις γερμανικές όσο και τις αγγλικές μορφές για το ύφος τους και τη λογική τους συνέπεια, και ετοίμασε μια πρώτη μετάφραση στα αγγλικά.

Göttingen, Μάιος 1996

G. G. I.

Εισαγωγή

ΕΧΟΥΝ ΠΕΡΑΣΕΙ πάνω από είκοσι χρόνια από τότε που εκδόθηκε ένα μικρό βιβλίο μου για την τότε κατάσταση των ιστορικών σπουδών στην Ευρώπη, στο οποίο έδειχνα πως οι παραδοσιακές τάσεις ιστοριογραφίας είχαν αντικατασταθεί από νεότερες μορφές ιστορικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες¹. Οι ιστορικοί σε όλες τις χώρες συμφωνούσαν εν γένει πως η έρευνα, όπως γινόταν διεθνώς από τότε που καθιερώθηκαν οι ιστορικές σπουδές ως επαγγελματικός κλάδος στις αρχές του δέκατου ενάτου αιώνα, δεν ανταποκρινόταν ούτε στις κοινωνικές ούτε στις πολιτικές συνθήκες του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα, ούτε στις ανάγκες μιας σύγχρονης επιστήμης. Στο διάστημα όμως που μεσολάβησε οι ιδέες για την ιστορία και την ιστοριογραφία υπέστησαν και πάλι μια βαθιά αλλαγή. Αυτός ο τόμος δεν πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί απλώς σαν μια συνέχεια η οποία θα επικαιροποιούσε κατά κάποιον τρόπο την έκδοση του 1975. Έχει κυρίως να κάνει με μερικές καιρίες αλλαγές στη σκέψη και στην πρακτική των σύγχρονων ιστορικών. Αν και υπάρχουν πολλές συνέχειες με τις παλιότερες μορφές ιστορικής έρευνας και ιστορικής γραφής, έχουμε έναν ουσιαστικό επαναπροσανατολισμό.

Την τελευταία εικοσαετία όλο και περισσότερο τέθηκαν υπό αμφισβήτηση οι παραδοχές πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η ιστορική έρευνα από τότε που η ιστορία αναδείχθηκε σε επαγγελματικό κλάδο το δέκατο ένατο αιώνα. Πολλές από αυτές τις παραδοχές ανάγονται στις απαρχές μιας συνεχούς παράδοσης της δυτικής ιστοριογραφίας, δηλαδή στην κλασική αρχαιότητα. Το καινούργιο το δέκατο ένατο αιώνα ήταν η επαγγελματικοποίηση των ιστορικών σπουδών και η συγκέντρωσή τους σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα. Η έννοια της επιστήμης γινόταν,

1. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown, Conn. 1975, 1984 [Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991].

βέβαια, με διαφορετικό τρόπο αντιληπτή από τους ιστορικούς απ' ό,τι από τους θετικούς επιστήμονες, οι οποίοι αναζητούσαν τη γνώση με τη μορφή γενικεύσεων και αφηρημένων νόμων. Για τους ιστορικούς η ιστορία διέφερε από τη φύση γιατί είχε να κάνει με νοήματα όπως αυτά εκφράζονταν στις προθέσεις των ανθρώπων που έκαναν την ιστορία και στις αξίες και στα ήθη που έδιναν συνοχή στις κοινωνίες. Η ιστορία ασχολούνταν με συγκεκριμένα πρόσωπα και συγκεκριμένες κουλτούρες μέσα στο χρόνο. Αλλά οι ιστορικοί συμεριζόνταν γενικά την αισιοδοξία των άλλων επαγγελματιοποιημένων επιστημών πως μια μεθοδολογικά ελεγμένη έρευνα κάνει εφικτή την αντικειμενική γνώση. Όπως και για τους άλλους επιστήμονες, έτσι και για τους ιστορικούς η αλήθεια συνίστατο στην αντιστοιχία της γνώσης προς μια αντικειμενική πραγματικότητα, η οποία ισοδυναμούσε με το παρελθόν «όπως πράγματι συνέβη»². Η αυτοαναγόρευση της ιστορίας σε επιστημονικό κλάδο σήμανε για τη δουλειά του ιστορικού έναν κάθετο διαχωρισμό μεταξύ επιστημονικού και λογοτεχνικού λόγου. Οι ιστορικοί παρέβλεπαν το βαθμό στον οποίο η έρευνά τους στηριζόταν πάνω σε παραδοχές για την πορεία της ιστορίας και τη δομή της κοινωνίας οι οποίες προκαθόριζαν τα αποτελέσματά της.

Ο μετασχηματισμός της ιστορίας σε μια θεσμοποιημένη επιστήμη δεν πρέπει, ωστόσο, να μας κάνει να παραβλέψουμε τις συνέχειες με παλιότερες μορφές ιστορικής γραφής. Η ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα είχε πίσω της μια παράδοση που ξεκινούσε από τους μεγάλους ιστορικούς της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας. Ακολουθούσε τον Θουκυδίδη στη διάκριση μεταξύ μύθου και αλήθειας, ενώ, ταυτόχρονα, παρ' όλη την έμφαση στον επιστημονικό, και επομένως μη ρητορικό, χαρακτήρα της ιστορικής γραφής, συνέχιζε την κλασική ιστοριογραφική παράδοση δεχόμενη ότι η ιστορία έχει πάντα αφηγηματικό χαρακτήρα. Το πρόβλημα με την ιστορική αφήγηση, ωστόσο, είναι, όπως έδειξε ο Χέντεν Χουάιτ³ και άλλοι σύγχρονοι θεωρητικοί της ιστορίας, ότι, ενώ ξεκινά με βάση εμπειρικά τεκμηριωμένα γεγονότα, έχει απαραίτητα ανάγκη τη βοήθεια της φαντασίας για να τα τοποθετήσει μέσα σε

2. Βλ. Leopold von Ranke, «Preface to the First Edition of *Histories of the Latin and Germanic Nations*», στο Leopold von Ranke, *The Theory and Practice of History*, επιμ. Georg G. Iggers και Konrad von Moltke, Ινδιανάπολις 1973, σ. 137.

3. Βλ. Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Βαλτιμόρη 1973· *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Βαλτιμόρη 1987.

μια συνεκτική διήγηση. Έτσι λοιπόν, σε κάθε ιστορικό λόγο παρεισφρεί ένα στοιχείο μυθοπλασίας.

Επομένως, η ρήξη ανάμεσα στην «επιστημονική» ιστορία του δέκατου ένατου αιώνα και στις παλιότερες λογοτεχνικές ιστοριογραφικές παραδόσεις δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο την παρουσίασαν πολλοί ιστορικοί του δέκατου ένατου αιώνα. Ο «επιστημονικός» ιστορικός λόγος εμπειρείχε τη λογοτεχνική φαντασία, ενώ και η παλιότερη λογοτεχνική παράδοση αναζητούσε και αυτή την αλήθεια για να αναπλάσει το πραγματικό παρελθόν. Ο «επιστημονικός» προσανατολισμός από την εποχή του Λέοπολντ φον Ράνκε συμεριζόταν τρεις βασικές παραδοχές της συγγραφικής παράδοσης που ξεκινούσε από τον Θουκυδίδη κι έφτανε στον Γίββωνα: 1) Δέχονταν μια θεωρία αντιστοιχίας για την αλήθεια, θεωρώντας πως η ιστορία απεικονίζει ανθρώπους που πραγματικά υπήρξαν και πράξεις που πραγματικά συνέβησαν. 2) Έπαιρναν ως δεδομένο πως οι ανθρώπινες πράξεις καθρεφτίζουν τις προθέσεις των δρώντων υποκειμένων και πως το χρέος του ιστορικού είναι να κατανοήσει αυτές τις προθέσεις έτσι ώστε να οικοδομήσει ένα συνεκτικό ιστορικό αφήγημα. 3) Λειτουργούσαν με βάση μια μονοδιάστατη, διαχρονική αντίληψη του χρόνου, σύμφωνα με την οποία τα μεταγενέστερα γεγονότα έπονται των προγενέστερων σε μια συνεπή διαδοχή. Αυτές οι παραδοχές για τη χρονική πραγματικότητα, την προθετικότητα και τη χρονική διαδοχή καθόριζαν τη δομή της ιστορικής γραφής από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη μέχρι τον Ράνκε, κι από τον Ράνκε μέχρι και τον εικοστό αιώνα. Αυτές ακριβώς οι παραδοχές είναι που αμφισβητήθηκαν βαθμιαία στην πρόσφατη ιστορική σκέψη.

Πιστεύω ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο πολύ διαφορετικές κατευθύνσεις ιστορικής σκέψης στον εικοστό αιώνα. Η πρώτη σχετίζεται με το μετασχηματισμό της αφηγηματικής, γεγονοτολογικής ιστορίας, που χαρακτήριζε την επαγγελματική ιστοριογραφία το δέκατο ένατο αιώνα, στις κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού μορφές ιστορικής έρευνας και γραφής του εικοστού αιώνα. Αμφισβήτησε θεμελιώδεις παραδοχές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας, άφησε όμως άθικτες τις βασικές παραδοχές που σκιαγραφήθηκαν πιο πάνω. Τα διάφορα είδη αυτής της κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού ιστορίας καλύπτουν ένα μεθοδολογικό και ιδεολογικό φάσμα που εκτείνεται από τις ποσοτικές κοινωνιολογικές και οικονομικές προσεγγίσεις και το στρουκτουραλισμό της σχολής των *Annales* ως τη μαρξιστική ταξική ανάλυση. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις επιδιώκουν, με διαφορετικούς τρόπους, να προσαρμόσουν

την ιστορική έρευνα στο πρότυπο των φυσικών επιστημών. Ενώ η παραδοσιακή ιστοριογραφία τόνιζε το ρόλο των ατόμων και τα στοιχεία προθετικότητας τα οποία δεν επιδέχονταν αναγωγή σε αφηρημένες γενικεύσεις, οι νέες μορφές κοινωνικής ιστορίας έδιναν έμφαση στις κοινωνικές δομές και στις διαδικασίες κοινωνικών αλλαγών. Παρ' όλα αυτά, συμερίζονταν δύο κρίσιμης σημασίας αντιλήψεις της παλιότερης ιστοριογραφίας. Η μία ήταν η πεποίθηση πως η ιστορία έχει να κάνει μ' ένα πραγματικό αντικείμενο προς το οποίο πρέπει να αντιστοιχούν οι αφηγήσεις των ιστορικών. Αυτή η πραγματικότητα δεν μπορεί, βέβαια, να συλληφθεί άμεσα, αλλά, όπως σε όλες τις επιστήμες, πρέπει να διαμεσολαβείται από τις έννοιες και τις νοητικές κατασκευές των ιστορικών, οι οποίες όμως αποσκοπούν πάντοτε στην αντικειμενική γνώση. Οι νέες κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις άσκησαν σε πολλά σημεία κριτική στην παλιότερη ιστοριογραφία: επικεντρωνόταν υπερβολικά πάνω στα άτομα, ιδιαίτερα στους «μεγάλους άνδρες», και στα γεγονότα, σαν να ήταν αυτά το αντικείμενο της ιστορίας, και παραμελούσε το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτά λειτουργούσαν. Μ' αυτή την έννοια, οι κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις, είτε μαρξιστικές, είτε παρσονιανές, είτε της σχολής των *Annales*, αντιπροσώπευαν έναν εκδημοκρατισμό της ιστορίας, την ένταξη δηλαδή ευρύτερων τμημάτων του πληθυσμού κι ένα άνοιγμα της ιστορικής οπτικής από την πολιτική στην κοινωνία. Κατηγορούσαν τις παλιότερες προσεγγίσεις όχι γιατί ήταν επιστημονικές, αλλά γιατί δεν ήταν αρκετά. Αμφισβητούσαν μια από τις βασικές παραδοχές αυτής της παλιότερης προσέγγισης, δηλαδή ότι η ιστορία ασχολείται με το συγκεκριμένο και όχι με γενικεύσεις, ότι έχει στόχο να «κατανοήσει», και όχι να «εξηγήσει», και διατείνονταν πως, αντιθέτως, όλες οι επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης και της ιστορίας, οφείλουν να περιέχουν αιτιακές εξηγήσεις.

Υπάρχει κι ένα δεύτερο σημείο συμφωνίας μεταξύ της παλιότερης παράδοσης και των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων. Και οι δύο λειτουργούσαν βάσει μιας γραμμικής αντίληψης του χρόνου, μιας αντίληψης πως η ιστορία έχει συνέχεια και κατεύθυνση, πως υπάρχει πράγματι η ιστορία ως ένα πράγμα, κι όχι μια πολλαπλότητα ιστοριών. Αυτή η αντίληψη για την ιστορία παίρνει διαφορετική μορφή στην παλιά συμβατική ιστοριογραφία και στις μεταγενέστερες κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις. Ο Ράνκε είχε απορρίψει την αντίληψη της φιλοσοφίας της ιστορίας που προϋπέθετε ένα σχήμα καθολικής ιστορίας, ωστόσο δεχόταν ως δεδομένο πως η ιστορία διέθετε μια εσωτερική συνοχή και

εξέλιξη⁴, και έδινε μια προνομιακή θέση στην ιστορία της Δύσης. Οι κοινωνικο-επιστημονικοί προσανατολισμοί ιστορικοί είχαν την τάση να πιστεύουν ότι, τουλάχιστον η ιστορία της σύγχρονης εποχής, ακολουθεί μια σαφή κατεύθυνση. Αν και λίγοι θα συμφωνούσαν με μια έννοια της προόδου που αποδίδει σ' αυτή την κατεύθυνση έναν ευεργετικό χαρακτήρα, οι περισσότεροι λειτουργούσαν βάσει μιας αντίληψης περί «εκσυγχρονισμού» ή προοδευτικού «εξορθολογισμού» που δίνει συνοχή στην ιστορική εξέλιξη. Η ιστορία του σύγχρονου δυτικού κόσμου κατέχει και εδώ προνομιούχο θέση. Η παγκόσμια ιστορία ταυτίζεται με τον εκδυτικισμό.

Αυτές οι παραδοχές δέχθηκαν από τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα την εντεινόμενη αμφισβήτηση της φιλοσοφικής σκέψης. Όμως μόνο στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα μας οι αμφιβολίες που παρήγαγε αυτή η αμφισβήτηση επηρέασαν σοβαρά το έργο των ιστορικών. Αυτός ο επαναπροσανατολισμός της ιστορικής σκέψης ανακλούσε θεμελιακές αλλαγές στην κοινωνία και στην κουλτούρα. Από μια άποψη, όταν το παράδειγμα επαγγελματικής ιστοριογραφίας που εισήγαγε ο Ράνκε καθιερώθηκε ως διεθνής κανόνας των ιστορικών σπουδών είχε γίνει ήδη αναντίστοιχο με τις κοινωνικές και πολιτικές πραγματικότητες. Ο Ράνκε ήταν γέννημα-θρέμμα της εποχής της Παλινόρθωσης που διαδέχθηκε τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολεόντειους Πολέμους. Η αντίληψή του για το κράτος βασιζόταν στην πολιτική πραγματικότητα της προ του 1848 Πρωσίας, δηλαδή της Πρωσίας πριν από την εγκαθίδρυση αντιπροσωπευτικών θεσμών και πριν από την εκβιομηχάνιση και τις κοινωνικές της συνέπειες. Εξ ου και η έμφαση στην προτεραιότητα της πολιτικής, μιας πολιτικής σχετικά αποκομμένης από τις οικονομικές και κοινωνικές δυνάμεις, και η σχεδόν αποκλειστική στήριξη στα επίσημα κρατικά έγγραφα. Όταν στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα το παράδειγμα αυτό έγινε το μοντέλο της επαγγελματικής ιστοριογραφίας στη Γαλλία⁵, στις Ηνωμένες Πολιτείες⁶ και αλλού, οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που προϋπέθετε είχαν κιόλας εκβάθρων αλλάξει.

4. Βλ. Leopold von Ranke, «On the Character of Historical Science», στο *The Theory and Practice of History*, σ. 33-46· και «The Great Powers», στο ίδιο, σ. 100.

5. Βλ. William Keylor, *Academy and Community: The Foundation of the French Historical Profession*, Καμπριτζ, Μασσ. 1975.

6. Βλ. John Higham, *History: Professional Scholarship in America*, Βαλτιμόρη 1983· Peter Novick, *That Noble Dream: The «Objectivity Question» and the American Historical Profession*, Καμπριτζ 1988.

Στο γύρισμα του αιώνα, οι ιστορικοί στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στις Σκανδιναβικές Χώρες, ακόμα και στη Γερμανία, άρχισαν να ασκούν κριτική στο ρανκικό παράδειγμα και να αναζητούν μια ιστορία που θα έπαιρνε υπόψιν της τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες⁷. Μια τέτοια ιστορία θα έπρεπε απαραίτητως να εγκαταλείψει την επικέντρωση σε γεγονότα και προσωπικότητες, για να δώσει το βάρος στις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες εντάσσονται αυτά. Ο εκδημοκρατισμός και η ανάδυση μιας μαζικής κοινωνίας απαιτούσαν επίσης μια ιστοριογραφία που να παίρνει υπόψιν της το ρόλο και τις συνθήκες ζωής ευρύτερων τμημάτων του πληθυσμού. Έτσι, μέσα από διαφορετικές οπτικές, οι Νέοι Ιστορικοί στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο κύκλος γύρω από τον Henri Berg στη Γαλλία και τον Henri Pirenne⁸ στο Βέλγιο, καθώς και οι μαρξιστές γενικά στην ηπειρωτική Ευρώπη ενσωμάτωσαν στη δουλειά του ιστορικού τις ιδιαίτερες αντιλήψεις τους περί κοινωνικής επιστήμης. Ενώ οι συμβατικές μορφές πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας κυριαρχούσαν στον κλάδο μέχρι και αρκετά χρόνια μετά το 1945, άρχισε να δίνεται όλο και μεγαλύτερη σημασία στην κοινωνική ιστορία, και οι συστηματικές κοινωνικές επιστήμες να παίζουν έναν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στο έργο των ιστορικών. Αυτόν το μετασχηματισμό περιέγραφε το προ εικοσαετίας βιβλίο μου.

Όμως η αισιοδοξία ως προς τη φύση και την πορεία του σύγχρονου κόσμου πάνω στην οποία βασιζόταν η κοινωνική ιστορία κλονίστηκε από θεμελιακές αλλαγές που επήλθαν στη δομή της κοινωνικής ύπαρξης στον ύστερο βιομηχανικό κόσμο. Οι κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης ιστορικοί είχαν μια πιο δυναμική σύλληψη του σύγχρονου κόσμου από τη ρανκική σχολή. Θεωρούσαν τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη και την εφαρμογή της επιστημονικής ορθολογικότητας στη διεύθυνση της κοινωνίας ως θετικές αξίες που καθορίζουν τη σύγχρονη ύπαρξη.

Από το δεύτερο κιόλας μισό του δέκατου ένατου αιώνα αυτές οι παραδοχές για την πορεία της ιστορίας είχαν γίνει αντικείμενο μιας ανελέητης κριτικής από τον Γιάκομπ Μπούρκχαρτ⁹ και τον Φρήντριχ

7. Βλ. π.χ., το τμήμα «Historical Science», στο *Congress of Arts and Sciences: Universal Exposition, St. Louis 1904*, τόμοι 2, Βοστώνη 1906.

8. Βλ. Bryce Lyon, *Henri Pirenne: A Biographical and Intellectual Study*, Ghent 1974.

9. Βλ. του Burckhardt, *Reflections on History*, Ινδιανάπολις 1979, και *Briefe*, 10 τόμοι, Βασιλεία 1949-86.

Νίτσε¹⁰. Αυτές οι νέες απαισιοδοξίες επανεμφανίστηκαν στις φιλοσοφικές συζητήσεις και στους στοχασμούς πάνω στην κατάσταση της σύγχρονης κουλτούρας στη διάρκεια του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα, αλλά δεν επηρέασαν σοβαρά την πρακτική των ιστορικών μέχρι τη δεκαετία του 1960. Η δεκαετία του 1960 υπήρξε, από πολλές απόψεις, το σημείο καμπής στο οποίο εκδηλώθηκε έντονα η συνείδηση της κρίσης της σύγχρονης κοινωνίας και κουλτούρας, που από καιρό προετοιμαζόταν. Μόνον τότε γίνονται αισθητές οι νέες συνθήκες που είχε δημιουργήσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όπως το τέλος των αποικιακών αυτοκρατοριών και το ότι και οι μη δυτικοί λαοί είχαν και αυτοί μια ιστορία¹¹. Στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών τη θέση των παλιότερων αντιλήψεων περί εθνικού consensus, οι οποίες επαναλαμβάνονται και σε κείμενα της δεκαετίας του 1950¹², πήρε μια μεγαλύτερη συνειδητοποίηση των διαφοροποιήσεων μέσα στα εδραιωμένα έθνη-κράτη. Η Άλλη Αμερική¹³ του Michael Harrington (1961) έδωσε μια εικόνα της αμερικανικής κοινωνίας πολύ διαφορετική από τις αισιόδοξες απόψεις ιστορικών σαν τον Daniel Boorstin¹⁴ και κοινωνιολόγων σαν τον Daniel Bell¹⁵. Αλλά οι μαρξιστικές ταξικές αντιλήψεις φαίνονταν ανεπαρκείς μέσα σ' ένα περιβάλλον που ενδιαφερόταν όλο και περισσότερο για άλλες κατηγοριοποιήσεις όπως: φύλο, φυλή, εθνοτική ταυτότητα, και τρόπος ζωής. Το πέρασμα από τη βιομηχανική κοινωνία σε μια κοινωνία της πληροφορίας είχε ακόμα μεγαλύτερες επιπτώσεις στη συνείδηση. Για πρώτη φορά είχαμε μια βαθιά επίγνωση των αρνητικών πλευρών της οικονομικής ανάπτυξης και των απειλών που σήμαινε για την περιβαλλοντική ισορροπία. Οι πλήρεις διαστάσεις του Ολοκαυτώματος δεν έγιναν κοινή

10. Π.χ. Friedrich Nietzsche, «On the Uses and Disadvantages of History for Life», στο *Untimely Meditations*, Κάμπριτζ 1983. [«Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben», *Unzeitgemässe betrachtungen*, 1874 - «Ωφέλεια και μειονεκτήματα της Ιστορίας για τη ζωή» στο *Ανεπίκαιροι στοχασμοί*, Θεσσαλονίκη 1996]. Βλ. επίσης, Allan Megill, *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, Μπέρκλεϊ 1985.

11. Eric Wolf, *Europe and the People Without History*, Μπέρκλεϊ 1982.

12. John Higham, «Beyond Consensus: The Historian as Moral Critic», *American Historical Review* 57 (1961-62), σ. 609-625.

13. Michael Harrington, *The Other America: Poverty in the United States*, Βαλτιμόρη 1962.

14. Βλ. Daniel Boorstin, *The Genius of American Politics*, Σικάγο 1953.

15. Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1960.

συνείδηση αμέσως με το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αλλά μόνο μετά από ένα διάστημα, όταν πλέον μια νεότερη γενιά είχε αποκτήσει μια κριτική στάση. Οι καταστρεπτικές δυνατότητες της διαδικασίας του πολιτισμού πέρασαν στο κέντρο της συνείδησης.

Αυτές οι μεταμορφώσεις της συνείδησης είχαν διάφορες επιπτώσεις για τον ιστορικό. Για πολλούς σηματοδοτούσαν το τέλος της «μεγάλης αφήγησης»¹⁶. Η Δύση φαινόταν όλο και περισσότερο ως απλώς ένας ακόμα πολιτισμός, μεταξύ πολλών άλλων, κανείς από τους οποίους δεν μπορούσε να διεκδικήσει την πρωτοκαθεδρία. Ομοίως, και η νεωτερικότητα έχασε τη μοναδικότητά της. Ο Όσβαλντ Σπένγκλερ είχε από σχετικά νωρίς κάνει λόγο για πολλούς πολιτισμούς οι οποίοι όμως, κατ' αυτόν, ακολουθούσαν ένα κοινό μοτίβο εξέλιξης¹⁷. Ο Μαρκ Μπλοχ και ο Φερνάν Μπρωντέλ είχαν ήδη από τις δεκαετίες του 1930 και του 1940 εγκαταλείψει την αφηγηματική ιστορία που παρακολουθούσε μια διαδοχή γεγονότων, για να υιοθετήσουν μια ιστορία που εξέταζε τις συνθήκες σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο¹⁸. Ο Μπούρχχαρτ, από μια πολύ διαφορετική οπτική, είχε ήδη επιχειρήσει κάτι παρόμοιο¹⁹. Αλλά ακόμα και μια συγκεκριμένη εποχή δεν συνιστούσε μια συμπαγή ενότητα, όπως τόνισε ο Μπρωντέλ εξετάζοντας το δέκατο έκτο αιώνα από τρεις διαφορετικές χρονικές οπτικές²⁰. Ο χρόνος με τη νεωτέρια έννοια, ως μια αντικειμενική οντότητα, ή με την καντιανή έννοια, ως μια οικουμενική κατηγορία της σκέψης, δεν υπήρχε πλέον. Ο ιστορικός χρόνος παραλλάσσει, σύμφωνα με τον Μπρωντέλ, ανάλογα με το αντικείμενο της μελέτης, κάθε φορά έχει διαφορετική ταχύτητα και ρυθμό,

16. Βλ. Allan Megill, «“Grand Narratives” and the Discipline of History», Σικάγο 1995 στο Frank Annerswit και Hans Kellner (επιμ.), *A New Philosophy of History*, Σικάγο 1995, σ. 151-173.

17. Oswald Spengler, *The Decline of the West*, τόμοι 2, Νέα Υόρκη, 1926 [*Der Untergang des Abendlandes*, Μόναχο 1923].

18. Marc Bloch, *La Société féodale*, τόμοι 2, Παρίσι 1939-40. Στα αγγλικά, *Feudal Society*, Σικάγο 1964 [*Η φεουδαλική κοινωνία*, Αθήνα 1987]. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l' époque de Philippe II*, Παρίσι 1949, 2η συμπληρωμένη έκδοση, τόμοι 2, Παρίσι, 1966· στα αγγλικά: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, τόμοι 2, Νέα Υόρκη 1972-74 [*Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, τόμοι 3, Αθήνα 1991-1998].

19. Π.χ. *The Civilization of the Renaissance in Italy*, Νέα Υόρκη 1945 [*Die Kultur der Renaissance in Italien*, 1860· *Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, Αθήνα 1997].

20. Βλ. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen*.

ανάλογα με το αν ο ιστορικός έχει να κάνει με μεγάλες επικαλύπτουσες δομές μέσα στις οποίες η φυσική, η κοινωνική, η οικονομική και η πολιτισμική ιστορία προχωρούν με αργές αλλαγές, ή με το γρήγορο σφυγμό της πολιτικής ιστορίας. Αλλά και εντός ενός δεδομένου κοινωνικού πλαισίου, μπορούν να συνυπάρχουν ή να ανταγωνίζονται διαφορετικές αντιλήψεις του χρόνου, όπως στη διάκριση που κάνει ο Ζακ Λε Γκοφ ανάμεσα στο χρόνο του ιερωμένου και στο χρόνο του εμπόρου το Μεσαίωνα²¹, ή στην απόψη του Έντουαρντ Π. Τόμσον για τη σύγκρουση μεταξύ προβιομηχανικού και βιομηχανικού χρόνου κατά την εποχή της ανάδυσης του βιομηχανικού καπιταλισμού²². Οι διεκδικήσεις τμημάτων του πληθυσμού που ήταν ως τότε αποκλεισμένα από τις ιστορικές αφηγήσεις, και πρωτίστως των γυναικών και των εθνοτικών μειονοτήτων, οδήγησε στη δημιουργία νέων ιστοριών, μερικές φορές ενσωματωμένων σε μια μεγαλύτερη αφήγηση, συχνά όμως ανεξάρτητα από αυτήν.

Αυτός ο κατακερματισμός του αντικειμένου της ιστορίας δεν συνιστούσε από μόνος του απεμπόλιση ιστορικών ενδιαφερόντων. Από πολλές απόψεις το εύρος της ιστορικής γραφής μεγάλωσε εντυπωσιακά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Οι νεότερες ιστορίες αμφισβητούσαν πράγματι την παραδοσιακή ιστοριογραφία, η οποία επικέντρωνε την προσοχή της στις πολιτικές και κοινωνικές ελίτ, και επιδίωκαν την ένταξη των τμημάτων του πληθυσμού που είχαν για πολύ καιρό αγνοηθεί. Προσέφεραν μια «ιστορία από τα κάτω», η οποία όχι μόνον περιελάμβανε και τις γυναίκες αλλά εισήγαγε και μια φεμινιστική οπτική. Αμφισβητούσαν επίσης τις κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις οι οποίες τοποθετούσαν στο κέντρο της ιστορίας μεγάλες απρόσωπες δομές δίχως να θέτουν το ζήτημα των πραγματικών σχέσεων εξουσίας περισσότερο απ' όσο το έθετε η παλιότερη πολιτική ιστορία. Αν η κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού ιστορία είχε θελήσει να αντικαταστήσει τη μελέτη της πολιτικής με τη μελέτη της κοινωνίας, η νέα ιστορία στρεφόταν τώρα στη μελέτη της κουλτούρας, αποδίδοντας έμφαση στις συνθήκες της καθημερινής ζωής και της καθημερινής εμπειρίας. Από την άποψη αυτή η έμφαση του μαρξισμού στον κεντρικό ρόλο της πολιτικής και της

21. Βλ. Jacques Le Goff, *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο 1980 [*Pour une autre Moyen Âge: temps, travail et culture en Occident: 18 essais*, Παρίσι 1977].

22. Edward P. Thompson, «Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism», *Past and Present* 38 (1967), σ. 56-97.

οικονομίας ως των κατεξοχήν χώρων της εξουσίας και της εκμετάλλευσης είχε παραμείνει και αυτή πολύ στεγανή απέναντι στα πραγματικά ενδιαφέροντα και έγνοιες των ζωντανών ανθρώπων. Οι τελευταίες τρεις δεκαετίες όχι μόνο δεν έδειξαν πτώση του ιστορικού ενδιαφέροντος, αλλά γνώρισαν μια αληθινή έκρηξη ιστορικών κειμένων καθώς διάφορες πληθυσμικές ομάδες επιχειρούσαν να εδραιώσουν τις ιδιαίτερες ταυτότητές τους σε αντιδιαστολή με τα ευρύτερα, παραδοσιακά εθνικά σύνολα.

Πιο σοβαρή όμως υπήρξε η αμφισβήτηση γενικά κάθε δυνατότητας άσκησης αντικειμενικής ιστορικής έρευνας. Η απογοήτευση από το σύγχρονο δυτικό πολιτισμό δημιούργησε μια όλο και βαθύτερη αντίδραση απέναντι στη σύγχρονη επιστημονική οπτική. Ανθρωπολόγοι σαν τον Κλωντ Λεβί-Στρως δεν δέχονταν ότι η σύγχρονη επιστημονική ορθολογικότητα προσέφερε οποιοδήποτε πλεονέκτημα σε σχέση με την «άγρια» μυθική σκέψη στην αντιμετώπιση της ζωής²³. Από την εποχή της συστηματοποίησης της κριτικής των πηγών από τον Ράνκε τη δεκαετία του 1820, μέχρι την προσπάθεια του Robert Fogel τη δεκαετία του 1970 να κάνει την ιστορία μια επιστήμη που να δουλεύει με ποσοτικοποιήσιμα θεωρητικά μοντέλα²⁴, οι ιστορικοί θεωρούσαν πως υπάρχουν πραγματικά αντικείμενα της ιστορικής έρευνας που είναι προσεγγίσιμα μέσω ρητών διατυπωμένων ερευνητικών μεθόδων. Αυτή η πεποίθηση αντιστοιχούσε σε μια κάθετη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ιστορικό και λογοτεχνικό λόγο, και σε μια οριοθέτηση ανάμεσα στον τρόπο που δουλεύει ο ιστορικός που θεωρεί τον εαυτό του επιστήμονα και στη μέθοδο του συγγραφέα της εκλαϊκευμένης ιστορίας που νοιάζεται περισσότερο για τη λογοτεχνική ποιότητα του έργου του. Ο Νίτσε είχε ήδη στα πρώιμα έργα του, στη *Γέννηση της τραγωδίας* (1872) και στο *Ωφέλεια και μειονεκτήματα της Ιστορίας για τη ζωή* (1874), αρνηθεί τη δυνατότητα αλλά και τη χρησιμότητα της ιστορικής έρευνας και της επιστημονικής ιστοριογραφίας. Πίστευε πως όχι μόνον το αντικείμενο της έρευνας καθοριζόταν από τα συμφέροντα και τις προκαταλήψεις του ιστορικού αλλά κι ότι η πίστη, πάνω στην οποία βασιζόταν η δυτική σκέψη από τον καιρό του Σωκράτη και του Πλάτωνα, πως υπάρχει μια αντικειμενική αλήθεια που είναι ανεξάρτητη από την υποκειμενικότητα του στοχαστή, δεν στηριζόταν πουθενά. Για τον Νί-

23. Claude Lévi-Strauss, *Savage Mind*, Σικάγο 1968. [*La pensée sauvage*, Παρίσι 1962· *Άγρια σκέψη*, Αθήνα 1977].

24. Βλ. Robert Fogel και Geoffrey Elton, *Two Ways to the Past? Two Views of History*, New Haven 1983.

τσε, όπως και πριν απ' αυτόν για τον Μαρξ, η γνώση είναι ένα μέσο άσκησης εξουσίας²⁵. Αλλά ο Νίτσε δεν συμμεριζόταν την πεποίθηση του Μαρξ ότι η αποκάλυψη των ιδεολογικών παραγόντων που παρεμβαίνουν στη γνώση θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια αντικειμενική γνώση. Θεωρούσε την ιστορία του φιλοσοφικού ορθού λόγου από την εποχή του Σωκράτη και μετέπειτα σαν μια μορφή του παράλογου, έναν αποτελεσματικό τρόπο για επιβεβαίωση της αυθεντίας και της εξουσίας. Αρνιόταν έτσι την προτεραιότητα της λογικής, της σωκρατικής για παράδειγμα, έναντι της προ-λογικής, δηλαδή της μυθικής ή ποιητικής, σκέψης.

Ξεκινώντας από μια τέτοια αφετηρία, όλο και περισσότεροι ιστορικοί έφτασαν τις τελευταίες δεκαετίες στο συμπέρασμα πως η ιστορία έχει μεγαλύτερη σχέση με τη λογοτεχνία παρά με την επιστήμη. Η αντίληψη αυτή αμφισβητούσε τις παραδοχές ακριβώς πάνω στις οποίες βασιζόταν η σύγχρονη ακαδημαϊκή ιστορία. Η ιδέα πως η αντικειμενικότητα της ιστορικής έρευνας δεν είναι δυνατή επειδή η ιστορία δεν έχει αντικείμενο έβρισκε όλο και μεγαλύτερη απήχηση. Σύμφωνα μ' αυτήν ο ιστορικός είναι πάντα δέσμιος του κόσμου μέσα στον οποίο σκέπτεται, και οι σκέψεις του και οι αντιλήψεις του καθορίζονται από της κατηγορίες της γλώσσας εντός της οποίας λειτουργεί. Κατά συνέπεια, η γλώσσα διαμορφώνει την πραγματικότητα αλλά δεν αναφέρεται σ' αυτήν²⁶. Η ιδέα αυτή αναπτύχθηκε ιδιαίτερα στα πλαίσια της γλωσσολογικής και λογοτεχνικής θεωρίας από τη δεκαετία του 1960 και μετέπειτα²⁷, αν και η αντίληψη για τη γλώσσα στην οποία στηριζόταν είχε σκιαγραφηθεί στα *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας* του Φερντινάν ντε Σωσύρ που εκδόθηκαν το 1916²⁸, όπου η γλώσσα θεωρείται ως ένα αυτοτελές σύστημα. Ο Ρολάν Μπαρτ τη δεκαετία του 1960²⁹, και ο Χέντεν Χουάιτ τη δεκαετία του 1970³⁰ τόνισαν το λογοτεχνικό χαρακτήρα των ιστορικών κειμένων και τα μυθοπλαστικά στοιχεία που αναπόφευ-

25. Allan Megill, *Prophets of Extremity*.

26. Βλ. Κεφ. 10.

27. Βλ. Art Bernam, *From the New Criticism to Deconstruction: The Reception of Structuralism and Post-Structuralism*, Urbana 1988.

28. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Λονδίνο 1983 [*Cours de linguistique général*, Παρίσι 1916· *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αθήνα 1979].

29. Βλ. Roland Barthes, «The Discourse of History», μτφρ. Stephen Bann, στο *Comparative Criticism: A Yearbook*, τ. 3, 1981, 3-28.

30. Βλ. παραπάνω, σημ. 3.

κτα περιέχουν. Αναπτύσσοντας περαιτέρω την αντίληψη του Σωσύρ για τη γλώσσα ως ένα κλειστό σύστημα σημείων, θεωρητικοί της λογοτεχνίας στη Γαλλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως ο Ζακ Ντεριντά και ο Πωλ ντε Μαν, υποστήριξαν πως η γλώσσα περισσότερο κατασκευάζει την πραγματικότητα παρά αναφέρεται σ' αυτήν. Σύμφωνα με το γνωστό αφορισμό του Ντεριντά, «δεν υπάρχει τίποτα έξω από το κείμενο»³¹. Το κείμενο δεν είναι ανάγκη να έχει μια γραπτή ή λεκτική μορφή. Οι κουλτούρες είναι κι αυτές κείμενα, όπως θα έδειχναν ανθρωπολόγοι σαν τον Clifford Geertz³². Κι όχι μόνον είναι μη αναφορικά κείμενα, αλλά ούτε έχουν ένα μονοσήμαντο νόημα. Κάθε κείμενο μπορεί να διαβαστεί με αναρίθμητους τρόπους. Η πρόθεση του συγγραφέα δεν έχει πια σημασία, όχι μόνο γιατί είναι πολυεπίπεδη και αντιφατική, αλλά και γιατί το κείμενο υπάρχει ανεξαρτήτως του συγγραφέα. Εφαρμοζόμενο αυτό στην ιστορία, σημαίνει ότι, σε τελευταία ανάλυση, κάθε ιστορικό έργο είναι ένα λογοτεχνικό έργο που πρέπει να κρίνεται με κατηγορίες που προέρχονται από τη λογοτεχνική κριτική.

Αυτή είναι μια γραμμή επιχειρηματολογίας που υποστηρίχθηκε σταθερά από τη γαλλική και αμερικανική λογοτεχνική θεωρία από τότε που τη διατύπωσε ο Μπαρτ τη δεκαετία του 1960. Ο Μπαρτ αρνήθηκε τη διάκριση ανάμεσα σε ιστορία και λογοτεχνία, και μαζί μ' αυτήν και τη διάκριση ανάμεσα σε γεγονός και μυθοπλασία, η οποία ήταν κοινώς αποδεκτή στη δυτική σκέψη από τότε που τη διατύπωσε ο Αριστοτέλης στην *Ποιητική* του. Αυτή η κριτική του ιστορικού ρεαλισμού συνδεόταν με μια κριτική της σύγχρονης κοινωνίας και κουλτούρας. Έτσι ο Μπαρτ υποστήριξε πως «ο ρεαλισμός του ιστορικού λόγου αποτελεί τμήμα ενός γενικού πολιτισμικού μοντέλου... [το οποίο] οδηγεί σ' έναν αλλοτριωτικό φετιχισμό του "πραγματικού", μέσω του οποίου οι άνθρωποι προσπαθούν να αρνηθούν την ελευθερία τους και το ρόλο τους ως δημιουργών νοήματος»³³. Σε ανάλογο πνεύμα, ο Χέυντεν Χουάιτ επισήμανε «την απροθυμία να θεωρηθούν οι ιστορικές αφηγήσεις αυτό που εμφανέστατα είναι: λεκτικές μυθοπλασίες, που το περιεχόμενό τους έχει περισσότερο επινοηθεί παρά ανακαλυφθεί, και οι μορφές τους έχουν πε-

31. Jacques Derrida, *Of Grammatology*, Βαλτιμόρη 1976, σ. 158. [*De la grammatologie*, Παρίσι 1967· *Περί γραμματολογίας*, Αθήνα 1990].

32. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη 1973.

33. Βλ. Lionel Gossman, «History and Literature: Reproduction or Signification», στο Robert H. Canary και Henry Kozicki (επιμ.), *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding*, Μάντισον 1978, σ. 32-33.

ρισσότερα κοινά με τα λογοτεχνικά τους αντίστοιχα παρά με αυτά των επιστημών»³⁴. Προχωρώντας παραπέρα την κριτική της υποτιθέμενης αυθεντίας στη σύγχρονη κοινωνία, ο Hans Kellner προσήψε στην «"αλήθεια" και στην "πραγματικότητα" πως αποτελούν τα κυριότερα εξουσιαστικά όπλα στην εποχή μας»³⁵. Όλα αυτά καταλήγουν στην απόρριψη του τρόπου με τον οποίο οι ιστορικοί διεξήγαν την ιστορική έρευνα από την κλασική αρχαιότητα, και ειδικότερα από την εποχή της επαγγελματικοποίησης των ιστορικών σπουδών. Όπως επισημαίνει ο Robert Berkhofer: «Επειδή οι συμβατικοί ιστορικοί επιχειρούν να συμφιλιώσουν διαφορετικές ερμηνείες αναφερόμενοι σε γεγονότα, και όχι με επιχειρήματα πάνω στη φύση των ιδίων των αφηγήσεων, είναι αναγκασμένοι να παίρνουν ως δεδομένο στην πράξη πως τα γεγονότα συσχετίζονται μ' ένα είδος καταναγκαστικής πραγματικότητας». Από τη στιγμή που αρνείται την αναφορά στα γεγονότα, «η σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία αμφισβητεί τα ίδια τα βάθρα της ισχύουσας ιστορικής πρακτικής»³⁶.

Όμως οι επικριτές του ιστορικού ρεαλισμού που επέμειναν στην αυτονομία των κειμένων σπανίως προχώρησαν πέρα από θεωρητικές διακηρύξεις, στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων ιστορικών ζητημάτων, που γι' αυτούς δεν μπορούν να είναι παρά γλωσσικές κατασκευές. Οι εκπρόσωποι του ρεύματος που αυτοαποκλήθηκε «Νέος Ιστορισμός»³⁷ ασχολήθηκαν πιο άμεσα με τη λογοτεχνία και την κουλτούρα μέσα σ' ένα ιστορικό πλαίσιο, ιδιαίτερα αυτό της ελισαβετιανής Αγγλίας³⁸, προσεγγίζοντάς το μέσα από τη λογοτεχνική του παραγωγή, καθώς και με τη

34. Hayden White, «The Historical Text as Literary Artifact», στο *Tropics of Discourse*, σ. 82.

35. Hans Kellner, «The Politics of Interpretation», στο W.J.T. Mitchell, (επιμ.), *The Politics of Interpretation*, Σικάγο 1982, σ. 301.

36. Robert Berkhofer, «The Challenge of Poetics to (Normal) Historical Practice», *Poetics Today* 9 (1988), σ. 435-452. Εδώ ο Berkhofer κάθε άλλο παρά εντελώς αρνητικός είναι απέναντι στον ιστορικό ρεαλισμό.

37. Βλ. το πρόσφατο εξαιρετικό άρθρο του John H. Zammito, «Are We Being Theoretical Yet? The New Historicism, The New Philosophy of History, and 'Practicing Historians'», *The Journal of Modern History* 65 (1993), σ. 783-814· και Jan R. Veenstra, «The New Historicism of Stephen Greenblatt: On Poetics of Culture and the Interpretation of Shakespeare», *History and Theory* 34 (1995), σ. 174-198. Βλ. επίσης H. Aram Veeser (επιμ.) *The New Historicism*, Νέα Υόρκη 1989.

38. Βλ. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, Σικάγο 1980· *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Elizabethan England*, Οξφόρδη 1988· (επιμ.), *The Power of Forms in the English Renaissance*, Norman, Okla. 1982.

συνάντηση των Ευρωπαίων με τους παλιούς κατοίκους του Νέου Κόσμου³⁹. Οι δύο αυτές ομάδες συμφωνούσαν πάνω σε βασικές θέσεις της μεταμοντέρνας λογοτεχνικής θεωρίας για την κεντρικότητα και την αδιαφάνεια της γλώσσας, καθώς και πάνω σε ανθρωπολογικές αντιλήψεις για τις κουλτούρες ως συμβολικά δίκτυα νοήματος. Όμως οι Νέοι Ιστορικιστές δεν δέχονται την αυτονομία των κειμένων, βλέποντας τα κείμενα ως μέρος σύνθετων συμβολικών διαπραγματεύσεων οι οποίες ανακλούν σχέσεις εξουσίας τις οποίες κατανοούν εν μέρει με φουκωικούς, και εν μέρει με μαρξιστικούς, όρους. Τα κείμενα που αποτελούν τη βάση των αναλύσεών τους είναι διαμορφωμένα μέσα από την ίδια πολιτισμική διαλεκτική που διαμορφώνει γενικά την κοινωνία, εντός της οποίας δρουν, από την εποχή του πρώιμου καπιταλισμού, οι δυνάμεις της αγοράς. Γι' αυτούς, όπως και για τον κοινωνιολόγο Πιερ Μπουρντιέ, οι δυνάμεις αυτές παίρνουν τη μορφή όχι ενός υλικού αλλά ενός πολιτισμικά διαπραγματεύσιμου συμβολικού κεφαλαίου. Υπογραμμίζοντας την πολλαπλότητα των νοημάτων κάθε λογοτεχνικού και πολιτισμικού κειμένου, ασκούν στις πρακτικές της «συμβατικής ιστορίας», μια κριτική ανάλογη μ' αυτήν των μεταμοντερνιστών, στοχεύοντας σ' αυτό που ο Stephen Greenblatt, ο εισηγητής του Νέου Ιστορισμού, ονομάζει «Ποιητική της Κουλτούρας»⁴⁰.

Οι ριζοσπαστικές κριτικές των καθιερωμένων μεθόδων ιστορικής έρευνας που κυριάρχησαν στις θεωρητικές συζητήσεις για την ιστορία από τη δεκαετία του 1970 ως σήμερα άσκησαν μια σημαντική μεν, αλλά, παρ' όλα αυτά, περιορισμένη, επίδραση στον τρόπο που γράφεται η ιστορία. Αν ασπαζόταν κανείς τις θέσεις αυτής της κριτικής, τότε το γράψιμο της ιστορίας θα καθίστατο αδύνατο. Ήταν σαφές πως η ιστορία έχει λογοτεχνικά χαρακτηριστικά. Ο ιστορικός, όπως έδειξε ο F. A. Ankersmit⁴¹, χρησιμοποιεί πάντοτε μεταφορές για να δημιουργήσει ιστορικές εικόνες. Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτό που αποκαλεί μοντέρνα ιστοριογρα-

39. Βλ. Stephen Greenblatt, *Marvellous Possessions: The Wonder of the New World*, Σικάγο 1991.

40. Stephen Greenblatt, «Towards a Poetics of Culture», στο βιβλίο του *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*, Νέα Υόρκη 1990.

41. F. A. Ankersmit, «History and Postmodernism», *History and Theory* 28 (1989), σ. 137-153, αναδημοσιευμένο στο *History and Topology*, Μπέρκλεϊ 1994· επίσης Ankersmit, «Historicism: An Attempt at Synthesis», *History and Theory* 34 (1995), σ. 143-161, G. Iggers, «Comments» στο ίδιο, σ. 162-167, και η απάντηση του Ankersmit, στο ίδιο, σ. 168-173.

φία, είτε ρανκικής είτε κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης, και στη μεταμοντέρνα θέση έγκειται στην εμμονή της τελευταίας στο μεταφορικό, μη αναφορικό χαρακτήρα κάθε ιστορικού κειμένου και στην απάτη της πρώτης πως υπάρχει μια ιστορική υπόσταση ξέχωρη από τη γραφή ή την ποιητική του ιστορικού. Ο Hans Kellner, σ' ένα ανάλογο πνεύμα, θεωρεί όλη την παράδοση της σύγχρονης ακαδημαϊκής ιστορίας σαν μια εκτροπή από την παλιότερη προνεωτερική αντίληψη για την ιστορία ως μορφή της ρητορικής⁴².

Αλλά το ζήτημα προφανώς δεν είναι τόσο απλό. Γιατί και οι ιστορικοί τής προ της επαγγελματικοποίησης περιόδου που έβλεπαν τους εαυτούς τους σαν ρήτορες που η ιστορία τους πρέπει να περιέχει παραδείγματα, μαθήματα για τη ζωή, αισθάνονταν ταυτόχρονα υποχρεωμένοι να διηγούνται αληθινές ιστορίες. Η γενική τάση των πρόσφατων συζητήσεων, όπως της ανοιχτής συζήτησης με θέμα «Μυθοπλασία, Αφηγηματικότητα, Αντικειμενικότητα» που έγινε στα πλαίσια του Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορικών Επιστημών στο Μόντρεαλ το 1995⁴³, είναι να παίρνει μια ενδιάμεση θέση, αναγνωρίζοντας, σύμφωνα με τη διατύπωση του Ροζέ Σαρτιέ, πως «η ιστορία, παρότι είναι κι αυτή μια μορφή αφήγησης ανάμεσα σε πολλές, έχει εντούτοις μια ιδιαιτερότητα, καθώς διατηρεί μια ειδική σχέση με την αλήθεια. Πιο συγκεκριμένα, οι αφηγηματικές κατασκευές της στοχεύουν στην ανάπλαση ενός παρελθόντος που πράγματι υπήρξε. Αυτή η αναφορά σε μια πραγματικότητα που προϋπάρχει του ιστορικού κειμένου και τοποθετείται εκτός αυτού, και της οποίας το κείμενο οφείλει να δώσει μια συνεκτική αφήγηση [...] είναι αυτό που συνιστά την ιστορία και τη διαφοροποιεί από το θρύλο ή την πλαστογραφία»⁴⁴.

Η διάκριση μεταξύ αλήθειας και ψεύδους παραμένει θεμελιώδης για το έργο του ιστορικού. Η έννοια της αλήθειας έχει καταστεί απείρως συνθετότερη μέσα από την πορεία της κριτικής σκέψης των τελευταίων χρόνων. Είναι σίγουρο πως το αξίωμα της «απόλυτης αντικειμενικότη-

42. Βλ. την αδημοσίευτη ακόμα ανακοίνωση του Kellner στη συνεδρία «Fictionality, Narrativity, Objectivity» στο Διεθνές Συνέδριο Ιστορικών Επιστημών στο Μόντρεαλ, 27 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1995· βλ. επίσης Kellner, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Μάντισον 1989· Kellner και F. A. Ankersmit (επιμ.), *A New Philosophy of History*, Σικάγο 1995.

43. Βλ. τα *Actes/Proceedings* του 18ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορικών Επιστημών, Μόντρεαλ 1995, σ. 159-182.

44. Roger Chartier, *ό.π.*, σ. 174.

τας και επιστημονικότητας της ιστορικής γνώσης δεν γίνεται πια ανεπιφύλακτα αποδεκτό»⁴⁵. Παρ' όλα αυτά, η έννοια της αλήθειας, και μαζί μ' αυτήν και το καθήκον του ιστορικού να αποφεύγει και να αποκαλύπτει την πλαστογράφηση, κάθε άλλο παρά έχουν εγκαταλειφθεί. Ο ιστορικός, ως καταρτισμένος επαγγελματίας, εξακολουθεί να εργάζεται κριτικά με τις πηγές που του δίνουν τη δυνατότητα να έρχεται σε επαφή με την παρελθούσα πραγματικότητα. Η διάκριση ορθολογικότητας και ανορθολογικότητας στην ιστορική αναζήτηση δεν στηρίζεται πάνω σε μια αφηρημένη έννοια της αλήθειας ή της αντικειμενικότητας αλλά πάνω «στην ιδέα της ιστορίας ως ερμηνευτικής κοινότητας, ως μιας εφαρμοσμένης επιστήμης που εργάζεται με επαγγελματικά κριτήρια»⁴⁶.

Η φυγή από τη πραγματικότητα του παρελθόντος στην πρόσφατη φιλολογική, γλωσσολογική και ιστορική σκέψη ανακλά μια βαθιά δυσάρεσκη για τις αλλοτριωτικές όψεις του σύγχρονου πολιτισμού. Στο βαθμό που η επιστήμη κατείχε έναν κεντρικό ρόλο μέσα σ' αυτόν τον πολιτισμό, οι επιστημονικές προσεγγίσεις, συμπεριλαμβανομένης και της σύγχρονης ακαδημαϊκής ιστορικής παράδοσης, έγιναν στόχοι επιθέσεων. Η κριτική αυτή είχε, βέβαια, και πολιτικές συνεπαγωγές. Αυτό που ξεκίνησε το δέκατο ένατο αιώνα και το πρώτο μισό του εικοστού, με τον Μπούρχχαρτ, τον Νίτσε, και αργότερα με τον Χάιντεγκερ, ως απόρριψη της ανθρωπιστικής παράδοσης του Διαφωτισμού από μια ελιτίστικη, αντιδημοκρατική σκοπιά, βρήκε τη συνέχειά του μετά το 1945 σε διανοητές σαν το Ζαν-Πωλ Σαρτρ και τη Σχολή της Φρανκφούρτης — Τεοντόρ Αντόρνο και Μαξ Χόρκχαϊμερ — οι οποίοι γενικά ταυτίζονταν με την αριστερά, αλλά δεν θεωρούσαν πια την πίστη του Διαφωτισμού στον ορθό λόγο και στην επιστήμη ως ένα μέσο απελευθέρωσης των ανθρώπων αλλά, αντιθέτως, ως ένα μέσο ελέγχου και χειραγώγησής τους⁴⁷. Αν ο Διαφωτισμός επιδίωκε να απελευθερώσει τους ανθρώπους από μύθους και αυταπάτες, οι επικριτές του επιδίωκαν να απελευθερώσουν τους ανθρώπους από την έλπιση ηθικού νοήματος που, κατά τη γνώμη τους, συνεπαγόταν η λογική — ή η ορθολογιστική κατ' αυτούς — προσέγγιση της ζωής και της πραγματικότητας. Ο επιστημονικός ορθός λόγος μεταμορφώθηκε ξαφνικά σε τέρας. Ο Φουκώ και ο Ντερριντά

45. Στο ίδιο.

46. Zammito, «Are We Being Theoretical Yet?», σ. 804.

47. Βλ. Max Horkheimer και Theodor Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, Νέα Υόρκη 1975. [*Dialektik der Aufklärung*, 1972· *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα 1986 και 1996.]

συμφώνησαν πως η δυτική φιλοσοφική παράδοση από την εποχή του Σωκράτη, θέτοντας στο επίκεντρο τον αφηρημένο ορθό λόγο, νομιμοποιούσε εξουσιαστικά μοντέλα⁴⁸, ενώ η Τζόαν Σκοτ (Joan Scott), γράφοντας από μια φεμινιστική οπτική, τεκμηρίωσε την παρουσία της πατριαρχικής εξουσίας μέσα στον ίδιο τον καθημερινό λόγο⁴⁹.

Αυτή η μεταμοντέρνα κριτική περιείχε σημαντικά και βάσιμα στοιχεία. Έδειχνε πως η αντίληψη για μια ενιαία ιστορία δεν μπορεί να στηριχθεί, πως η ιστορία χαρακτηρίζεται όχι μόνον από συνέχεια αλλά και από ρήξεις. Οι μεταμοντερνιστές σωστά επισημαίνουν τις ιδεολογικές παραδοχές που ενυπάρχουν στον κυρίαρχο λόγο της επαγγελματικής ιστορίας. Ορθώς επίσης αμφισβητούν τις υπερβολικές της αξιώσεις να μιλά με την αυθεντία των ειδικών. Έχουν όμως την τάση να πετάξουν το μωρό μαζί με τα νερά όταν αρνούνται κάθε δυνατότητα ορθολογικού ιστορικού λόγου, και όταν αμφισβητούν την έννοια της ιστορικής αλήθειας, και, μαζί μ' αυτήν, και την έννοια του ιστορικού ψεύδους. Έτσι καταργούν όχι μόνον το, ομολογουμένως ρευστό, όριο μεταξύ του ιστορικού λόγου, ο οποίος πάντοτε εμπεριέχει μυθοπλαστικά στοιχεία, και της μυθοπλασίας, η οποία γενικά επιχειρεί και αυτή να ερμηνεύσει την πραγματικότητα, αλλά επίσης και το όριο μεταξύ της έντιμης επιστημονικής δουλειάς και της προπαγάνδας. Αυτό το θόλωμα των ορίων έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα προβληματικό στις πρόσφατες συζητήσεις για το Ολοκαύτωμα ως ιστορικό γεγονός⁵⁰. Οι αντιφάσεις της διάλυσης της ιστορίας μέσα σε μια καθαρά μυθοπλαστική λογοτεχνία γίνονται εμφανείς στην αποδοχή εκ μέρους του Χέντεν Χουάιτ ότι όσο κι αν είναι απαράδεκτη από ηθική άποψη η άρνηση της πραγματικότητας του Ολοκαυτώματος, είναι αδύνατο με μια ιστορική αφήγηση να αποδειχθεί αντικειμενικά ότι αυτό συνέβη⁵¹.

Η πρόκληση του μεταμοντερνισμού είχε μια σημαντική επίδραση στην ιστορική σκέψη και γραφή δίχως, ωστόσο, να διαρρήξει τις συνέ-

48. Βλ. Megill, *Prophets of Extremity*.

49. Βλ. Joan Scott, *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη 1988 [Ένα κεφάλαιό του μεταφρασμένο στα ελληνικά με τίτλο «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης» περιέχεται στο: Ε. Αβδελά - Α. Ψαρρά (επιμέλ.), *Σιωπηρές ιστορίες. Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα 1997, σ. 285-327.]

50. Βλ. Saul Friedlaender (επιμ.), *Probing the Limits of Representations: Nazism and the Final Solution*, Καίμπριτζ Μασσ. 1992.

51. Hayden White, «Historical Emplotment and the Problem of Truth», στο ίδιο, σ. 37-53.

χειες με τις παλιότερες αντιλήψεις και πρακτικές. Ο μεταμοντερνισμός ανακλά μια κοινωνία και μια κουλτούρα υπό μετασχηματισμόν στην οποία έχουν κλονιστεί οι παλιές βεβαιότητες για τη βιομηχανική ανάπτυξη, οι αυξανόμενες οικονομικές προσδοκίες, και οι παραδοσιακοί κανόνες των μεσαίων τάξεων. Η κατάσταση αυτή ανακλάται και στην ιστοριογραφία της τελευταίας εικοσαετίας. Το αντικείμενο της ιστορίας μετατοπίστηκε από τις κοινωνικές δομές και διαδικασίες στην κουλτούρα, υπό την ευρεία έννοια της καθημερινής ζωής. Η ιστορία απέκτησε και πάλι ανθρώπινο πρόσωπο καθώς άρχισε να δίνεται και πάλι προσοχή στα άτομα, αυτή τη φορά όμως όχι στα διάσημα και ισχυρά, αλλά στους κοινούς θνητούς. Μια σχολή ιστορικών προσπάθησε να αντικαταστήσει τη μελέτη των μακροϊστορικών και μακροκοινωνικών διαδικασιών μ' αυτό που ονόμασαν μικροϊστορία, επικεντρούμενη πάνω σε μικρές κοινωνικές μονάδες που αποτελούνται από συγκεκριμένα άτομα. Η νέα έμφαση στην κουλτούρα της καθημερινής ζωής έφερε την ιστορία σε στενή επαφή με την ανθρωπολογία του Clifford Geertz. «Συμφωνώντας με τον Μαξ Βέμπερ, ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που έχει πιστεί σε ιστούς νοήματος τους οποίους ο ίδιος έχει υφάνει», ο Geertz θεωρεί πως «κουλτούρα είναι αυτοί ακριβώς οι ιστοί, και επομένως η ανάλυσή της δεν είναι μια πειραματική επιστήμη που ψάχνει να βρει νόμους, αλλά μια ερμηνευτική που αναζητά το νόημα». Ο μελετητής της κουλτούρας επιδιώκει την «ερμηνεία [...] τη μετάφραση κοινωνικών εκφράσεων [οι οποίες είναι] επιφανειακά αινιγματικές». Έτσι η νέα πολιτισμική ιστορία, όπως και η «ερμηνευτική» (hermeneutics) του κλασικού ιστορισμού, δεν ασχολείται με την εξήγηση (explanation) αλλά με την «ερμηνεία» (explication), με την απόπειρα ανάπλασης του νοήματος των κοινωνικών εκφράσεων οι οποίες της χρησιμεύουν ως κείμενα⁵².

Όμως η ερμηνευτική της νέας ιστορίας διαφέρει από κείνη της σχολής του Ράνκε. Η δεύτερη όχι μόνον είχε διαφορετικό αντικείμενο, τις

52. Clifford Geertz, «Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture», στο βιβλίο του *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 5· βλ. επίσης τον ορισμό της κουλτούρας στο «Religion as a Cultural System» στο ίδιο, σ. 89: «Η αντίληψη που υιοθετώ για την κουλτούρα δεν έχει ούτε πολλαπλές αναφορές, ούτε, απ' όσο μπορώ να δω, καμιά ασυνήθιστη αμφισημία: δηλώνει ένα ιστορικά μεταδιδόμενο σύνολο νοημάτων που ενσαρκώνεται σε σύμβολα, ένα σύνολο κληρονομημένων αντιλήψεων που εκφράζεται σε συμβολικές μορφές μέσω των οποίων οι άνθρωποι επικοινωνούν, διαιωνίζουν και αναπτύσσουν τη γνώση τους για τη ζωή και τις στάσεις τους απέναντί της».

ηγετικές προσωπικότητες μέσα στα πλαίσια μεγάλων πολιτικών θεσμών, αλλά επίσης έπαιρνε ως δεδομένο πως τα κείμενα περιέχουν ένα διαυγές νόημα το οποίο μπορούσε να αναπλάσει μέσα από τη φιλολογική ανάλυση. Ο Ράνκε και η σχολή του πίστευαν ακόμα ότι η ιστορία είναι θετική επιστήμη, αν και διέφερε στο αντικείμενο και στις μεθόδους της από τις εξηγητικές (explanatory) επιστήμες. Για τη νέα πολιτισμική ιστορία, οι κεντρικοί θεσμοί του κράτους, της Εκκλησίας και της παγκόσμιας αγοράς έχουν θρυμματιστεί, και το νόημα των κειμένων δεν είναι πια διάφανο, αλλά διάστικτο από αντιφάσεις και ρήξεις.

Όλα αυτά ενίσχυαν τις επιθέσεις του μεταμοντερνισμού ενάντια στις έννοιες της αντικειμενικότητας και της επιστημονικής μεθόδου, επιθέσεις που κατέληγαν στην κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα σε ιστορική και μυθοπλαστική αφήγηση. Όμως, μια εξέταση της ιστοριογραφίας των είκοσι τελευταίων χρόνων, σαν αυτήν που επιχειρώ σ' αυτό το βιβλίο, μας δείχνει ότι αν και οι ιστορικοί έγιναν πιο επιφυλακτικοί απέναντι στην αυθεντία της επιστήμης, εξακολούθησαν πάντως να δουλεύουν με την πεποίθηση πως έχουν να κάνουν μ' ένα πραγματικό και όχι μ' ένα φανταστικό παρελθόν, και πως αυτό το πραγματικό παρελθόν, παρότι είναι προσεγγίσιμο μόνο μέσω του μυαλού τους, απαιτεί ωστόσο μεθόδους και προσεγγίσεις που να στηρίζονται σε μια ερευνητική λογική. Το παράδοξο είναι, ότι ενώ η μεταμοντέρνα σκέψη αμφισβητούσε όλο και περισσότερο την αυθεντία του επαγγελματία επιστήμονα, στην πράξη η δουλειά του ιστορικού υφίστατο τις πιέσεις μιας εντεινόμενης επαγγελματικοποίησης. Παρότι στα τέλη του αιώνα μας έγιναν εκκλήσεις, από το κίνημα του History Workshop⁵³, προς τους εκτός των πανεπιστημίων πολίτες που ενδιαφέρονται να αναζητήσουν τις ρίζες τους, τελικά και η νέα πολιτισμική ιστορία υπήρξε μια υπόθεση σχεδόν αποκλειστικά πανεπιστημιακή. Η αμφισβήτηση της επιστημονικότητας της ιστορικής έρευνας προερχόταν από άλλους κλάδους — από θεωρητικούς και κριτικούς της λογοτεχνίας που ήθελαν να διαλύσουν την ιστορία μέσα στη μυθοπλαστική λογοτεχνία. Το εντυπωσιακό όμως είναι ότι και η ίδια η λογοτεχνική κριτική, που κάποτε ήταν ένας χώρος ανεξάρτητων διανοουμένων που έγραφαν σε εφημερίδες και περιοδικά, εγκλωβίστηκε βαθμιαία μέσα στα ακαδημαϊκά πλαίσια. Παρ' όλους τους θεμελιακούς φιλοσοφικούς επαναπροσανατολισμούς, η ακαδημαϊκή κουλτούρα, π.χ. τα απαιτούμενα προσόντα για την κατάκτηση μιας θέσης και για μια

53. Για το κίνημα του *History Workshop*, βλ. παρακάτω, σ. 121-126.

πετυχημένη καριέρα, έδειξε μια αξιοσημείωτη σταθερότητα από την εποχή της καθιέρωσης της επαγγελματικής ιστοριογραφίας στα γερμανικά πανεπιστήμια στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι σήμερα. Έτσι, παρ' όλες τις εκκλήσεις για αποκήρυξη των επιστημονικών ηθών, αυτά στην πράξη αποδείχθηκαν ανθεκτικά.

Αυτό είχε μεγάλη σημασία για την ίδια την ύπαρξη σημαντικού ιστορικού έργου. Η ιστορία εξακολούθησε να είναι μια διδασκόμενη τέχνη. Οι ιστορικοί των δεκαετιών του 1970 και του 1980 έμαθαν από τους ανθρωπολόγους τη σημασία που έχει η κουλτούρα για την κατανόηση της πολιτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς. Έτσι οι μελέτες της Γαλλικής Επανάστασης, για παράδειγμα, πήραν μια νέα κατεύθυνση. Τη θέση του τονισμού των ταξικών και οικονομικών παραγόντων που χαρακτήριζε στα μέσα του εικοστού αιώνα τις μαρξιστικές αναλύσεις του Ζωρζ Λεφέβρ⁵⁴ και του Αλμπέρ Σομπούλ⁵⁵ αλλά και την αντιμαρξιστική ανάλυση του Alfred Cobban⁵⁶, πήρε μια μεγαλύτερη έμφαση στην κουλτούρα, στη γλώσσα, στα σύμβολα και στις τελετουργίες που βρίσκουμε στα κείμενα των Φρανσουά Φυρέ⁵⁷, Λυν Χαντ⁵⁸, William Sewell⁵⁹ και Simon Schama⁶⁰ τις δεκαετίες του 1980 και του 1990. Τελικά βέβαια και οι νέοι ιστορικοί της κουλτούρας ήταν αναγκασμένοι, όπως και οι παραδοσιακοί τους προκατόχοι, να γυρίσουν στα αρχεία. Παρότι ήταν πολύ αυστηροί απέναντι στις παραδοχές των προηγούμενων κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων, χρησιμοποίησαν, συχνά με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας των υπολογιστών, εμπειρικά ευρήματα για να

54. Georges Lefebvre, *The French Revolution*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1970 [*La Révolution française*, Παρίσι 1951]· επίσης του ίδιου *The Coming of the French Revolution*, Πρίνστον 1989.

55. Albert Soboul, *The French Revolution 1787-1799*, Λονδίνο 1989· [*La Révolution française*, Παρίσι 1982]· επίσης του ίδιου, *The Parisian Sans Culottes and the French Revolution*, Westport 1979 [*Les Sans-culottes parisiens en l' an II: mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire (1793-1794)*, Παρίσι 1958, 1968].

56. Alfred Cobban, *The Social Interpretation of of the French Revolution*, Καίμπριτζ 1968.

57. François Furet, *Interpreting the French Revolution*, Καίμπριτζ 1981· επίσης, F. Furet και Mona Ozouf (επιμ.), *The Transformation of Political Culture*, 3 τόμοι, Οξφόρδη 1989.

58. Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Μπέρκλεϊ 1986.

59. William Sewell, *Work and Revolution in France, The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Καίμπριτζ 1980.

60. Simon Schama, *Citizens*, Νέα Υόρκη 1990.

τεκμηριώσουν την ερμηνευτική ανάπλαση της τοπικής κουλτούρας.

Ενώ τα έργα των δεκαετιών του 1970 και του 1980 τόνιζαν τη σημασία της κουλτούρας εις βάρος της πολιτικής και των ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών, τα γεγονότα μετά το 1989 έκαναν σαφές πως αυτές δεν μπορούν να αγνοούνται. Όσο κι αν είναι πλέον δύσκολο, ύστερα από όλα τα φοβερά που συνέβησαν στον αιώνα μας, να αποδίδει κανείς, ακολουθώντας τη θεωρία του εκσυγχρονισμού, οποιουδήποτε ιδιαίτερου τίτλους στο δυτικό πολιτισμό, ή να θεωρεί την ιστορία σαν μια ενιαία διαδικασία, είναι, παρ' όλα αυτά, σαφές πως οι πανίσχυρες δυνάμεις τις οποίες περιέγραψε αυτή η θεωρία λειτουργούν πράγματι στο σύγχρονο κόσμο. Βέβαια, η θεωρία του εκσυγχρονισμού υπήρξε γενικά υπεραισιόδοξη βλέποντας το σύγχρονο κόσμο ως το «τέλος της ιστορίας»⁶¹, την απόληξη μιας ανέλιξης. Επιπλέον, η κατάρρευση της σοβιετικής αυτοκρατορίας έδειξε την ανεπάρκεια της αποκλειστικής στήριξης σε πολιτικές, οικονομικές ή πολιτισμικές αναλύσεις, ενώ η ανθεκτικότητα των παλιότερων εθνικιστικών ή θρησκευτικών νοοτροπιών και η μεταμορφωσή τους μέσα στις σύγχρονες συνθήκες, έτσι όπως εκδηλώθηκαν στις εθνικές συγκρούσεις και στις εκρήξεις των θρησκευτικών φονταμενταλισμών των τελευταίων χρόνων, κατέδειξαν ακόμα σαφέστερα τα όρια της θεωρίας του εκσυγχρονισμού. Αυτό που χρειάζεται να μπει στη θέση της είναι μια πλατιά ιστορική προσέγγιση που να παίρνει υπόψιν της και τις πολιτισμικές και τις θεσμικές πλευρές. Η μεταμοντέρνα κριτική της παραδοσιακής επιστήμης και της παραδοσιακής ιστοριογραφίας οδήγησε σε σημαντικές αναθεωρήσεις της ιστορικής σκέψης και πρακτικής. Δεν κατέστρεψε τη δέσμευση των ιστορικών στη σύλληψη της πραγματικότητας ούτε την πίστη τους, σε μια ερευνητική λογική, κατέδειξε όμως τη συνθετότητα και των δύο. Μπορούμε ίσως να δούμε την ιστορία της ιστοριογραφίας σαν έναν εξελισσόμενο διάλογο, ο οποίος, αν και ποτέ δεν φτάνει σε κάποιο τελικό συμπέρασμα, συμβάλλει στη διεύρυνση της οπτικής.

Η ιστορία μας ξεκινά με την επαγγελματικοποίηση των ιστορικών σπου-

61. Βλ. E. G. Fukuyama, «The End of History?», *The National Interest* 9 (Καλοκαίρι 1989), σ. 3-18· επίσης του ίδιου *The End of History and the Last Man*, Νέα Υόρκη 1992 [*Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, Αθήνα 1993].

δών το δέκατο ένατο αιώνα. Η ιστοριογραφία είναι βέβαια πολύ αρχαιότερη. Οι άνθρωποι ασχολήθηκαν με το παρελθόν τους σε όλες τις κουλτούρες, αλλά με πολύ διαφορετικούς τρόπους. Έτσι, στη Δύση, συμπεριλαμβανομένου και του ισλαμικού κόσμου, και στην ανατολική Ασία η γραπτή ιστορία έπαιζε ένα σημαντικό ρόλο, αλλά το ίδιο σημαντικές ήταν και οι μη γραπτές μορφές ιστορίας, μνημεία, σύμβολα και λαϊκές παραδόσεις. Από την εποχή τουλάχιστον του Ηροδότου και του Θουκυδίδη στη Δύση και του Ssu'ma Chi'ep στην Ανατολή έγινε μια συνειδητή προσπάθεια να διαχωριστεί η ιστορία από το μύθο και να πλησιάσει σε μια πιστή περιγραφή των γεγονότων του παρελθόντος. Παρ' όλα αυτά, δεν υπήρξε απόπειρα να διεκδικήσει η ιστορία το status μιας επιστήμης αυστηρότητας ανάλογης με των φυσικών επιστημών. Η καλλιέργεια της ιστορίας ως ένα λογοτεχνικό είδος που επιδιώκει να συλλάβει το παρελθόν πιστά και έντιμα αλλά και μ' έναν αισθητικά κομψό τρόπο διατηρήθηκε από την αρχαιότητα της κλασικής Δύσης και της ανατολικής Ασίας μέχρι σχετικά πρόσφατα. Μόνο το δέκατο ένατο αιώνα μετατράπηκε η ιστορία σ' έναν επαγγελματοποιημένο γνωστικό κλάδο που θεωρούσε τον εαυτό του ως μια «επιστήμη» που υπηρετείται από επαγγελματικά καταρτισμένους ιστορικούς.

Οι αγγλόφωνοι δεν αισθάνονται άνετα με τον όρο «ιστορική επιστήμη» (*Geschichtswissenschaft*), που χρησιμοποιείται ευρέως στην ηπειρωτική Ευρώπη αλλά και στις γλώσσες της ανατολικής Ασίας για να διακρίνει την ιστορία ως επιστημονικό κλάδο από την ιστορία ως λογοτεχνική ενασχόληση. Ο όρος αυτός δεν συνηθίζεται στα αγγλικά, όπου με τον όρο «επιστήμη» συνήθως εννοούνται είτε οι συστηματικές φυσικές επιστήμες είτε μια ερευνητική και ερμηνευτική λογική που ακολουθεί το πρότυπο των φυσικών επιστημών, όπως συμβαίνει με τη συστηματικότητα και την αφαιρετικότητα που βρίσκουμε στις «κοινωνικές επιστήμες». Στις γλώσσες της ηπειρωτικής Ευρώπης οι λέξεις *Wissenschaft* (στα γερμανικά), *science* (στα γαλλικά), *scienza* (στα ιταλικά), *ciencia* (στα ισπανικά), ή *nauk* (στα ρωσικά) προσδιορίζουν μια συστηματική προσέγγιση σε οποιαδήποτε γνωστική σφαίρα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρωπιστικών σπουδών, η οποία διέπεται από μεθόδους έρευνας που είναι αποδεκτοί από μια κοινότητα ειδικών.

Σ' αυτό το βιβλίο θα χρησιμοποιούμε τον όρο για να αναφερόμαστε στο σύγχρονο γνωστικό κλάδο της ιστορίας. Η εμφάνιση της ιστορικής επιστήμης μ' αυτή την έννοια συμπίπτει με την καθιέρωση της ιστορίας ως επαγγελματικού κλάδου που διδάσκεται και μελετάται στα πανεπι-

στήμια. Αυτός ο γνωστικός κλάδος δεν απέκτησε ποτέ τη εννοιολογική αυστηρότητα των φυσικών επιστημών ή των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών εξαιτίας των στοιχείων της βούλησης, της πρόθεσης και του νοήματος που ενυπάρχουν στην ανθρώπινη συμπεριφορά, και τα οποία αντιστέκονται στον υψηλό βαθμό αφαίρεσης που διακρίνει τις σκληρότερες επιστήμες. Απαιτεί, παρ' όλα αυτά, τη συμμόρφωση σε μια ερευνητική λογική κοινώς αποδεκτή από τους ειδικούς, από τους οποίους τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας μπορούν να ελεγχθούν για την εγκυρότητά τους το ίδιο όπως και στις άλλες επιστήμες. Απαιτεί επίσης από τον επιστήμονα να πάει πέρα από τα ακατέργαστα δεδομένα που προσφέρουν οι πηγές του, για να φτιάξει μια συνεκτική έκθεση η οποία πρέπει, όπως κάθε επιστημονικός λόγος, να εμπεριέχει και την εξήγηση. Η φύση της εξήγησης στην ιστοριογραφία προφανώς διαφέρει από αυτήν των σκληρών επιστημών γιατί πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της όχι μόνον τις προθέσεις και την ιδιαιτερότητα των αντικειμένων της μελέτης της αλλά ακόμα και το ρόλο της υποκειμενικότητας του ερευνητή. Ο Τόμας Κουν υποστήριξε πως ακόμα και στη φυσική οι έννοιες από τις οποίες συνίσταται το επιστημονικό έργο δεν είναι αποκλειστικό αποτέλεσμα εσωτερικών στον επιστημονικό κλάδο εξελίξεων και συζητήσεων, αλλά συνδέονται στενά με ευρύτερα διανοητικά ρεύματα της κουλτούρας μέσα στην οποία αυτό συντελείται⁶². Αν αυτό λοιπόν ισχύει για επιστήμες σαν τη φυσική, η οποία επιδιώκει εμφατικά να αποκλείσει τα υποκειμενικά στοιχεία από την επιστημονική κρίση, ακόμα περισσότερο ισχύει για την ιστορία η οποία αναγνωρίζει το ρόλο της υποκειμενικότητας ως ένα στοιχείο αναπόφευκτο στην επιστημονική έρευνα.

Τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι το έργο του επιστήμονα ή του ιστορικού μπορεί να ερμηνευθεί πρωτίστως με κοινωνιολογικούς όρους, ή ότι προέχει η ιδεολογική του λειτουργία. Σημαίνουν όμως ότι την επιστήμη, και ιδιαίτερα την «ιστορική επιστήμη», η οποία τόσο στενά συνδέεται με τις ανθρώπινες αξίες και προθέσεις, πρέπει να τη βλέπουμε μέσα στο κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικό της πλαίσιο. Μια ιστορία της ιστοριογραφίας που εξετάζει μόνον τους εσωτερικούς στον κλάδο της ιστορίας παράγοντες, δεν είναι δυνατή. Μπορούμε να δεχθούμε πως ένα σύνολο ιστορικών στοιχείων μπορεί να εξεταστεί βάσει ορισμένων κανόνων κριτικής γύρω απ' τους οποίους υπάρχει μια συναίνεση μέσα στο

62. Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2η έκδοση, Σικάγο 1970 [*Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη 1981].

γνωστικό κλάδο, όμως η ίδια συναίνεση είναι δύσκολο να επιτευχθεί αν το ίδιο σύνολο ενταχθεί σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο γεγονότων και εξελίξεων. Όπως ανέφερα, η επιστήμη, κι εδώ συμπεριλαμβάνεται και η ιστορική επιστήμη, δεν μπορεί ποτέ να αναχθεί σ' ένα σύνολο άυλων, αφηρημένων διαδικασιών σκέψης, εσωτερικών στον επιστημονικό κλάδο, αλλά έχει να κάνει πάντοτε με ζωντανούς ανθρώπους οι οποίοι εργάζονται μέσα σε ακαδημαϊκούς ή επιστημονικούς θεσμούς, και οι οποίοι έχουν κάποια πιστεύω σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας, τα οποία μοιράζονται με πολλούς άλλους συγχρόνους τους. Η επιστήμη προϋποθέτει πάντοτε μια κοινότητα ειδικών που να συμφωνεί πάνω σε κάποιες ερευνητικές πρακτικές και μορφές επικοινωνίας. Επομένως δεν είναι δυνατόν να διαχωριστεί η ιστορία ή η ιστοριογραφία από τους θεσμούς και το κοινωνικό και διανοητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ασκείται.

Τα τρία μέρη αυτού του βιβλίου ασχολούνται με την καθιέρωση της ιστορίας ως γνωστικού κλάδου, με την αμφισβήτηση της παραδοσιακής επιστήμης από τις κοινωνικές επιστήμες, και, τέλος, με την κριτική των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων από τη μεταμοντέρνα σκέψη και με το ποια επίδραση είχε αυτή η κριτική πάνω στη δουλειά του ιστορικού.

I

Η ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ: Η ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΕ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΚΛΑΔΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ο κλασικός ιστορικισμός ως ιστοριογραφικό μοντέλο

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ του δέκατου ένατου αιώνα συμβαίνει σε όλο το δυτικό κόσμο μια ριζική αλλαγή του τρόπου έρευνας, γραφής και διδασκαλίας της ιστορίας, καθώς αυτή μετατρέπεται σε επαγγελματικό γνωστικό κλάδο. Ός τότε υπήρχαν δύο κυρίαρχες παραδόσεις γραφής της ιστορίας: η μία ήταν βασικά μαθησιακή και αρχαιογνωστική, και η άλλη ουσιαστικά λογοτεχνική. Περιστασιακά μόνον, όπως στο έργο των μεγάλων Βρετανών ιστορικών του δέκατου ένατου αιώνα, στον Γίββωνα, τον Χιουμ και τον Ρόμπερτσον, ενώνονται αυτές οι δύο παραδόσεις. Ο νέος γνωστικός κλάδος της ιστορίας που εμφανίστηκε στα γερμανικά πανεπιστήμια τόνιζε τη διδακτική πλευρά της ιστορίας, ταυτόχρονα όμως απελευθέρωσε τη διδασκαλία από τη στενή αρχαιογνωσία και οι καλύτεροι εκπρόσωποί του διατήρησαν μια αίσθηση λογοτεχνικής ποιότητας. Είναι σημαντικό να έχουμε κατά νουν ότι το νέο επάγγελμα του ιστορικού υπηρέτούσε συγκεκριμένες δημόσιες ανάγκες και πολιτικές σκοπιμότητες, γι' αυτό και είχε μεγάλη σημασία η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας σ' ένα κοινό, του οποίου την ιστορική συνείδηση επιδίωκε να διαμορφώσει, και το οποίο στρεφόταν στους ιστορικούς αναζητώντας την ιστορική του ταυτότητα. Εμφανίζεται έτσι εξ αρχής μια ένταση ανάμεσα στους επιστημονικούς κανόνες του επαγγέλματος, από τη μια, οι οποίοι απαιτούσαν μια δέσμευση ανεπηρέαστη από προκαταλήψεις και αξιολογικές κρίσεις, και στην πολιτική λειτουργία του επαγγέλματος, από την άλλη, η οποία έπαιρνε ως δεδομένη μια συγκεκριμένη κοινωνική τάξη πραγμάτων.

Αυτή η ένταση ανακλάται στην εκπαιδευτική αποστολή που προσ-

διόρισε για τον εαυτό του το πανεπιστήμιο του δέκατου ένατου αιώνα. Πρότυπο του πανεπιστημίου αυτού υπήρξε το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, που ιδρύθηκε το 1810 μέσα στα πλαίσια της αναδιοργάνωσης της δευτεροβάθμιας και ανώτερης εκπαίδευσης που ανέλαβε ο Βίλελμ φον Χούμπολντ στην Πρωσία κατά τη μεταρρυθμιστική περίοδο που ακολούθησε την καταστρεπτική ήττα της Πρωσίας από τον Ναπολέοντα κατά τα 1806 και 1807. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, που μερικές φορές χαρακτηρίζονται ως μια «επανάσταση από τα πάνω», έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία σύγχρονων οικονομικών, νομικών και κοινωνικών συνθηκών, ανάλογων με εκείνες που δημιούργησε η Γαλλική Επανάσταση, αλλά μέσα σ' ένα πολιτικό πλαίσιο που διατηρούσε σε μεγάλο βαθμό τις μοναρχικές, γραφειοκρατικές, στρατοκρατικές και αριστοκρατικές δομές του. Οι δημόσιοι υπάλληλοι, που ως επί το πλείστον στρατολογούνταν από μια πανεπιστημιακής εκπαίδευσης μεσαία τάξη, έπαιζαν κεντρικό ρόλο σ' ένα πολιτικό καθεστώς όπου οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί δεν λειτουργούσαν παρά μόνο στο επίπεδο της κοινότητας. Ο Χούμπολντ επιχείρησε να μεταρρυθμίσει τα Γυμνάσια και το πανεπιστήμιο με στόχο να παράσχει μια συνολική πνευματική και αισθητική παιδεία, ο πυρήνας της οποίας έγινε γνωστός ως *Bildung*⁶³, και μέσω της οποίας έπρεπε να τεθούν οι βάσεις για μια κοινωνία μορφωμένων και νομοταγών πολιτών. Οι μεταρρυθμίσεις κατ' ουδένα τρόπο δεν είχαν δημοκρατικούς στόχους. Η ανθρωπιστική παιδεία, με τη βαρύτητα που έδινε στους Λατίνους και κυρίως στους Έλληνες κλασικούς, όχι μόνο βάθαινε το χάσμα ανάμεσα στον μορφωμένο *Bürgertum* και στο λοιπό πληθυσμό αλλά και δημιουργούσε μια τάξη ανώτερων δημοσίων υπαλλήλων την οποία ο Fritz Ringer παρομοίασε με τους Κινέζους Μανδαρίνους⁶⁴.

63. Ο όρος *Bildung* δεν μεταφράζεται εύκολα και πρέπει να τον δούμε μέσα στο πλαίσιο της κουλτούρας της γερμανικής διάνοησης. Καμιά από τις αποδόσεις όπως «κουλτούρα» ή «εκπαίδευση» δεν είναι επαρκής. Ο Fritz Ringer επιχειρεί τον εξής ορισμό: «Το όραμα της μάθησης ως προσωπικής αυτοολοκλήρωσης μέσω μιας ερμηνευτικής σχέσης με σεβάσμα κείμενα». «Το ερμηνευτικό στην ουσία μοντέλο της *Bildung* ενέπνευσε την κυρίαρχη ερμηνευτική τάση της γερμανικής φιλολογικής και ιστορικής επιστήμης, καθώς και τη γερμανική αντίληψη των *Geisteswissenschaften* (επιστημών του πνεύματος) [...] Στόχος της *Bildung* ήταν η καλλιέργεια προσωπικής και αξιολογικής κοσμοαντίληψης (*Weltanschauung*), και όχι η διαχειριστική επέμβαση στη φύση και στις κοινωνικές διαδικασίες.» F. Ringer, *Fields of Knowledge: French Academic Culture in Comparative Perspective, 1890-1920*, Καίμπριτζ 1992, σ. 2.

64. Fritz Ringer, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1969.

Το νέο πανεπιστήμιο ενσάρκωνε τη συγχώνευση της *Wissenschaft* και της *Bildung*. Σε αντίθεση με τα πανεπιστήμια του παλιού καθεστώτος, βασική λειτουργία των οποίων ήταν η μάθηση, το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου ήθελε να γίνει ένα κέντρο στο οποίο η διδασκαλία να διαμορφώνεται μέσα από την έρευνα. Μ' αυτή την πρόθεση, κλήθηκε το 1825 στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου ο Λέοπολντ φον Ράνκε. Ο Ράνκε ήταν ένας νεαρός καθηγητής στο Γυμνάσιο του Frankfurt/Oder, ο οποίος είχε πρόσφατα εκδόσει ένα βιβλίο όπου επιχειρούσε να αναπαραστήσει, μέσα από την κριτική προσέγγιση των πηγών, ένα μεγάλο μετασχηματισμό στην ευρωπαϊκή πολιτική: την ανάδυση των σύγχρονων κρατικών συστημάτων ως πρωταρχικού παράγοντος στη διεθνή πολιτική, και την ισορροπία μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων που δημιουργήθηκε μετά το τέλος των ιταλικών πολέμων στα τέλη του δέκατου πέμπτου και στις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα⁶⁵. Σ' ένα μεθοδολογικό επίμετρο⁶⁶ του βιβλίου αυτού, απέρριπτε κάθε απόπειρα να γραφεί η ιστορία σε άλλη βάση από αυτήν των πρωτογενών πηγών, κατηγορώντας, μάλλον άδικα, όλες τις παλιότερες αφηγήσεις των Ιταλικών Πολέμων, συμπεριλαμβανομένων των κλασικών έργων του Guicciardini, ότι δεν έκαναν καμιά απολύτως κριτική εξέταση των στοιχείων. Στόχος του Ράνκε ήταν να κάνει την ιστορία μια αυστηρή επιστήμη που ασκείται από επαγγελματικά καταρτισμένους ιστορικούς. Ήθελε, σαν τον Θουκυδίδη, ο οποίος ήταν και το θέμα της διατριβής του, να γράψει μια ιστορία που να συνδυάζει την πιστή ανάπλαση του παρελθόντος με μια λογοτεχνική κομψότητα. Η ιστορία έπρεπε να γράφεται από ειδικούς, αλλά όχι μόνο, ή όχι κυρίως για ειδικούς, μα για ένα πλατύτερο μορφωμένο κοινό. Η ιστορία έπρεπε να είναι επιστημονικός κλάδος αλλά ταυτόχρονα και μια πηγή πνευματικής καλλιέργειας.

Η αντίληψη του Ράνκε για την ιστορία ως αυστηρή επιστήμη χαρακτηρίζεται από την αντίφαση ανάμεσα στη ρητή επιταγή για αντικειμενική έρευνα, η οποία απορρίπτει κάθετα κάθε αξιολογική κρίση και μεταφυσικό στοχασμό, και στις άρρητες πολιτικές και φιλοσοφικές παραδοχές οι οποίες στην πραγματικότητα καθόριζαν αυτή την έρευνα. Για τον Ράνκε η επιστημονική έρευνα συνδεόταν στενά με κριτική μέθοδο. Η βαθιά εξοικείωση με τις μεθόδους της φιλολογικής κριτικής

65. *Geschichten der romantischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*, Λειψία 1824· στα αγγλικά: *History of the Latin and Teutonic Nations*, Λονδίνο 1887.

66. *Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber*, δημοσιευμένο χωριστά τον ίδιο χρόνο.

θεωρούνταν απαραίτητη προϋπόθεση. Ο Ράνκε καθιέρωσε σεμινάρια στα οποία οι μέλλοντες ιστορικοί καταρτίζονταν στην κριτική μελέτη των μεσαιωνικών εγγράφων. Το σεμινάριο αυτό καθ' εαυτό δεν ήταν κάτι το εντελώς καινούργιο. Ο Johann Christoph Gatterer είχε εισαγάγει κάτι ανάλογο στο Πανεπιστήμιο του Göttingen τη δεκαετία του 1770, αλλά μόνον ο Ράνκε το έκανε αναπόσπαστο κομμάτι της κατάρτισης του ιστορικού. Το 1848 το είχαν υιοθετήσει όλα τα γερμανόφωνα πανεπιστήμια. Ο τρόπος που ο Ράνκε εννοούσε την αυστηρή επιστημονική δραστηριότητα προϋπέθετε πλήρη αποχή από κάθε αξιολογική κρίση. Όπως δήλωνε στην περίφημη εισαγωγική παράγραφο του πρώτου του βιβλίου για τους Ιταλικούς Πολέμους, χάρη στο οποίο κλήθηκε στο Βερολίνο, ο ιστορικός έπρεπε να αποφεύγει να «κρίνει το παρελθόν», και έπρεπε να περιορίζεται να «δείχνει το πώς έγιναν πράγματι τα γεγονότα»⁶⁷. Ταυτόχρονα όμως απέρριπτε και κάθε είδος θετικισμού που θεωρούσε πως η βασική δουλειά του ιστορικού ήταν η απόδειξη των γεγονότων. Ενώ για τον Μαξ Βέμπερ, στο γύρισμα του εικοστού αιώνα, η αυστηρή ιστορική προσέγγιση θα αποκάλυπτε την απουσία ηθικού νοήματος από την ύπαρξη, για τον Ράνκε ανακλούσε έναν κόσμο νοημάτων και αξιών. Έγραφε: «Ενώ ο φιλόσοφος, που αντικρίζει την ιστορία από την προνομιά του θέσης του, αναζητεί το άπειρο μόνο στην πρόοδο, στην εξέλιξη και στην ολότητα, η ιστορία διαβλέπει κάτι το άπειρο μέσα στην κάθε ύπαρξη: σε κάθε κατάσταση, σε κάθε ον, υπάρχει κάτι αιώνιο, που προέρχεται από τον Θεό»⁶⁸. Έτσι η ιστορία αντικαθιστούσε τη φιλοσοφία ως η επιστήμη που μας αποκαλύπτει το νόημα του ανθρώπινου κόσμου.

Ο «αμερόληπτος» (*unpartheyisch*)⁶⁹ τρόπος να βλέπεις τα πράγματα που πρόσβευε ο Ράνκε, όχι μόνο δεν αποδείκνυε τη σχετικότητα, και επομένως και το μάταιο, κάθε αξίας, αλλά αποκάλυπτε τον ηθικό χαρακτήρα των κοινωνικών θεσμών έτσι όπως αυτοί είχαν αναπτυχθεί ιστορικά. Ο Ράνκε, παρότι αντικατέστησε τη φιλοσοφική προσέγγιση του Χέγκελ από μια ιστορική, συμφωνούσε μαζί του πως τα υπάρχοντα πολιτικά κράτη, στο βαθμό που αποτελούσαν τα προϊόντα μιας ιστορι-

67. Βλ. επίσης «Preface to the First Edition of *Histories of the Latin and Germanic Nations*», στο Leopold von Ranke, *The Theory and Practice of History*, επιμ. Georg G. Iggers και Konrad von Moltke, Ινδιανάπολις 1973, σ. 137.

68. «On the Character of Historical Science», στο ίδιο, σ. 38.

69. Στο ίδιο, σ. 41.

κής ανέλιξης, συνιστούσαν «ηθικές ενέργειες»⁷⁰, «σκέψεις του Θεού»⁷¹. Ο Ράνκε έφτασε έτσι σε μια θέση παρεμφερή με αυτήν του Έντμουντ Μπερκ, ισχυριζόμενος ότι κάθε αμφισβήτηση των κατεστημένων κοινωνικών θεσμών, είτε με επαναστατικά μέσα, είτε με υπερβολικές μεταρρυθμίσεις, συνιστά παραβίαση του πνεύματος της ιστορίας⁷². Η «αμερόληπτη» προσέγγιση του παρελθόντος που επιδιώκει απλώς να δείξει «το πώς έγιναν πράγματι τα γεγονότα», μας αποκαλύπτει τελικά, σύμφωνα με τον Ράνκε, τη σύμφωνη με το θέλημα του Θεού ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Για τον Ράνκε, όπως σε μεγάλο βαθμό και για τον Χέγκελ, η ιστορία του σύγχρονου κόσμου αποδείκνυε τη σταθερότητα των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών της Πρωσίας της Παλινόρθωσης, όπου η ατομική ελευθερία και η ιδιοκτησία υπήρχαν και ευημερούσαν υπό την αιγίδα μιας ισχυρής μοναρχίας και ενός φωτισμένου κρατικού μηχανισμού. Εξ ου και η κεντρικότητα του κράτους στην αντίληψη του Ράνκε για την ιστορία. Δεν μπορεί κανείς να καταλάβει τη νέα επιστήμη της ιστορίας όπως την αντιλαμβανόταν ο Ράνκε αν δεν τη δει μέσα στο πολιτικό και θρησκευτικό πλαίσιο που γεννήθηκε. Αυτό που εκ πρώτης όψεως φαίνεται ως αντίφαση, δηλαδή από τη μια η επαγγελματισμός της επιστήμης και το αίτημα για αυστηρή αντικειμενικότητα, και, από την άλλη, ο πολιτικός και πολιτιστικός ρόλος του ιστορικού, αποδεικνύεται τελικά ότι δεν είναι διόλου παράδοξο.

Ο Ράνκε θα γίνει τελικά το πρότυπο της επαγγελματισμένης ιστορικής επιστήμης του δέκατου ένατου αιώνα. Πριν από το 1848, ωστόσο, κάθε άλλο παρά τυπικό δείγμα της γερμανικής ιστοριογραφίας ήταν, και ακόμα λιγότερο της διεθνούς. Η παράδοση της πολιτιστικής ιστορίας του Διαφωτισμού ήταν ακόμα πολύ ζωντανή στα έργα του Heeren, του Schlosser, του Gervinus και άλλων, οι οποίοι ασπάζονταν πολύ πιο ανοιχτά πολιτικούς στόχους και είχαν μεν συνείδηση της ανάγκης των μεθόδων της φιλολογικής κριτικής, αρνούσαν όμως να τις φετιχοποιήσουν. Το έντονο ενδιαφέρον για την ιστορία στην Ευρώπη είχε ως αποτέλεσμα την εγκαινίαση μακρόπνοων σχεδίων για την έκδοση των πηγών της εθνικής ιστορίας. Ήδη το δέκατο ένατο αιώνα ο Muratori εγκαινίασε ένα τέτοιο πρόγραμμα στην Ιταλία, το *Rerum italicorum scriptores*. Στη Γερμανία τα *Monumenta Germaniae Historica*

70. «The Great Powers», στο ίδιο, σ. 100.

71. «A Dialogue on Politics», στο ίδιο, σ. 119.

72. Βλ. Ranke, «Über die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und der Politik», *Sämtliche Werke*, τόμος 24, σ. 280-293.

ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1820 ως μια τεράστια συλλογή πηγών της μεσαιωνικής γερμανικής ιστορίας. Η *Collection de documents inédits sur l'histoire de France* και τα *Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland During the Middle Ages* ανέλαβαν να κάνουν κάτι ανάλογο για τη Γαλλία και τα Βρετανικά Νησιά. Το 1821 ιδρύθηκε στο Παρίσι η *École de Chartes* για να καταρτίζει τους ιστορικούς και τους αρχειονόμους στην κριτική των πηγών. Αυτά όμως αφορούσαν σ' ένα σχετικά στενό κύκλο λογίων, ενώ την ίδια στιγμή η κύρια τάση ιστορικής γραφής στη Γαλλία, στη Μεγάλη Βρετανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως δείχνουν τα ονόματα των Ζυλ Μισελέ, Thomas Babington Macaulay και George Bancroft, απευθυνόταν σ' ένα ευρύτερο κοινό.

Αν κρίνουμε από το ρόλο που έπαιζαν οι ιστορικοί στη δημόσια ζωή, η ιστορία έχαιρε στη Γαλλία ίσως ακόμα μεγαλύτερης εκτίμησης απ' όσο στη Γερμανία. Ο Φρανσουά Γκιζό, ο Ζυλ Μισελέ, ο Λουί Μπλαν, ο Λαμαρτίνος, ο Αλέξις ντε Τοκβίλ, ο Ιππολύτ Ταιν και ο Αδόλφος Θιέρσος, κατέλαβαν όλοι τους θέσεις στη γαλλική πολιτική σκηνή, ενώ κάτι αντίστοιχο δεν υπήρξε στη Γερμανία. Ίσως αυτό να οφείλεται στο ότι οι ιστορικές σπουδές στη Γαλλία ήταν λιγότερο επαγγελματοποιημένες και επομένως λιγότερο ξεκομμένες απ' το ευρύτερο μορφωμένο κοινό, σε σχέση με τη Γερμανία, όπου οι ιστορικοί όλο και περισσότερο εντάσσονταν στα πανεπιστήμια συμμορφούμενοι στις ειδικές ακαδημαϊκές απαιτήσεις. Η διαφορά πολιτικής κουλτούρας μεταξύ Γερμανίας και Γαλλίας μπορεί εν μέρει να εξηγήσει το άνοιγμα Γάλλων ιστορικών, όπως του Γκιζό, του Τιερύ, του Μπλαν και του Τοκβίλ, σε κοινωνικά ζητήματα, σε αντίθεση με το πολύ μεγαλύτερο βάρος που έδιναν οι Γερμανοί στην πολιτική και διπλωματική ιστορία.

Μετά το 1848 στη Γερμανία, και μετά το 1870 στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ιαπωνία (και κάπως αργότερα στη Μεγάλη Βρετανία και στην Ολλανδία) οι ιστορικές σπουδές επαγγελματοποιήθηκαν. Γενικά ακολουθήθηκε το γερμανικό μοντέλο: στις Ηνωμένες Πολιτείες με την εισαγωγή του προγράμματος εκπόνησης διδακτορικής διατριβής στο Πανεπιστήμιο Johns Hopkins το 1872, στη Γαλλία ήδη από το 1868 με την ίδρυση της *École Pratique des Hautes Études* στο Παρίσι που έδωσε έμφαση στην έρευνα. Το σεμινάριο άρχισε να υποκαθιστά, ή τουλάχιστον να συμπληρώνει, την παράδοση. Ιδρύθηκαν περιοδικά που διέδιδαν τις νέες μεθόδους επιστημονικής δραστηριότητας. Έτσι το *Historische Zeitschrift* (1859) ακολούθησε η *Revue Historique* (1876), η *Rivista Storica Italiana* (1884),

το *English Historical Review* (1886), το *American Historical Review* (1895), και άλλα ανάλογα σε άλλες χώρες. Είναι ενδεικτικό ότι το πρώτο τεύχος του *English Historical Review* άνοιγε μ' ένα άρθρο του Λόρδου Άκτον για τις «Γερμανικές Σχολές Ιστορίας»⁷³. Η Αμερικανική Ιστορική Εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1884, επέλεξε για πρώτο επίτιμο μέλος της τον Ράνκε, «τον πατέρα της ιστορικής επιστήμης»⁷⁴. Γενικά η μετατόπιση προς το γερμανικό μοντέλο σήμαινε μια απομάκρυνση από την ευρύτερη πολιτιστική ιστορία προς όφελος ενός στενότερου εστιασμού στην πολιτική. Η αντίφαση που επιστημόναμε στον Ράνκε ανάμεσα στο αίτημα για αποφυγή αξιολογικών κρίσεων εκ μέρους της αυστηρής επιστήμης, και στην πρόσδεση, στην πράξη, της ιστοριογραφίας σε πολιτικές και κοινωνικές αξίες παρατηρείται και στη νέα επαγγελματική ιστορία. Πραγματικά, η εντυπωσιακή ανάπτυξη της ακαδημαϊκής ιστορίας κατά το δέκατο ένατο αιώνα είχε άμεση εξάρτηση από τις πολιτικές και κοινωνικές δομές. Οι ιστορικές σπουδές, όχι μόνο στη Γερμανία αλλά και στη Γαλλία, εντάχθηκαν στα κρατικά πανεπιστήμια και ερευνητικά ιδρύματα. Και, παρ' όλη την ακαδημαϊκή ελευθερία που απολάμβανε το καθηγητικό σώμα, οι διαδικασίες στρατολόγησής του, στις οποίες έπαιζε ρόλο και το κράτος, εξασφάλιζαν έναν υψηλό βαθμό συμμόρφωσης⁷⁵.

Το κυρίαρχο *consensus* στη Γερμανία διέφερε βέβαια απ' το αντίστοιχο γαλλικό, καθώς ανακλούσε μια διαφορετική πολιτική κουλτούρα, και τα δύο όμως είχαν βαθιές ρίζες στις αξίες των κατεστημένων μεσαιών τάξεων, της *Bürgertum* και της μπουρζουαζίας. Και στις δύο χώρες η ιστοριογραφία ασπαζόταν συνειδητά φιλελεύθερες θέσεις οι οποίες διέφεραν από το συντηρητισμό του Ράνκε. Στη Γαλλία αυτός ο φιλελευθερισμός ταυτίστηκε, ειδικά μετά το 1871, με τις δημοκρατικές παρα-

73. Lord Acton, «German Schools of History», *English Historical Review* I (1886), σ. 7-42.

74. Ο Herbert B. Adams χρησιμοποίησε αυτή την έκφραση στο «Νέες μέθοδοι μελέτης στην ιστορία» στο Johns Hopkins University, *Studies in History and Political Science* II (1884), σ. 65-68. επίσης Adams, «Leopold von Ranke», *American Historical Association Papers*, III (1888), σ. 104-105.

75. Για τη στρατολόγηση των ιστορικών στη Γερμανία, βλ. Wolfgang Weber, *Priester der Klio: Historisch-sozialwissenschaftliche Studien zur Herkunft und Karriere deutscher Historiker und zur Geschichte der Geschichtswissenschaft 1800-1970*, Frankfurt am Main 1984· συγχρητικά, Christian Simon, *Staat und Gesellschaft in Frankreich und Deutschland 1871-1914: Situation und Werk von Geschichtswissenschaftlern an den Universitäten Berlin, München, Paris*, τόμοι 2, Βέρνη 1988.

δόσεις. Ήταν εκκοσμικευμένος, αντικληρικαλιστικός, αντίθετος στον Καθολικισμό και στους βασιλόφρονες⁷⁶. Στη Γερμανία, μετά την ήττα της Επανάστασης του 1848, επεδίωκε την εφαρμογή των φιλελεύθερων κοινωνικών και οικονομικών στόχων μέσα στα πλαίσια της ημιαυταρχικής μοναρχίας των Χοεντζόλερν. Έτσι στις ιστορίες του Μισελέ ή του Λαβίς στη Γαλλία, ή σ' εκείνες του Sybel και του Treitschke στη Γερμανία, διατυπώνονται πολύ διαφορετικοί μύθοι για το εθνικό παρελθόν. Εκείνο που κάνει πάντως εντύπωση είναι πώς η επαγγελματικοποίηση και η εμπέδωση των επιστημονικών ηθών και πρακτικών οδήγησαν παντού σε μια εντονότερη ιδεολογικοποίηση της ιστορικής γραφής. Οι ιστορικοί πήγαιναν στα αρχεία για να βρουν στοιχεία με τα οποία να στηρίζουν τα εθνικιστικά ή τα ταξικά ιδεολογήματά τους, για να τους προσδώσουν το φωτοστέφανο της επιστημονικής εγκυρότητας.

Γενικά, η νέα ιστορική οπτική, που αργότερα θα αναφέρεται συχνά με τον όρο ιστορισμός (*Historicismus*)⁷⁷, χαιρετίστηκε ως μια πνευματική πρόοδος. Ο ιστορισμός ήταν κάτι περισσότερο από μια θεωρία για την ιστορία. Συνιστούσε μια συνολική φιλοσοφία της ζωής, έναν ιδιαίτερο συνδυασμό μιας αντίληψης για την επιστήμη, και ειδικά για τις επιστήμες του ανθρώπου και του πολιτισμού, και μιας αντίληψης για την πολιτική και κοινωνική τάξη πραγμάτων. Πίστευε ότι, όπως το λέει ο Ορτέγκα υ Γκασέτ, «ο άνθρωπος, με μια λέξη, δεν έχει φύση· αυτό που έχει είναι [...] ιστορία»⁷⁸. Αλλά επίσης πίστευε σταθερά ότι η ιστορία έχει νόημα κι ότι αυτό το νόημα φανερώνεται μόνο μέσα στην ιστορία. Ειδωμένη η ιστορία μ' έναν τέτοιο τρόπο, καθίσταται ο μοναδικός τρόπος μελέτης των ανθρώπινων πραγμάτων. Οι ιστορικοί και οι

76. Βλ. William Keylor, *Academy and Community: The Foundation of the French Historical Profession*, Καίμπριτζ Μασσ. 1975.

77. Βλ. Georg G. Iggers, «Historicism: The History and the Meaning of the Term», *Journal of the History of Ideas* 56 (1995), σ. 129-151. Αποφεύγω συνειδητά τον όρο «ιστορισμός» γιατί έχει συχνά αντιφατικές σημασίες. Θα προτιμούσα τον όρο «ιστορισμός» (*Historismus*), ο οποίος χαρακτηρίζει ειδικότερα την κοσμοαντίληψη και την επιστημονική πρακτική των Γερμανών ιστορικών του δέκατου ένατου και του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα που εξετάσαμε σ' αυτό το κεφάλαιο. Αλλά ο όρος «ιστορισμός» ουσιαστικά εξαφανίστηκε από τα αγγλικά όταν τα κείμενα του Κρότσε έγιναν γνωστά με τις μεταφράσεις τους τις δεκαετίες του 1920 και 1930. Ο Κρότσε κάνει λόγο για *storicismo*, σε αντίθεση με τον παλιότερο *istorismo*, ο οποίος ανταποκρινόταν περισσότερο στις γερμανικές χρήσεις.

78. Ortega y Gasset, *History as a System and Other Essays Toward a Philosophy of History*, Νέα Υόρκη 1941, σ. 217.

κοινωνικοί φιλόσοφοι σαν τον Ernst Troeltsch και τον Freidrich Meinecke χρησιμοποίησαν ακολούθως τον όρο ιστορισμός για να ορίσουν την κοσμοαντίληψη που ήταν κυρίαρχη στο γερμανικό ακαδημαϊκό χώρο του δέκατου ένατου αιώνα αλλά επίσης και στον κόσμο της κατεστημένης *Bürgertum*. Ο Friedrich Meinecke χαρακτήρισε το 1936 τον ιστορισμό ως «το ανώτατο σημείο κατανόησης των ανθρώπινων πραγμάτων»⁷⁹.

Θεωρητικά, αυτή η προσέγγιση οδηγούσε στο άνοιγμα όλων των σφαιρών της ανθρώπινης δραστηριότητας στην ιστορική μελέτη. Στην πράξη όμως διέυρνε αλλά και περιόρισε ταυτόχρονα την ιστορική οπτική. Είναι σημαντικό να έχουμε κατά νουν πως η γερμανική ακαδημαϊκή ιστορία πήρε τη σύγχρονη μορφή της στα πρώτα δύο τρίτα του δέκατου ένατου αιώνα, δηλαδή προ της εκβιομηχάνισης και του εκδημοκρατισμού της γερμανικής κοινωνίας, και πως έφερε πάνω της τη σφραγίδα αυτής της εποχής. Οι βασικές της παραδοχές παρέμειναν εν πολλοίς αμετάλλακτες μετά το 1870 για τρεις, πιθανώς, λόγους: το τεράστιο κύρος που είχε αποκτήσει πλέον η γερμανική ιστορική επιστήμη, τις ιδιαίτερες πολιτικές συνθήκες στη Γερμανία μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1848-1849, και την ακόλουθη πορεία ενοποίησης υπό την ηγεσία του Μπίσμαρκ που απέτρεψε την επικράτηση των δημοκρατικών ηθών στη Γερμανία. Αλλά, παρ' όλα αυτά, η γερμανική εκδοχή της ιστορικής επιστήμης έγινε, όπως είδαμε, το μοντέλο των επαγγελματικών ιστορικών σπουδών σε όλες τις χώρες, δηλαδή σε πολιτικές και πνευματικές συνθήκες διαφορετικές απ' αυτές της Γερμανίας. Έτσι, οι εκτός Γερμανίας ιστορικοί υιοθέτησαν στοιχεία της γερμανικής επιστημονικής πρακτικής δίχως να κατανοούν, ή να θέλουν να κατανοήσουν, τα βασικά πολιτικά και φιλοσοφικά πιστεύω που συνδέονταν άρρηκτα μ' αυτά. Συχνά, για παράδειγμα, γίνεται το λάθος να θεωρείται ο Ράνκε ως ένας θετικιστής «αποφασισμένος να μείνει αυστηρά στα γεγονότα, να μην κάνει κήρυγμα, να μην ηθικολογεί, να μη διακοσμεί την αφήγηση, αλλά να λέει απλώς την ιστορική αλήθεια»⁸⁰.

Σύμφωνα με την ιστορικιστική θεωρία του Ράνκε, «κάθε εποχή πλη-

79. Friedrich Meinecke, *Die Entstehung des Historismus*, Werke III, Μόναχο 1965, σ. 4· στα αγγλικά: *Historism: The Rise of a New Historical Outlook*, Νέα Υόρκη 1972.

80. Herbert B. Adams, «Leopold von Ranke», σ. 104-105. Βλ. επίσης Georg G. Iggers, «The Image of Ranke in American and German Historical Thought», *History and Theory* 2 (1962), σ. 17-40· επίσης Novick, *That Noble Dream*.

σιάζει τον Θεό»⁸¹. Στην πραγματικότητα βέβαια ούτε ο Ράνκε, ο οποίος είχε ακόμα μια πλατιά ευρωπαϊκή οπτική, θεωρούσε πως όλες οι εποχές ενδιαφέρουν εξίσου τον ιστορικό. Ο Ράνκε ήθελε να γράψει παγκόσμια ιστορία, αλλά η παγκόσμια ιστορία ήταν γι' αυτόν συνώνυμη με την ιστορία των γερμανικών και λατινικών λαών, της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης. «Η Ινδία και η Κίνα», γράφει, «έχουν ένα μακρό παρελθόν», δεν έχουν όμως, στην καλύτερη περίπτωση, παρά μια «φυσική ιστορία»⁸², και όχι κανονική ιστορία με την έννοια που αυτός την εννοούσε. Σύμφωνα με τον Ράνκε η δουλειά των ιστορικών περιοριζόταν ακόμα περισσότερο στα έθνη και στην πολιτική ιστορία των εθνών. Οι ιστορικοί αισθάνονταν υποχρεωμένοι να πηγαίνουν στα αρχεία, όπου δεν υπήρχαν μόνον επίσημα κρατικά έγγραφα αλλά και πολλές πληροφορίες διοικητικής, οικονομικής και κοινωνικής φύσεως τις οποίες όμως ως επί το πλείστον αγνοούσαν. Και ενώ πριν από το δέκατο ένατο αιώνα υπήρχαν κάποιες γυναίκες ιστορικοί, τώρα ήταν σχεδόν παντελώς απύσες από ένα επάγγελμα όπου δεν υπήρχε θέση γι' αυτές.

Στο γύρισμα όμως του αιώνα ο Ernst Troeltsch έκανε λόγο για μια «κρίση του ιστορισμού»⁸³. Εξέφραζε μια γνώμη, που αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη απήχηση, πως οι ιστορικές σπουδές είχαν καταδείξει τη σχετικότητα των αξιών και την έλλειψη νοήματος της ύπαρξης. Η «κρίση του ιστορισμού»⁸⁴, που έγινε πολύ δημοφιλές θέμα συζήτησης στη Γερμανία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, θεωρούνταν τότε σαν αποτέλεσμα πνευματικών κυρίως εξελίξεων. Η «κρίση» έγινε πιο έντονα αισθητή στη Γερμανία γιατί εκεί υπήρχε μεγαλύτερη αναντιστοιχία ανάμεσα στις φιλοσοφικές πεποιθήσεις των αρχών και των μέσων του δέκατου ένατου αιώνα, και στην πραγματικότητα του εικοστού. Δεν απειλούνταν μόνον ο ιστορισμός, ως κοσμοαντίληψη που ρίζωνε μέσα στον ιδεαλισμό της κλασικής γερμανικής κουλτούρας, αλλά ολόκληρη η κουλτούρα της γερμανικής *Bürgertum* και το ιδεώδες της, η *Bildung*.

81. Leopold von Ranke, «On Progress in History», στο *The Theory and Practice of History*, σ. 53.

82. Leopold von Ranke, «On the Character of Historical Science», στο *ίδιο*, σ. 46.

83. Ernst Troeltsch, «Die Krisis des Historismus», *Die Neue Rundschau* 33 (1922), I, σ. 572-590. *Der Historismus und seine Probleme, Gesammelte Schriften*, Aalen 1961, τόμοι 4.

84. Βλ. Karl Heussi, *Die Krisis des Historismus*, Tübingen 1932, και Karl Mannheim, «Historismus», στο Kurt H. Wolf (επιμ.), *Wissenssoziologie: Auswahl aus dem Werk*, Neuwied 1970.

Σταδιακά, η ακαδημαϊκή ιστορία, που τόσο κεντρική θέση κατείχε στη εθνική και κοινωνική ταυτότητα το δέκατο ένατο αιώνα, είχε χάσει την επαφή της με τη δημόσια ζωή. Η θεσμοποίηση της διδασκαλίας και της έρευνας και η συνακόλουθη πίεση για εξειδίκευση κατέστρεψαν βαθμιαία τη στενή σχέση μεταξύ *Wissenschaft* και *Bildung*, η οποία χαρακτήριζε τη μεγάλη πολιτική ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η κρίση του κλασικού ιστορικού

ΣΤΑ ΤΕΛΗ του δέκατου ένατου αιώνα επικρατούσε στις ιστορικές σπουδές ένα βαθύ αίσθημα ανησυχίας. Σχεδόν ταυτόχρονα σε όλη την Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες ξεκινά μια κριτική επανεξέταση των παραδοχών πάνω στις οποίες βασιζόταν η κατεστημένη πανεπιστημιακή ιστοριογραφία. Δεν εμφανίστηκε μια νέα ενιαία αντίληψη για το πώς πρέπει να γίνονται οι ιστορικές σπουδές, αλλά διαδόθηκε η πεποίθηση πως έπρεπε να ανοίξει το αντικείμενο μελέτης της ιστορίας και να δοθεί περισσότερος χώρος στο ρόλο της κοινωνίας, της οικονομίας και της κουλτούρας. Επίσης αμφισβητήθηκε η προτίμηση σε μια αφηγηματική, κατά κύριο λόγο πολιτική, ιστορία, επικεντρωμένη σε γεγονότα και σε μεγάλες προσωπικότητες. Σε κανένα σημείο, ωστόσο, αυτή η κριτική αντίδραση στον τρόπο που γινόταν η έρευνα και η διδασκαλία της ιστορίας στα πανεπιστήμια όλου του κόσμου δεν αμφισβητούσε δύο βασικές παραδοχές της παλιότερης ιστοριογραφίας, δηλαδή: 1) πως η ιστορία οφείλει να είναι ένας επαγγελματικός γνωστικός κλάδος, και 2) πως η ιστορία πρέπει να νοεί τον εαυτό της ως επιστήμη. Αντιθέτως μάλιστα, υπήρξε πίεση να γίνει ακόμα περισσότερο επαγγελματική και επιστημονική η άσκηση της ιστορίας.

Αυτή η συζήτηση οξύνθηκε στη Γερμανία με την αντιπαράθεση γύρω από το βιβλίο του Καρλ Λάμπρεχτ *Deutsche Geschichte* (*Γερμανική Ιστορία*), ο πρώτος τόμος του οποίου κυκλοφόρησε το 1891⁸⁵. Ο Λάμπρεχτ αμφισβητούσε δύο βασικές αρχές της συμβατικής ιστορικής

85. Karl Lamprecht, *Deutsche Geschichte*, 12 τόμοι, Βερολίνο 1891-1909. Η καλύτερη κριτική παρουσίαση της διαμάχης για τον Λάμπρεχτ καθώς και για τον Λάμπρεχτ ως άνθρωπο, επιστήμονα και πολιτική μορφή είναι του Roger Chickering, *Karl Lamprecht: A German Academic Life (1865-1915)*, Atlantic Highlands, N. J., 1993.

επιστήμης: τον κεντρικό ρόλο που απέδιδε στο κράτος και την επικέντρωσή της σε πρόσωπα και γεγονότα. Στις φυσικές επιστήμες, έλεγε, είχε παρέλθει προ πολλού η εποχή που η επιστημονική μέθοδος περιοριζόταν στην περιγραφή μεμονωμένων φαινομένων. Το ίδιο λοιπόν και η ιστορική επιστήμη, έπρεπε να αντικαταστήσει και αυτή την περιγραφική μέθοδο με μια γενετική. Η *Deutsche Geschichte*, χάρη στην ευρύτητα της οπτικής της, που κάλυπτε κουλτούρα, κοινωνία και πολιτική, αλλά και στον τρόπο που ήταν γραμμένη, έγινε πολύ θετικά δεκτή από ένα πλατύ κοινό. Συνάντησε όμως τη σφοδρή αντίδραση των επαγγελματιών ιστορικών. Η κριτική τους πατούσε σε δύο βάσεις: πρώτον, ότι το βιβλίο περιείχε πολλά λάθη και ανακρίβειες που έδιναν την εντύπωση πως είχε γραφεί διαστικά και απρόσεκτα, δεν απαξίωναν όμως απαραίτητα τις βασικές του θέσεις. Δεύτερον, ότι χρησιμοποιούσε μια πολύ αφηρημένη αντίληψη της συλλογικής ψυχολογίας για να αποδείξει πως η γερμανική ιστορία ακολουθούσε από την αρχαιότητα προκαθορισμένους νόμους ιστορικής ανάπτυξης. Η έννοια του νόμου ήταν επίσης κεντρική και στο πώς κατανοούσε ο Λάμπρεχτ την επιστήμη. Στα προγραμματικά του κείμενα έκανε διάκριση ανάμεσα στις «παλιές κατευθύνσεις στην ιστορική επιστήμη» (την προσπάθεια να τεκμηριωθούν τα γεγονότα μέσα από μια αυστηρή έρευνα των πηγών, δίχως όμως μια «επιστημονική» μέθοδο για την εξήγηση της ιστορικής συμπεριφοράς) και στις «νέες» (τη συνειδητή προσέγγιση ενός ερευνητικού αντικειμένου μέσα από θεωρητικά ερωτήματα και μεθοδολογικές αρχές, όπως γίνεται σε όλες τις άλλες επιστήμες)⁸⁶. Σύμφωνα με τον Λάμπρεχτ η παλιά αντίληψη για την ακαδημαϊκή ή επιστημονική έρευνα βασιζόταν πάνω στη μεταφυσική παραδοχή ότι πίσω από τα φαινόμενα που παρατηρεί ο ιστορικός δρουν μεγάλες ιστορικές δυνάμεις, ή «ιδέες», οι οποίες και δίνουν στην ιστορία τη συνοχή της. Η «νέα ιστορική επιστήμη» είχε στόχο να ευθυγραμμίσει την ιστορία με τις συστηματικές κοινωνικές επιστήμες· όμως η έννοια-κλειδί του Λάμπρεχτ στην *Deutsche Geschichte*, η *Volksseele*, ένα εθνικό πνεύμα που διατρέχει όλους τους αιώνες, προερχόταν από τη ρομαντική γερμανική φιλοσοφία, και όχι από τη σοβαρή κοινωνική επιστήμη. Πράγμα που έκανε τον Μαξ Βέμπερ, ο οποίος ήταν σαφώς υπέρ της εφαρμογής των προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών στις ιστορικές σπουδές, να θεωρήσει την *Deutsche*

86. Βλ. Karl Lamprecht, *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft*, Βερολίνο 1896.

Geschichte σαν μια ανούσια θεωρητικολογία και να κατηγορήσει τον Λάμπρεχτ ότι είχε «υπονομεύσει για δεκαετίες» έναν «καλό σκοπό, δηλαδή την προσπάθεια να οδηγηθεί η δουλειά του ιστορικού προς μια μεγαλύτερη συστηματοποίηση των εννοιών της»⁸⁷.

Η πολεμική εναντίον του Λάμπρεχτ είχε να κάνει και με πολιτικά κίνητρα. Για τους βασικούς εκπροσώπους του κλάδου, οι ιστορικές σπουδές, όπως είχαν αναπτυχθεί στα γερμανικά πανεπιστήμια το δέκατο ένατο αιώνα και η αντίληψη για την ιστορία και την επιστήμη πάνω στην οποία βασίζονταν, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένες με το πολιτικό καθεστώς που είχε προκύψει μετά την ενοποίηση της Γερμανίας απ' τον Μπίσμαρκ⁸⁸. Αρκετά χρόνια πριν ξεσπάσει η αντιπαράθεση για τον Λάμπρεχτ είχε υπάρξει μια έντονη διαμάχη ανάμεσα στον Dietrich Schäfer⁸⁹, εκπρόσωπο των κυρίαρχων απόψεων, και στον Eberhard Gothein⁹⁰ που υποστήριζε ότι η ιστορία έπρεπε να ανοιχτεί έτσι για να συμπεριλάβει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές όψεις. Για τον Schäfer το κράτος κατείχε κεντρική θέση στην ιστορία· πρότυπο του σύγχρονου κράτους ήταν γι' αυτόν το γερμανικό κράτος όπως το δημιούργησε ο Μπίσμαρκ. Χωρίς το κράτος στο κέντρο των γεγονότων δεν ήταν δυνατή καμιά συνεκτική ιστορική έκθεση. Επειδή όμως έβλεπε το κράτος ως μια απλή συσσώρευση εξουσίας, και επομένως θεωρούσε την εξωτερική πολιτική ως το καθοριστικό στοιχείο της πολιτικής, ο Schäfer απέρριπτε κάθε απόπειρα ανάλυσης της πολιτικής από τη σκοπιά των εσωτερικών κοινωνικών δυνάμεων και συμφερόντων. Ο Λάμπρεχτ, βέβαια, κάθε άλλο παρά επαναστάτης ήταν. Ούτε στη μοναρχία ήταν αντίθετος, ούτε στους γενικότερους στόχους του γερμανικού *Reich*. Όπως και πολλοί σύγχρονοί του, αυτό που ήθελε ήταν μάλλον η ενίσχυση και ο εκσυγχρονισμός της Γερμανίας ως παγκόσμιας δύναμης μέσω της ενσωμάτωσης στο έθνος των αποξενωμένων εργατών. Παρ' όλα αυτά, οι πολέμοί του υποστήριζαν ότι η *Deutsche Geschichte* περιείχε στοιχεία συγγενικά με τον υλισμό και, από κάποιες απόψεις, ακόμα και μαρξιστι-

87. Παρατίθεται από το Susan D. Schultz, «History as a Moral Force Against Individualism: Karl Lamprecht and the Methodological Controversies in the German Human Sciences», διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Σικάγο 1984, σ. 282.

88. Για το πολιτικό πλαίσιο, βλ. Chickering, *Karl Lamprecht*.

89. Dietrich Schäfer, «Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte», στο *Aufsätze, Vorträge und Reden*, τόμος 1ος, Λένα 1913, σ. 264-290.

90. Eberhard Gothein, *Die Aufgabe der Kulturgeschichte*, Λειψία 1889.

κές αντιλήψεις⁹¹ που αμφισβητούσαν τον κεντρικό ρόλο του κράτους και επομένως και του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος στο γερμανικό *Reich*.

Η σχεδόν καθολική απόρριψη του Λάμπρεχτ, και γενικά της πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας, οφειλόταν σίγουρα σε μεγάλο βαθμό στην ομοιογένεια του κλάδου των ιστορικών στη Γερμανία. Οι μηχανισμοί στρατολόγησης σ' αυτόν, που περιλάμβαναν μια μακρά και κουραστική δεύτερη διατριβή (*Habilitation*) η οποία μπορούσε να απορριφθεί σε μία και μοναδική μυστική ψηφοφορία των τακτικών καθηγητών, στην ουσία απαγόρευε στους μη συμμορφούμενους πολιτικά και ιδεολογικά να καταλάβουν πανεπιστημιακές θέσεις. Το αποτέλεσμα ήταν όχι μόνο να μείνει ο Λάμπρεχτ απομονωμένος ως ιστορικός, αλλά και να παρεμποδιστούν για πολύ καιρό οι απόπειρες εισαγωγής της κοινωνικής ιστορίας⁹². Μόνο σε γειτονικούς επιστημονικούς κλάδους, όπως στην οικονομία και, αργότερα, τη δεκαετία του 1920, στην κοινωνιολογία, έγινε σημαντικό έργο κοινωνικής ιστορίας. Η επίδραση του Λάμπρεχτ υπήρξε μακροπρόθεσμα μεγαλύτερη στην τοπική και περιφερειακή ιστορία (*Landesgeschichte*), η οποία ήταν λιγότερο άμεσα εξαρτημένη από την εθνική πολιτική, και επομένως περισσότερο ανοιχτή στην ενασχόληση με κοινωνικές και πολιτισμικές όψεις.

Στη Γαλλία και στην Αμερική οι ιστορικοί ήταν πιο ανοιχτοί στην προσέγγιση με τις κοινωνικές επιστήμες. Σ' αυτό σίγουρα βοηθούσαν και οι πολύ διαφορετικές πολιτικές δομές αυτών των χωρών. Ενώ στη Γερμανία η κοινωνική ιστορία αναγκάστηκε να περάσει στην άμυνα, στη Γαλλία η κοινωνιολογία ήταν αυτή που καθοδήγησε την επίθεση εναντίον της παραδοσιακής ιστορικής έρευνας όπως ασκούνταν στα πανεπιστήμια. Ο Εμίλ Ντυρκέμ το 1988 στα «Cours de science sociale»⁹³ αρνήθηκε να συγκαταλέξει την ιστορία στις επιστήμες, γιατί στόχευε

91. Για τον υποτιθέμενο υλισμό του Λάμπρεχτ βλ. Felix Rachfahl, «Deutsche Geschichte vom wirtschaftlichen Standpunkt», *Preußische Jahrbücher* 83 (1895), σ. 48-96· επίσης Georg von Below, «Die neue historische Methode», *Historische Zeitschrift* 81 (1896), 265· για το αν ήταν μαρξιστής, βλ. στο ίδιο, σ. 265-266.

92. Για το ενδιαφέρον για την κοινωνική ιστορία στις παραμονές τις διαμάχης για τον Lamprecht, βλ. Gerhard Oestreich, «Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland», *Historische Zeitschrift* 208 (1969), σ. 320-363.

93. Emile Durkheim, «Cours de science sociale, leçon d'ouverture», *Revue internationale de l'enseignement* 15 (1888), σ. 23-48· βλ. επίσης του ίδιου *The Rules of Sociological Method*, Νέα Υόρκη 1938.

στο συγκεκριμένο και όχι στη διατύπωση γενικών προτάσεων επιδεκτικών εμπειρικής επαλήθευσης, πράγμα που συνιστούσε την ουσία της επιστημονικής πράξης και σκέψης. Στην καλύτερη περίπτωση, η ιστορία μπορούσε να είναι μια βοηθητική επιστήμη που παρέχει πληροφορίες στην κοινωνιολογία, η οποία, αντίθετα με την ιστορία, ήταν ικανή να γίνει αυστηρή επιστήμη. Σύμφωνα με τον οικονομολόγο Φρανσουά Σιμιάν (François Simiand)⁹⁴, που είχε επηρεαστεί πολύ από τον Ντυρκέμ, η οικονομική ιστορία, επειδή δούλευε με ποσοτικά στοιχεία και μοντέλα, ήταν συμβατή με τις κοινωνικές επιστήμες, σε αντίθεση με τις συμβατικές μορφές της αφηγηματικής ιστορίας.

Ενώ στην εκστρατεία εναντίον του Λάμπρεχτ στη Γερμανία ο φόβος του εκδημοκρατισμού έπαιξε σημαντικό ρόλο, στις Ηνωμένες Πολιτείες οι «Νέοι Ιστορικοί», που αυτοαποκαλούνταν και «Προοδευτικοί Ιστορικοί»⁹⁵, ταυτιζόμενοι με τους στόχους της «προοδευτικής εποχής» της Αμερικής των αρχών του εικοστού αιώνα, βάλθηκαν να γράφουν μια ιστορία για μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία. Στην παγκόσμια έκθεση του Σαιντ Λιούις το 1904, σ' ένα ειδικό τμήμα πάνω στην «ιστορική επιστήμη», ιστορικοί από την Ευρώπη και συγκεκριμένα οι Καρλ Λάμπρεχτ και J. H. Bury, συναντήθηκαν με τους Frederic Jackson Turner, James Harvey Robinson και Woodrow Wilson και συμφώνησαν στην ανάγκη μιας μεταρρύθμισης των ιστορικών σπουδών προς την κατεύθυνση της διεπιστημονικότητας⁹⁶.

Παρότι όμως γεννήθηκε ένα νέο ενδιαφέρον για την κοινωνική ιστορία και τις κοινωνικές επιστήμες, δεν εμφανίστηκε ένα νέο παράδειγμα. Η στροφή στην κοινωνική ιστορία πήρε, καθώς θα δούμε, διάφορες κατευθύνσεις, παραλλάσσοντας ανάλογα με τις εθνικές συνθήκες και ανακλώντας διαφορετικές οπτικές. Και, παρ' όλες τις διαφορές, οι νέοι προβληματισμοί συμεριζόνταν μερικές βασικές παραδοχές των παλιό-

94. François Simiand, «Méthode historique et sciences sociales», *Revue de Synthèse Historique* 6 (1903), σ. 1-22.

95. Βλ. Richard Hofstadter, *The Progressive Historians: Turner, Beard, Parrington*, Νέα Υόρκη 1968· και Ernst Breisach, *American Progressive History: An Experiment in Modernization*, Σικάγο 1993.

96. Βλ. το τμήμα «Historical Science» στο οποίο παρουσιάζονται οι ανακοινώσεις των Woodrow Wilson, Frederick Jackson Turner, William Milligan Sloane, James Harvey Robinson, J. B. Bury και Karl Lamprecht, στο *Congress of Arts and Sciences: Universal Exposition, St. Louis, 1904*, τόμοι 2, Βοστώνη 1906. Οι Μαξ Βέμπερ, Ernst Troeltsch και Adolf Harnack ήταν παρόντες στο Σαιντ Λιούις, και έκαναν ανακοινώσεις σε άλλα τμήματα.

τερων προσανατολισμών. Όπως ήδη αναφέραμε, ένα σημαντικό κοινό τους στοιχείο ήταν ότι θεωρούσαν τους εαυτούς τους επαγγελματίες ιστορικούς. Οι Νέοι Ιστορικοί ήταν κι αυτοί ενταγμένοι μέσα σε ακαδημαϊκούς θεσμούς, σε τμήματα ή ινστιτούτα ιστορίας. Κι αυτά τα ιδρύματα περίμεναν απ' αυτούς να διαθέτουν παρόμοια τυπικά προσόντα και να πληρούν παρόμοιες ακαδημαϊκές προδιαγραφές, με τους πιο παραδοσιακούς, αρχαιότερους συναδέλφους τους. Και ανεξάρτητα με το πόσο διαφορετικά αντιλαμβάνονταν το έργο του ιστορικού, συμφωνούσαν πως η ιστορία ήταν ένα επιστημονικό εγχείρημα το οποίο ακολουθούσε αυστηρές μεθοδολογικές κατευθυντήριες αρχές.

Οι Νέοι Ιστορικοί εξακολουθούσαν να είναι το ίδιο πιστοί με τους παλιότερους στη βασική αντίληψη ότι η επιστημονική γραφή της ιστορίας απαιτούσε την αυστηρή κριτική των πηγών. Οι ιστορικοί εξακολουθούσαν να εκπαιδεύονται πάνω σε ερευνητικές τεχνικές πολύ παρόμοιες μ' αυτές που παρέλαβαν από τους παλιότερους. Η αντίληψή τους για το επιστημονικό ήθος παρέμενε από πολλές απόψεις αμετάλλακτη, ενώ συμφωνούσαν και σε πολλές θέσεις για το πώς εξελίσσεται η ιστορία. Όπως και η παλιά σχολή, ήταν πεπεισμένοι για την ανωτερότητα του σύγχρονου Δυτικού Πολιτισμού. Εβλεπαν ακόμα την ιστορία σαν μια ενιαία διαδικασία, η οποία (είτε αυτό το διατύπωναν ρητώς σε θεωρίες περί προόδου είτε όχι) οδηγούσε προς τα μπροστά. Και, παρ' όλες τις ομολογίες πίστης στις δημοκρατικές αξίες, Νέοι Ιστορικοί σαν τον Frederick Jackson Turner, σε αγαστή σύμπνοια με το κυρίαρχο ιμπεριαλιστικό πνεύμα, συμεριζόνταν τις ιδέες για την ανωτερότητα του λευκού άνδρα αποκλείοντας τους Μαύρους από την αμερικανική δημοκρατία έτσι όπως την εννοούσαν.

Στα επόμενα τέσσερα κεφάλαια θα ασχοληθούμε με τέσσερις διαφορετικές κατευθύνσεις που πήρε η κοινωνικο-επιστημονική ιστορία στον εικοστό αιώνα: με τη γερμανική παράδοση της οικονομικής και της κοινωνικής ιστορίας και, αργότερα, της ιστορικής κοινωνιολογίας· με μορφές κοινωνικής ιστορίας, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες· με τη γαλλική σχολή των *Annales*· και, τέλος, με την ανασύσταση της κοινωνικής ιστορίας στη Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αναφορά αυτή είναι βέβαια επιλεκτική, και δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα μικρό τμήμα της ιστοριογραφίας της εποχής. Αυτά όμως τα ρεύματα είναι σημαντικά ως δείγματα της ιστορικής σκέψης του εικοστού αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η οικονομική και κοινωνική ιστορία στη Γερμανία
και οι απαρχές της ιστορικής κοινωνιολογίας

ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ να αντιμετωπιστούν από ιστορική άποψη τα προβλήματα που είχε δημιουργήσει η εκβιομηχάνιση προήλθε από τη λεγόμενη «Νεότερη Ιστορική Σχολή της Εθνικής Οικονομίας» στη Γερμανία, σημαντικότερος εκπρόσωπος της οποίας ήταν ο Gustav von Schmoller. Αυτή η σχολή ακολουθούσε πιστά την παράδοση του κλασικού ιστορισμού, διακηρύσσοντας πως η οικονομία δεν καθορίζεται από αυστηρούς, οικουμενικής ισχύος, μαθηματικά διατυπωμένους νόμους, όπως υποστήριζαν η αγγλική και η σκοτσέζικη πολιτική οικονομία καθώς και ο Βιεννέζος θεωρητικός της οικονομίας Menger, αλλά ότι μπορεί να κατανοηθεί μόνον ιστορικά, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των θεσμών ενός λαού ή έθνους (*Volk*). Η σχολή του Schmoller συμεριζόταν δύο βασικές παραδοχές του κλασικού γερμανικού ιστορισμού: την έμφαση στον κεντρικό ρόλο του κράτους και την εμμονή στο ότι η σπουδή της ιστορίας πρέπει να παραμείνει κοντά στις αρχειακές πηγές. Ταυτίστηκε με τη δυναστεία των Χοεντσόλερν και το πολιτικό καθεστώς που δημιούργησε ο Μπίσμαρκ, αλλά υποστήριζε ότι ήταν δυνατές και αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, και ιδιαίτερα η ενσωμάτωση των εργατών στο γερμανικό έθνος-κράτος. Από τη σχολή αυτή προήλθαν οι πρώτες μεγάλες έρευνες για τις συνθήκες ζωής των βιομηχανικών εργατών καθώς και μελέτες για την κοινωνική θέση και την κουλτούρα των τεχνιτών του Μεσαίωνα. Τη δεκαετία του 1880 ο Λάμπρεχτ, ανεξάρτητα από αυτή τη σχολή, συμεριζόμενος όμως τις βασικές της μεθόδους και θέσεις, έγραψε μια οικονομική ιστορία της κοιλάδας του Μοζέλα στον ύστερο

Μεσαίωνα,⁹⁷ στην οποία επιχειρεί τη συνολική αναπαράσταση των δομών και των νοοτροπιών μιας περιοχής. Είναι ενδεικτικό ότι ο Λάμπρεχτ, στον υπότιτλο του βιβλίου, χαρακτηρίζει το έργο του ως μελέτη της «υλικής κουλτούρας». Το έργο αυτό, που βασιζόταν πάνω σε μια εμπειριστατωμένη μελέτη κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών πηγών, είχε μεγαλύτερη και διαρκέστερη απήχηση στην οικονομική και κοινωνική ιστορία απ' όση η *Deutsche Geschichte*, η οποία μπορεί να κίνησε την εποχή εκείνη πολύ περισσότερο την προσοχή λόγω του πολεμικού της χαρακτήρα και του μεγάλου φάσματος των αναφορών της, ήταν όμως πολύ λιγότερο στέρεη επιστημονικά.

Από την εμπειρική δουλειά της σχολής του Schmoller έλειπε όμως κάθε βαθύτερη εξέταση των θεωρητικών και μεθοδολογικών προϋποθέσεων πάνω στις οποίες βάσιζε τις έρευνές της. Αυτός ο μη αναστοχαστικός τρόπος δουλειάς, που στηριζόταν στην υπόθεση ότι η ίδια η ιστορική έκθεση εμπεριέχει την εξήγησή της, άφηνε ανικανοποίητους όλο και περισσότερους κοινωνικούς ιστορικούς. Στα τέλη του αιώνα μερικοί σημαντικοί νεοκαντιανοί φιλόσοφοι, με πρώτους αναμεσά τους, τους Βίλελμ Ντιλτάυ (*Wilhelm Dilthey*), *Wilhelm Windelband* και *Heinrich Rickert*, είχαν επιχειρήσει να επεξεργαστούν μια σαφέστερη μεθοδολογία γι' αυτές που αποκαλούσαν επιστήμες του ανθρώπου ή της κουλτούρας (*Geisteswissenschaften, Kulturwissenschaften*), τις οποίες αντιπαρέβαλλαν με τις φυσικές επιστήμες⁹⁸. Και οι μεν και οι δε χρειαζόνταν μεθοδολογίες με σαφείς έννοιες, αν ήθελαν να διεκδικήσουν το επιστημονικό status. Ενώ όμως ο στόχος των δεύτερων ήταν να φτάσουν σε «νομοθετικές» ή γενικευτικές διατυπώσεις οι οποίες να «εξηγούν» με αφηρημένους όρους τα ένομα, επαναλαμβανόμενα μοτίβα μιας άψυχης φύσης, οι πρώτες εφάρμοζαν «ιδιογραφικές» (εξατομικευμένες) μεθόδους για να συλλάβουν και να «κατανοήσουν» το νόημα των ανθρώπινων πράξεων μέσα στα συγκεκριμένα πολιτισμικά, κοινωνικά και ιστορικά τους πλαίσια. Παρέμενε το ερώτημα του πώς μπορούσαν οι επιστήμες του ανθρώπου ή της κουλτούρας, σαν την ιστορία, να περνούν από τα μοναδικά φαινόμενα στις ευρύτερες κοινωνικές και ιστορικές δομές. Στο σημείο αυτό οι κατευθυντήριες γραμμές που έδιναν οι Ντιλτάυ, *Windelband* και *Rickert*

97. Karl Lamprecht, *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter: Untersuchungen über die Entwicklung der materiellen Kultur des platten Landes auf Grund der Quellen zunächst des Mosellandes*, 3 τόμοι, Λειψία 1885-86.

98. Για τον Ντιλτάυ, βλ. το πρόσφατο έργο του Jacob Owensby, *Dilthey and the Narrative of History*, Ithaca 1994.

δεν πήγαιναν πέρα από τις συνταγές που είχαν δώσει ήδη ο Ράνκε και ο Ντρώζεν: δηλαδή, την «κατάδυση» του ερευνητή στο αντικείμενο της μελέτης του, μια διαδικασία που ο Ράνκε ονόμαζε «*Einführung*» (εμπάθεια) και ο Ντίλτνι χαρακτήριζε ως «*Erlebnis*» (εμπειρία).

Αυτή η διαισθητική προσέγγιση, που αποτελούσε τον πυρήνα της ιστορικιστικής επιστημολογικής αντίληψης, αμφισβητήθηκε από πολλούς, πολύ διαφορετικούς μεταξύ τους, στοχαστές που υποστήριξαν ότι οι επιστήμες του ανθρώπου είχαν ανάγκη πιο αυστηρών μεθόδων. Ο Λάμπρεχτ, όπως είδαμε πιο πάνω, υποστήριξε ότι η ιστορία πρέπει να χρησιμοποιεί αυστηρές αναλυτικές κατηγορίες, δίχως, ωστόσο, ο ίδιος να καταφέρει να το κάνει πράξη στο δικό του έργο. Ήδη το 1884, ο Βιεννέζος οικονομολόγος Carl Menger στο πολεμικό του έργο *Die Irrtümer des Historismus in der deutschen Nationalökonomie* («Τα λάθη του ιστορικισμού στην γερμανική εθνική οικονομία») κατηγορούσε τον Schmoller και την Ιστορική Σχολή Πολιτικής Οικονομίας ότι, με το να βασίζονται σε μια περιγραφική παρουσίαση των ευρημάτων τους, απέφευγαν να διατυπώνουν τις, απαραίτητες για μια επιστημονική προσέγγιση, σαφείς έννοιες. Ο Otto Hintze, του οποίου οι μελέτες για την πρωσική μεταξουργία και την πρωσική διοίκηση βρίσκονται στη γραμμή της σχολής του Schmoller, και ο Μαξ Βέμπερ, ο οποίος ξεκίνησε την καριέρα του ως νομικός και οικονομολόγος πριν στραφεί στην κοινωνιολογία, επιχείρησαν να εισαγάγουν στην εμπειρική μελέτη την εννοιολογική αυστηρότητα που έλειπε από τη δουλειά της σχολής του Schmoller. Σ' ένα σημαντικό άρθρο του πάνω στον Λάμπρεχτ στο *Historische Zeitschrift*, το 1897, ο Otto Hintze πήρε μια ενδιάμεση θέση στη σχετική διαμάχη⁹⁹. Ενώ οι επικριτές της *Deutsche Geschichte* του Λάμπρεχτ επικαλούνταν συχνά τη διάκριση που έκανε ο Windelband ανάμεσα στις εξατομικευτικές έννοιες των επιστημών του ανθρώπου και στις γενικευτικές έννοιες των φυσικών επιστημών, ο Hintze τόνιζε ότι η ιστορία ασχολείται τόσο με τα ατομικά όσο και με τα συλλογικά φαινόμενα, και ότι τα τελευταία, για να γίνουν κατανοητά, απαιτούν τη χρήση αφηρημένων αναλυτικών εννοιών. Ο Μαξ Βέμπερ σε μια σημαντική μελέτη του το 1904¹⁰⁰ ασκούσε κριτική στους Knies, Roscher και Schmoller,

99. Otto Hintze, «Über individualistische und Kollektivistische Geschichtsauffassung», *Historische Zeitschrift* 78 (1897), σ. 60-67.

100. Max Weber, «Roscher und Knies und die logischen Probleme der historischen Nationalökonomie», στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen 1968, σ. 1-145.

τους εκπροσώπους της Ιστορικής Σχολής της Εθνικής Οικονομίας, σ' ένα πνεύμα ανάλογο μ' αυτό της κριτικής του Menger: τους κατηγορούσε δηλαδή ότι προχωρούσαν σε περιγραφές δίχως να έχουν ένα σύνολο σαφώς ορισμένων εννοιών που να καθοδηγεί την ερευνά τους. Ωστόσο, οι Hintze και Βέμπερ συμφωνούσαν με τον κλασικό ιστορικισμό στο ότι κάθε κοινωνία διατηρεί τη συνοχή της μέσω ενός συνόλου συμπεριφορών και αξιών τις οποίες να οφείλουμε καταλάβουμε για να κατανοήσουμε το μοναδικό χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας. Γι' αυτό και ο Βέμπερ ζητούσε μια «*verstehende Soziologie*», μια κοινωνιολογία που θα είχε στόχο να «κατανοεί» την κοινωνία και την κουλτούρα που μελετούσε. Αλλά για τον Βέμπερ αυτή η κατανόηση δεν ήταν αυτό που ήταν για τους Ράνκε, Ντρώζεν και Ντίλτνι, δηλαδή μια πρωτίστως διαισθητική πράξη «εμπάθειας» ή άμεσης εμπειρίας, αλλά μια εντελώς ορθολογική διαδικασία. Η «κατανόηση» (*Verstehen*) κάθε άλλο παρά απέκλειε την αιτιακή «εξήγηση» (*Erklärung*) ή ανάλυση.

Για τον Βέμπερ, αλλά και για τον Hintze, η διαφορά μεταξύ κοινωνιολογίας και ιστορίας δεν ήταν τόσο μεγάλη όσο ήταν για τον κλασικό ιστορικισμό. Η κοινωνιολογία, στο ξεκίνημά της στη Γαλλία και στην Αμερική, λειτουργούσε συχνά με αϊστορικές τυπολογίες, ενώ η ιστορία προτιμούσε μια αφηγηματική μορφή λόγου που περιόριζε στο ελάχιστο τις αφαιρέσεις. Οι Hintze και Βέμπερ έβλεπαν την κοινωνιολογία πολύ πιο ιστορικά απ' όσο ο Ντυρκέμ, αλλά ταυτόχρονα έβλεπαν και την ιστορία πολύ πιο κοινωνιολογικά απ' όσο η πλειονότητα των ιστορικών. Στα μεγάλα δοκίμια που έγραψε τη δεκαετία του 1920 πάνω στο φεουδαλισμό και στον καπιταλισμό ως ιστορικές κατηγορίες¹⁰¹, ο Hintze επιχείρησε να διατυπώσει αφηρημένες έννοιες, τις οποίες θεωρούσε ως προαπαιτούμενα για την επιστημονική σκέψη, και ακολούθως προσπάθησε να τις γεμίσει και με συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο. Ο Hintze, πολύ πιο αδέσμευτος σε σχέση με τη γερμανική ιστορική σχολή στην οποία ανήκαν όχι μονάχα ο Ράνκε αλλά και ιστορικοί κοινωνιολόγοι σαν τον Schmoller, απαρνήθηκε την προσφιλή αντίληψη της γερμα-

101. Otto Hintze, «Wesen und Verbreitung des Feudalismus» στο *Staat und Verfassung*, Göttingen 1962, σ. 84-119. «Der moderne Kapitalismus als historisches Individuum», στο *Soziologie und Geschichte*, Göttingen 1964, σ. 374-426. Μια παραλλαγή του δοκιμίου πάνω στον καπιταλισμό και του δοκιμίου πάνω στις ατομικιστικές και συλλογικές προσεγγίσεις στην ιστορία, και με τα οποία συμμετείχε στη διαμάχη για τον Λάμπρεχτ, περιλαμβάνονται στην αγγλική συλλογή κειμένων του, *The Historical Essays of Otto Hintze*, Οξφόρδη 1975.

νικής παράδοσης πως το κράτος συνιστούσε μια «ηθική» ή «πνευματική» οντότητα. Αντίθετα, έβλεπε το κράτος με εμπειρικούς όρους σαν έναν ακόμα θεσμό (Anstalt) ανάμεσα σε πολλούς άλλους, δίχως κάποια ιδιαίτερη εγγενή αξία. Ο Μαξ Βέμπερ απέρριπτε και αυτός την αποθέωση του κράτους και τόνισε την ανάγκη μιας «αξιολογικά ουδέτερης» επιστήμης. Η κοινωνική επιστήμη μπορούσε να αναλύσει επιστημονικά τις αξίες και πρακτικές μιας κοινωνίας, δεν μπορούσε όμως να αποδείξει την εγκυρότητά τους.

Ο Βέμπερ παραδέχεται ότι τα ερωτήματα που θέτει ο κοινωνικός επιστήμονας ανακλούν τις αξίες στις οποίες πιστεύει· ωστόσο, στην έρευνά του και στα πορίσματά του πρέπει να παλεύει για αντικειμενικότητα και αμεροληψία. Η επιστήμη όμως δεν χρειάζεται μόνον αμεροληψία αλλά και αιτιακή εξήγηση. Ανήκοντας στη νεοκαντιανή παράδοση, ο Βέμπερ αρνείται πως η αιτιακότητα εδράζεται στην αντικειμενική πραγματικότητα, και την αναζητεί στις κατηγορίες της επιστημονικής σκέψης. Το αποφασιστικό στοιχείο της επιστημονικής αναζήτησης βρίσκεται επομένως στις μεθόδους της. Αν και κάθε επιστήμη διαμορφώνεται μέσα σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα, οι μέθοδοί της διαθέτουν ένα βαθμό εγκυρότητας και αντικειμενικότητας που υπερβαίνει τους περιορισμούς της συγκεκριμένης κοινωνίας και κουλτούρας. Παρατηρεί λοιπόν: «Ήταν και εξακολουθεί να είναι αλήθεια πως μια μεθοδολογικά ορθή απόδειξη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αν θέλει να πετυχαίνει το στόχο της, πρέπει να μπορεί να αναγνωρίζεται ως ορθή ακόμα και από έναν Κινέζο, ο οποίος μπορεί κατά τα άλλα να αρνείται τη δική μας αντίληψη περί ηθικών επιταγών»¹⁰². Ο Βέμπερ, παρότι απορρίπτει την άποψη του Χέγκελ ή του Μαρξ για την ιστορία ως μια διαδικασία που οδηγεί σε μια ορθολογική κοινωνία, εξακολουθεί να πιστεύει πως τουλάχιστον η ιστορία του Δυτικού κόσμου από τον καιρό της εβραϊκής και της ελληνικής αρχαιότητας και μετέπειτα χαρακτηρίζεται από μια μη αναστρέψιμη πορεία «διανοητικοποίησης» και «ορθολογικοποίησης». Αποδεικνύεται έτσι πως η ρήξη με την ιστορικοιστική πεποίθηση πως υπάρ-

102. Max Weber, «Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, σ. 155. Μεταφρασμένο υπό τον τίτλο «"Objectivity" in Social Science and Social Policy» στο *Max Weber on the Methodology of the Social Sciences*, μετάφραση και επιμέλεια Edward Shils και Henry A. Finch, Glencoe, Ill., 1949, σ. 58 [«Η "αντικειμενικότητα" της γνώσης στις κοινωνικές επιστήμες και στην κοινωνική πολιτική», στο Max Weber, *Η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα 1991, σ. 74.]

χει μια συνέχεια και συνοχή στην ιστορία κάθε άλλο παρά ρήξη αποτελεί, έστω κι αν αποκηρύσσεται η αισιόδοξη πίστη του Κοντορσέ, του Χέγκελ και του Μαρξ πως η ιστορία οδηγεί στην εκπλήρωση, ή του Ράνκε και του Ντρούζεν, ότι έχει δημιουργήσει μια τάξη πραγμάτων μέσα στην οποία ο άνθρωπος μπορεί να ζήσει λογικά. Έτσι, παρ' όλον τον πεσσιμισμό του και το σκεπτικισμό του, ο Βέμπερ διατηρεί βασικές αντιλήψεις του δέκατου ένατου αιώνα, σχετικά με τη συνοχή που χαρακτηρίζει την ιστορία ή, έστω, τη δυτική ιστορία. Παρότι η επιστήμη και η κοινωνική επιστήμη δεν μπορούν να θέτουν φιλοσοφικά ή ηθικά ερωτήματα, υπάρχει η δυνατότητα μιας «αντικειμενικής» επιστημονικής αναζήτησης που ακολουθεί μια λογική που διαθέτει διαπολιτισμική εγκυρότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Αμερικανικές παραδόσεις
κοινωνικής ιστορίας

Ο ΜΑΡΕ ΚΑΙ Ο ΒΕΜΠΕΡ, αν και αμφισβήτησαν τις ιδεαλιστικές προϋποθέσεις του κλασικού γερμανικού ιστορισμού και τις συνεπαγωγές τους στις ιστορικές σπουδές, διατήρησαν την ιστοριστική πεποίθηση πως οι κοινωνικές επιστήμες πρέπει να λειτουργούν ιστορικά, και πως η ιστορία, παρ' όλες τις ρήξεις, συνιστά μια συνεχή πορεία με υψηλό βαθμό συνοχής. Η εξελικτικιστική αντίληψη της ιστορίας κυριάρχησε σε μεγάλο βαθμό και στη σκέψη του αγγλόφωνου κόσμου. Αλλά εκεί οι ιστορικές σπουδές αντλούσαν από διαφορετικές πνευματικές παραδόσεις οι οποίες ανακλούσαν μια διαφορετική κοινωνική κατάσταση από εκείνη των χωρών της ηπειρωτικής Ευρώπης. Παρά την προχωρημένη εκβιομηχάνιση της Αγγλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, η γραφειοκρατικοποίησή τους, τουλάχιστον στο δημόσιο τομέα, είχε προχωρήσει πολύ λιγότερο απ' όσο στην ηπειρωτική Ευρώπη. Η «κοινωνία των πολιτών», σύμφωνα με την ορολογία των Σκοτσέζων ηθικών φιλοσόφων¹⁰³, ήταν στην αγγλική και αμερικανική σκέψη πολύ πιο ανεξάρτητη από το κράτος απ' όσο στις αντιλήψεις του Χέγκελ και του Ράνκε για το κοινωνικό σώμα. Αυτό ανακλούνταν και στην πολύ μεγαλύτερη απροθυμία των Άγγλων και Αμερικανών ιστορικών και κοινωνικών επιστημόνων, σε σχέση με τους συναδέλφους τους στη Γαλλία και στη Γερμανία, να αναζητούν μεγάλης κλίμακας εξηγήσεις των γεγονότων.

Όπως είδαμε, στην Αμερική, στη Γαλλία, καθώς και (στην περίπτωση της υπόθεσης Λάμπρεχτ) στη Γερμανία, η συζήτηση που γινόταν στο γύρισμα του αιώνα σχετικά με τις μεθόδους προϋπέθετε ότι η παραδοσιακή ιστορική επιστήμη των πανεπιστημίων δεν ανταποκρινό-

103. Βλ. Adam Ferguson, *Essay on the History of Civil Society*, Εδιμβούργο 1767

ταν πια στις επιστημονικές και κοινωνικές απαιτήσεις μιας σύγχρονης, δημοκρατικής, βιομηχανικής κοινωνίας. Έτσι, αυτοί που έπαιρναν μέρος σ' αυτές τις συζητήσεις κατέληγαν στο συμπέρασμα πως οι ιστορικές σπουδές, οι οποίες και στα αμερικανικά πανεπιστήμια μετά το 1870 είχαν επικεντρωθεί επίσης στην πολιτική, έπρεπε να ανοιχτούν σε μια ευρύτερη ιστορία της κοινωνίας. Στη Γερμανία είχε αναπτυχθεί από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα με τον Wilhelm Riehl μια εθνογραφικής κατεύθυνσης *Kulturgeschichte* (ιστορία της κουλτούρας), κυρίως εκτός της επαγγελματικής ιστορίας, σε τοπικές ιστορικές εταιρείες, η οποία ενδιαφερόταν για την καθημερινή ζωή και τα έθιμα των κοινών ανθρώπων. Παρ' όλες όμως τις επιφανειακές ομοιότητες, η αμερικανική «Νέα Ιστορία» είχε θεμελιακές διαφορές από αυτή τη μορφή πολιτισμικής ιστορίας που εκπροσωπούσε ο Riehl. Ενώ ο Riehl κοίταζε νοσταλγικά προς τα πίσω, σε μια εξιδανικευμένη προνεωτερική αγροτική κοινωνία στην οποία δεν υπήρχαν σημαντικές κοινωνικές συγκρούσεις, αυτοί αποδέχονταν τη νεωτερικότητα και μαζί μ' αυτήν κι ένα δημοκρατικό καθεστώς. Η παλιότερη αμερικανική «Επιστημονική Σχολή», μέσα στο θαυμασμό της για τη γερμανική ακαδημαϊκή επιστήμη, αναζητούσε τις ρίζες της αγγλοσαξονικής Αμερικής σ' ένα αρχαϊκό γερμανικό παρελθόν, ενώ, αντίθετα, οι Νέοι Ιστορικοί τόνιζαν τη ρήξη με το προνεωτερικό ευρωπαϊκό παρελθόν. Γι' αυτούς η Αμερική ήταν μια χώρα μεταναστών, οι οποίοι διαμόρφωναν το χαρακτήρα τόσο του αγροτικού «συνόρου» στη Δύση όσο και των μεγαλουπόλεων της Ανατολής. Μια στενά πολιτική ιστορία δεν αρκούσε πια. Οι επιστήμες που ενδιέφεραν τους Νέους Ιστορικούς ήταν αυτές που είχαν να κάνουν με τη σύγχρονη κοινωνία, κυρίως η οικονομία και η κοινωνιολογία, αλλά και η ψυχολογία. Η πίστη σ' ένα αμερικανικό consensus, που τόσο μεγάλη σημασία είχε στην παλιότερη ιστοριογραφία, αντικαταστάθηκε τώρα από μια νέα οπτική, που είχε μεγαλύτερη επίγνωση των διαφορών που χώριζαν τον αμερικανικό πληθυσμό δίχως να αρνείται τα στοιχεία που συνέβαλλαν σε μια αίσθηση εθνικής κοινότητας.

Είναι δύσκολο να αναγάγουμε τη Νέα Ιστορία σ' έναν κοινό παρανομαστή. Ο Charles Beard θεωρούσε τις οικονομικές και κοινωνικές συγκρούσεις ως τους αποφασιστικούς παράγοντες στην αμερικανική ιστορία. Οι James H. Robinson, Vernon Parrington, και Carl Becker έδιναν το βάρος στο ρόλο των ιδεών, ενώ ο Perry Miller στο ρόλο της θρησκείας. Η στεγνή αφήγηση δεν αρκούσε πια. Ο Turner, στην ομιλία του στην Αμερικανική Ιστορική Εταιρεία το 1893 με θέμα «Η σημασία του συ-

νόρου στην αμερικανική ιστορία»¹⁰⁴, και ο Beard, στο βιβλίο του *Οικονομική Ερμηνεία του Αμερικανικού Συντάγματος* (1913), διατύπωναν συνειδητά ένα ιστορικό πρόβλημα που προϋπέθετε ένα θεωρητικό πλαίσιο. Από την άλλη όμως, οι Νέοι Ιστορικοί, παρότι δανείζονταν επιλεκτικά από διάφορες κοινωνικές επιστήμες, δεν ήθελαν να κάνουν την ιστορία μια συστηματική κοινωνική επιστήμη όπως οι Ντυρκέμ και Σιμιάν στη Γαλλία, και οι Μαρξ, Λάμπρεχτ, και Μαξ Βέμπερ στη Γερμανία. Η σχέση τους με τις κοινωνικές επιστήμες ήταν χαλαρή και επιλεκτική, ανάλογη μ' αυτήν του Ανρύ Μπερ στη Γαλλία ή του Ανρύ Πιρέν¹⁰⁵ στο Βέλγιο. Οι Νέοι Ιστορικοί έβλεπαν, γεμάτοι αισιοδοξία, την κοινωνία να οδεύει προς ένα δημοκρατικό στόχο, αλλά, όπως και οι Μπερ και Πιρέν, δεν έψαχναν να βρουν τους νόμους μιας ακάθεκτης προόδου.

Οι πολιτικές αλλά και οι επιστημονικές παραδοχές των «Προοδευτικών Ιστορικών», όπως αυτοαποκαλούνταν οι Νέοι Ιστορικοί, τέθηκαν υπό αμφισβήτηση κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέσα στον Ψυχρό Πόλεμο οι Αμερικανοί ιστορικοί ανακάλυψαν ένα νέο εθνικό consensus¹⁰⁶. Γι' αυτούς, η Αμερική, σε αντίθεση με την Ευρώπη, ήταν μια αληθινά μη ταξική κοινωνία, απαλλαγμένη από ιδεολογικές διαιρέσεις και, μ' εξαίρεση τον Εμφύλιο πόλεμο, από σοβαρές συγκρούσεις. Αλλά και ο Εμφύλιος, έλεγαν, θα μπορούσε να είχε αποτραπεί, αν οι υποστηρικτές της κατάργησης της δουλείας και οι ορκισμένοι τους αντίπαλοι δεν είχαν εισαγάγει έναν ιδεολογικό πυρετό. Πίστευαν πως η επεκτεινόμενη καπιταλιστική οικονομία της αγοράς είχε εξαλείψει και τα τελευταία στοιχεία ταξικής πάλης. Ο Daniel Bell ανήγγειλε το 1960 το «τέλος της ιδεολογίας»¹⁰⁷. Σ' αυτά τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου η αμερικανική ιστορία και η αμερικανική κοινωνία προβάλλονταν όλο και περισσότερο ως το μοντέλο του «ελεύθερου κόσμου». Στα μάτια τους, μια κοινωνία που είχε επιτύχει

104. Frederick Jackson Turner, «The Significance of the Frontier in American History», αναδημοσιευμένο στο *The Frontier in American History*, Νέα Υόρκη 1920, σ. 1-38.

105. Bryce Lyon, *Henri Pirenne. A Biographical and Intellectual Study*, Ghent 1974.

106. John Higham, «Beyond Consensus: The Historian as Moral Critic», *American Historical Review* 57 (1961-62), σ. 609-625.

107. Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1960.

βιομηχανική αποδοτικότητα κι είχε δημιουργήσει μια μαζική καταναλωτική αγορά, είχε ανάγκη και από μια κοινωνική επιστήμη ανάλογη με τις πραγματικότητες ενός σύγχρονου κόσμου. Έτσι οι υπολογιστές έκαναν την εμφάνισή τους την κατάλληλη στιγμή. Οι ποσοτικές μέθοδοι άρχισαν να εισβάλλουν στην ιστορική έρευνα όχι μονάχα στην Αμερική, αλλά και στην Αγγλία, στη Γαλλία, στις Σκανδιναβικές Χώρες, ακόμα και στις σοσιαλιστικές χώρες. Η ποσοτικοποίηση συνηγορούσε στην αξίωση των κοινωνικών επιστημών να συμπεριληφθούν στους καθάρως επιστημονικούς κλάδους.

Από μόνη της η εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων στα κοινωνικά φαινόμενα δεν σημαίνει, ωστόσο, και το πέρασμα σε μια συστηματική, αναλυτική κοινωνική επιστήμη. Συχνά η ποσοτικοποίηση δεν είναι παρά μια υποβοηθητική στήριξη της επιχειρηματολογίας με στατιστικά στοιχεία. Με την ανάπτυξη της τεχνολογίας των υπολογιστών τη δεκαετία του '50 οι ποσοτικές μελέτες άρχισαν να πολλαπλασιάζονται στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και αλλού, σε πολλούς τομείς της έρευνας. Στο χώρο της πολιτικής ιστορίας άρχισαν να συσχετίζονται οι εκλογικές συμπεριφορές με κοινωνικές μεταβλητές. Η ιστορική δημογραφία καθιερώθηκε ως ένας ποσοτικός κλάδος, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στην Αγγλία. Στις Ηνωμένες Πολιτείες μελετήθηκε η κοινωνική κινητικότητα με τη βοήθεια των απογραφών που πραγματοποιούνταν κάθε δέκα χρόνια από το 1790 και μετέπειτα. Οι ποσοτικές μέθοδοι βοηθούσαν, τέλος, στην ανάλυση των οικονομικών διαδικασιών, αλλά μπορούσαν επίσης να χρησιμοποιηθούν στη διερεύνηση θεμάτων κουλτούρας, αντιλήψεων, νοοτροπιών και μοντέλων συμπεριφοράς. Τα ληξιαρχικά αρχεία, ιδιαίτερα στη Γαλλία και στην Αγγλία, αναλύθηκαν με τη βοήθεια υπολογιστών για να δώσουν πληροφορίες για τη δομή της οικογένειας, για τις γεννήσεις, τους γάμους, τους θανάτους και την περιουσία, μέθοδοι που έγιναν η βάση για την ανάπτυξη της ιστορικής δημογραφίας. Στοιχεία από τα δημοτολόγια για την ηλικία γάμου και για τα νόθα παιδιά φώτιζαν τη σεξουαλική συμπεριφορά, δίνοντας πληροφορίες για τις ηθικές αντιλήψεις των ανθρώπων. Στη Γαλλία, η μελέτη χιλιάδων διαθηκών φώτισε τις μεταβαλλόμενες στάσεις απέναντι στο θάνατο και στη θρησκεία, και επομένως και τις διαστάσεις της διαδικασίας εκκοσμίκευσης.

Δεν είναι περίεργο που οι ποσοτικές μελέτες εδραιώθηκαν περισσότερο στο χώρο της οικονομικής ιστορίας. Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Βέμπερ στηρίζονταν σε μια αντίληψη για την κοινωνική επιστήμη η οποία, από

τη μια επέμενε στη χρήση σαφώς καθορισμένων εννοιών, και, από την άλλη, θεωρούσε πως αυτές οι έννοιες στις κοινωνικές επιστήμες, εν αντιθέσει προς τις φυσικές, πρέπει να λαμβάνουν υπόψιν τους τη μοναδικότητα των κοινωνιών αλλά και τη δυνατότητα σύγκρισης μεταξύ τους, και να παρέχουν τρόπους διερεύνησης του πλέγματος νοημάτων και αξιών που δίνει σ' αυτές τις κοινωνίες τη συνοχή τους. Επιπλέον αναγνώριζαν πως ακόμα και οι φυσικές επιστήμες είναι προϊόντα της ανθρώπινης κουλτούρας και μπορούν να κατανοηθούν μόνον έμμεσα, μέσω κοινωνικά καθορισμένων κατηγοριών. Οι κοινωνικές επιστήμες ασχολούνται σε τελευταία ανάλυση με τις ανθρώπινες σχέσεις, οι οποίες πρέπει να κατανοούνται ποιοτικά, παρόλο που και τα ποσοτικά στοιχεία είναι χρήσιμα στον προσδιορισμό των περιγραμμάτων αυτών των σχέσεων.

Ωστόσο, η ποσοτική έρευνα που έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιστορικές σπουδές τη δεκαετία του 1970, ειδικά στην Αμερική και στη Γαλλία, στηριζόταν συχνά σε μια αντίληψη περί επιστήμης την οποία οι ιστορικές μελέτες μπορούσαν να ικανοποιήσουν μόνον εφόσον διατύπωναν τα πορίσματά τους σε μια ποσοτικοποιήσιμη γλώσσα. Ο Εμανυέλ Λε Ρουά Λαντυρί έλεγε το 1973 πως «ιστορία που δεν είναι ποσοτικοποιήσιμη δεν μπορεί να διατείνεται πως είναι επιστημονική»¹⁰⁸. Αυτή η άποψη ενισχύθηκε κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, με την εξέλιξη της τεχνολογίας των υπολογιστών και τις συνακόλουθες αλλαγές στην οικονομία. Ο Geoffrey Barraclough, στην επισκόπηση των πρόσφατων τάσεων των ιστορικών σπουδών που έγραψε το 1979 για την UNESCO, παρατηρούσε πως η «αναζήτηση της ποσότητας είναι αναμφίβολα η ισχυρότερη από τις νέες τάσεις στην ιστορία, ο παράγων που περισσότερο από κάθε άλλον διακρίνει τις ιστορικές πρακτικές της δεκαετίας του 1970 από εκείνες της δεκαετίας του 1930»¹⁰⁹. Όπως είπα, στο σημείο αυτό πρέπει να διακρίνουμε, από τη μια, μια περιπτώσιακή χρήση των ποσοτικών μεθόδων που αποτελεί συνηθισμένη πρακτική στην κοινωνική και ιδιαίτερα στην οικονομική ιστορία εδώ και πολλές δεκαετίες, και, από την άλλη, μια αντίληψη που βλέπει την ιστορία σαν μια σκληρή επιστήμη που δουλεύει με μαθηματικά μοντέλα. Στο ενδιάμεσο των δύο αυτών πόλων εμφανίστηκε (στην Αμερική, αλλά και στη Γαλλία και στις Σκανδιναβικές Χώρες) ένα ρεύμα που αυτοα-

108. Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Territory of the Historian*, Σικάγο 1979, σ. 15 [*Territoire de l'historien*, Παρίσι 1973-1978].

109. Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History*, Νέα Υόρκη 1979, σ. 89.

ποκλήθηκε «κοινωνική επιστημονική ιστορία». Ένα παράδειγμα ηλεκτρονικής επεξεργασίας μεγάλου όγκου δεδομένων ήταν το γιγαντιαίο «Πρόγραμμα Κοινωνικής Ιστορίας της Φιλαδέλφειας», το οποίο καταπιάστηκε με τη μελέτη του πληθυσμού της Φιλαδέλφειας στο σύνολό του, χρησιμοποιώντας πολλαπλές απογραφές του δέκατου ένατου αιώνα, έτσι ώστε να βγάλει συγκεκριμένα πορίσματα για την κοινωνική κινητικότητα. Μια αρκετά παρεμφερής προσέγγιση της κοινωνικής ιστορίας ήταν και η γαλλική *histoire sérielle*, η οποία μέσα από τη μαζική χρησιμοποίηση στοιχείων σε μακρές χρονικές περιόδους μελετούσε τις συνέχειες και τις αλλαγές όχι μόνο στις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις, αλλά, ακόμα, όπως θα δούμε, και στις νοοτροπίες.

Ίσως οι πιο σημαντικοί υπέρμαχοι μιας ιστοριογραφίας στο πρότυπο των θετικών επιστημών να ήταν τα μέλη της αμερικανικής «Νέας Οικονομικής Ιστορίας». Ξεκινώντας από παραδοχές της κλασικής οικονομικής επιστήμης, οι Νέοι Οικονομικοί Ιστορικοί επεξεργάστηκαν μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης, ξεκομμένα από πολιτική και κοινωνία. Έτσι, π.χ., οι Robert Fogel και Douglas North στην περίφημη υποθετικής ανάλυσης (contrafactual) μελέτη τους *Οι σιδηρόδρομοι και η οικονομική ανάπτυξη της Αμερικής*¹¹⁰, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά και μόνον οικονομικά στοιχεία, θέτουν το ερώτημα του κατά πόσο θα διέφερε η οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών στην περίπτωση που δεν είχαν αναπτυχθεί οι σιδηρόδρομοι. Η Νέα Οικονομική Ιστορία βασιζόταν σε τέσσερις βασικές παραδοχές: 1) Ότι υπάρχουν γενικής ισχύος νόμοι που καθορίζουν την οικονομική συμπεριφορά και οι οποίοι ουσιαστικά ανάγονται σ' αυτούς που διατύπωσαν οι Άνταμ Σμιθ και Ντέιβιντ Ρικάρντο. Οι νόμοι αυτοί δεν λειτουργούν ποτέ απρόσκοπτα, επειδή τους εμποδίζουν πολιτικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές και άλλες δυνάμεις. Παρ' όλα αυτά, αποτελούν ένα θεωρητικό μοντέλο για το πώς θα έπρεπε να λειτουργεί η οικονομία κάτω από ιδανικές συνθήκες ελεύθερης αγοράς. 2) Ότι η καπιταλιστική οικονομία χαρακτηρίζεται από μια συνεχή ανάπτυξη, η οποία, όπως υποστηρίζει ο Walt Rostow στο βιβλίο του *Τα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης: Ένα μη-κομμουνιστικό μανιφέστο*¹¹¹, παίρνει παρόμοιες μορφές σε όλες τις σύγχρονες και εκσυγχρονιζόμενες

110. Robert Fogel και Douglass North, *Railroads and American Economic Growth*, Βαλτιμόρη 1964.

111. Walt Rostow, *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Καίμπριτζ 1960.

κοινωνίες. Έτσι η διατύπωση του Μαρξ, ότι «η πιο ανεπτυγμένη χώρα δείχνει στην πιο καθυστερημένη την εικόνα του δικού της μέλλοντος»¹¹² ισχύει και για τον Rostow. (Ενάντια στην παραδοχή αυτή ο Alexander Gerschenkron¹¹³ υποστήριξε πως οι χώρες που άρχισαν να εκβιομηχανίζονται μετά την Αγγλία και κάτω από διαφορετικές πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, δεν ήταν πλήρως συγκρίσιμες μ' αυτήν.) 3) Ότι η διαδικασία του οικονομικού εκσυγχρονισμού οδηγεί απαραίτητα και σε πολιτικό εκσυγχρονισμό, δηλαδή σε μια κοινωνία ελεύθερης αγοράς και σε μια φιλελεύθερη κοινοβουλευτική δημοκρατία, όπως έδειξαν μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα δυτικά βιομηχανικά έθνη. 4) Ότι η ποσοτική μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί όχι μόνο στις οικονομικές αλλά και στις κοινωνικές διαδικασίες.

Το 1974 δημοσιεύθηκε η βασισμένη σε υπολογιστές μελέτη των Fogel και Stanley Engerman για τη δουλεία στον αμερικανικό Νότο¹¹⁴. Όπως αναφέρουν στον πρόλογο οι συγγραφείς, θέλησαν όχι μόνο να δώσουν μια οριστική απάντηση στο επίμαχο ερώτημα σχετικά με το πόσο επικερδής ήταν η δουλεία, αλλά επίσης να προσφέρουν, βασιζόμενοι σε ποσοτικοποιήσιμες πηγές, αδιάσειστα στοιχεία για την ποιότητα της υλικής ζωής των σκλάβων αλλά και για την οικογενειακή τους ζωή και την εργασιακή τους ηθική. Το βιβλίο αυτό αρχικά χαιρετίστηκε από τον αμερικανικό Τύπο ως μια πειστική επιστημονική εργασία, αλλά πολύ γρήγορα έγινε στόχος μιας ανελέητης κριτικής από συμβατικούς κοινωνικούς ιστορικούς και από οικονομικούς ιστορικούς, οι οποίοι είχαν συνείδηση του πόσο δύσκολο είναι να μετατρέπεις ποιοτικά δεδομένα σε ποσοτικές παρατηρήσεις¹¹⁵. Αυτό όμως δεν εμπόδισε τον Fogel να καταλάβει μια επιχορηγούμενη έδρα στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ και να πάρει το Βραβείο Νομπέλ μαζί με τον Douglass North το 1994. Η ιστορική επιστήμη που απέρριπτε ο Fogel ήταν στο μυαλό του κάτι διαφορετικό από τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες επειδή ακριβώς γιατί εξακολουθούσε να στηρίζεται σε μια μορφή λόγου, απαλλαγμένου σε μεγάλο βαθμό από τεχνική ορολογία, και επομένως κατανοητού σ'

112. Καρλ Μαρξ, «Εισαγωγή» στο *Κεφάλαιο*, τόμος I.

113. Alexander Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Καμπριτζ, Μασσ. 1962.

114. Robert Fogel και Stanley Engerman, *Time on the Cross*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1974.

115. Βλ. Herbert Gutman, *Slavery and the Numbers Game: A Critique of Time on The Cross*, Urbana 1975.

ένα μορφωμένο αναγνωστικό κοινό. Για τον Fogel αυτό ήταν ασυμβίβαστο με την αληθινή επιστήμη: οι ιστορικοί έπρεπε να είναι, όπως όλοι οι επιστήμονες, τεχνικά καταρτισμένοι ειδικοί και να επικοινωνούν με τους άλλους επιστήμονες σε μια τυποποιημένη επιστημονική γλώσσα¹¹⁶. Αλλά και ο Fogel, παρά την επιμονή του στον αντικειμενικό, αξιολογικά ουδέτερο χαρακτήρα της ιστορικής επιστήμης ξεκινούσε (όπως και ο Ράνκε, που κι αυτός τόνιζε την αμεροληψία του και την αντικειμενικότητά του ως ιστορικού) από παραδοχές κάθε άλλο παρά αξιακά ουδέτερες. Στην περίπτωση του Fogel, η ταύτισή του με μια συγκεκριμένη οικονομία, προσανατολισμένη στην ανάπτυξη και στην κατανάλωση, δεν τον άφηνε να δει τους κινδύνους που ενυπήρχαν σ' αυτή την οικονομία.

116. Βλ. Robert Fogel και Geoffrey Elton, *Which Road to The Past? Two Views of History*, Νέα Υόρκη 1983.

II

Η ΜΕΣΗ ΦΑΣΗ: Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Γαλλία: Τα *Annales*

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ των *Annales*, που συγκροτήθηκε γύρω από το περιοδικό *Annales*, κατέχει μια μοναδική θέση στην ιστοριογραφία του εικοστού αιώνα. Οι συγγραφείς που ανήκουν σ' αυτήν, από τη μια συμμερίζονται την πίστη των άλλων κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης ιστορικών ως προς τη δυνατότητα επιστημονικών προσεγγίσεων στην ιστορία, από την άλλη όμως, έχουν επίγνωση των ορίων τέτοιων προσεγγίσεων. Μέσα στην πλέον των ογδόντα ετών πορεία τους, τα *Annales* άλλαξαν βαθιά τις αντιλήψεις για το τι είναι ιστορία και το ποιος είναι αυτός που τη φτιάχνει. Προσέφεραν μια αντίληψη του ιστορικού χρόνου πολύ διαφορετική απ' αυτήν που είχαν οι περισσότεροι ιστορικοί του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα. Στην πραγματικότητα, όλοι οι ιστορικοί, από τον Ράνκε μέχρι τον Μαρξ και τον Βέμπερ, και μέχρι τους Αμερικανούς κοινωνικούς ιστορικούς, έβλεπαν την ιστορία σαν μια κίνηση μέσα σ' ένα μονοδιάστατο χρόνο, από το παρελθόν προς το μέλλον. Οι ιστορικοί των *Annales* τροποποίησαν ριζικά αυτή την αντίληψη, τονίζοντας τη σχετικότητα και τα πολλαπλά στρώματα του χρόνου.

Οι ιστορικοί του κύκλου των *Annales* επέμειναν πως δεν συνιστούν «σχολή», αν και πολλές φορές τους χαρακτήρισαν έτσι, αλλά ένα πνεύμα ανοιχτό σε νέες μεθόδους και προσεγγίσεις ιστορικής έρευνας¹¹⁷. Σε μεγάλο βαθμό έχουν δίκιο. Τα δημοσιεύματά τους ανακλούν πολύ διαφορετικά ενδιαφέροντα και προσεγγίσεις. Δεν διατύπωσαν καμιά ρητή θεωρία ή φιλοσοφία της ιστορίας· στην πραγματικότητα, η έρευνα προείχε πάντοτε

117. Για την ιστορία των *Annales*, βλ. Peter Burke, *The French Historical Revolution, The Annales School 1929-89*, Stanford 1990· επίσης Troian Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm*, Ithaca 1976.

της θεωρητικής σκέψης. Παρ' όλα αυτά, μέσα στα ιστορικά τους κείμενα διαφαίνονται θεωρητικές προϋποθέσεις.

Παρότι αρνούνται πως αποτελούν σχολή, τα *Annales*, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και μετά διέθεταν μια σταθερή θεσμική βάση. Και, παρ' όλες τις ριζικές μεταβολές στη διάρκεια του χρόνου, υπάρχουν κάποιες συνέχειες στη γλώσσα που χρησιμοποιούν και στις έννοιες που υιοθετούν οι οποίες ξεκινούν ήδη από τα πρώτα βιβλία των ιδρυτών τους, του Λυσιέν Φεβρ και του Μαρκ Μπλοχ¹¹⁸. Οι μεθοδολογικές συζητήσεις που διεξήχθησαν μετά το 1900 μέσα απ' το περιοδικό του Ανρύ Μπερ, το *Revue de synthèse historique*, και για τις οποίες μιλήσαμε παραπάνω, αποτελούν μέρος της προϊστορίας των *Annales*. Το βιβλίο του Λυσιέν Φεβρ για τη France-Comté, που επίσης αναφέρθηκε, σηματοδοτεί το πέρασμα σ' ένα νέο είδος ιστορικής επιστήμης. Οι οντότητες που μέχρι τώρα έπαιζαν ένα σημαντικό ρόλο — το κράτος, αλλά και η οικονομία, η θρησκεία, η νομοθεσία, η λογοτεχνία και οι τέχνες — χάνουν την αυτονομία τους για να ενταχθούν σε μια κουλτούρα που τα αγκαλιάζει όλα. Η κουλτούρα δεν νοείται πλέον ως ο προνομιακός πνευματικός και αισθητικός χώρος μιας ελίτ, αλλά ως ο τρόπος με τον οποίο το σύνολο του πληθυσμού ζει και βιώνει τη ζωή του.

Ο Λυσιέν Φεβρ, και ιδιαίτερα ο Μαρκ Μπλοχ, που σπούδασαν στη Λειψία και στο Βερολίνο ανάμεσα στα έτη 1908 και 1909, παρακολούθησαν από κοντά τη δουλειά που γινόταν στην κοινωνική και οικονομική ιστορία στη Γερμανία. Ανάμεσα στο βιβλίο του Φεβρ για τη France-Comté και στην προγενέστερη οικονομική ιστορία της κοιλάδας του Μοζέλα το Μεσαίωνα του Λάμπρεχτ βρίσκουμε αναλογίες, αν και πιθανώς να μην υπάρχει άμεση επίδραση. Ενώ η οικονομική και κοινωνική ιστορία στη Γερμανία έδινε το βάρος σε διοικητικές και θεσμικές πλευρές, τόσο ο Λάμπρεχτ όσο και ο Φεβρ ενδιαφέρονται για τους στενούς δεσμούς ανάμεσα στις οικονομικές και πολιτικές δομές και στα μοντέλα σκέψης και συμπεριφοράς σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική, πολιτισμική περιοχή. Τα ενδιαφέροντα του Φεβρ απηχούν μια παιδεία διαφορετική απ' αυτήν που είχαν οι περισσότεροι Γερμανοί ιστορικοί. Στη Γερμανία, από τους 141 κατόχους πανεπιστημιακών εδρών ιστορίας στην περίοδο ανά-

118. Για τον Μπλοχ, βλ. τη βιογραφία του από τον Carol Fink, *Marc Bloch*, Καμπριτζ 1989· και την πιο πρόσφατη, Ulrich Raulff, *Ein Historiker im 20. Jahrhundert: Marc Bloch*, Frankfurt am Main 1995.

μεσα στα έτη 1850 και 1900, οι 87 είχαν σπουδάσει φιλολογία ως δεύτερη ειδικότητα, και από αυτούς οι 72 είχαν ειδικευτεί στην κλασική φιλολογία· οι 23 είχαν σπουδάσει θεολογία ή φιλοσοφία, 10 μόνον οικονομικά, και 12 γεωγραφία. Στη Γαλλία, αντίθετα, η γεωγραφία αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της agrégation, των εξετάσεων που ήταν απαραίτητες για να κάνει κανείς ακαδημαϊκή καριέρα¹¹⁹. Επιπλέον, η γεωγραφία, έτσι όπως εμφανίστηκε στη Γαλλία ως πανεπιστημιακός κλάδος στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα υπό την καθοδήγηση του Paul Vidal de la Blache, ο οποίος ήταν βαθιά επηρεασμένος από τον Carl Ritter και τη γερμανική γεωγραφική παράδοση, είχε και έναν ιστορικό και πολιτισμικό προσανατολισμό. Η *géographie humaine* του Vidal de la Blache, η οποία απέφευγε το γεωγραφικό ντετερμινισμό του σύγχρονου του στη Γερμανία Friedrich Ratzel, επηρέασε βαθιά όλη την παράδοση *Annales*, από τον Φεβρ και πέρα. Εκτός απ' τη γεωγραφία υπήρχε και η κοινωνιολογική προσέγγιση του Ντυρκέμ, όπως την είχε ερμηνεύσει για τους ιστορικούς των *Annales* ένας μαθητής του, ο οικονομολόγος Φρανσουά Σιμιάν. Ο Ντυρκέμ, από τη μια, ήθελε να μετατρέψει την κοινωνιολογία σε θετική επιστήμη, πράγμα που για τον Σιμιάν σήμαινε τη χρήση μαθηματικών διατυπώσεων¹²⁰. Από την άλλη, για τον Ντυρκέμ, η συνείδηση, νοούμενη ως συλλογική συνείδηση, αποτελούσε το κεντρικό αντικείμενο της επιστήμης της κοινωνίας, και οι κανόνες συμπεριφοράς, τα έθιμα και η θρησκεία αποτελούσαν σημαντικές συνιστώσες της. Η υιοθέτηση αυτών των προσεγγίσεων ανακλά τους στενούς δεσμούς που είχαν συναφθεί στη γαλλική ιστοριογραφία μεταξύ γεωγραφίας, οικονομίας και ανθρωπολογίας, σε αντίθεση με την έμφαση που έδινε η γερμανική παράδοση, συμπεριλαμβανομένου και του Μαξ Βέμπερ, στο κράτος, στη διοίκηση και στη δικαιοσύνη. Γίνεται έτσι κατανοητή η μεγάλη σημασία που αποδίδουν ο Φεβρ και ο Μπλοχ στις ανώνυμες δομές, καθώς και στις συγκινησιακές και βιωματικές πλευρές που βρίσκονται μέσα στις συλλογικές νοοτροπίες οι οποίες και συνιστούν το αντικείμενο της ιστορικής ανθρωπολογίας.

Οι πνευματικές βάσεις των *Annales* είχαν τεθεί από τους Φεβρ και

119. Βλ. Lutz Raphael, «Historikerkontroversen im Spannungsfeld zwischen Berufshabitus, Fächerkonkurrenz und sozialen Deutungsmustern, Lamprecht-Streit und französischer Methodenstreit der Jahrhundertwende in vergleichender Perspektive», *Historische Zeitschrift* 251 (1990), σ. 352.

120. François Simiand, «Méthode historique et sciences sociales», *Revue de Synthèse Historique* 6 (1903), σ. 1-22.

Μπλοχ πολύ πριν ιδρύσουν το περιοδικό. Τα βιβλία του Φεβρ, *Φίλιππος Β΄ και η France-Compté* (1911), και του Μαρκ Μπλοχ, *Οι θαυματουργοί βασιλιάδες* (1924)¹²¹, που αναφέρεται στη μαγική θεραπεία της χοιράδωσης από τους Γάλλους και Άγγλους βασιλιάδες του Μεσαίωνα, κυκλοφόρησαν πριν από την ίδρυση του περιοδικού το 1929, το ίδιο και το βιβλίο του Φεβρ, *Ένα πεπρωμένο: Μαρτίνος Λούθηρος*¹²². Αντιγράφοντας εν μέρει τον τίτλο του *Vierteljahrshrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte*, του αρχαιότερου και πολύ σεβαστού ακόμα στο χώρο αυτό περιοδικού, το νέο περιοδικό ονομάστηκε αρχικά *Annales d'histoire économique et sociale*· εξ αρχής όμως αυτοπροσδιορίστηκε πολύ διαφορετικά από το *Vierteljahrshrift*¹²³. Μετά το 1946 ο τίτλος άλλαξε σε *Annales. Économies. Sociétés. Civilizations*, για να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στο διεπιστημονικό του χαρακτήρα. Για τους ιστορικούς των *Annales*, η ιστορία κατείχε κεντρικό ρόλο μεταξύ των επιστημών που ασχολούνται με τον άνθρωπο, αλλά με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι ο κλασικός ιστορισμός. Ενώ ο ιστορισμός είχε αναγάγει το κράτος σ' ένα θεμελιακό θεσμό στον οποίο υπάγονται όλες οι άλλες πλευρές της κοινωνίας και της κουλτούρας, οι ιστορικοί των *Annales*, κατάργησαν τους διαχωρισμούς μεταξύ των παραδοσιακών επιστημονικών κλάδων, για να τους εντάξουν στις «επιστήμες του ανθρώπου» (*sciences de l'homme*). Ο πληθυντικός χρησιμοποιήθηκε σκόπιμα για να υπογραμμίσει τον πλουραλισμό των επιστημών. Τα *Annales*, σε αντίθεση τόσο με τις αποσπασματικές διακηρύξεις του Ράνκε όσο και με τις συστηματικές διακηρύξεις του Ντρώζεν¹²⁴, δεν διατύπωσαν καμιά θεωρία για την ιστορία ή την ιστοριογραφία, ούτε ακόμα και στο βιβλίο *Απολογία για την Ιστο-*

121. Marc Bloch, *Les Rois thaumaturges*, Παρίσι 1924· στα αγγλικά: *The Royal Touch*, Λονδίνο 1973.

122. Lucien Febvre, *Martin Luther: A Destiny*, Λονδίνο 1930. [*Un destin: M. Luther*, Παρίσι 1928].

123. Σ' ένα γράμμα του στον Ολλανδό ιστορικό Johan Huizinga στις 2 Οκτωβρίου του 1933, ο Λυσιέν Φεβρ εξηγούσε ότι τα *Annales* πήραν τη θέση του *Vierteljahrshrift*, που είχε γίνει ένα σχεδόν αποκλειστικά γερμανικό περιοδικό με μια πολύ διαφορετική προσέγγιση της κοινωνικής ιστορίας από αυτή των *Annales*. Βλ. Johan Huizinga, *Briefwisseling*, τόμος 2ος, Ουτρέχτη 1990, σ. 484.

124. Το πιο πρόσφατο βιβλίο για τον Ντρώζεν στα αγγλικά είναι του Robert Southard, *Droysen and the Prussian School of History*, Lexington, Kentucky 1995, το οποίο, όμως, ασχολείται κυρίως με την πολιτική διάσταση της σκέψης του Ντρώζεν. Η ιστορική του θεωρία αναπτύσσεται καλύτερα στο Jörn Rüsen, *Begriffene Geschichte: Genesis und Begründung der Geschichtstheorie J. G. Droysens*, Paderborn 1969.

ρία¹²⁵, που περιέχει τις σημειώσεις του Μπλοχ από το μέτωπο το 1939. Στόχος των *Annales* ήταν, όπως εξηγούσαν οι Φεβρ και Μπλοχ στα εισαγωγικά του πρώτου τεύχους του περιοδικού, να δημιουργήσουν ένα φόρουμ για διάφορες κατευθύνσεις και νέες προσεγγίσεις¹²⁶.

Ούτε ακόμα μπορεί να βρεθεί στα *Annales* κάποιος κοινός πολιτικός παρανομαστής. Παρότι οι συνεργάτες του περιοδικού ήταν στην πλειονότητά τους δημοκράτες και Γάλλοι πατριώτες, ήταν πολύ λιγότερο ιδεολόγοι από την πλειονότητα των Γερμανών ιστορικών, οι οποίοι θεωρούσαν ως βασική λειτουργία της επιστημονικής τους δραστηριότητας την υπεράσπιση των εθνικών στόχων και των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών της αυτοκρατορικής Γερμανίας. Είναι ωστόσο σημαντικό να καταλάβουμε την πολιτική εμπλοκή των ιδρυτών των *Annales*, και να θυμηθούμε ότι ο Μαρκ Μπλοχ ήταν εβραϊκής καταγωγής, και ότι ως αντιστασιακός βασανίστηκε και δολοφονήθηκε από τους Γερμανούς το 1944. Όσο για το ρόλο των *Annales* στη γαλλική ακαδημαϊκή σκηνή, οι Φεβρ και Μπλοχ, πριν κληθούν στο Παρίσι το 1933 και το 1936, αντίστοιχα¹²⁷, βρίσκονταν στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου και από κει διεξήγαν τη αντιπαράθεσή τους με τον Seignobos και τους παραδοσιακούς καθηγητές πολιτικής ιστορίας της Σορβόνης. Αργότερα τα πράγματα άλλαξαν. Αν στη δεκαετία του 1930 ο Φεβρ και τα *Annales* είχαν μια κάπως περιθωριακή θέση, μετά τον πόλεμο έγιναν στην ουσία κατεστημένο, παράλληλα με την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για την πολιτισμική και κοινωνική ιστορία και την κριτική επανεκτίμηση των στάσεων τις οποίες κατηγορούσε ο Μπλοχ στην *Παράξενη Ήττα*¹²⁸ ότι είχαν στρώσει το δρόμο στην καταστροφή του 1940.

Το 1946 τα *Annales* απέκτησαν μια ισχυρή θεσμική βάση στο νεοδημιουργημένο Έκτο Τμήμα της École Pratique des Hautes Études. Η École είχε ιδρυθεί, όπως είδαμε, το 1868 ως ερευνητικό κέντρο σύμφωνα με το γερμανικό μοντέλο. Δεν είχε τα κανονικά μαθήματα, αλλά

125. Marc Bloch, *The Historian's Craft*, Νέα Υόρκη 1953. Ο γαλλικός τίτλος είναι *Apologie pour l'histoire: Le métier de l'historien*, Παρίσι 1949, και κυκλοφόρησε μετά θάνατον του συγγραφέα [*Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, Αθήνα 1994].

126. «A nos lecteurs». *Annales d'histoire économique et sociale* I (1929), σ. 1-2.

127. Ο Φεβρ στο Collège de France και ο Μπλοχ στη Σορβόνη ως διάδοχος του Henri Hauser στη έδρα της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας.

128. *L'Étrange Défaite*, Παρίσι 1957.

ήταν αποκλειστικά αφιερωμένη στην έρευνα και στην κατάρτιση ερευνητών. Στο Τέταρτο Τμήμα, των ιστορικών σπουδών, γίνονταν σεμινάρια στο πρότυπο του Ράνκε. Το Έκτο Τμήμα, που αναδιοργανώθηκε το 1972 ως École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), αφοσιώθηκε στην ενσωμάτωση των ιστορικών και κοινωνικών επιστημών μέσα σε μια συνολική «επιστήμη του ανθρώπου» (science de l'homme), η οποία δεν θα περιλάμβανε μόνο τις παραδοσιακές κοινωνικές επιστήμες, που τόσο σημαντικές υπήρξαν κατά την πρώτη περίοδο των *Annales* (οικονομία, κοινωνιολογία και ανθρωπολογία), αλλά και τη γλωσσολογία, τη σημειολογία, τις επιστήμες της λογοτεχνίας και της τέχνης καθώς και την ψυχανάλυση. Χάρη στη χρηματοδότηση που έπαιρνε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας (CNRS) και από αμερικανικά ιδρύματα, κατάφερε να ασκήσει τεράστια επιρροή στην έρευνα στη Γαλλία.

Αυτή η θεσμοποίηση είχε αντιφατικά αποτελέσματα. Ενίσχυσε τη διεπιστημονική έρευνα και τα νέα ανοίγματα, και επέτρεψε την ομαδική δουλειά μέσα από το συντονισμό διαφόρων προγραμμάτων όπου χρησιμοποιούνταν όλο και περισσότερο οι νέες τεχνολογίες επεξεργασίας δεδομένων. Έτσι τις δεκαετίες του '60 και του '70, εμφανίζονται από τη μια οι μεγάλες συνθέσεις των Φερνάν Μπρωντέλ, Pierre Goubert, Ζακ Λε Γκοφ, Ζωρζ Ντυμπύ, Εμανουέλ Λε Ρουά Λαντυρί και Robert Mandrou, ενώ υπάρχουν, από την άλλη, πολύ εξειδικευμένα άρθρα, γραμμένα αρκετά απ' αυτά σε μια γλώσσα ακατανόητη στους μη μυημένους.

Παρά τη μεγάλη ποικιλία μεθοδολογικών και εννοιολογικών προσεγγίσεων στα ογδόντα και πλέον χρόνια που έχουν περάσει από την έκδοση του βιβλίου του Φεβρ για την Franche-Compté το 1911, τα έργα των ιστορικών των *Annales* έχουν πολλά κοινά μεταξύ τους. Για να το δείξω, θα ρίξω μια σύντομη ματιά σε μερικά σημαντικά έργα που κυκλοφόρησαν ανάμεσα στο 1911 και στη δεκαετία του 1980: Φεβρ, *Ο Φίλιππος Β΄ και η France-Compté (1911)*· Μπλοχ, *Η φεουδαλική κοινωνία (1939-1940)*¹²⁹· Φεβρ, *Ο Ραμπελαί ή το πρόβλημα της έλλειψης θρησκευτικής πίστης το 16ο αιώνα (1942)*¹³⁰· Φερνάν Μπρωντέλ, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίπ-*

129. Marc Bloch, *Feudal Society*, Λονδίνο 1961. [*La Société féodale*, Παρίσι 1939-40· *Η φεουδαλική κοινωνία*, Αθήνα 1987.]

130. Lucien Febvre, *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1983. [*Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle*, Παρίσι 1942.]

που Β΄ (1949)¹³¹· Εμανουέλ Λε Ρουά Λαντυρί, *Οι χωρικοί του Languedoc* (1966)¹³² και *Montaillou (1975)*¹³³· και, τέλος, Φερνάν Μπρωντέλ, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός: ΧVe-XVIIIe αιώνας, (1979-1987)*¹³⁴ και η *Ταυτότητα της Γαλλίας (1986)*¹³⁵.

Κάνει εντύπωση πώς σε κανένα απ' αυτά τα έργα δεν υπάρχει κάποιος κεντρικός θεσμός που να χρησιμεύει ως άξονας για μια αφήγηση στην οποία οι πράξεις των προσώπων να παίζουν έναν αποφασιστικό ρόλο. Αυτό δεν πάει να πει πως αγνοείται ο ρόλος της πολιτικής. Στην εξέταση από τον Μπλοχ της φεουδαλικής κοινωνίας η πολιτική παίζει έναν ουσιαστικό ρόλο, αλλά με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στις γερμανικές μελέτες. Ενώ αυτές εστιάζουν την προσοχή τους στις τυπικές όψεις του φεουδαλισμού, στους πολιτικούς, εκκλησιαστικούς και νομικούς θεσμούς, ο Μπλοχ προσεγγίζει το φεουδαλισμό ανθρωπολογικά, σαν ένα σύμπλεγμα απρόσωπων θεσμών. Χρησιμοποιώ τον όρο «σύμπλεγμα» σκόπιμα, για να αποφύγω να πω «σύστημα», λέξη που σπάνια χρησιμοποιείται από τους ιστορικούς των *Annales*. Αυτό βέβαια που τονίζουν είναι οι δομές. Τα άτομα, που στην ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα είχαν έναν κεντρικό ρόλο, σπάνια, ή και ποτέ, δεν αναφέρονται, σ' αυτά τα έργα. Στη *Φεουδαλική κοινωνία* του Μπλοχ, για παράδειγμα, οι βασιλιάδες σπάνια κάνουν την εμφανισή τους, και μόνο στο περιθώριο. Στο βιβλίο του Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο, ξεapoστέλλονται στο ξεχωριστό κομμάτι που αφορά στην πολιτική ιστορία της περιοχής, και το οποίο πολύ μικρή οργανική σχέση έχει με τα δύο προηγούμενα μέρη που ασχολούνται με το σχεδόν αχρονικό γεωγραφικό πλαίσιο

131. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Παρίσι, 1949, 2η συμπληρωμένη έκδοση, 2 τόμοι, Παρίσι 1966· στα αγγλικά: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1972-74 [*Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, 3 τόμοι, Αθήνα 1991-1998.]

132. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Peasants of Languedoc*, Urbana 1974. [*Les Paysans du Languedoc*, Παρίσι 1966.]

133. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou*, Νέα Υόρκη 1978 [*Montaillou, village occitan*, Παρίσι 1975.]

134. Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie, capitalisme: XVe-XVIIIe siècle*, 3 τόμοι, Παρίσι 1979-87· στα αγγλικά: *Civilisation and Capitalism*, 3 τόμοι, Νέα Υόρκη 1992 [*Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός: ΧVe-XVIIIe αιώνας*, Αθήνα 1995.]

135. Fernand Braudel, *The Identity of France*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1988-90. [*L'identité de la France*, Παρίσι 1986.]

της περιοχής της Μεσογείου και με τις αργές αλλαγές των οικονομικών και κοινωνικών της δομών. Τα άτομα κάνουν και πάλι την εμφάνισή τους στο αιρετικό χωριό των αρχών του δέκατου τέταρτου αιώνα, το Montaignou, που γίνεται η εστία μιας επιδρομής στην ιστορική ανθρωπολογία, όπου ένα σύνολο αφηγήσεων φτιάχνει τα πορτρέτα ανδρών και γυναικών βυθισμένων μέσα σε μια πανάρχαια λαϊκή κουλτούρα.

Όπως είπα, οι ιστορικοί των *Annales* έφεραν μια νέα αντίληψη του ιστορικού χρόνου. Μελέτες όπως *Ο Φίλιππος ο Β΄ και η France-Compté και Το πρόβλημα της έλλειψης θρησκευτικής πίστης κατά τον 16ο αιώνα: Η θρησκεία του Ραμπελαί του Φεβρ, Η φεουδαλική κοινωνία του Μπλοχ*, το βιβλίο του Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο και το *Montaignou* του Εμανυέλ Λε Ρουά Λαντυρί, ασχολούνται περισσότερο με την εξέταση μιας κουλτούρας ή μιας εποχής αποσπασμένης από το ρου της ιστορίας, παρά με την παρακολούθηση μιας διαδικασίας αλλαγών ανά τους αιώνες. Οι ιστορικοί που αναφέραμε εγκατέλειψαν σε μεγάλο βαθμό την οπτική της γραμμικής ιστορίας που κατευθύνεται προς ένα στόχο, η οποία χαρακτήριζε το μεγαλύτερο μέρος της ιστορικής σκέψης από την περίοδο την οποία ο Reinhart Koselleck χαρακτηρίζει ως τη μετάβαση (μεταξύ 1750 και 1850, περίπου) από την προνεωτερική εποχή στη νεωτερική¹³⁶. Ο Μισέλ Φουκώ θεωρεί την ιδέα της μιας ιστορίας ως επινόημα της νεωτερικής εποχής, η οποία ήδη έχει τελειώσει. Οι περισσότεροι ιστορικοί των *Annales* θα συμφωνούσαν μαζί του. Στη θέση του ενός μοναδικού ιστορικού χρόνου, βλέπουν τη συνύπαρξη πολλαπλών χρόνων, όχι μόνο στους διάφορους πολιτισμούς, αλλά και μέσα στον κάθε έναν πολιτισμό. Η ιδέα αυτή αναπτύσσεται σαφέστερα στη δομή του βιβλίου του Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο, όπου διακρίνονται τρεις διαφορετικοί χρόνοι, καθένας από τους οποίους έχει τη δική του ταχύτητα: ο σχεδόν στάσιμος χρόνος της Μεσογείου ως γεωγραφικού χώρου (*longue durée*), ο αργός χρόνος που αλλάζουν οι κοινωνικές και οικονομικές δομές (*conjunctures*), και ο βραχύς χρόνος των πολιτικών γεγονότων (*événements*). Πάνω σ' αυτή τη βάση ο Ζακ Λε Γκοφ έγραψε την κλασική του μελέτη «Ο χρόνος του εμπόρου και ο χρόνος της Εκκλησίας στο Μεσαίωνα»¹³⁷.

136. Βλ. Reinhard Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1985.

137. Αναδημοσιεύεται στο Jacques Le Goff, *Time, Work, and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο 1980 [*Pour un autre Moyen Âge: temps, travail et culture en Occident 18 essais*, Παρίσι 1977].

Μαζί με την εγκατάλειψη του γραμμικού χρόνου, έσπασε και η εμπιστοσύνη στην πρόοδο, και, μαζί μ' αυτήν, και η πίστη στην ανωτερότητα της δυτικής κουλτούρας. Δεν υπάρχει πια η αντίληψη μιας ενιαίας ιστορικής εξέλιξης πάνω στην οποία μπορεί να βασιστεί μια μεγάλη αφήγηση της ιστορίας του ανθρώπου. Και μέσα σ' αυτές τις νέες συνθήκες η ιστορική αφήγηση πρέπει να βρει νέες μορφές έκφρασης. Όπως και στο μυθιστόρημα, έτσι και στην ιστορία, εξαφανίζεται η διήγηση με μια κεντρική πλοκή μέσα στην οποία τα άτομα παίρνουν τη θέση τους ως ελεύθεροι δρώντες παράγοντες. Και το έθνος, που παρείχε την αίσθηση της ταυτότητας σε πλατιά τμήματα του πληθυσμού κατά το δέκατο ένατο αιώνα αλλά και τον εικοστό, απουσιάζει εν πολλοίς από αυτά τα έργα. Η ιστοριογραφία των *Annales* είναι, με λίγες εξαιρέσεις, είτε τοπική είτε υπερεθνική. Οι περιφέρειες αποκτούν συχνά μια ορισμένη ενότητα, όχι μόνο στο βιβλίο του Φεβρ για τη Franche-Compté αλλά και σ' ένα πλήθος μελετών της δεκαετίας του 1960 που στηρίζονται πάνω σε δημογραφικά δεδομένα¹³⁸. Το βιβλίο του Μπρωντέλ για τη Μεσόγειο ασχολείται με το μεσογειακό κόσμο στο σύνολό του, χριστιανικό και μουσουλμανικό. Οι *δομές της καθημερινής ζωής* (1967) του ίδιου¹³⁹ ασχολούνται με υλικές όψεις της ζωής — την ανάδυση των καπιταλιστικών θεσμών καθώς και με διάφορες υλικές μορφές της ζωής από την υγεία μέχρι τη διατροφή και τη μόδα — την περίοδο μεταξύ 1500 και 1800, εστιάζοντας την προσοχή του στην Ευρώπη, αλλά μέσα σ' ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο που αγκαλιάζει όλο τον κόσμο. Το τελευταίο έργο του Μπρωντέλ, *Η ταυτότητα της Γαλλίας* (1987), επιστρέφει στην εθνική ιστορία, αλλά δεν ορίζει τη Γαλλία από το παρισινό της κέντρο, αλλά ως μια πολλαπλότητα περιφερειών οι οποίες διατήρησαν μέσα στους αιώνες την ιδιαίτερή τους ταυτότητα. Η έμφαση και πάλι δεν δίνεται στις αλλαγές αλλά στη *longue durée*, στη διατήρηση μιας αγροτικής κουλτούρας και νοοτροπίας μέχρι και τον εικοστό αιώνα.

Αυτές οι επισημάνσεις δεν πρέπει να δημιουργήσουν την εντύπωση πως επί ογδόντα χρόνια η οπτική των *Annales* παρέμεινε σταθερή, παρότι

138. Π.χ. Pierre Coubert, *Beauvais et le Beauvaisis de 1660 à 1730*, Παρίσι 1960· René Baehrel, *Une Croissance: La Basse-Provence rurale fin XVIe siècle-1789*, Παρίσι 1961· Emmanuel Le Roy Ladurie, *Peasants of Languedoc*.

139. Fernand Braudel, *Structures of Everyday Life*, Λονδίνο 1981· παραλλαγή του πρώτου τόμου του *Civilisation matérielle, économie, capitalisme: XVe-XVIIIe siècle*, Παρίσι 1979.

υπάρχει βέβαια μια συνέχεια ανάμεσα στα πρώτα έργα του Φεβρ και του Μπλοχ και σ' αυτά των ύστερων *Annales*. Τα *Annales* απηχούν τις σημαντικότερες μεταμορφώσεις της ιστορικής σκέψης κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, όμως προσέδωσαν σ' αυτές το δικό τους χαρακτήρα. Άσκησαν σημαντική επίδραση στη γραφή της ιστορίας σε όλον τον κόσμο, κι έτσι συνέβαλαν, με τη σειρά τους, στις αλλαγές της ιστορικής οπτικής. Μπορεί κανείς ίσως να διακρίνει τέσσερις διαφορετικές φάσεις της ιστοριογραφίας των *Annales*, που αντιστοιχούν σε τέσσερις γενιές ιστορικών από την εποχή του πρώιμου έργου του Φεβρ και μετά, αλλά πρέπει να έχουμε κατά νουν πως οι ιστορικοί της κάθε γενιάς αλλάζουν την οπτική τους, ανάλογα με τις αλλαγές του πνευματικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο εργάζονταν. Έτσι λοιπόν το πρώιμο έργο του Φεβρ παρουσιάζει ομοιότητες με τις γαλλικές και γερμανικές απόπειρες να γραφεί μια ενιαία κοινωνική και οικονομική ιστορία μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής, ιστορικής περιοχής, που δεν θα αγνοεί και τις πολιτικές όψεις. Η γεωγραφία έχει μια σημαντική θέση στην ιστοριογραφία των *Annales*, αλλά πρόκειται πάντοτε για μια «ανθρωπογεωγραφία» που έχει επίγνωση της αλληλεπίδρασης κουλτούρας και φυσικού χώρου. Η *Αγροτική ιστορία της Γαλλίας* (1931)¹⁴⁰, για παράδειγμα, στην οποία ο Μπλοχ επιχειρεί να αναπλάσει της μορφές χρήσης της γης το Μεσαίωνα και τις επιπτώσεις τους όπως παρατηρούνται μέσω της αεροφωτογράφισης, φέρνει στο κέντρο του ενδιαφέροντος τους υλικούς παράγοντες. Αξιοσημείωτο από πολλές απόψεις είναι και το μεγάλο βάρος που δίνεται σε πολλά έργα των *Annales* στα θρησκευτικά φαινόμενα, ειπωμένα και πάλι κατά βάση ανθρωπολογικά, στα πλαίσια μιας συλλογικής νοοτροπίας. Το ενδιαφέρον για τους θρησκευτικούς στοχαστές στην αυγή της σύγχρονης εποχής είναι ιδιαίτερα έντονο στην ενασχόληση του Φεβρ με την πίστη του Λούθηρου και την υποτιθέμενη έλλειψη πίστης του Ραμπελαί. Η γαλλική παράδοση πολιτισμικής ανθρωπολογίας από τον Marcel Mauss και τον Lùvy-Bruhl ως τον Λεβί-Στρως παίζει έναν όλο και σημαντικότερο ρόλο στη σκέψη του Φεβρ, παράλληλα με τις νέες γλωσσολογικές και σημειολογικές προσεγγίσεις. Το πρόβλημα της έλλειψης θρησκευτικής πίστης το δέκατο έκτο αιώνα δεν έχει να κάνει πρωτίστως, σύμφωνα με τον Φεβρ, με τις ιδέες του Ραμπελαί ή άλλων συγκεκριμένων προσώπων, αλλά με τα «νοητικά

140. Marc Bloch, *French Rural History*, Μπέρκλεϊ 1966 [*Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Παρίσι 1931.]

εργαλεία» με τα οποία αυτοί λειτουργούν, και από τα οποία το κυριότερο είναι η γλώσσα. Έτσι η μελέτη του Φεβρ παίρνει ανθρωπολογικές διαστάσεις. Η γλώσσα δεν είναι εδώ τόσο μια συνειδητή δημιουργία των ανθρώπων που τη μιλάνε, αλλά ένα σύστημα νοημάτων μέσα στο οποίο γεννιέται κάθε γενιά και το οποίο διαμορφώνει τον τρόπο που σκέπτεται.

Μ' αυτή την έννοια, η γλώσσα αποτελεί κι αυτή μέρος του υλικού κόσμου. Αλλά ο υλισμός των Φεβρ και Μπλοχ έχει απομακρυνθεί πολύ από εκείνον του Μαρξ. Η φιλοσοφία της ιστορίας του Μαρξ περιέχει ακόμα τις θεωρησιακές όψεις που χαρακτηρίζαν το μεγαλύτερο μέρος της φιλοσοφίας της ιστορίας του δέκατου ένατου αιώνα. Όταν ο Μπλοχ ασχολείται με την τεχνολογία, είτε πρόκειται για το νερόμυλο είτε για το αλέτρι¹⁴¹, βλέπει τα εργαλεία με τα οποία εργάζονται οι άνθρωποι σε μια συγκεκριμένη κοινωνία ως τα κλειδιά για τους τρόπους που σκέφτονται και ζουν. Πολύ πιο σημαντική από την οικονομία για την ανάλυση μιας κοινωνίας ή μιας κουλτούρας είναι η σημειολογία, επειδή, όπως έδειξε ο Μπλοχ στους *Θαυματοουργούς βασιλιάδες* (1924) και στη *Φεουδαλική κοινωνία*, και ο Φεβρ στο βιβλίο του για τον Ραμπελαί, κάθε κουλτούρα αποτελεί ένα σύστημα νοημάτων που εκφράζεται μέσω της γλώσσας και των συμβόλων. Το έργο του ίδιου του Φεβρ απηχεί τις αλλαγές που επήλθαν στο πνευματικό κλίμα κατά τη διάρκεια της ζωής του. Το βιβλίο του για τον Ραμπελαί, με τον έντονο σημειολογικό του προσανατολισμό, δεν θα μπορούσε να έχει γραφεί τρεις δεκαετίες νωρίτερα, το 1911 που κυκλοφόρησε το έργο του για την *France-Compté*, ένα βιβλίο που ανακλά τον πολύ πιο διάφανο κόσμο της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας στο γύρισμα του αιώνα.

Σε σύγκριση με το έργο των Μπλοχ και Φεβρ, το έργο του Μπρωντέλ φαντάζει πολύ λιγότερο εκλεπτυσμένο. Η ιδέα πως ο εξωτερικός κόσμος, νοούμενος ως κλίμα, βιολογία και τεχνολογία, θέτει σαφή όρια σ' αυτά που μπορούν να κάνουν οι άνθρωποι είναι πολύ πιο διάχυτη στο δικό του έργο απ' όσο στου Μπλοχ και στου Φεβρ. Η βασική σημασία της *longue durée* είναι ότι εκείνες οι όψεις της ζωής που τον ενδιαφέρουν λίγες αλλαγές υφίστανται στη διάρκεια των αιώνων. Ο Μπρωντέλ βέβαια δεν αρνείται την επίδραση των γούστων, των ιδεών και των συμπεριφορών. Εξ ου και το ενδιαφέρον του για την κατοικία, το ρουχισμό και τη διατροφή, ως στοιχείων όχι μόνον της υλικής επιβίωσης

141. «The Advent and the Triumph of the Watermill», στο Marc Bloch, *Land and Work in medieval Europe: Selected Papers*, Μπέρκλεϊ 1967, σ. 136-168.

αλλά και της υλικής κουλτούρας έτσι όπως αυτή εκφράζεται στην αρχιτεκτονική, στην εσωτερική διακόσμηση, στη μόδα και στη μαγειρική. Ο Μπρωντέλ ανοίγει το δρόμο στην ποσοτική ιστορία των δεκαετιών του 1960 και του 1970, δίχως όμως ο ίδιος να γίνεται χρήστης αποκλειστικά ποσοτικών μεθόδων. Στην οικονομική ιστορία της Γαλλίας που έγραψε μαζί με τον ιστορικό της οικονομίας Ernest Labrousse¹⁴², ενδιαφέρεται για τους μεγάλους επαναλαμβανόμενους κύκλους που καθορίζουν την οικονομική δραστηριότητα δεκαετιών και αιώνων. Η οικονομία γίνεται έτσι μια σκληρή επιστήμη, που συγγενεύει πιο πολύ με την κλασική πολιτική οικονομία παρά με τη γερμανική σχολή, αλλά δίχως την πίστη της πρώτης σε μια σταθερή και ευκαταία ανάπτυξη.

Τη δεκαετία του 1960 η γενικευμένη στροφή στις κοινωνικές επιστήμες και στην ποσοτικοποίηση κυριαρχεί και στα *Annales*. Οι ιστορικοί των *Annales* θέλουν όλο και πιο πολύ να είναι επιστήμονες. Συχνά ονομάζουν τα ιστοιούτα τους «εργαστήρια» και μιλούν για την ιστορία ως επιστήμη, μια κοινωνική επιστήμη βέβαια, η οποία πρέπει όμως να δουλεύει με ποσοτικές μεθόδους αν θέλει να είναι επιστημονική¹⁴³. Ένα μεγάλο κομμάτι της γαλλικής ιστορίας της δεκαετίας του 1960 στηριζόταν πάνω στην ποσοτικοποίηση, όπως, για παράδειγμα, οι δημογραφικές μελέτες που αναφέραμε πιο πάνω, οι οποίες στη βάση μαζικών δημογραφικών δεδομένων επιχειρούσαν να δώσουν την «ολική ιστορία» (*histoire totale*) μιας περιοχής. Ξεκινώντας από στατιστικά δεδομένα που αποτελούσαν επεξεργασίες ληξιαρχικών καταγραφών της αναπαραγωγικής συμπεριφοράς, αυτές οι μελέτες προσεγγίζαν ευρύτερα ζητήματα των σεξουαλικών συμπεριφορών. Ίσως η πιο φιλόδοξη ποσοτική μελέτη της δεκαετίας του 1960 να είναι οι *Χωρικοί του Languedoc*, του Λε Ρουά Λαντυρί (1966). Πρόκειται για ένα βιβλίο που αποτελεί σε μεγάλο βαθμό μια «ιστορία χωρίς ανθρώπους»¹⁴⁴, μια στατιστική ανάλυση για την αλληλεπίδραση μεταξύ των μακρών κύκλων πληθυσμικής εξέλιξης και των τιμών των ειδών διατροφής, που βασίζεται σε μαλθουσιανές αντιλήψεις. Κυκλοφόρησε την ίδια χρονιά με την ιστορία του για

142. Ernest Labrousse, *Histoire économique et sociale de la France*, 4 τόμοι, Παρίσι 1970-80.

143. Βλ. Emmanuel Le Roy Ladurie, *The Territory of the Historian*, Σικάγο 1979 [*Territoire de l'historien*, Παρίσι 1973-1978]: επίσης Francois Furet, «Quantitative History», στο Felix Gilbert, *Historical Studies Today*, Νέα Υόρκη 1972: Pierre Chauvin, *Histoire quantitative, histoire sérielle*, Παρίσι 1978.

144. Ladurie, *The Territory of the Historian*, 285.

το κλίμα από το έτος 1000 και μετέπειτα¹⁴⁵, η οποία αναπλάθεται εν μέρει με βάση τα σκληρά υλικά τεκμήρια της δενδρομετρίας.

Παραδόξως όμως, οι *Χωρικοί του Languedoc* σηματοδοτούν την εγκατάλειψη της «ιστορίας χωρίς ανθρώπους» (η έκφραση ανήκει στον Λε Ρουά Λαντυρί), για μια νέα ιστορία των συνειδήσεων. Η ιστορία της συνείδησης κατείχε πάντα σημαντική θέση στα κείμενα των *Annales*. Και η *Φεουδαλική κοινωνία*, από πολλές απόψεις, ήταν μια ιστορία της συνείδησης, όπου το κοινωνικό σύστημα αναλυόταν με βάση τους τρόπους που εκφραζόταν στις νοοτροπίες και στις αντιλήψεις. Ο Philippe Ariés, στην *Ιστορία της παιδικής ηλικίας* (1960)¹⁴⁶ και στο *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου* (1981)¹⁴⁷, διερευνά την ιστορία των νοοτροπιών στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη, στηριζόμενος στη λογοτεχνία και στις εικαστικές τέχνες. Έτσι, οι ιστορικοί της τρίτης γενιάς των *Annales*, και κυρίως οι Robert Mandrou, Ζακ Λε Γκοφ και Ζωρζ Ντυμπύ, οι οποίοι μελέτησαν τις λαϊκές συμπεριφορές μέσα σε κοινωνικά και οικονομικά πλαίσια, καθιέρωσαν μια ιστορία των νοοτροπιών. Ο Mandrou ασχολήθηκε με τη μαγεία και με το πρώιμο καπιταλιστικό πνεύμα της οικογένειας των Fugger¹⁴⁸, ο Λε Γκοφ¹⁴⁹ και ο Ντυμπύ¹⁵⁰ με ευρείς τομείς της θρησκευτικής, εμπορικής και στρατιωτικής ζωής του Μεσαίωνα. Τέχνη και λογοτεχνία έγιναν επίσης σημαντικές πηγές για

145. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mille*, 2 τόμοι, Παρίσι 1967: στα αγγλικά: *Times of Feast, Times of Famine*, Νέα Υόρκη 1971.

146. Philippe Ariés, *Centuries of Childhood*, Νέα Υόρκη 1965 [*L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime - Αιώνες παιδικής ηλικίας*, Αθήνα 1990].

147. Philippe Ariés, *The Hour of Our Death*, Λονδίνο 1981 [*L'homme devant la mort*, Παρίσι 1977: *Ο άνθρωπος ενώπιον του θανάτου. Η εποχή των κοιμωμένων I*, Αθήνα 1997].

148. Robert Mandrou, *Magistrats et sorciers en France du XVIIe siècle*, Παρίσι 1968: *Les Fuggers, propriétaire fonciers en Souabes 1500-1618: Étude de comportements socio-économique à la fin du XVIe siècle*, Παρίσι 1968.

149. Jacques Le Goff, *Time, Work, and Culture in the Middle Ages*, Σικάγο 1980 [*Pour un autre Moyen Âge: temps, travail et culture en Occident: 18 essais*, Παρίσι 1977].

150. Π.χ., Georges Duby, *The Knight, the Lady, and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*, Σικάγο 1993 [*Le Chevalier, la Femme et le Prêtre*, Παρίσι 1981: *Ο ιππότης, η γυναίκα και ο ιερέας: ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Ηράκλειο 1996]: *The Three Orders of Feudal Society Imagined*, Σικάγο 1982 [*Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Παρίσι 1978]: για τη μάχη του Μπουβίν και το ρόλο της στη γαλλική ιστορική μνήμη, βλ. *The Legend of Bouvines*, Καίμπριτζ 1990 [*Le dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214.*]

την ανάπλαση νοοτροπιών του παρελθόντος, όπως ήταν και στον Μπλοχ. Η γοητεία των υπολογιστών μεταμόρφωσε τη μελέτη των νοοτροπιών. Πράγματι, η «ιστορία των νοοτροπιών» έτσι όπως την κάνουν οι Pierre Chaunu¹⁵¹ και Michel Vovelle¹⁵², ξεκινά από την πεποίθηση πως η ανάπλαση των νοοτροπιών είναι δυνατή μονάχα πάνω στη βάση της ανάλυσης μαζικών δεδομένων, π.χ. των διαθηκών οι οποίες μας πληροφορούν για τις αντιλήψεις για το θάνατο και τη θρησκεία. Σ' αυτή τη στροφή προς την ποσοτικοποίηση, οι ιστορικοί των *Annales* δεν άνοιξαν νέες κατευθύνσεις, είχαν όμως τη δική τους θέση μέσα σε μια ευρύτερη τάση της ιστορικής κοινωνικής επιστήμης. Η ποσοτικοποίηση δεν υπήρξε παιδί των *Annales*, αλλά βρήκε πρόσφορο έδαφος στις παραδόσεις των *Annales*, που τόνιζαν τις υλικές βάσεις της κουλτούρας. Οι ίδιες όμως παραδόσεις, στην ανθρωπολογική τους εκδοχή, οδηγούσαν και προς μια ιστορία των συνειδήσεων, ανοικτή στις βιωματικές πλευρές της ζωής. Οι *Χωρικοί του Languedoc* είναι το αποκορύφωμα μιας ποσοτικής ιστορίας που χρησιμοποιεί θεωρητικά μοντέλα. Ταυτόχρονα όμως περιέχει και μια δραματική αφηγηματική ανάπλαση της σφαγής των Καθολικών από τους Προτεστάντες στο Καρναβάλι της Romans το 1580, η οποία εξηγείται εν μέρει βάσει δημογραφικών και οικονομικών εντάσεων ανάμεσα στην προτεσταντική τάξη των πόλεων και στους εξαθλιωμένους αγρότες και μεροκαματιάρηδες, εντάσεις όμως που εκφράστηκαν με συμβολικές πράξεις ακραίας βίας με σεξουαλικές αποχρώσεις, οι οποίες μπορούσαν να ερμηνευθούν μόνον ψυχαναλυτικά. Η δημογραφία και η οικονομία αντικαθίσταντο, ή τουλάχιστον συμπληρώνονταν, τώρα από τη σημειολογία και την ψυχολογία του βάθους. Η ανάγκη για μια ιστορία των βιωμάτων συγκεκριμένων ανθρώπων, και η συνακόλουθη κριτική της κοινωνικής ιστορίας που περιοριζόταν στις δομές και στις διαδικασίες, εκφράστηκε μέσα από την ανακάλυψη της ιστορίας της καθημερινής ζωής. Εννιά μόνο χρόνια μετά τους *Χωρικούς του Languedoc* του Λε Ρουά Λαντυρί, έχουμε το *Montaillou* (1975) του ίδιου, ένα βιβλίο που, στηριζόμενο στις καταθέσεις των χωρικών ενός χωριού της νότιας Γαλλίας που ανακρίθηκαν από την Ιερά Εξέταση ως ύποπτοι αίρεσης, επιχειρεί να μεταφέρει τις πιο μύχιες και προσωπικές σκέψεις των κοινών ανθρώπων.

151. Βλ. Pierre Chaunu κ.ά., *La Mort à Paris*, Παρίσι 1978· επίσης του ίδιου, *Histoire quantitative, histoire sérielle*.

152. Michel Vovelle, *Piété baroque et déchristianisation*, Παρίσι 1973· βλ. επίσης *Ideologies and Mentalities*, Κάμπριτζ 1990.

Η τρίτη γενιά των ιστορικών των *Annales* πλησιάζει σήμερα στη συνταξιοδότησή της ή έχει ήδη αποσυρθεί, αφού πήρε μέρος στο γενικό ενθουσιασμό για τη σκληρή ποσοτική κοινωνική επιστήμη, κι αφού ακολούθως στράφηκε, όπως στην περίπτωση του Λε Ρουά Λαντυρί, προς την κοινωνική ανθρωπολογία. Μια τέταρτη γενιά, στην οποία ανήκουν οι Jacques Revel, André Burguière, και Bernard Lepetit, αντιπροσωπεύει τη διάλυση ενός ιδιαίτερου *Annales* προσανατολισμού εντός μιας ιστοριογραφίας που περιέχει μια ποικιλία κατευθύνσεων. Ενδεικτική των αλλαγών στο χώρο των *Annales* είναι η αλλαγή του τίτλου του περιοδικού το 1994, η αντικατάσταση του παλιού υπότιτλου, *Économies, Sociétés, Civilisation*, από τον *Histoire, Sciences Sociales*. Ο προηγούμενος υπότιτλος τόνιζε την ευρύτητα των ενδιαφερόντων των *Annales*, ανακλούσε όμως και μια προκατάληψη εναντίον της πολιτικής ιστορίας. Αυτή η προκατάληψη σήμαινε και μια προτίμηση για τις απλούστερες, προνεωτερικές κοινωνίες στις οποίες οι εθνολογικές μέθοδοι ήταν πιο εφαρμόσιμες απ' όσο στις βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές.

Και πράγματι, τα *Annales* συχνά κατηγορήθηκαν ότι ήταν ανίκανα να καταπιαστούν με τη σύγχρονη εποχή. Αναμφίβολα εστίαζαν το ενδιαφέρον τους στο Μεσαίωνα και στο Ancien Régime, όμως ποτέ δεν παραμέλησαν εντελώς και τη σύγχρονη περίοδο. Τη δεκαετία του 1930 αφιέρωσαν πολύ χώρο στα προβλήματα της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας στις μεγάλες πόλεις, τόσο στον ανεπτυγμένο κόσμο όσο και στον τότε ακόμα αποικιακό¹⁵³. Υπήρχαν άρθρα για το φασισμό, τον μπολσεβικισμό, το New Deal, αλλά, παραδόξως, όχι για το Ναζισμό. Η παράξενη ήττα του Μπλοχ αποτελούσε μια κριτική αντιμετώπιση της Γ' Δημοκρατίας. Πολλές σημαντικότερες μελέτες για το γαλλικό δέκατο ένατο αιώνα κυκλοφόρησαν στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, μεταξύ άλλων της Adeline Daunard *La Bourgeoisie parisienne de 1815-1848*¹⁵⁴, του Jean Bouvier *Crédit Lyonnais de 1863 à 1882*¹⁵⁵, του Charles Morazé *Les Bourgeois conquérants*¹⁵⁶, και του Louis Chevalier *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première*

153. Βλ. Luiz Raphael, «The Present as a Challenge to the Historian: The Contemporary World in the *Annales d'histoire économique et sociale*», *Storia della Storiografia* 21 (1992), σ. 25-44.

154. Adeline Daunard, *La Bourgeoisie parisienne de 1815-1848*, Παρίσι 1963.

155. Jean Bouvier, *Crédit Lyonnais de 1863 à 1882*, Παρίσι 1963.

156. Charles Morazé, *Les Bourgeois conquérants*, Παρίσι 1957· στα αγγλικά: *The Triumph of the Middle Classes*, Garden City 1968.

moitié du XIXe siècle¹⁵⁷, η τελευταία εκτός του κύκλου των *Annales*. Η προτεραιότητα που αποδίδεται στις οικονομικές και κοινωνιολογικές κατηγορίες σ' αυτά τα έργα, αντικαταστάθηκε από τους έντονα ανθρωπολογικούς προσανατολισμούς του Maurice Aghulon¹⁵⁸ και της Mona Ozouf¹⁵⁹, οι οποίοι εξετάζουν τις δημοκρατικές παραδόσεις της Γαλλίας του δέκατου ένατου αιώνα μέσα από τα σύμβολά της. Ο Marc Ferro αφοσιώθηκε επί πολλές δεκαετίες στον εικοστό αιώνα με τις μελέτες του για τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁶⁰ και τη Ρωσία των Μπολσεβίκων¹⁶¹. Ο François Furet στράφηκε σε μια ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης που απορρίπτει τις μαρξιστικές ταξικές κατηγορίες και δίνει το βάρος στην πολιτική, στις ιδέες και στην κουλτούρα¹⁶².

Εκείνο που εξακολουθεί να διακρίνει και τα κείμενα των *Annales* για το σύγχρονο κόσμο είναι ότι εστιάζουν την προσοχή τους στην κουλτούρα και στα σύμβολα για να κάνουν κατανοητές τις σύγχρονες πολιτικές παραδόσεις, όπως γίνεται, για παράδειγμα, στους τόμους του συλλογικού έργου *Les Lieux de mémoire* (1984-1992)¹⁶³, που ασχολείται με τα σύμβολα, τα μνημεία και τους ιερούς χώρους της γαλλικής εθνικής συνείδησης. Παρότι τα *Annales* παρέμειναν ένα κίνημα βαθιά ριζωμένο στις γαλλικές επιστημονικές παραδόσεις, ίσως κανένα άλλο ρεύμα του εικοστού αιώνα δεν άσκησε ανάλογη διεθνή επιρροή, ως ένα μοντέλο που ανοίγει νέους δρόμους στην ιστορική έρευνα της κουλτούρας και της κοινωνίας. Η επιρροή τους απλώθηκε ακόμα και στις σοσιαλιστικές χώρες, όπου οι ιστορικοί συνειδητοποίησαν βαθμιαία ότι τα *Annales* μπορούσαν να στρέψουν την προσοχή πολύ κοντύτερα στην υλική κουλτούρα και στην καθημερινή ζωή των κοινών ανθρώπων απ' ότι ο δογματικός μαρξισμός. Έτσι, το 1971 κυκλοφόρησε στη Σοβιετική Ένωση το συνθε-

157. Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Παρίσι 1958.

158. Maurice Agulhon, *La République au village*, Παρίσι 1970. Για τον πολιτικό συμβολισμό, βλ. επίσης του ίδιου *Marianne au Combat*, Παρίσι 1979· στα αγγλικά: *Marianne into Battle: Republican Imagery and symbolism in France 1789-1880*, Καίμπριτζ 1981.

159. Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire, 1789-1799*, Παρίσι 1976· στα αγγλικά: *Festivals and the French Revolution*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1988.

160. Marc Ferro, *La Grande guerre*, Παρίσι 1969.

161. Marc Ferro, *La Révolution russe*, Παρίσι 1967.

162. Π.χ., François Furet, *Interpreting the French Revolution*, Καίμπριτζ 1981.

163. Pierre Nora (επιμ.), *Les lieux de mémoire*, 3 τόμοι, Παρίσι 1984, 1986, 1992.

τικό έργο του Aaron Gurevich, *Categories of Medieval Culture*¹⁶⁴, το οποίο αποφεύγει τη γλώσσα και τα σχήματα του μαρξισμού για να στηριχθεί πάνω στην παράδοση του Μαρκ Μπλοχ. Κι ο Gurevich δεν ήταν ο μόνος· τη δεκαετία του 1980 άρχισε να σχηματίζεται στη Σοβιετική Ένωση ένας μικρός αλλά σημαντικός κύκλος *Annales* ιστορικών. Στην Πολωνία, όπου βασικά έργα των Μπλοχ, Φεβρ και Μπρωντέλ είχαν μεταφραστεί ήδη από τη δεκαετία του 1970, η επίδραση των *Annales* υπήρξε ακόμα μεγαλύτερη¹⁶⁵. Τα ίδια τα *Annales* δημοσίευσαν από την πλευρά τους άρθρα των σημαντικότερων Πολωνών ιστορικών της οικονομίας και της κουλτούρας. Αναμφίβολα στην επιρροή των ιστορικών των *Annales* συνέβαλε από τη μια το γεγονός ότι ήταν αφοσιωμένοι σ' αυτό που όριζαν ως επιστημονική προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος, και, από την άλλη, το ότι οι αντιλήψεις για την ιστορία και την κοινωνία με τις οποίες δούλευαν ήταν πολύ πιο πλατιές και ανοικτές από εκείνες άλλων εκδοχών κοινωνικής ιστορίας στη Δύση ή του επίσημου μαρξισμού στην Ανατολή.

Η συνθετότητα και ο πλουραλισμός των προσεγγίσεών τους προκάλεσε ωστόσο, και σοβαρές αντιφάσεις στην πρακτική τους. Έτσι, καθώς είδαμε, ειδικά στις τρεις πρώτες δεκαετίες μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλοί ιστορικοί του κύκλου των *Annales* ενθουσιάστηκαν με τις κοινωνικο-επιστημονικές προσεγγίσεις, που υπόσχονταν θετική, αντικειμενική γνώση. Η έμφαση του Μπρωντέλ στις σταθερές δομές και στα υλικά θεμέλια της κουλτούρας δεν ήταν απαλλαγμένη επιστημονισμού. Αλλά, όπως επίσης είδαμε, υπήρχε και μια ισχυρή παράδοση, η οποία ξεκινώντας από τον Μπλοχ και τον Φεβρ φτάνει, μέσω των Λε Γκοφ και Ντυμπύ, μέχρι τις μέρες μας, και που στηριζόμενη πολύ περισσότερο σε πηγές όπως είναι η τέχνη, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα, ενθάρρυνε πιο εκλεπτυσμένους, ποιητικούς τρόπους σκέψης. Τα έργα αυτών των ιστορικών βοήθησαν στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας. Η έντονα ανθρωπολογική τους χροιά εμπόδιζε τα κύρια ρεύματα της ιστοριογραφίας των *Annales* να υποκύψουν στον επιστημονισμό που χαρακτήριζε ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικο-επιστημονικής σκέψης. Τα *Annales* υπήρξαν σ' ολόκληρη τη διάρκεια της ιστορίας τους εντυπωσιακά αποστασιοποιημένα από την πίστη στην ανω-

164. Aaron Gurevich, *Categories of Medieval Culture*, Λονδίνο 1985.

165. Βλ. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown, Conn. 1975, 1984, σ. 138-142 [Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991, σ. 204-210.]

τερότητα ενός δυτικού πολιτισμού οικοδομημένου πάνω σε επιστημονικές και τεχνολογικές δεξιότητες και από τις εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις που τόσο κεντρικές υπήρξαν για ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικο-επιστημονικής θεωρίας. Αντιθέτως, εστίασαν το ενδιαφέρον τους στον προνεωτερικό κόσμο. Αυτό ίσως να εξηγεί κάπως και το ξαφνικό διεθνές ενδιαφέρον για τα *Annales* μετά το 1970, σε μια περίοδο που άρχισαν να αμφισβητούνται οι βασικές παραδοχές της ιστορικής κοινωνικής επιστήμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Κριτική θεωρία και κοινωνική ιστορία: Η «ιστορική κοινωνική επιστήμη» στην Ομοσπονδιακή Γερμανία

Η ΣΑΦΗΣ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ που έκανε ο Λώρενς Στόουν το 1978¹⁶⁶ ανάμεσα σε μια αναλυτική κοινωνική επιστήμη που ψάχνει συνεκτικές εξηγήσεις, και σε μια αφηγηματική ιστορία που θέλει να καταλάβει τις προθέσεις και τις πράξεις των ανθρώπων, εντάσσοντάς τες μέσα σε μια διήγηση, είναι πολύ λιγότερο εφαρμόσιμη στην ιστοριογραφία της ηπειρωτικής Ευρώπης. Είχαμε και εδώ μια άνθιση των κοινωνικο-επιστημονικών κατευθύνσεων στις δεκαετίες του 1950 και 1960, αλλά οι κοινωνικο-επιστημονικές αντιλήψεις ενδιαφέρονταν πολύ περισσότερο για την κουλτούρα παρά για οικονομικά μοντέλα. Αυτό ισχύει ακόμα και σήμερα και, καθώς θα δούμε, ακόμα και για την πρόσφατη μαρξιστική ιστοριογραφία. Ίσως ποτέ άλλοτε, μετά το Διαφωτισμό, οι θεωρητικές συζητήσεις δεν έφεραν τόσο κοντά μεταξύ τους τις διαφορετικές εθνικές τάσεις όσο τις τρεις τελευταίες δεκαετίες¹ και ποτέ άλλοτε οι ιστορικοί στις διάφορες δυτικές χώρες δεν ήταν τόσο ενημερωμένοι οι μιν για το έργο των δε. Αλλά, παρά το διεθνή τους χαρακτήρα, σ' αυτές τις συζητήσεις διαφαίνονται οι διαφορές ανάμεσα στις εθνικές κουλτούρες και στις ιστοριογραφικές παραδόσεις.

Οι ιστορικές σπουδές στη Γερμανία της δεκαετίας του 1960 δεν μπορούν να εξεταστούν δίχως να ληφθούν υπόψιν δύο παράγοντες: 1) η πνευματική κληρονομιά των κοινωνικών επιστημών στη Γερμανία, με τις ρίζες τους στην κλασική γερμανική κουλτούρα και στην ιδεαλιστική φιλοσοφία² και 2) η καταστροφική πορεία της γερμανικής πολιτικής

166. Βλ. παρακάτω, σ. 129.

στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα. Όπως και στις άλλες χώρες, έτσι και στη Γερμανία, ή τουλάχιστον στο δυτικό της τμήμα, οι ιστορικοί στράφηκαν τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 προς κοινωνικο-επιστημονικά μοντέλα, τα οποία τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να αντιμετωπίζουν με επιφύλαξη. Υπάρχουν όμως σημαντικές διαφορές. Ενώ στη Γαλλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στην Ιταλία, στην Πολωνία και αλλού η σημασία των κοινωνικών επιστημών για την ιστορική έρευνα ήταν εδραιωμένη, στη Γερμανία της δεκαετίας του 1960 πολλοί ιστορικοί ήταν ακόμα προσκολλημένοι σε παλιότερες παραδόσεις που αντιστέκονταν στην ανανέωση. Αυτή η καθυστέρηση οφείλεται εν μέρει στην πολιτική ιστορία της Γερμανίας, στον οδυνηρό και αργοπορημένο εκδημοκρατισμό της. Επιπλέον, όπως σημειώσαμε ήδη, στη Γερμανία η ιστορία είχε γίνει επαγγελματικός κλάδος από το πρώτο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, πριν δηλαδή επέλθει η εκβιομηχάνισή της και γίνουν αισθητές οι κοινωνικές της συνέπειες. Μοντέλα ιστορικής σκέψης που ανακλούσαν τις πραγματικότητες μιας προβιομηχανικής και προδημοκρατικής εποχής παρέμεναν γερά εδραιωμένα στα γερμανικά πανεπιστήμια στο τρίτο τέταρτο του αιώνα, την ώρα που η σύγχρονη ιστορική επιστήμη είχε ήδη εισαχθεί σε άλλες χώρες. Η πορεία της Γερμανίας μετά την ήττα της επανάστασης του 1848, και η επακόλουθη εγκατάλειψη εκ μέρους των Γερμανών ιστορικών των φιλελεύθερων πεποιθήσεών τους μέσα στη διαδικασία της γερμανικής ενοποίησης, είχαν ενισχύσει την έμφαση στην κεντρικότητα του κράτους και στις διεθνείς σχέσεις σε βάρος της ιστορίας της κοινωνίας. Όπως είδαμε, στη Γερμανία, η κοινωνική ιστορία αντιμετωπιζόταν με καχυποψία και συχνά την ταύτιζαν με το μαρξισμό. Έτσι, όταν στο γύρισμα του αιώνα οι ιστορικοί στη Γαλλία, στο Βέλγιο, στις Ηνωμένες Πολιτείες και αλλού, για να διευρύνουν την ιστορική κατανόηση της σύγχρονης βιομηχανικής και δημοκρατικής κοινωνίας στράφηκαν προς τις κοινωνικές επιστήμες (στην Αμερική ιδιαίτερα προς την οικονομία, την κοινωνιολογία και την ψυχολογία) στη Γαλλία, εκτός από αυτές τις τότε αναπτυσσόμενες επιστήμες, και προς την ανθρωπογεωγραφία και την ανθρωπολογία) ο κλάδος των Γερμανών ιστορικών αντιστάθηκε σχεδόν σύσσωμος σε τέτοιες καινοτομίες. Η κοινωνική ιστορία είχε σχεδόν περιοριστεί στα οικονομικά τμήματα, τα οποία στη Γερμανία είχαν διατηρήσει μια πιο ιστορική θεώρηση απ' όσο στις αγγλόφωνες χώρες ή στην Αυστρία. Αυτή η αντίδραση στην κοινωνική ιστορία και στις κοινωνικές επιστήμες διατηρήθηκε και στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης, όπου οι ιστορικοί που είχαν

καταρτιστεί και πολιτικοποιηθεί πριν από το 1914 αναπολούσαν με νοσταλγία το παρελθόν, τη μοναρχία των Χοεντζόλερν¹⁶⁷, και εξακολουθούσε να υπάρχει μέχρι και τη δεκαετία του 1960.

Το έντονο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές επιστήμες που εκδηλώθηκε τη δεκαετία του 1960 στη Δυτική Γερμανία από μια νεότερη γενιά ιστορικών, οι οποίοι είχαν γεννηθεί τα τελευταία χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ή και μετά το 1933, αλλά είχαν διαμορφωθεί επιστημονικά μετά το 1945, συνδεόταν στενά με τη διάθεσή τους να χωρήσουν σε μια κριτική αντιμετώπιση του γερμανικού παρελθόντος και με την αφοσίωσή τους σε μια δημοκρατική κοινωνία. Γι' αυτούς το ερώτημα του πώς έγινε δυνατή η βαρβαρότητα της ναζιστικής δικτατορίας είχε κεντρική σημασία για την κατανόηση της σύγχρονης γερμανικής ιστορίας. Σε αντίθεση με τη Γαλλία, όπου οι ιστορικοί των *Annales* προτιμούσαν να ασχολούνται με τον προνεωτερικό, προβιομηχανικό κόσμο, και όπου πολύ συχνά η πολιτική έμενε απέξω, η νέα γενιά των Γερμανών ιστορικών έθεσε την πολιτική στο επίκεντρο. Αντίθετα όμως με τους παλιότερους συναδέλφους τους, αυτοί συνέδεαν στενά την πολιτική με τις κοινωνικές δυνάμεις και με τα προβλήματα του εκσυγχρονισμού, ακολουθώντας μια παράδοση κοινωνικής επιστήμης, βαθιά επηρεασμένη από την πολιτική κοινωνιολογία του Μαξ Βέμπερ και, μέσω του Βέμπερ, από τον Μαρξ.

Σημαντικό σημείο εκκίνησης για την κριτική συζήτηση του γερμανικού παρελθόντος στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία στάθηκε το βιβλίο του Φριτς Φίσερ (Fritz Fischer) *Οι στόχοι της Γερμανίας κατά τον Πρώτο Πόλεμο*¹⁶⁸, που εκδόθηκε το 1961. Ο Φριτς Φίσερ (γεννημένος το 1908) ανήκε σε μια παλιότερη γενιά, που είχε σπουδάσει στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και είχε παραδοσιακά ιστορικά ενδιαφέροντα. Και πράγματι, ως νεαρός επιστήμονας είχε γράψει για το Nazi Reichsinstitut für Geschichte des Neuen Deutschland, του Walter Frank¹⁶⁹. Παρ' όλα αυτά, το βιβλίο του Φίσερ αποτελούσε ρήξη με τη συμβατική ερμηνεία της σύγχρονης γερμανικής ιστορίας. Μπορεί μεθοδολογικά να ήταν συμβατικό, μια που βασιζόταν σε κυβερνητικές πηγές, όμως τα συμπεράσμα-

167. Βλ. Berndt Faulenbach, *Ideologie des deutschen Weges: Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, Μόναχο 1980.

168. Fritz Fischer, *Germany's War Aims in the First War*, Νέα Υόρκη 1967.

169. Για μια ιστορία του Ινστιτούτου βλ. Helmut Heiber, *Walter Frank und sein Reichsinstitut für Geschichte des Neuen Deutschlands*, Στουτγκάρδη 1966.

τά του δεν ήταν. Μέσα από αυτές τις πηγές ο Φίσερ έφτανε στο συμπέρασμα πως η αυτοκρατορική κυβέρνηση το καλοκαίρι του 1914 διακινδύνευσε συνειδητά έναν προληπτικό πόλεμο. Η κυβέρνηση ενέδωσε σε μια πλατιά συναίνεση των ομάδων οικονομικών συμφερόντων, από τη βιομηχανία και τη γεωργία ως τα εργατικά συνδικάτα, που υποστήριζε την επέκταση της πολιτικής και οικονομικής ηγεμονίας της Γερμανίας σ' ένα μεγάλο μέρος της Ευρώπης, ειδικά της Ανατολικής, και τον υποσκελισμό της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας ως κυρίαρχων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Ο Φίσερ συνειδητοποίησε πως για να στηρίξει τη θέση του για τη στενή αλληλεπίδραση οικονομικών ομάδων πίεσης και πολιτικής ηγεσίας χρειαζόταν μια περαιτέρω έρευνα που θα έπρεπε να προχωρήσει πέρα απ' το αρχαιολογικό υλικό της λήψης αποφάσεων, που είχε ήδη ερευνηθεί, σε μια ευρύτερη εξέταση του δομικού πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνονταν αυτές οι αποφάσεις. Έθεσε το ζήτημα της συνέχειας της επεκτατικής πολιτικής της Γερμανίας από την γουλιέλμεια μέχρι τη ναζιστική περίοδο, το οποίο ανακινούσε ένα άλλο ερώτημα: κατά πόσον ο γερμανικός ιμπεριαλισμός πρέπει να κατανηθεί μέσα στο πλαίσιο των γερμανικών θεσμών που ανάγονται στο δέκατο ένατο αιώνα;

Ο Φίσερ δεν ήταν ο μόνος που έθετε αυτά τα ερωτήματα. Ιστορικοί σαν τον Arthur Rosenberg, τον Hans Rosenberg και τον Hajio Holborn, οι οποίοι είχαν ξεκινήσει την καριέρα τους στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και είχαν αναγκαστεί να μεταναστεύσουν μετά το 1933, τα είχαν θέσει πριν απ' αυτόν. Τη δεκατία του 1960 μια νεότερη γενιά παρέλαβε αυτές τις ιδέες. Σημαντική για τη συζήτηση που προκάλεσε ήταν η δημοσίευση από τον Hans Ulrich Wehler το 1965 των δοκιμίων που είχε γράψει ο Eckhart Kehr τα τελευταία χρόνια της Βαϊμάρης¹⁷⁰, καθώς και η επαναδημοσίευση της διδακτορικής διατριβής του Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894-1901: Versuch eines Querschnitts durch die innenpolitischen, sozialen und ideologischen Voraussetzungen des deutschen Imperialismus*¹⁷¹, η οποία είχε πρωτοδημοσιευθεί το 1930. Ο Kehr υποστήριζε στη διατριβή του ότι η απόφαση της αυτοκρατορικής κυβέρνησης τη δεκαετία του 1890 να μπει στην κούρσα του ναυτικού εξοπλισμού δεν υπαγορευόταν από τη φροντίδα την εθνικής ασφάλειας

170. Eckart Kehr, *Der Primat der Innenpolitik*, επιμ., Hans-Ulrich Wehler, Βερολίνο 1965.

171. Eckart Kehr, *Schlachtflottenbau und Parteipolitik 1894-1901*, Βερολίνο 1930, 1966.

λεια αλλά από εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις που ήθελαν να διατηρήσουν τις βάσεις της εξουσίας των βιομηχανικών και γαιοκτημονικών ελίτ ενάντια στον εκδημοκρατισμό και στις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Τόσο ο Kehr όσο και ο Wehler είδαν ότι η γερμανική εκβιομηχάνιση διαμορφώθηκε μέσα στο αυταρχικό πλαίσιο της Αυτοκρατορικής Γερμανίας του οποίου οι αξίες και τα ιδανικά ανήκαν σε μια προγενέστερη προβιομηχανική κοινωνία και κουλτούρα. Από κει έφταναν στο συμπέρασμα πως η πολιτική της Γερμανίας που οδήγησε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν αποτέλεσμα των αντιφάσεων ανάμεσα στον οικονομικό και κοινωνικό εκσυγχρονισμό, από τη μια, και στην πολιτική καθυστέρηση, από την άλλη. Οι ιστορικές μελέτες τόσο του Kehr όσο και του Wehler βοήθησαν σε μια κριτική επανεξέταση του παρελθόντος της Γερμανίας. Τα κείμενα που έγραψε ο Wehler στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, και στα οποία προσπάθησε να θέσει τις βάσεις μιας «ιστορικής κοινωνικής επιστήμης», ανέπτυξαν μια αντίληψη κοινωνικής επιστήμης που συνδεόταν με την «κριτική θεωρία» της Σχολής της Φρανκφούρτης (Μαξ Χόρκχάιμερ και Τέοντορ Αντόρνο), ένα ρεύμα που όφειλε πολλά στον Μαρξ αλλά είχε απαλλαγεί από τις δογματικές και αυταρχικές πλευρές της μαρξιστικής θεωρίας. Ο Wehler αμφισβήτησε τον κανόνα του Μαξ Βέμπερ για αξιολογική ουδετερότητα της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, ένα αξίωμα που ο ίδιος ο Βέμπερ, ο οποίος ήταν ένας άκρως πολιτικοποιημένος επιστήμονας, είχε παραβιάσει στην πράξη. Παρόλο που ο Wehler, σε αντίθεση με τον Kehr, διαφοροποιήθηκε emphaticά από τον Μαρξ, δεχόταν ότι η εξέλιξη της γερμανικής κοινωνίας καθοριζόταν από τη διατήρηση δομικών και κοινωνικών ανισοτήτων. Ωστόσο απέρριπτε, όπως και ο Kehr, την αντίληψη του Μαρξ για την προτεραιότητα των οικονομικών δυνάμεων και την αντικατέστησε με τη βεμπεριανή αντίληψη για «την πολιτική [*Herrschaft*], την οικονομία και την κουλτούρα» ως τρεις αλληλένδετες μεταξύ τους δυνάμεις που καθορίζουν κάθε κοινωνία¹⁷².

Σε σαφή αντίθεση με την κριτική της νεωτερικότητας που κυριαρχούσε στη δυτική ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1960, ο Wehler έβλεπε τη διαδικασία εκσυγχρονισμού ως θετική και αναπότρεπτη,

172. Βλ. του Wehler «Einleitung» στον πρώτο τόμο του *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, Μόναχο 1987, σ. 6-13. Έχουν κυκλοφορήσει ως τώρα τρεις από τους τέσσερις προγραμματισμένους τόμους.

και μάλιστα με μεγαλύτερη αισιοδοξία από τον Βέμπερ, ο οποίος είχε μεγάλη επίγνωση των αντιφατικών πλευρών αυτής της διαδικασίας. Για τον Wehler η καταστροφική πορεία της γερμανικής ιστορίας είχε τις ρίζες της στον ανολοκλήρωτο εκσυγχρονισμό της Γερμανίας. Τόνιζε λοιπόν πως οι εκτιμήσεις του για την πορεία της γερμανικής ιστορίας στηρίζονται πάνω στη θέση ότι «ο προοδευτικός οικονομικός εκσυγχρονισμός της γερμανικής κοινωνίας θα έπρεπε να είχε συνοδευθεί από έναν εκσυγχρονισμό των κοινωνικών σχέσεων και της πολιτικής. Η εκβιομηχάνιση με τη διαρκή τεχνολογική της επανάσταση θα έπρεπε να είχε φέρει μαζί της και την ανάπτυξη μιας κοινωνίας νομικά ελεύθερων και πολιτικά υπεύθυνων πολιτών, ικανών να παίρνουν τις αποφάσεις τους», πράγμα που στη γερμανική περίπτωση σαφώς δεν έγινε¹⁷³.

Αυτή η αντίληψη ενός «ιδιαίτερου [γερμανικού] δρόμου» (*Sonderweg*) προς τη νεωτερικότητα δέχθηκε σοβαρή κριτική¹⁷⁴, επειδή, για τους επικριτές της, όχι μόνον υπεραπλούστευε την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της Δύσης γενικά και της Γερμανίας ειδικότερα, αλλά και δεν μπορούσε να δει ότι δεν υπάρχει ένας μοναδικός δρόμος προς τη νεωτερικότητα. Το κρίσιμο όμως στοιχείο της αντίληψης του Wehler για τον εκσυγχρονισμό είναι το πολιτικό της μήνυμα, η αποκήρυξη των αυταρχικών γερμανικών παραδόσεων και η επικύρωση της αποδοχής εκ μέρους της Δυτικής Γερμανίας μετά το 1945 της δημοκρατικής κληρονομιάς της Δύσης, και ειδικότερα μιας σοσιαλδημοκρατίας που συνδυάζει την πολιτική δημοκρατία με μια βαθιά αίσθηση κοινωνικής ευθύνης.

Η έρευνα του Wehler και των κοινωνικών ιστορικών που βρίσκονται κοντά του στη λεγόμενη «Σχολή του Bielefeld» (που δεν είναι στην πραγματικότητα μια σχολή αλλά ένας κύκλος ιστορικών με κοινές ιδέες, αρκετοί από τους οποίους ήταν στο Πανεπιστήμιο του Bielefeld) ξεκινά από δύο βασικές θέσεις. Η πρώτη είναι ότι η ιστορία θα πρέπει να πάρει τη μορφή μιας κοινωνικής επιστήμης, μιας ιστορικής όμως κοινωνικής επιστήμης (*Historische Sozialwissenschaft*) όπως την ονομάζει ο

173. Hans Ulrich Wehler, *Das Deutschen Kaiserreich*, Göttingen 1973, σ. 17, στα αγγλικά: *The German Empire, 1871-1918*, Leamington Spa 1985.

174. Βλ. Geoff Eley και David Blackbourn, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Culture in 19th-Century*, Οξφόρδη 1984· επίσης Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866*, Μόναχο 1983 και *Deutsche Geschichte 1866-1918*, 2 τόμοι, Μόναχο 1993.

Wehler¹⁷⁵, η οποία, αντίθετα με τις συμπεριφοριστικές κοινωνικές επιστήμες της αμερικανικής παράδοσης, θα προσεγγίζει την κοινωνία μέσα από σαφώς διατυπωμένα ερωτήματα σχετικά με τις κοινωνικές αλλαγές. Η δεύτερη είναι ότι υπάρχει μια στενή σχέση ανάμεσα στην επιστημονική έρευνα και στην κοινωνική πρακτική. Η αντίληψη του Wehler για την κοινωνική επιστήμη υιοθετεί τη διευρυμένη από τον Βέμπερ μαρξική έννοια των κοινωνικών σχηματισμών, μέσω της οποίας μπορεί να γίνει κατανοητή μια κοινωνία και μια εποχή ως ένα σύνολο που καθορίζεται τόσο από πολιτικούς και κοινωνικοπολιτισμικούς όσο και από οικονομικούς παράγοντες. Αποδέχεται επίσης τη θέση του Μαρξ πως η ιστορία της Δύσης μπορεί να κατανοηθεί σαν μια συνεχής, ενιαία πορεία από τις προϊστορικές της απαρχές και ως σήμερα. Έτσι λοιπόν η κοινωνική ιστορία, ή η ιστορική κοινωνική επιστήμη όπως προτιμά να την ονομάζει ο Wehler, περιλαμβάνει κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά αλλά και κοινωνικοπολιτισμικά και διανοητικά φαινόμενα με την πιο ευρεία τους έννοια. Το κεντρικό θέμα των ιστορικών μελετών είναι η προοδευτική μεταμόρφωση των κοινωνικών δομών.

Ταυτόχρονα, ο Wehler πιστεύει ότι ο ιστορικός φέρει μια πολιτική ευθύνη. Αυτή την ευθύνη τη βλέπει μέσα από τις κατηγορίες της Κριτικής Θεωρίας όπως τις ερμήνευσε ο Μαξ Χόρκχάιμπερ και πιο πρόσφατα ο Γιούργκεν Χάμπερμας· τη βλέπει δηλαδή με τους όρους μιας κοινωνίας προς την οποία πρέπει να οδηγούν οι διανοητικές μας προσπάθειες, μιας κοινωνίας που θα είναι οργανωμένη πάνω σε λογικές (*vernünftig*) ανθρώπινες αρχές που θα επιτρέπουν στους ανθρώπους να ζουν με αξιοπρέπεια σαν αυτόνομα υποκείμενα, ικανά να συμμετέχουν στη διαμόρφωση της μοίρας τους. Αυτό το ιδεώδες, που έχει τις ρίζες του στο Διαφωτισμό, χρησιμεύει στον Wehler ως κριτήριο για την κριτική εξέταση των κοινωνιών του παρελθόντος και του παρόντος. Έτσι η αντίληψη του Wehler για τον εκσυγχρονισμό είναι στη βάση της κανονιστικής: η ιστορία πρέπει να γίνει όχι απλώς μια κοινωνική επιστήμη, αλλά μια κριτική κοινωνική επιστήμη. Αντιμετωπίζει θετικά τον εκσυγχρονισμό σαν μια διαδικασία διαρκούς αλλαγής όπου επιστήμη και τεχνολογία αναπτύσσονται παράλληλα με μια όλο και μεγαλύτερη ελευθερία, πολιτική ωριμότητα και υπευθυνότητα των μελών της κοινωνίας. Για τον Wehler το κύριο ερώτημα που θα έπρεπε να θέσουν οι Γερμανοί

175. Βλ. Hans Ulrich Wehler, *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung*, Göttingen 1980.

κοινωνικοί ιστορικοί ήταν το γιατί στη Γερμανία ο εκσυγχρονισμός πήρε διαφορετική μορφή απ' ό,τι στη Δυτική Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική, οδηγώντας στις καταστροφικές συνέπειες της περιόδου μεταξύ 1933 και 1945.

Έτσι λοιπόν, την ώρα που στη Δύση οι αξίες μιας σύγχρονης κοινωνίας που συνδύαζαν τη βιομηχανική κοινωνία με τη σοσιαλδημοκρατία άρχιζαν να αμφισβητούνται, οι ίδιες αυτές αξίες εύρισκαν ευρεία αποδοχή από πολλούς νέους ιστορικούς της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας, για λόγους που σε μεγάλο βαθμό είχαν να κάνουν με την αντιμετώπιση του πρόσφατου παρελθόντος της Γερμανίας. Αυτή η αντιμετώπιση σήμαινε και μια κριτική αντιπαράθεση με τους τρόπους που ο κλάδος των Γερμανών ιστορικών είχε δει και είχε γράψει την εθνική ιστορία¹⁷⁶. Ενώ τη δεκαετία του 1950 κυριαρχούσαν ακόμα στα γερμανικά πανεπιστήμια οι ιστορικοί που αντιπροσώπευαν τις παραδοσιακές προσεγγίσεις στη γερμανική ιστορία και πολιτική, το μονοπώλιό τους έσπασε στη δεκαετία του 1960, καθώς άρχισαν, αφενός, να παίρνουν σύνταξη, αφετέρου τα γερμανικά πανεπιστήμια εξακολουθούσαν να επεκτείνονται μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970¹⁷⁷. Το 1971 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο του Bielefeld ως ένα κέντρο στο οποίο οι διεπιστημονικές μελέτες θα είχαν εξέχουσα θέση, ένα Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας. Ο Wehler κατέλαβε μια έδρα ιστορίας εκεί το 1971, και το 1972 ήρθε και ο Jürgen Kocka. Έτσι η κριτική κοινωνική ιστορία απέκτησε μια σταθερή θεσμική βάση. Το 1972 εγκαινιάστηκε η σειρά μονογραφιών «Κριτικές μελέτες στην ιστορική επιστήμη», στην οποία δημοσιεύτηκαν πάνω από εκατό τίτλοι, και το 1975 το περιοδικό *Geschichte und Gesellschaft* («Ιστορία και Κοινωνία»)¹⁷⁸, το οποίο ήρθε να πάρει μια θέση στη Γερμανία ανάλογη μ' αυτήν που είχαν τα *Annales* στη Γαλλία και το *Past and Present* στη Μεγάλη Βρετανία.

Σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς των *Annales* και μεγάλου μέρους της δουλειάς του *Past and Present*, το *Geschichte und*

176. Βλ. Georg G. Iggers, *The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the present*, 2η έκδ., Middletown, Conn. 1983.

177. Βλ. Georg G. Iggers, *The Social History of Politics: Critical perspectives in West German Historical Writing Since 1945*, Leamington Spa 1985, ειδικά την Εισαγωγή, σ. 1-48.

178. Υπότιτλος του περιοδικού *Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft* («Περιοδικό για την ιστορική κοινωνική επιστήμη»).

Gesellschaft και η σειρά των «Κριτικών μελετών» δεν έδιναν το βάρος στο μεσαιωνικό και στον πρώιμο νεότερο κόσμο αλλά στις διαδικασίες μετασχηματισμού των σύγχρονων βιομηχανικών κοινωνιών. Επίσης, ιδιαίτερο βάρος δινόταν στην αλληλεπίδραση πολιτικής και κοινωνίας. Η νέα γερμανική κοινωνική ιστορία ήταν καθ' όλα έτοιμη να χρησιμοποιήσει ποσοτικές μεθόδους, αλλά με πολύ μεγαλύτερη σύνεση από την αμερικανική «Νέα κοινωνική ιστορία» ή τη γαλλική «histoire sérielle». Οι πνευματικοί πρόδρομοι της Ιστορικής κοινωνικής επιστήμης στη Γερμανία δεν ήταν οι Αμερικανοί κοινωνικοί επιστήμονες ή οι Γάλλοι ιστορικοί των *Annales* αλλά Γερμανοί: ο Μαξ, έτσι όπως είχε περάσει μέσω του Μαξ Βέμπερ, και ο ίδιος ο Μαξ Βέμπερ· οι ιστορικοί που αναφέραμε πιο πάνω, που είχαν σπουδάσει στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης και είχαν αναγκαστεί να φύγουν από τη Γερμανία μετά το 1933 — ο Arthur Rosenberg, ένας μαρξιστής, και οι Hans Rosenberg και Hajo Holborn, μαθητές του Friedrich Meinecke· ο Eckart Kehr, ο οποίος βρισκόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες με μια υποτροφία Ροκφέλερ όταν πέθανε σε ηλικία τριάντα ετών το 1933· και, τέλος, οι κοινωνιολόγοι-φιλόσοφοι της Σχολής της Φρανκφούρτης, και ιδιαίτερα ο Μαξ Χόρκχαϊμπερ. Αυτές οι επιρροές έδωσαν στους ιστορικούς του Bielefeld μια απόχρωση πολύ διαφορετική από αυτήν των κυρίαρχων ιστορικών και κοινωνιολογικών ρευμάτων της Γαλλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών οδηγώντας σε μια πολύ μεγαλύτερη επικέντρωση στις ιδέες και τις αξίες που διαμόρφωναν μια πολιτική κουλτούρα. Επίσης ώθησαν τους νέους ιστορικούς να δώσουν βάρος σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις, είτε ως συμπληρωματικές είτε ως αναπόσπαστο μέρος των εμπειρικών τους αναλύσεων.

Παρότι στις θεωρητικές του θέσεις ο Wehler αποδίδει στην κουλτούρα θέση ισότιμη μ' αυτήν της οικονομίας και της πολιτικής σε σχέση με το πώς ορίζεται μια κοινωνία, και παρότι ερμηνεύει την κουλτούρα ανθρωπολογικά, ως ένα πλέγμα συμβολικών αμοιβαίων σχέσεων, κατηγορήθηκε πως παραμελεί την πολιτισμική πλευρά της ιστορίας. Μερικοί επικριτές του παρατήρησαν ότι στην κοινωνική ιστορία του τα άτομα εξαφανίζονται μέσα σε επικαλύπτουσες δομές και πώς η κουλτούρα εξετάζεται μόνο στις θεσμικές της μορφές, όπως εκκλησίες, σχολεία, πανεπιστήμια, και άλλοι επίσημοι οργανισμοί. Πραγματικά, μικρή προσοχή δίνεται στις μορφές της καθημερινής ζωής. Στο βιβλίο του *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, ο Wehler ασχολείται με τις γυναίκες αλλά κυρίως ως προς τη νομική τους και οικονομική τους θέση. Ασχολείται λιγότερο με την καθημερινή ζωή των γυναικών από τον Thomas

Nipperdey, του οποίου η τρίτομη ιστορία της Γερμανίας από το 1800 μέχρι το 1918¹⁷⁹ επιστρέφει μεν σε μια αφηγηματική πολιτική ιστορία, από την άλλη όμως περιέχει και μεγάλα κομμάτια για την καθημερινή ζωή, όπου συμπεριλαμβάνεται και η διάσταση του φύλου.

Ο Jürgen Kocka αναδείχθηκε τη δεκαετία του 1970 σ' έναν από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της κριτικής, θεωρητικής προσέγγισης στην κοινωνική ιστορία ή αλλιώς της ιστορικής κοινωνικής επιστήμης. Ήδη στην διδακτορική του διατριβή του 1969 είχε εφαρμόσει θεωρητικά μοντέλα στην ανάλυση των κοινωνικών αλλαγών¹⁸⁰. Πιάνοντας το παράδειγμα της γιγαντιαίας ηλεκτρικής εταιρείας Siemens από την έναρξη της λειτουργίας της μέχρι το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο Kocka δοκίμασε να εφαρμόσει το βεμπεριανό ιδεότυπο της γραφειοκρατίας στην ανάδυση μιας μεγάλης κατηγορίας υπαλλήλων «λευκών κολλάρων» του ιδιωτικού τομέα. Τόσο στο έργο αυτό, όσο και στην επόμενη συγκριτική του εργασία για τα «λευκά κολλάρια» στη Γερμανία και στην Αμερική μεταξύ 1890 και 1940¹⁸¹, όπου εξετάζει τη δεκτικότητα των Γερμανών υπαλλήλων στον Εθνικοσοσιαλισμό, ο Kocka επιχειρεί να πάει πέρα από τις αντικειμενικές δομές και διαδικασίες, στην πολιτική συνείδηση όσων συμμετέχουν σ' αυτές. Σε επόμενες μελέτες του ασχολήθηκε με το σχηματισμό της εργατικής τάξης από μια οπτική πολύ διαφορετική από αυτήν του Ε. Π. Τόμσον, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω. Για τον Kocka οι βασικές δυνάμεις που δημιούργησαν τη σύγχρονη εργατική τάξη εξακολουθούσαν να είναι οικονομικές και δομικές. Βασισμένος σε μια αντίληψη περί εκσυγχρονισμού, ο Kocka, στο μεγάλο του έργο για τη διαμόρφωση των τάξεων το δέκατο ένατο αιώνα (1990)¹⁸², ερμηνεύει την ανάπτυξη των σύγχρονων εργατικών τάξεων ως το αποτέλεσμα της εισβολής της μισθωτής εργασίας στα πλαίσια μιας διαδικασίας εκβιομηχάνισης υπό καπιταλιστικές συνθήκες. Παράλληλα με το έργο του Kocka, άλλοι Γερμανοί

179. Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1800-1866*, Μόναχο 1983 και *Deutsche Geschichte 1866-1918*, 2 τόμοι, Μόναχο 1990-92.

180. *Unternehmensverwaltung und Angestelltenschaft am Beispiel Siemens 1847-1914: Zum Verhältnis von Kapitalismus und Bürokratie in der deutschen Industrialisierung*, Στουτγκάρδη 1969.

181. Jürgen Kocka, *White Collar Workers in America: A Social-Political History in International Perspective*, Λονδίνο 1980.

182. Πολύ πρόσφατα *Weder Stand noch Klasse: Unterschichten um 1800*, Βόννη 1990, ο πρώτος τόμος ενός πολύτομου *Geschichte der Arbeiter und der Arbeiterbewegung seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*.

κοινωνικοί ιστορικοί στρέψαν την προσοχή τους στις κοινωνικές συνθήκες που συνόδευαν αυτή τη διαδικασία εκβιομηχάνισης.

Πρέπει, βέβαια, να έχει κανείς υπόψιν του ότι τα έργα του Wehler είχαν στόχο να είναι συνθετικά, να είναι δηλαδή μια ιστορία της κοινωνίας (*Gesellschaftsgeschichte*) και όχι μια εμπειρική κοινωνική ιστορία. Ωστόσο, η αντίληψη του Wehler για μια κριτική κοινωνική ιστορία έδωσε το έναυσμα για μια πλειάδα εμπειρικών ερευνών κοινωνικής ιστορίας που επικεντρώνονταν στην εκβιομηχάνιση και στις επιπτώσεις που είχε στην κοινωνική διαστρωμάτωση μεταξύ τεχνιτών, βιομηχανικών εργατών, λευκών κολλάρων, και αστικών τάξεων. Το ενδιαφέρον για τις επιπτώσεις της εκβιομηχάνισης στη Γερμανία δεν ήταν καινούργιο. Αποτελούσε την κεντρική θεματική του Κύκλου Εργασίας για τη Σύγχρονη Κοινωνική Ιστορία, που ιδρύθηκε από τον Werner Conze στη Χαϊδελβέργη το 1957, ο οποίος βρίσκεται ακόμα σε λειτουργία σήμερα, και ο οποίος συγκέντρωσε πολλούς νεότερους κριτικούς κοινωνικούς ιστορικούς και δημοσίευσε πολλά έργα τους. Εκείνο που προσέθεσαν αυτοί οι νεότεροι κριτικοί κοινωνικοί ιστορικοί στις παλιότερες έρευνες ήταν μια μεγαλύτερη έμφαση στη θεωρία για την ερμηνεία των διαδικασιών κοινωνικού μετασχηματισμού που συνόδευαν την εκβιομηχάνιση μέσα στα γερμανικά πολιτικά πλαίσια.

Ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής ιστορίας των δεκαετιών του 1970 και του 1980 στη Γερμανία, γενικά στις δυτικές χώρες καθώς και, κάπως αργότερα, στην Ανατολική Ευρώπη, μετατόπισε το κέντρο βάρους από τους οικονομικούς παράγοντες στην κουλτούρα. Οι δύο προσεγγίσεις δεν είναι κατ' ανάγκη αλληλοαποκλειόμενες. Η ιστορία της εργατικής τάξης στη Γερμανία πέρασε από πολλά στάδια από τη δεκαετία του 1950 και ύστερα, όπως και στις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Οι πρώτες μελέτες που βγήκαν από τον Κύκλο Εργασίας του Werner Conze ασχολούνταν ιδιαίτερα με το ρόλο των εργατικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της εκβιομηχάνισης στα πλαίσια της πολιτικής κουλτούρας του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του εικοστού στη Γερμανία, και με την ενσωμάτωση ή τη μη ενσωμάτωση αυτών των κινημάτων μέσα σ' ένα εθνικό consensus.

Στις μελέτες των Dieter Langewiesche¹⁸³, Franz-Josef Brügge-

183. Dieter Langewiesche and Klaus Schoenhorn, (επιμ.), *Arbeiter in Deutschland: Studien zur Lebensweise der Arbeiterschaft im Zeitalter der Industrialisierung*, Paderborn 1981.

meier¹⁸⁴, και Klaus Tenfelde¹⁸⁵ για τις συνθήκες ζωής της εργατικής τάξης το κέντρο βάρους μετατοπίζεται από την πολιτική στην αθέατη πλευρά. Αυτές οι μελέτες διαφέρουν τόσο από την πολιτισμική προσέγγιση της εργατικής τάξης του Τόμσον όσο και από τις πιο έντονα ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, όπως είναι η μελέτη των συμβολικών και τελετουργικών όψεων της εργατικής διαμαρτυρίας από τους Michelle Perrot¹⁸⁶ και William Sewell¹⁸⁷. Οι βασικές πηγές των Langewiesche, Brüggemeier και Tenfelde εξακολουθούν να είναι σκληρά εμπειρικά δεδομένα, και όχι η λογοτεχνία, η τέχνη και ο λαϊκός πολιτισμός. Το πλαίσιο είναι η εκδομηχανία και ο σχηματισμός μιας προλεταριακής τάξης. Και οι τρεις τους ασχολούνται με τους ανθρακωρύχους της κοιλάδας του Ρουρ και περιγράφουν λεπτομερώς τις αλλαγές των συνθηκών εργασίας στα ορυχεία, τη στρατολόγηση της εργατικής τάξης (κυρίως από Πολωνούς μετανάστες), τις σχέσεις μεταξύ εργατών και εργοδοτών, και τις κοινωνικές και οικονομικές συγκρούσεις. Ειδικά ο Brüggemeier εξετάζει τις συνθήκες στέγασης και τις επιπτώσεις τους στις κοινωνικές συνθήκες — για παράδειγμα, τις επιπτώσεις που είχε η παρουσία νοικάρηδων στη ζωή των οικογενειών μιας εξαθλιωμένης κοινότητας. Οι βιομηχανικές ασθένειες περιγράφονται με λεπτομέρεια. Αλλά οι εργάτες δεν ήταν μόνο θύματα· αντιδρούσαν και αμύνονταν με διάφορους τρόπους, συχνά με άγριες απεργίες, γενικά όμως με λιγότερο εντυπωσιακούς τρόπους, όπως ήταν οι άτυπες λέσχες ποτού (*Schnapskasinos*) — που συχνά δεν γίνονταν ανεκτές από την αστυνομία — και οι οποίες υποκαθιστούσαν τις ακριβές ταβέρνες στις οποίες συνήθως δεν ήταν καλοδεχούμενοι. Μια εθνοτική κουλτούρα που είχε τις ρίζες της σε πολωνικούς τρόπους ζωής και θρησκευτικότητα χώριζε αυτούς τους εργάτες από τους Γερμανούς συναδέλφους τους, όχι μόνο μέσα στο χώρο εργασίας αλλά και στις ελεύθερες ώρες τους, και υπέσκαπτε τη μεταξύ τους αλληλεγγύη στις απεργιακές κινητοποιήσεις.

184. Franz-Josef Brüggemeier, *Leben vor Ort. Ruhrbergleute und Ruhrbergbau 1889-1919*, Μόναχο 1983. Για τις περιβαλλοντικές πλευρές, βλ. του ίδιου, *Blauer Himmel über der Ruhr: Geschichte der Umwelt im Ruhrgebiet, 1840-1990*, Essen 1992.

185. Βλ., π.χ. Klaus Tenfelde και Gerald D. Feldman (επιμ.), *Workers, Owners, and Politics in Coal Mining: An International Comparison of Industrial Relations*, Νέα Υόρκη 1990.

186. Michelle Perrot, *Workers on Strike: France, 1871-1890*, Νέα Υόρκη 1987.

187. Βλ. παρακάτω, σ. 170.

Ο Brüggemeier ασχολείται κατ' αρχήν με τις συνθήκες που επηρεάζουν τους ανώνυμους πληθυσμούς, εξετάζοντας την καθημερινή ζωή μέσα στα πλαίσια των πολιτικών δομών, των αυταρχικών πλευρών της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, και τους φόβους των κατεχουσών τάξεων που αισθάνονταν μια πολιτική και πολιτισμική απειλή για τις κυρίαρχες αξίες και ηθικούς κανόνες. Ύστερα περνάει σε ατομικές βιογραφίες ανθρακωρύχων και επιχειρεί να αναπλάσει τις ελπίδες και τα όνειρά τους. Μερικές φορές φαίνεται πως η απόκτηση κάποιων κομματιών ρουχισμού ή παπουτσιών δίνει μια αίσθηση κοινωνικής καταξίωσης και κύρους: η «τιμή» με τη βεμπεριανή έννοια, ή το «συμβολικό κεφάλαιο» σύμφωνα με την ορολογία του Μπουρντιέ, έχουν τη θέση τους στον αυτοπροσδιορισμό αυτών των ταπεινών ανδρών, των οποίων το αίσθημα αξιοπρέπειας δέχεται μια διαρκή επίθεση. Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο «άνδρες» γιατί ο κόσμος που περιγράφει ο Brüggemeier είναι ένας κόσμος όπου οι άνδρες αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία της εργατικής δύναμης. Οι γυναίκες, στο δεύτερο πλάνο, αποτελούν μέρος των οικονομικών υπολογισμών των εργοδοτών. Παρέχουν φτηνή στέγαση στους νοικάρηδες με ασήμαντη ανταμοιβή για την εργασία τους. Όμως οι βιογραφίες δίνουν ένα ανθρώπινο πρόσωπο σ' αυτό που διαφορετικά δεν θα ήταν παρά απρόσωπες, συλλογικές μοίρες. Και ωθούν προς την κατεύθυνση της προφορικής ιστορίας. Έτσι ο Lutz Niethammer και οι συνεργάτες του κατέγραψαν διεισδυτικές συνεντεύξεις από εργαζόμενους και τις γυναίκες τους που ζούσαν στη ζώνη ορυχείων του Ρουρ τη δεκαετία του 1930¹⁸⁸. Αυτές οι συνεντεύξεις δεν στοχεύουν στην ανάπλαση αυτού που ήταν οι άνθρωποι, αλλά αυτού που θυμούνται. Το σημαντικό δεν είναι πόσο ακριβείς είναι αυτές οι αναμνήσεις, αλλά το πώς ανακλούν τους τρόπους με τους οποίους αυτοί οι άνθρωποι βιώνουν το παρελθόν τους.

Αυτή η μετατόπιση από την ιστορία του εργατικού κινήματος σε μια κοινωνική ιστορία της εργασίας που εστιάζει την προσοχή της σε ατομικές εμπειρίες δεν απαντάται μόνο στη Γερμανία. Ανακλά μια γενικότερη τάση της κοινωνικής ιστορίας, όχι μόνο στις άλλες χώρες της Δύσης, αλλά ακόμα και στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες, όπου όμως η στροφή προς αυτή την κατεύθυνση ήταν πιο αργή. Παραδόξως, η

188. Lutz Niethammer, *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*, 2 τόμοι, Βερολίνο, 1983· μια παράλληλη έρευνα διεξήχθη από τους Niethammer, Alexander von Plato και Dorothee Wierling, *Die volkseigene Erfahrung: Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz DDR. 30 biographische Eröffnungen*, Βερολίνο 1990.

εργατική ιστορία στη σοσιαλιστική Ανατολή είχε την τάση να είναι ελιτίστικη, να γράφεται δηλαδή από τη σκοπιά του οργανωμένου εργατικού κινήματος και του σοσιαλδημοκρατικού ή, μετά το 1917, κομμουνιστικού κόμματος. Παράδειγμα, η οκτάτομη ιστορία του γερμανικού εργατικού κινήματος που εκδόθηκε το 1966 στο Βερολίνο¹⁸⁹. Αλλά ακόμα και στην Ανατολική Γερμανία από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 συνειδητοποιήσαν την ανάγκη να στραφούν στις καθημερινές ζωές των εργαζόμενων. Ο Jürgen Kuczynski προλόγισε το 1981 την πεντάτομη *Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes 1600-1945* (Ιστορία της καθημερινής ζωής του γερμανικού λαού 1600-1945)¹⁹⁰, απευθύνοντας έκκληση στους μαρξιστές ιστορικούς να πάρουν μαθήματα από την κοινωνική ιστορία των μη σοσιαλιστών ιστορικών της Δύσης. Ξεκινώντας από κλασικές μαρξιστικές αντιλήψεις, ο Helmut Zwahz δημοσίευσε το 1978 μια μελέτη για τη διαμόρφωση του προλεταριάτου της Λειψίας, στην οποία εξετάζει το πώς η εκβιομηχάνιση και η διάμορφωση της τάξης ανακλώνται στις διαπροσωπικές σχέσεις, όπως οικογενειακούς δεσμούς και φιλίες, και στην κοινωνική συνείδηση¹⁹¹. Σ' ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κομμάτι, που χρησιμοποιεί το βιογραφικό υλικό που περιέχεται στους προσωπικούς φακέλους των εργατών και στοιχεία από τις δημογραφικές υπηρεσίες, αναλύει τις επιλογές των αναδόχων μεταξύ των εργατών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 μια ομάδα Ανατολικογερμανών εθολόγων σε συνεργασία με Δυτικογερμανούς και Αυστριακούς επιστήμονες ξεκίνησε να γράφει για τον ελεύθερο χρόνο των Βερολινέζων εργατών στο γύρισμα του αιώνα¹⁹².

Μια αυστριακή εκδοχή κριτικής ιστορικής κοινωνικής επιστήμης μπορούμε να βρούμε στο έργο που έκανε ο Michael Mitterauer με τους συ-

189. *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in acht Bänden*, έκδοση του Ινστιτούτου Μαρξισμού-Λενινισμού της Κεντρικής Επιτροπής του Ενωμένου Σοσιαλιστικού Κόμματος, 8 τόμοι, Βερολίνο 1966.

190. Jürgen Kuczynski, *Geschichte des Alltags des Deutschen Volkes 1600-1945*, Βερολίνο 1981-82. Για την κοινωνική ιστορία στη ΛΔΓ τη δεκαετία του 1980, βλ. Georg G. Iggers (επιμ.), *Marxist Historiography in Transformation: East German Social History in the 1980s*, Νέα Υόρκη 1991, ειδικά την Εισαγωγή. Ο τόμος περιλαμβάνει επιλογές από ανατολικογερμανικά κείμενα της δεκαετίας του 1980, μεταξύ των οποίων ένα απόσπασμα από την εισαγωγή του Kuczynski στο βιβλίο του *Alltagsgeschichte*.

191. Hartmut Zwahr, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse: Strukturuntersuchungen über das Leipziger Proletariats Während der industriellen Revolution*, Βερολίνο 1978.

192. Βλ. Georg G. Iggers (επιμ.), *Marxist Historiography in Transformation*.

νεργάτες του μετά την τοποθέτησή του στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης το 1971 ως καθηγητού κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας. Μ' έναν τρόπο που θυμίζει πολύ αυτόν της σχολής του Bielefeld, ο Mitterauer και οι συνεργάτες του θέλησαν να συνδυάσουν τη μελέτη των κοινωνικών δομών και των κοινωνικών διαδικασιών με τη μελέτη της κουλτούρας και των μορφών διαβίωσης. Δίνουν πολύ μεγαλύτερο βάρος στην οικογένεια, στη σεξουαλικότητα και στην εφηβεία απ' όσο οι Γερμανοί συναδέλφοί τους, ενώ ταυτόχρονα κάνουν εκτεταμένη χρήση ποσοτικών μεθόδων και είναι πιο ανοικτοί σε αγγλικές και γαλλικές μελέτες ιστορικής δημογραφίας και οικογενειακής ανασυγκρότησης. Ενώ όμως οι ανάλογες μελέτες της Ομάδας του Καίμπριτζ για την Πληθυσμική Ιστορία και την Κοινωνική Δομή της Αγγλίας ή του κύκλου των ιστορικών δημογράφων γύρω από τον Luis Henry στη Γαλλία ασχολούνταν κυρίως με προνεωτερικές και προβιομηχανικές κοινωνίες, η ομάδα της Βιέννης καταπιάστηκε με την ιστορία της οικογένειας και τα προβλήματα της ενηλικίωσης και της σεξουαλικότητας μέσα σε μια εκβιομηχανιζόμενη και εκσυγχρονιζόμενη κοινωνία. Μεγάλο βάρος δόθηκε στην προφορική ιστορία και στην ανάπτυξη ατομικών βιογραφιών.

Η εξέλιξη της ιστορίας της εργασίας παρουσιάζει αναλογίες μ' αυτήν της ιστορίας των γυναικών. Η ιστορία των γυναικών ξεκίνησε κι αυτή στις αρχές του εικοστού αιώνα στη Μεγάλη Βρετανία, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στη Γαλλία, στη Γερμανία και αλλού, ως μια ιστορία των οργανωμένων γυναικών, και, συχνά, ειδικά του κινήματος για το δικαίωμα ψήφου. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970 μεγάλο μέρος της ιστορίας των γυναικών είχε να κάνει με το ρόλο των γυναικών στην εκβιομηχάνιση. Κατόπιν άρχισε να δίνεται σταδιακά μεγαλύτερη προσοχή σε βιοματικές πλευρές της ζωής των γυναικών. Αυτή η τελευταία τάση, όπως θα δούμε παρακάτω, απαιτούσε μια αναθεώρηση των αντιλήψεων και των μεθόδων των κοινωνικών επιστημών¹⁹³. Μια ενδιαφέρουσα απόπειρα να συνδυαστούν έννοιες και μέθοδοι των ιστορικών κοινωνικών επιστημών με την ανάλυση των εμπειριών μεμονωμένων γυναικών αποτελεί η μελέτη της Dorothy Wierling για τις υπηρέτριες στα μεσοαστικά νοικοκυριά των μεγάλων γερμανικών πόλεων στο γύρισμα του αιώνα, που δημοσιεύτηκε το 1987¹⁹⁴. Στη μελέτη αυτή το επάγ-

193. Βλ. Joan W. Scott, «Women's History», στο Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, State College, Penna. 1991, σ. 42-66.

194. Dorothee Wierling, *Mädchen für alles: Arbeitstag und Lebensgeschichte städtischer Dienstmädchen um die Jahrhundertwende*, Βερολίνο 1987.

γελμα της υπηρέτριας αντιμετωπίζεται ως ένα φαινόμενο μιας κοινωνίας που αλλάζει μέσα από την εκβιομηχάνιση και τον εκσυγχρονισμό. Στη μετάβαση αυτή οι υπηρέτριες έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωση ενός «αστικού» στυλ ζωής· δίχως αυτές δεν θα ήταν δυνατό να υπάρξει αυτό το στυλ. Ταυτόχρονα, οι υπηρέτριες υιοθετούσαν τις μεσοαστικές αξίες για να τις μεταδώσουν αργότερα στην εργατική τάξη, μέσα στην οποία παντρεύονταν. Η μελέτη της Wierling βασίζεται πάνω σε μαζικά ποσοτικά δεδομένα· χρησιμοποιώντας όμως παράλληλα και αυτοβιογραφικό υλικό, επιχειρεί να συλλάβει ποιοτικές όψεις της ζωής των υπηρέτριών όπως αυτές τις είχαν διώσει και τις θυμούνταν. Έτσι παραμένει μέσα στην παράδοση της γερμανικής ιστορικής κοινωνικής επιστήμης, αλλά ταυτόχρονα πάει και πέρα απ' αυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η μαρξιστική ιστορική επιστήμη από τον ιστορικό υλισμό στην κριτική ανθρωπολογία

Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ και η μαρξιστική σκέψη γενικότερα έχασαν μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας τους και του κύρους τους μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των ανατολικοευρωπαϊκών δορυφορικών κρατών, των καθεστώτων που προβάλλονταν ως ενσάρκώσεις των μαρξιστικών ή μαρξιστικών-λενινιστικών αξιών. Ωστόσο, δεν πρέπει να υπερτονίζουμε το βαθμό στον οποίο αυτά τα γεγονότα είναι υπεύθυνα για την κρίση της μαρξιστικής σκέψης. Η επίσημη μαρξιστική φιλοσοφία των κομμουνιστικών κομμάτων είχε πέσει σε ανυποληψία πολύ πριν από την κατάρρευση. Πρέπει να κάνουμε διάκριση ανάμεσα σ' αυτή τη μορφή μαρξισμού και στη μαρξιστική σκέψη έτσι όπως αναπτύχθηκε ανεξάρτητα από κομματικούς περιορισμούς εκτός του Ανατολικού Μπλοκ. Ο λεγόμενος Δυτικός Μαρξισμός αντιμετώπισε κι αυτός μια κρίση, ειδικά μετά τις φοιτητικές εξεγέρσεις της δεκαετίας του 1960, αλλά οι αιτίες αυτής της κρίσης ήταν τελείως διαφορετικές. Οι μαρξιστικές ιδέες συνέβαλαν σε μια κριτική των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών και της σύγχρονης κουλτούρας, μια κριτική που είχε απήχηση σ' ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης. Αλλά κι αυτός ο κριτικός μαρξισμός έχασε μεγάλο μέρος της αξιοπιστίας του επειδή οι παραδοχές πάνω στις οποίες στηριζόταν ήταν υπερβολικά ριζωμένες μέσα στο δέκατο ένατο αιώνα για να ανταποκριθούν στις ανησυχίες μιας μεταβιομηχανικής εποχής.

Ωστόσο δεν πρέπει να υποτιμούμε τη συνεισφορά του μαρξισμού στη σύγχρονη ιστορική επιστήμη. Δίχως τον Μάρξ θα ήταν άλλωστε αδιανόητο και ένα μεγάλο μέρος της σύγχρονης κοινωνικής ιστορίας που αυτοπροσδιορίζεται σε αντίθεση μ' αυτόν και πάνω στην παράδοση του

Μαξ Βέμπερ. Δεν μπορούμε, βέβαια, να αντιμετωπίσουμε το μαρξισμό ως ένα ενιαίο κίνημα. Υπάρχουν οι διδασκαλίες του Μαρξ και του Ένγκελς, τις οποίες ακολούθησε ενάμιση αιώνας πολλών και διαφορετικών ερμηνειών των κειμένων τους. Και, όπως θα δούμε, η θεωρία του ίδιου του Μαρξ είναι γεμάτη από αμφισημίες και ασάφειες. Ο Μαρξ υπήρξε ένας διανοητής πολύ δογματικός, όχι όμως και πολύ συστηματικός και συνεπής. Έτσι λειτουργούσε με δύο πολύ διαφορετικές μεταξύ τους αντιλήψεις για την επιστήμη, τις οποίες ούτε ο ίδιος ούτε και οι οπαδοί του κατάφεραν να συμφιλιώσουν. Η μία οπτική για την επιστήμη ήταν ουσιαστικά θετικιστική, συμμεριζόταν πολλές από τις επιστημονικές θέσεις της περιόδου μεταξύ 1850 και 1890, περίπου, και προσλάμβαναν μηχανιστικά την πραγματικότητα. Δύο ιδέες ήταν βασικές γι' αυτήν την οπτική: 1) πως είναι δυνατή η αντικειμενική γνώση, και 2) πως η επιστημονική γνώση εκφράζεται με γενικές προτάσεις που αναφέρονται σε μια έννομη συμπεριφορά των φαινομένων. Αυτή η αντίληψη σήμαινε ότι, για να φτάσει η ιστορία να θεωρείται επιστήμη, έπρεπε να ανακαλύψει και να διατυπώσει νόμους της ιστορικής εξέλιξης. Ο Μαρξ στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από άλλους θετικιστές όπως τον Thomas Henry Buckle και τον Ιππολύτ Ταιν, επειδή θεωρεί ως πρωταρχικό παράγοντα των νόμων της ιστορικής εξέλιξης τις κοινωνικές συγκρούσεις που έχουν τις ρίζες τους στην οικονομική ανισότητα. Η κινητήρια δύναμη που βρίσκεται πίσω από την ιστορία δεν ήταν οι ιδέες, αλλά, όπως δήλωνε επιγραμματικά ο Μαρξ στον πρόλογο της *Συμβολής σε μια κριτική της πολιτικής οικονομίας*¹⁹⁵, οι παραγωγικές δυνάμεις. Οι παραγωγικές δυνάμεις, καθώς αναπτύσσονται, έρχονται σε σύγκρουση με τις κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες γεννήθηκαν, και εξηγούνται εναντίον τους όταν αυτές γίνονται τροχοπέδη για το πλήρες ξεδίπλωμά τους. Το ανθρώπινο είδος λοιπόν περνάει, με την αναγκαιότητα ενός φυσικού νόμου, από τον πρωτόγονο κομμουνισμό μιας νομαδικής και κυνηγετικής κοινωνίας, στα στάδια του αρχαίου, του φεουδαλικού και του αστικού κοινωνικού σχηματισμού, και, τέλος, σε μια κομμουνιστική κοινωνία, όπου έμελλε να ξεπεραστούν οι ανταγωνισμοί που ήταν εγγενείς σε όλες τις προηγούμενες κοινωνίες. Για τον Μαρξ, όπως και για τους περισσότερους συγχρόνους του, η πρόοδος του ανθρώπινου είδους επικεντρωνόταν στο Δυτικό κόσμο, που ήταν ο μόνος δυναμικός, ενώ η Ασία και η Αφρική

195 Στο Robert C. Tucker (επιμ.), *The Marx-Engels Reader*, 2η έκδ., Νέα Υόρκη 1978, σ. 3-6.

(και στο σημείο αυτό ο Μαρξ συμφωνούσε με τον Χέγκελ) ήταν στάσιμες.

Αυτή η οπτική για την επιστήμη και την ιστορία είχε βαθιές ρίζες μέσα στα μεγάλα ρεύματα της Δυτικής σκέψης του δέκατου ένατου αιώνα, και διέφερε σημαντικά από αυτά μόνον ως προς τους επαναστατικούς της στόχους. Όμως ο Μαρξ είχε στη διάρκεια της ζωής του και μια άλλη, πολύ διαφορετική, αντίληψη για την πραγματικότητα και τη γνώση, η οποία επρόκειτο να παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στη μαρξιστική σκέψη και ιστοριογραφία του εικοστού αιώνα, ειδικά εκτός του σοβιετικού μπλοκ. Ο όρος «διαλεκτική», που συχνά χρησιμοποιείται γι' αυτή την άλλη αντίληψη, χρειάζεται προσοχή γιατί εμπεριέχει κι αυτός μια εσωτερική αντίφαση. Από τη μια μεριά, η διαλεκτική απορρίπτει τη θετικιστική αντίληψη για την προτεραιότητα που έχει για την επιστήμη ο κόσμος των φαινομένων, θεωρώντας ότι όλες οι ορατές εκδηλώσεις είναι προβληματικές και πρέπει να κατανοούνται μέσα στα ευρύτερα πλαίσια αντιμαχόμενων δυνάμεων. Ο Μαρξ κατά τη νεανική του περίοδο, το 1844, αλλά και στα *Grundrisse* του 1857-1858 καθώς και στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* το 1867, το οποίο γενικά θεωρείται ως έκφραση του ώριμου Μαρξ, αμφισβητεί την παραδοχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας πως ο κόσμος της οικονομίας μπορεί να κατανοηθεί με βάση τις οικονομικές δυνάμεις που δρουν μέσα του, και ζητά να μετράται με όρους ανθρώπινων αναγκών. Αυτή η διαλεκτική άποψη του Μαρξ, παρ' όλο το υλιστικό λεξιλόγιο, όχι μόνο δεν δίνει προτεραιότητα στις υλικές δυνάμεις, οι οποίες συνήθως συνδέονται με τον ιστορικό του υλισμό, αλλά απορρίπτει μια αντίληψη που τοποθετεί τις υλικές δυνάμεις πάνω από τις ανθρώπινες. Απορρίπτει επομένως την πολιτική οικονομία, ή μάλλον το οικονομικό εκείνο σύστημα που λειτουργεί βάσει των αρχών της θέτοντας τις ανάγκες του κεφαλαίου πάνω από τις βαθύτερες ανάγκες και επιθυμίες των ανθρώπων. Από δω προέρχεται και η έννοια της αλλοτριωμένης εργασίας που βρίσκουμε στα χειρόγραφα του 1844¹⁹⁶ όπως και η παρατήρηση του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* ότι η πολιτική οικονομία του κεφαλαίου ανήκει σε «μια κοινωνική κατάσταση, όπου η παραγωγική διαδικασία έχει κυριαρχήσει πάνω στον άνθρωπο, αντί να ελέγχεται από αυτόν»¹⁹⁷. Η διαλεκτική, ως φιλοσοφική μέθοδος που ξεκινά με τον Σωκράτη, είναι μια μορφή

196. Στο Tucker, σ. 66-125.

197. Karl Marx, *Capital, A Critique of Political Economy*, Νέα Υόρκη 1967, τόμος I, σ. 81.

σκέψης που καταδεικνύει τις αντιφάσεις που ενυπάρχουν σ' ένα επιχείρημα, οδηγεί σε μια αναδιατύπωση, και συνεχίζει εξετάζοντας τις αντιφάσεις της νέας διατύπωσης. Έτσι, η διαλεκτική μέθοδος γίνεται η βάση μιας κριτικής θεωρίας που έχει στόχο να καταδείξει τους παραλογισμούς που εμπεριέχει κάθε κοινωνικός σχηματισμός, στην περίπτωση αυτή την καταπάτηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Από την άλλη όμως, ο Μαρξ αναμειγνύει την κριτική του θετικισμού με την κατ' ουσίαν θετικιστική αντίληψη μιας έννομης διαδικασίας, και μέσα στην αντίληψη αυτή η διαλεκτική παίρνει μια υλιστική μορφή, οδηγώντας στην εκπλήρωση της ιστορίας σε μια κομμουνιστική κοινωνία.

Αυτή η δογματική, και στην ουσία θετικιστική, εκδοχή της διαλεκτικής έγινε η βάση της επίσημης μαρξιστικής, ή μάλλον μαρξιστικής-λενινιστικής, θεωρίας των θεσμοποιημένων κομμουνιστικών κομμάτων, εντός και εκτός του σοβιετικού Μπλοκ. Ο λενινισμός εισήγαγε στο μαρξισμό μια νέα απόχρωση, η οποία δεν υπάρχει στα κείμενα του ίδιου του Μαρξ. Ο Μαρξ θεωρούσε πως η συνολική κατεύθυνση της πορείας της ιστορίας ήταν δεδομένη, αν και οι συγκεκριμένες μορφές που έπαιρνε επηρεάζονταν από την πολιτική πράξη, αφήνοντας έτσι μια σφαίρα ελευθερίας. Οι επαναστάσεις όμως συνέβαιναν μόνον αφού η ιστορική εξέλιξη είχε προετοιμάσει το έδαφος. Σύμφωνα με τα λόγια του Μαρξ: «Κανένα κοινωνικό καθεστώς δεν πεθαίνει πριν να αναπτυχθούν πρώτα όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες υπάρχει χώρος»¹⁹⁸. Ο Λένιν τροποποίησε αυτή την αντίληψη μ' ένα βολονταρισμό που τονίζε την κεντρική σημασία του κόμματος. Από κει απέρρευε η υπαγωγή της ιστορικής έρευνας και γραφής στην εκάστοτε στρατηγική του κόμματος.

Πρέπει όμως να αποφύγουμε μια απλουστευτική εικόνα των ιστορικών σπουδών στο σοβιετικό Μπλοκ. Όλα τα κράτη αυτού του Μπλοκ ήταν δικτατορίες που ήθελαν να ασκούν ασφυκτικό έλεγχο στη γραφή και η διδασκαλία της ιστορίας, και να τη χρησιμοποιούν για τους πολιτικούς τους σκοπούς. Υπάρχουν όμως σημαντικές διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ των κρατών που ανήκαν σ' αυτό το σύστημα όσο και στο εσωτερικό του κάθε κράτους. Η επίσημη θεωρία ήταν ο μαρξισμός-λενινισμός, πυρήνας του οποίου ήταν ο ιστορικός και ο διαλεκτικός υλισμός και η αντίληψη για την ταξική πάλη και τη διαδοχή κάθε κοινωνικού σχηματισμού από έναν ανώτερο. Σε όλες τις χώρες του σοβιετικού Μπλοκ

198. Από την «Εισαγωγή» στο *Για μια κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, στο Tucker, σ. 5.

η κεντρική επιτροπή του Κόμματος και τα κομματικά συνέδρια έδιναν τις κατευθυντήριες γραμμές για τις ιστορικές σπουδές. Στο εσωτερικό όμως αυτού του πλαισίου υπήρχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις.

Μπορούμε ίσως να διακρίνουμε ανάμεσα σε πολλά χωριστά πεδία ιστορικών σπουδών, στα οποία ο ιδεολογικός έλεγχος λειτουργούσε διαφορετικά. Πιο προσφιλές στο κόμμα ήταν ένα είδος ιστοριογραφίας που στην πράξη είχε απομακρυνθεί πάρα πολύ από την αντίληψη του Μαρξ για την ιστορία και την κοινωνία, και εξυπηρετούσε τα συγκυριακά πολιτικά συμφέροντα. Ιδιαίτερα στους τομείς της σύγχρονης ιστορίας, της μετά το 1917 κομματικής ιστορίας, και της αντιπαράθεσης της Σοβιετικής Ένωσης με τα καπιταλιστικά κράτη, παρότι γινόταν χρήση μιας μαρξιστικής φρασεολογίας, ο άμεσος στόχος δεν ήταν επιστημονικός αλλά πολεμικός και καιροσκοπικός: η επίθεση σε κάθε μορφή πολιτικής παρέκκλισης. Σ' ένα δεύτερο, μακροϊστορικό, επίπεδο, η μαρξιστική φρασεολογία και το μαρξιστικό σχήμα της ιστορίας εφαρμόζονταν σε ευρύτερες ιστορικές διαδικασίες: η ανάλυση με όρους ταξικής πάλης ήταν επίσης υποχρεωτική και στην ανάπλαση συγκεκριμένων επαναστατικών γεγονότων ή κρίσεων. Όσο όμως μακρύτερα από την τρέχουσα πολιτική βρισκόταν το αντικείμενο της ιστορικής έρευνας τόσο μεγαλύτερη ήταν και η ελευθερία του ιστορικού, ειδικά στην κλασική, στη βυζαντινή και στη μεσαιωνική ιστορία, αλλά επίσης, καθώς θα δούμε, και στην κοινωνική και πολιτισμική ιστορία. Βέβαια, ήταν απαραίτητα τα παραθέματα από Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και, πριν από το 1956, από Στάλιν, αλλά αυτά συχνά έμπαιναν δίχως να συνδέονται οργανικά με μια έρευνα που βασιζόταν σε προσεκτική εξέταση του αρχειακού υλικού. Μια αδυναμία πολλών ερευνών, όχι βέβαια όλων, ήταν ότι περιορίζονταν συχνά σε μια μάλλον απροβλημάτιστη παράθεση στοιχείων. Αν οι συνθετικές εργασίες έπασχαν από την επιβολή μεγάλων αλλά ακατάλληλων θεωριών, από τις εργασίες αρχειακής έρευνας απουσίαζε η θεωρητική επεξεργασία που δίνει σε μια εργασία κάτι περισσότερο από μια ιστοριοδιφική αξία. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και μέσα σ' ένα τέτοιο περιοριστικό περιβάλλον, γινόταν σοβαρή και εμπνευσμένη δουλειά, αν και με μεγαλύτερη δυσκολία στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Γερμανία¹⁹⁹, όπου ο στενός από τα πάνω έλεγχος συνδυαζόταν με μια

199. Βλ. Georg G. Iggers (επιμ.), *Marxist Historiography in Transformation: East German Social History in the 1980s*, Νέα Υόρκη 1991, ειδικά την «Εισαγωγή», σ. 1-37· επίσης την πολύ ισοροπημένη και περιεκτική εξέταση των ιστορικών σπουδών στη ΛΔΓ του Andreas Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach*, Ντητράιτ 1985.

μεγαλύτερη νομιμοφροσύνη από πλευράς των ιστορικών. Στην Πολωνία²⁰⁰ μετά το 1956, χρονιά του λόγου του Χρουστώφ στο 20ό συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, χρονιά επίσης και των ταραχών του Πόζναν, οι ιστορικοί κατάφεραν να απαλλαγούν σε μεγάλο βαθμό από την ιδεολογική χειραγώγηση. Μόνον όταν οι μελέτες τους αφορούσαν σε θέματα που άπτονταν των άμεσων πολιτικών συμφερόντων του κόμματος ή των σχέσεων με τη Σοβιετική Ένωση, όπως τη σφαγή του Κατύν, επιβάλλονταν αυστηροί περιορισμοί. Πριν από τον πόλεμο είχε αναπτυχθεί μια σχολή οικονομικών και κοινωνικών ιστορικών, με καλύτερους εκπροσώπους της τους Franciszek Bujak και Jan Rutkowski, οι οποίοι διατηρούσαν στενές σχέσεις με τον Μπλοκ και τον Φεβρ. Έτσι το 1926 ιδρύθηκε στην Πολωνία ένα περιοδικό με ενδιαφέροντα παρόμοια μ' εκείνα των *Annales d'histoire économique et sociale*, που είχαν ιδρυθεί τρία χρόνια προτύτερα, και με παρόμοιο τίτλο, *Roczniki Dziejow Społecznych i Gospodarczych* («Χρονικά κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας»). Το 1956 αναθερμάνθηκε αυτό το ενδιαφέρον για την οικονομική και κοινωνική ιστορία στην παράδοση των Bujak και Rutkowski και επαναλήφθηκαν οι επαφές με τα *Annales*.

Υπήρχαν κάποια σημεία στα οποία οι μαρξιστικές προσεγγίσεις ήταν πολύ συμβατές μ' αυτές των *Annales*. Η δουλειά του νέου Ινστιτούτου για την Ιστορία της Υλικής Κουλτούρας στην Πολωνία ταίριαζε με το ενδιαφέρον των *Annales* για τη λαϊκή κουλτούρα. Η *Οικονομική θεωρία του φεουδαλικού συστήματος* του Wiltold Kula²⁰¹ μεταφράστηκε γρήγορα στα γαλλικά με μια εισαγωγή του Φερνάν Μπρωντέλ. Επίσης, Πολωνοί ιστορικοί δημοσίευαν κάθε τόσο άρθρα στα *Annales*. Ο Kula, στο έργο του *Μέτρα και άνθρωποι*²⁰², επιχείρησε να διερευνήσει το συμβολικό νόημα των μονάδων βάρους σε όλη τη σύγχρονη δυτική ιστορία. Ο Γιέρζι Τοπόλσκι (Jerzy Topolski), στο περιοδικό του *Studia Metodologiczne* και στο αγγλόφωνο *Poznan Studies in the Social Sciences and the Humanities*, ξεκίνησε ένα διάλογο με μη μαρξιστές ιστορικούς πάνω στο ζήτημα της θεωρίας και της μεθόδου*. Στην Ουγγαρία η ιστοριο-

200. Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography*, Middletown 1984 (6^η εκδ.), σ. 138-42 [Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991, σ. 204-210.]

201. Witold Kula, *Economic Theory of the Feudal System*, Λονδίνο 1976.

202. Witold Kula, *Miary i Ludzie*, Βαρσοβία 1970.

* Βλ. Γιέρζι Τοπόλσκι, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, Αθήνα 1983 (Σ.τ.Μ.).

γραφία κινήθηκε σε παρόμοιες κατευθύνσεις. Στην Τσεχοσλοβακία οι προσπάθειες για επανασύνδεση με την διεθνή ιστορική επιστήμη περιορίστηκαν σοβαρά μετά τη σοβιετική στρατιωτική επέμβαση το 1968. Αλλά και στη Σοβιετική Ένωση εμφανίστηκαν σημαντικά έργα που ξέφευγαν από τα στενά όρια της ορθόδοξης μαρξιστικής-λενινιστικής φιλοσοφίας και θεολογίας της ιστορίας. Μπορούμε να αναφέρουμε τη συνεχή μέχρι τη δεκαετία του 1930 συνεισφορά του Μιχαήλ Μπαχτίν στην ανθρωπολογία και στη σημειολογία²⁰³, η οποία, ως σημειώσουμε, του απέφερε σοβαρές διώξεις κατά τη σταλινική περίοδο. Και ο Aaron Gurevich, όπως ήδη αναφέραμε, στις *Κατηγορίες της μεσαιωνικής κουλτούρας* το 1971²⁰⁴ και σε επόμενα έργα του, έθεσε τις βάσεις για μια μη μαρξιστική ιστορία των νοοτροπιών στη Σοβιετική Ένωση.

Όμως και η επίσημη μαρξιστική θεωρία, παρ' όλη την ακαμψία της και τη στειρότητά της, μπορούσε να θέτει ερωτήματα γόνιμα για την κοινωνική ιστορία. Αναφέραμε κιόλας το ενδιαφέρον που έδειξαν οι ιστορικοί στη Σοβιετική Ένωση για τα ζητήματα της υλικής κουλτούρας. Στην Ανατολική Γερμανία ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 ένα μεγάλης κλίμακας πρόγραμμα για μια συνολική διεπιστημονική μελέτη της κουλτούρας της πεδιάδας του Μαγδεμβούργου κατά το δέκατο όγδοο και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, μια περίοδο αστικοποίησης και εμπορευματοποίησης της γεωργίας²⁰⁵. Αυτές οι μελέτες, που ξεκινούσαν από την οικονομική και κοινωνική βάση για να προχωρήσουν σε ζητήματα κουλτούρας, διατροφής, μόδας, αρχιτεκτονικής, γιορτών, κτλ., θυμίζουν την αναζήτηση μιας *histoire totale* μιας περιοχής από τους ιστορικούς των *Annales*. Η έμφαση που δίνει η μαρξιστική θεωρία στον εργαζόμενο πληθυσμό θα έπρεπε λογικά να έχει ωθήσει σε μελέτες για τη ζωή της εργατικής τάξης, όμως τουλάχιστον στη Σοβιετική Ένωση και στην Ανατολική Γερμανία, η ιστορία της εργατικής τάξης ισοδυναμούσε με την ιστορία του οργανωμένου εργατικού κινήματος, των Σοσιαλδημοκρατών πριν από το 1917, και του Κομμουνιστικού Κόμματος από κει και πέρα. Σε μεγάλο βαθμό επρόκειτο για μια πολιτική ιστορία που ασχολούνταν με το ρόλο του προλεταριάτου σε ειδικές επαναστατικές καταστάσεις. Και, παρ' όλες τις περι του αντιθέτου διακηρύξεις, γενικά ήταν μια ελιτίστικη, από τα πάνω, ιστορία. Ένα χαρακτηριστι-

203. Βλ. Michail M. Bakhtin, *Rabelais and his World*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1968.

204. Aaron Gurevich, *The Categories of Medieval Culture*, Βοστώνη 1985.

205. Βλ. Iggers, *Marxist Historiography in Transformation*.

κό παράδειγμα, που ήδη αναφέρθηκε, είναι η εννεάτομη ιστορία της γερμανικής εργατικής τάξης που εκδόθηκε από την Κεντρική Επιτροπή του Ενωμένου Σοσιαλιστικού Κόμματος της Ανατολικής Γερμανίας το 1966, και η οποία με υπερηφάνεια προσδιορίζει ως πηγές της τους κλασικούς του μαρξισμού, τις «αποφάσεις του κόμματος της εργατικής τάξης και τις ομιλίες και τις μελέτες των στελεχών του γερμανικού εργατικού κινήματος»²⁰⁶. Ο Jürgen Kuczynski, ο πλέον εξέχων από τους Ανατολικο-γερμανούς οικονομικούς ιστορικούς, στην ιστορία της καθημερινής ζωής που έγραψε²⁰⁷ παραπονείται πως οι μαρξιστές ιστορικοί της Ανατολικής Γερμανίας δεν στάθηκαν ικανοί να γράψουν μια ιστορία των εμπειριών της πραγματικής καθημερινής ζωής των απλών ανθρώπων, και ζήτησε από τους συναδέλφους του να αναζητήσουν υποδείγματα στη μη μαρξιστική ιστοριογραφία της Δύσης, και ιδιαίτερα στα *Annales*.

Έτσι, όταν κατέρρευσε το σοβιετικό σύστημα το 1989, πολλοί από τους ιστορικούς στην Ανατολική Γερμανία και στη Σοβιετική Ένωση είχαν συνείδηση της ακαταλληλότητας της ορθόδοξης μαρξιστικής θεωρίας. Αλλά μια πιο σοβαρή επανεξέταση της μαρξιστικής παράδοσης από μια μαρξιστική οπτική και στο φως των αλλαγών των συνθηκών ζωής και σκέψης στον εικοστό αιώνα πραγματοποιήθηκε εκτός της Σοβιετικής Ένωσης, στη Δυτική Ευρώπη. Συχνά είναι βέβαια δύσκολο να ορίσουμε το τι είναι μαρξισμός σε χώρες όπου δεν είναι επίσημη ιδεολογία. Μιλώντας εδώ για μαρξιστική ιστοριογραφία, αναφερόμαστε σε ιστορικούς που οι ίδιοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους μαρξιστές και πολλοί από τους οποίους υπήρξαν κάποια στιγμή, οι περισσότεροι στην αρχή της καριέρας τους, μέλη κομμουνιστικών κομμάτων. Έτσι στη Μεγάλη Βρετανία υπήρχε από το 1947 ως το 1956 μια επίσημη οργανωμένη «Ιστορική Ομάδα του Κομμουνιστικού κόμματος», στην οποία ανήκαν αρκετοί ιστορικοί που επρόκειτο να γίνουν διάσημοι στη χώρα τους, όπως ο Μώρις Ντομπ, ο Ρόντνεϊ Χίλτον, ο Κρίστοφερ Χιλ, ο Έρικ Χόμπσμπωουμ και ο Έντουαρντ Π. Τόμσον²⁰⁸. Πολλοί από τους

206. Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der SED, *Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, Βερολίνο 1966, τόμοι 1-7.

207. Jürgen Kuczynski, *Geschichte der Alltags des Deutschen Volkes 1600-1945*, Βερολίνο, 1981-82. Βλ. μεταφρασμένα στα αγγλικά αποσπάσματα της «Εισαγωγής» του Kuczynski στο Iggers, *Marxist Historiography in Transformation*, σ. 38-42.

208. Βλ. Harvey J. Kaye, *The British Marxist Historians*, Καίμπριτζ, 1984 Επίσης, Eric Hobsbawm, «The Historians Group» of the Communist Party», στο M. Cornforth (επιμ.), *Rebels and their Causes*, Λονδίνο 1978, σ. 21-48.

μαρξιστές ιστορικούς ήρθαν σε ρήξη με το Κομμουνιστικό Κόμμα το 1956, χρονιά της εισβολής στην Ουγγαρία και μετά το λόγο του Χρουστώφ στο 20ό συνέδριο του ΚΚΣΕ, διαμαρτυρόμενοι ενάντια στις κατασταλτικές πρακτικές της Σοβιετικής Ένωσης. Συχνά όμως, όπως στην περίπτωση του Έντουαρντ Τόμσον, οι ιστορικοί που αποχώρησαν από το κόμμα εξακολούθησαν να ταυτίζονται με μια μαρξιστική κριτική της κοινωνίας.

Στα πρώτα χρόνια μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι μαρξιστικές συζητήσεις στη Δύση γίνονταν γενικά μέσα στα πλαίσια των ορθόδοξων μαρξιστικών αντιλήψεων για την ιστορική διαδικασία. Έτσι ο Μώρις Ντομπ και ο Πωλ Σουήζυ συμμετείχαν σε μια αντιπαράθεση απόψεων σχετικά με το πέρασμα από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό²⁰⁹. Το ερώτημα ήταν αν ο φεουδαλισμός κατέρρευσε εξαιτίας των εσωτερικών οικονομικών του αντιφάσεων, όπως υποστήριζε ο Ντομπ, ή αν η άνοδος του εμπορίου υπήρξε ένας αποφασιστικός εξωτερικός παράγων που οδήγησε στο θάνατό του, όπως ισχυριζόταν ο Σουήζυ. Παράλληλες συζητήσεις διεξάγονταν μεταξύ μαρξιστών ιστορικών στη Γαλλία, στην Ιταλία, στην Πολωνία και αλλού. Από μόνες τους αυτές οι συζητήσεις κανονικά θα ενδιέφεραν μόνον ένα μικρό κύκλο αφοσιωμένων πιστών, όμως κίνησαν μεγάλο ενδιαφέρον και έξω από το στενό αυτόν κύκλο. Οι μαρξιστικές ερμηνείες αποτελούσαν μια πρόκληση για τη μη μαρξιστική ιστοριογραφία, όχι τόσο για πολιτικούς λόγους όσο γιατί αμφισβητούσαν μια παραδοσιακή γεγονοτολογική και προσωποπαγή ιστορία κι έστρεφαν την προσοχή στο κοινωνικό πλαίσιο και στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Εκείνο που ενδιέφερε τους μη μαρξιστές ιστορικούς δεν ήταν τόσο οι, συχνά δογματικές, απαντήσεις που έδιναν οι μαρξιστές αλλά πιο πολύ τα ερωτήματα που έθεταν. Έτσι, το περιοδικό *Past and Present*, που ιδρύθηκε το 1952 από Βρετανούς μαρξιστές ιστορικούς χωρίς όμως να ελέγχεται από το κόμμα²¹⁰, κατέστη σύντομα ένα φόρουμ διαλόγου μεταξύ μαρξιστών και επιφανών μη μαρξιστών ιστορικών όπως είναι ο Λώρενς Στόουν, ο T. S. Ashton, ο John Elliott και ο Geoffrey Elton. Με την ευρύτητα των ενδιαφερόντων του για θέματα κοινωνίας

209. Βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*, σ. 42-50. Σημαντικό μέρος αυτής της συζήτησης διεξήχθη μέσα από το αμερικανικό μαρξιστικό περιοδικό *Science and Society*. [Η συζήτηση αυτή έχει δημοσιευτεί στα ελληνικά στο Μ. Ντομπ, Π. Σουήζυ, Κ. Τακαχάσι, Κ. Χιλ, Ζ. Λεφέβρ. Τζ. Προκάτσι, Ε. Χομπσμπάουμ, Τζ. Μέρινγκτον, Ρ. Χίλτον, *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα 1986.]

210. Βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*, σ. 16.

και κουλτούρας, άρχισε να καταλαμβάνει στη Μεγάλη Βρετανία μια θέση ανάλογη μ' αυτήν που είχαν τα *Annales* στη Γαλλία. Μέσα από τις σελίδες του περιοδικού αυτού διεξήχθησαν οι μεγάλες αντιπαραθέσεις για την κρίση της αριστοκρατίας και το ρόλο των τάξεων στην Πουριτανική Επανάσταση. Ανάλογες συζητήσεις με συμμετοχή Γάλλων, Βρετανών και Βορειοαμερικανών ιστορικών έγιναν στη γαλλική ιστορία, όπου η μαρξιστική θέση για τη Γαλλική Επανάσταση ως αστική επανάσταση, την οποία υποστήριζαν ο Αλμπέρ Ματιέ, ο Αλμπέρ Σομπούλ και, σε μια πιο σύνθετη μορφή, ο Ζωρζ Λεφέβρ, αμφισβητήθηκε από τους Alfred Cobban, George Taylor και Φρανσουά Φυρέ.

Γρήγορα όμως οι μαρξιστικές μελέτες για τις μεγάλες πολιτικές αναστατώσεις της σύγχρονης ιστορίας και τη Βιομηχανική Επανάσταση εγκατέλειψαν τις απρόσωπες κοινωνικές διαδικασίες, για να στραφούν στις μορφές που έπαιρναν αυτές οι αλλαγές μέσα στη συνείδηση των ανθρώπων που τις βίωναν. Ο Μαρξ δεν είχε καταφέρει να γράψει μια ιστορία από τα κάτω, αλλά ο Ένγκελς είχε φτάσει κοντύτερα σε μια τέτοια ιστορία με την *Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία και τον Πόλεμο των αγροτών στη Γερμανία. Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη* σηματοδοτούσε ένα βήμα πέρα από το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», προς μια διαφοροποιημένη εξέταση των πολιτικών μετασχηματισμών. Γράφοντας ο Μαρξ τη *18η Μπρυμαίρ* το 1852, ήταν αναγκασμένος να αντιμετωπίσει τις προβλέψεις που είχαν κάνει ο ίδιος και ο Ένγκελς τον Ιανουάριο του 1848 στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», όπου σωστά πρόέβλεπαν πως επίκειτο η επανάσταση αλλά λανθασμένα θεωρούσαν ότι αυτές οι επαναστάσεις, τις οποίες όριζαν ως αστικές, όχι μόνο θα πετύχαιναν αλλά θα ακολουθούσαν γρήγορα, τουλάχιστον στη Γερμανία, από μια προλεταριακή επανάσταση. Η πορεία των γεγονότων, με τα οποία ασχολείται ο Μαρξ στη *18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, και, μαζί με τον Ένγκελς, στην *Επανάσταση και αντεπανάσταση στη Γερμανία*, διέψευσαν τις δύο αυτές προβλέψεις. Για να εξηγήσει την αποτυχία της επανάστασης στη Γαλλία και την άνοδο του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, ο Μαρξ πρότεινε τώρα μια εικόνα της σύγχρονης κοινωνίας πιο σύνθετη από κείνη που σκιαγραφούσε το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο», και η οποία διέκρινε σαφείς πολιτικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της μπουρζουαζίας, καθώς και το ρόλο που έπαιζαν στην πολιτική συνείδηση και συμπεριφορά μη οικονομικές δυνάμεις όπως πατριωτικές μνήμες και σύμβολα. Παρότι

όμως ο Μαρξ υποστηρίζει ότι τα πολιτικά γεγονότα μπορούν να κατανοηθούν μόνο μέσα στα πλαίσια συγκρουόμενων ταξικών συμφερόντων, φτιάχνει μια αφήγηση όπου τα μέλη αυτών των τάξεων, ο πολύς κόσμος, μένει εκτός και όπου το κέντρο της σκηνης καταλαμβάνουν οι πολιτικές προσωπικότητες, όπως περίπου γινόταν και στις συμβατικές πολιτικές ιστορίες. Οι εργάτες είναι εντυπωσιακά απόντες. Όσο για τους χωρικούς, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειονότητα του γαλλικού πληθυσμού, ο Μαρξ τους θεωρούσε σαν μια ολότελα παθητική δύναμη την οποία σε αξιομνημόνευτη παράγραφο παρομοιάζει μ' ένα «σακί πατάτες»²¹¹. Οι γυναίκες, σε αντίθεση με την *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης* του Ζυλ Μισελέ, δεν εμφανίζονται καθόλου. Επίσης, ο Μαρξ δεν τρέφει παρά περιφρόνηση για τους αληθινά κολασμένους, τους άστεγους, τους μεθύστακες και τους φυλακισμένους, τους οποίους κατηγοριοποιεί συλλήβδην στο *λούμπεν προλεταριάτο*²¹², από το οποίο λείπει η πειθαρχία και η εργασιακή ηθική — ιδιότητες που ο Μαρξ συνδέει μόνο με την εργατική τάξη.

Αντίθετα, οι αγγλικές και γαλλικές μαρξιστικές μελέτες των πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων στη μεσαιωνική και στη νεότερη Ευρώπη άρχισαν να δίνουν ένα ανθρώπινο πρόσωπο στην ιστορία. Ο Ζωρζ Λεφέβρ άνοιξε το δρόμο με το βιβλίο του *Ο μεγάλος φόβος του 1789: αγροτικός πανικός στην επαναστατική Γαλλία*²¹³, στο οποίο εξετάζει τον πανικό στην ύπαιθρο που οδήγησε στις αγροτικές εξεγέρσεις του καλοκαιριού του 1789. Ο Ρόντνεϊ Χίλτον έκανε κάτι ανάλογο για τις αγροτικές εξεγέρσεις στη μεσαιωνική Αγγλία²¹⁴, ο Κρίστοφερ Χιλ για τις κατώτερες τάξεις στις Αγγλικές Επαναστάσεις του δέκατου έβδομου αιώνα²¹⁵, και ο Αφροαμερικανός ακτιβιστής W. E. B. Du Bois για το μαύρο πληθυσμό του Νότου στη διάρκεια της λεγόμενης Ανοικοδόμησης μετά τον Αμερικανικό Εμ-

211. «The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte», στο Robert C. Tucker (επιμ.), *The Marx-Engels Reader*, 1η έκδ., Νέα Υόρκη 1972, σ. 515 [Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα 1986, σ. 156].

212. Στο ίδιο, σ. 479 [Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Αθήνα 1986, σ. 92].

213. Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, Νέα Υόρκη 1972 [*La Grande Peur de 1789*, Παρίσι 1932].

214. Για τον Hilton, βλ. Kaye, *The British Marxist Historians*. Επίσης, Hilton, *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Λονδίνο 1976.

215. Π.χ. Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution*, Harmondsworth 1975.

φύλιο²¹⁶. Ο Τζωρτζ Ρουντέ (Georges Rudé)²¹⁷ και ο Ρίτσαρντ Κομπ (Richard Cobb)²¹⁸ πήγαν στα αρχεία της αστυνομίας για να βρουν ποιο ακριβώς ήταν αυτοί που αποτελούσαν τα επαναστατικά πλήθη. Ο Ρουντέ, αναλύοντας τις ταραχές στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γαλλία κατά το δέκατο όγδοο και τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, απέδωσε καθοριστικό ρόλο στις τιμές των τροφίμων, ενώ, από την άλλη, ο Ε. Π. Τόμσον, στο κλασικό πλέον, δοκίμιο «Η ηθική οικονομία του αγγλικού πλήθους το δέκατο όγδοο αιώνα»²¹⁹, τόνισε το ρόλο των μη οικονομικών παραγόντων, όπως της ιδέας της δίκαιης τιμής η οποία απέρρευε από παραδοσιακές, προκαπιταλιστικές, αντιλήψεις περί οικονομικής δικαιοσύνης. Η σύγκρουση μεταξύ των παραδοσιακών πολιτισμικών αξιών των κατώτερων τάξεων και της αναδυόμενης καπιταλιστικής οικονομίας και του γραφειοκρατικού κράτους αποτελεί το θέμα των *Primitive Rebels* του Έρικ Χόμπσμπωουμ²²⁰ και του *Captain Swing* που έγραψε ο ίδιος μαζί με τον Ρουντέ²²¹. Είναι εμφανής η ομοιότητα αυτών των μελετών με εκείνες των *Annales* στην προτίμησή τους για τον προνεωτερικό κόσμο. Σημαντικές εξαιρέσεις αποτελούν τα μεγάλα συνθετικά έργα του Χόμπσμπωουμ, βιβλία που καλύπτουν την παγκόσμια ιστορία από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι την κατάρρευση του κομμουνισμού²²². Τα έργα αυτά περιγράφουν σε αδρές γραμμές τις εξελίξεις που διαμόρφωσαν το σύγχρονο κόσμο και αποδίδουν έναν υποβοηθητικό ρόλο στη λαϊκή κουλτούρα.

216. W. E. B. Du Bois, *Black Reconstruction in America: An Essay on the Role which Black Folks Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America 1860-1920*, Νέα Υόρκη 1935.

217. George Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Νέα Υόρκη 1959.

218. Από το μεγάλο κατάλογο των έργων του Richard Cobb, βλ. *The Police and the People: French Popular Protest, 1789-1820*, Νέα Υόρκη 1975· *Death in Paris: The Records of the Baisse-Geole de la Seine, October 1795 to September 1801*, Οξφόρδη 1978.

219. George Rudé, «The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth-Century», *Past and Present*, 50 (1971), σ. 76-136.

220. Eric Hobsbawm, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Νέα Υόρκη 1963.

221. George Rudé, *Captain Swing*, Νέα Υόρκη 1968.

222. Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*, Κλήβελαντ 1962 [*Η Εποχή των Επανάστασεων 1789-1848*, Αθήνα 1992], *The Age of Capital, 1848-1875*, Λονδίνο 1975 [*Η Εποχή του Κεφαλαίου, 1848-1875*, Αθήνα 1994], *The Age of Empire, 1875-1914*, Νέα Υόρκη 1987· *The Age of Extremes: A History of The World, 1914-1991*, Νέα Υόρκη 1994 [*Η Εποχή των Άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας, 1914-1991*, Αθήνα 1995].

Το σημαντικότερο ίσως μεμονωμένο ιστορικό έργο αυτού του ρεύματος μαρξιστικής ιστορίας που τονίζει το ρόλο της λαϊκής κουλτούρας είναι το βιβλίο του Έντουαρντ Π. Τόμσον *The Making of the English Working Class* (1963). Ο τίτλος διακηρύσει τη θέση του Τόμσον πως «η εργατική τάξη δεν ανέτειλε σαν τον ήλιο κάποια δεδομένη στιγμή, αλλά συμμετείχε και η ίδια στη δική της διαμόρφωση»²²³. Σ' αυτό το βιβλίο, καθώς και στις μεταγενέστερες θεωρητικές του τοποθετήσεις, ο Τόμσον αντιπαράκειται στη μαρξιστική ορθοδοξία και στην υπεράσπισή της από στουκτουραλιστές σαν το Γάλλο φιλόσοφο Λουί Αλτουσέρ, οι οποίοι τόνιζαν τις επιστημονικές πλευρές του μαρξισμού²²⁴. Για τον Τόμσον δεν μπορεί τα κείμενα του Μαρξ να καθορίζουν μια μαρξιστική οπτική στα μέσα του εικοστού αιώνα. Κάνει διάκριση «ανάμεσα στο μαρξισμό σαν ένα κλειστό σύστημα, και σε μια παράδοση ανοιχτής έρευνας και κριτικής που πηγάζει από τον Μαρξ. Ο πρώτος ανήκει σε μια θεολογική παράδοση. Η δεύτερη είναι μια «παράδοση ενεργούς σκέψης» που έχει απελευθερωθεί από «την τελείως σχολαστική άποψη πως μπορούμε να κατανοήσουμε τα προβλήματα του καιρού μας (και τις εμπειρίες του αιώνα μας) μέσα από μια αυστηρή εξονυχιστική μελέτη κάποιου κειμένου που δημοσιεύθηκε εκατόν είκοσι χρόνια πριν»²²⁵. Ο Τόμσον παίρνει από τον Μαρξ την έννοια της τάξης και την αντίληψη πως η «ταξική εμπειρία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες γεννιούνται — ή εισέρχονται δίχως να το θέλουν — οι άνθρωποι»²²⁶. Αλλά την τάξη δεν πρέπει να τη βλέπουμε σαν «μια "δομή", ή σαν μια "κατηγορία", αλλά σαν κάτι που τελικά συμβαίνει (και που μπορούμε να διαπιστώσουμε πως έχει συμβεί) μέσα στις ανθρώπινες σχέσεις»²²⁷. «Η ταξική συνείδηση είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι εμπειρίες μεταφράζονται σε πολιτισμικούς όρους: ενσωματωμένες σε παραδόσεις, σε συστήματα αξιών, σε ιδέες και σε θεσμικές μορφές»²²⁸. Ο Τόμσον απορρίπτει λοιπόν την ιδέα μιας «αρχετυπικής» εργατικής τάξης και στρέφεται, αντίθετα, σε «μια συγκε-

223. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Νέα Υόρκη 1966, Εισαγωγή, σ. 9.

224. Βλ. E. P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays*, Λονδίνο 1978.

225. Στο ίδιο, σ. 380, 383.

226. *The Making of the English Working Class*, Εισαγωγή, σ. 9.

227. Στο ίδιο.

228. Στο ίδιο, σ. 10.

κριμένη αγγλική εργατική τάξη», η οποία εμφανίστηκε μέσα σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο. Η έμφαση στην κουλτούρα σημαίνει την εγκατάλειψη των επιστημονικών μεθόδων που αντικειμενοποιούν τις ανθρώπινες σχέσεις, προς όφελος προσεγγίσεων που θέλουν να κατανοήσουν τα ποιοτικά στοιχεία που σχηματίζουν μια κουλτούρα: εξ ου και η χρήση της λογοτεχνίας, της τέχνης, του λαϊκού πολιτισμού, των συμβόλων.

Ο Τόμσον απορρίπτει εδώ τρεις βασικές αντιλήψεις του μαρξισμού: τον προτεραιότητα των οικονομικών δυνάμεων, την αντικειμενικότητα της επιστημονικής μεθόδου, και την ιδέα της προόδου. Είναι αντίθετος στην ιδέα πως το παρελθόν είναι ένα δῆμα για το μέλλον. Έτσι λοιπόν «προσπαθεί να διασώσει το φτωχό καλτσοποιό (stockinger), το λουδίτη ψαλλιδιστή (cropper), τον “απληχαιωμένο” υφαντή του χειροκίνητου αργαλειού, τον “ουτοπιστή” τεχνίτη, ακόμα και τον παραπλανημένο οπαδό της Joanna Southcott, από την πελώρια συγκατάβαση των μεταγενέστερων», παρότι «πιθανώς η εχθρότητά τους στο νέο βιομηχανικό πνεύμα να κοιτούσε νοσταλγικά προς το παρελθόν»²²⁹.

Ωστόσο, σημαντικά στοιχεία του ορθόδοξου μαρξισμού επιβιώνουν και στην προσέγγιση του Τόμσον. Στη μελέτη του, η οποία περιορίζεται στην Αγγλία, υπερασπίζεται την αντίληψη πως υπάρχει μία εργατική τάξη ενάντια στην ιδέα ενός πολύ πιο διαφοροποιημένου εργατικού πληθυσμού που σημαδεύεται από διαφορετικές εθνοτικές, θρησκευτικές και συντεχνιακές παραδόσεις. Ηρωοποιώντας κατά κάποιον τρόπο αυτή την τάξη, τη βλέπει, όπως σχεδόν και ο Μαρξ, σαν μια αριστοκρατία της εργασίας. Σημαντικοί διανοητές, όπως ο Παίην, ο Κόμπετ και ο Όουεν, η Επιστολική Εταιρεία (Corresponding Society) του Λονδίνου, και οι πολιτικές παραδόσεις του αγγλικού ριζοσπαστισμού παίζουν έτσι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της εργατικής τάξης. Απ' αυτή την άποψη το *The Making of the English Working Class* είναι περισσότερο μια ιστορία ιδεών παρά εμπειριών. Η ταξική πάλη κατέχει κεντρική θέση στο βιβλίο. Και παρ' όλα τα πολιτισμικά συστατικά της, η πάλη αυτή έχει τις ρίζες της μέσα στο οικονομικό σύστημα²³⁰. Διαφορετικά, ο δεσμός με το μαρξισμό θα γινόταν πολύ ισχνός. Αυτό όμως οδήγησε κάποιες κριτικές να επιστημάνουν, δικαιολογημένα, πως παραμελούνται άλλες μορφές

229. Στο ίδιο, σ. 12-13.

230. Βλ. επίσης την ανάπτυξη από τον Τόμσον της πληθειακής κουλτούρας στις μελέτες του που είναι συγκεντρωμένες στο *Customs in Common*, Λονδίνο 1991.

σύγκρουσης και εκμετάλλευσης, όπως αυτές που έχουν να κάνουν με τις σχέσεις των δύο φύλων²³¹.

Στο χώρο των μαρξιστών, η ιστορική προσέγγιση του Τόμσον δέχθηκε έντονη κριτική από δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μια, κατηγορήθηκε από το στρουκτουραλιστικό μαρξισμό του Λουί Αλτουσέρ ως ένας «σοσιαλιστικός ανθρωπισμός» που «ακυρώνει τα ουσιαστικότερα επιτεύγματα του Μαρξ — την ανάλυση των μορφών, των τάσεων και των νόμων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής»²³². Από την άλλη, μαρξιστές πολιτισμικής κατεύθυνσης υποστήριξαν πως ο Τόμσον δεν είχε ακόμα αποδεσμευθεί αρκούντως από τις ορθόδοξες θέσεις που υπερτονίζουν την αντικειμενική πλευρά των οικονομικών σχέσεων²³³. Του προσήψαν πως, όσο κι αν βλέπει την τάξη με όρους κουλτούρας, αυτή η κουλτούρα εξακολουθεί να αφορά σε μια βιομηχανική εργατική τάξη στην οποία αυτοί που δεν συνδέονται άμεσα με τη βιομηχανική εργασιακή διαδικασία έχουν μικρό ρόλο. Παρότι ο Τόμσον νοιάζεται να διασώσει την Joanna Southcott από τη «πελώρια συγκατάβαση των μεταγενέστερων», κι ο ίδιος γενικά παραμελεί τις γυναίκες, που τελικά δεν αποτελούσαν άμεσα τμήματα της παραγωγικής διαδικασίας όπως την εννοούσαν συνήθως τόσο σοσιαλιστές όσο και μη σοσιαλιστές.

Το *History Workshop*, το οποίο ιδρύθηκε, όπως δείχνει και ο υπότιτλος του, ως «ένα περιοδικό σοσιαλιστών ιστορικών», βασίστηκε πάνω στην προσέγγιση της εργατικής ιστορίας από τον Τόμσον αλλά πήγε πέρα απ' αυτήν. Οι μετασχηματισμοί του περιοδικού από την ίδρυσή του το 1976 μέχρι το 1995, όταν έκοψε τον υπότιτλό του (που από το 1982 είχε αλλάξει σε, «ένα περιοδικό σοσιαλιστών και φεμινιστριών ιστορικών»), ανακλούν τις θεμελιακές αλλαγές που επήλθαν στη μαρξιστική προσέγγιση της ιστορίας στη Μεγάλη Βρετανία και αλλού. Ο όρος «εργαστήρι» επιλέχθηκε σκόπιμα τόσο για να υποδηλώσει το μαρξιστικό ενδιαφέρον για την εργασία και το χώρο δουλειάς όσο και την προοπτική μιας ιστορίας γραμμένης από κοινού με ιστορικούς προερχόμενους από τους χώρους δουλειάς. Τοποθετήθηκε μέσα σε μια σοσιαλιστική και ριζοσπαστική επιστημονική παράδοση η οποία στη Μεγάλη Βρετανία ξεκινούσε από τους Hammonds και τους Webbs, περιλάμβανε

231. Βλ. Joan Wallach Scott, «Women in *The Making of the English Working Class*», στο Scott, *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη 1988, σ. 68-90.

232. Louis Althusser, *For Marx*, Νέα Υόρκη 1969, σ. 97 [*Pour Marx*, Παρίσι, 1977].

233. Gareth Stedman Jones, *Languages of Class*, Καίμπριτζ 1983, σ. 101-102.

τους συγγραφείς της Ιστορικής Ομάδας του Κομμουνιστικού Κόμματος, και είχε λάβει μια «τεράστια ώθηση» με τον Ε. Π. Τόμσον. Αναγνώριζε το *Past and Present*, που είχε ιδρυθεί το 1952 από μια ομάδα ιστορικών «με μια σαφή αριστερή πολιτική οπτική», ως το «καλύτερο αγγλόφωνο ιστορικό περιοδικό»²³⁴, και έθεσε στόχο να συμπληρώσει το έργο του και να του δώσει μια νέα κατεύθυνση.

Αλλά αυτό που ξεχώριζε το *History Workshop* από άλλα ιστορικά περιοδικά δεν ήταν η σοσιαλιστική του στράτευση — την οποία συμμερίζονταν και πολλοί από τους αρχικούς συνεργάτες του *Past and Present*, οι μισοί από την αρχική συντακτική επιτροπή του οποίου υπήρξαν μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος — αλλά η διακηρυγμένη του πρόθεση να σπάσει τα στενά όρια της επαγγελματικής ιστορίας έτσι ώστε «να πλησιάσει και να υπηρετήσει ένα ευρύ δημοκρατικό ακροατήριο, και όχι τον κλειστό κύκλο μιας ακαδημαϊκής ελίτ»²³⁵. Μακροπρόθεσμα ο στόχος αυτός επιτεύχθηκε πολύ μερικώς. Το εναρκτήριο άρθρο της σύνταξης του πρώτου τεύχους άρχιζε με μια επίθεση στην επαγγελματοποίηση των ιστορικών σπουδών, η οποία είχε οδηγήσει στον «κεντηνόμενο κατακερματισμό» τους²³⁶, στην αναντιστοιχία τους με την πολιτική και την κοινωνία, την απώλεια της αυτονομίας τους, και στην παγίωση μιας ακαδημαϊκής κοινότητας άρρηκτα δεμένης με την καπιταλιστική κοινωνία. Το ίδιο το περιοδικό ήταν το αποτέλεσμα δέκα χρόνων στενής συνεργασίας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες ιστορικούς που είχαν συγκεντρωθεί σ' ένα «εργαστήριο» στο Ruskins College, το εργατικό κολέγιο του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Είναι σημαντικό τόσο το ότι η συντακτική επιτροπή λειτουργούσε σαν μια συλλογικότητα που πράγματι έπαιρνε συλλογικά τις αποφάσεις, παρότι προεξήρχαν ο Gareth Stedman Jones, ο Raphael Samuel και ο Tim Mason, που είχαν ήδη σημαντικές συμβολές στην κοινωνική ιστορία, όσο και ότι οι γυναίκες αντιπροσωπεύονταν επαρκώς και στη συντακτική επιτροπή και στους συνεργάτες του περιοδικού. Απ' το πρώτο ήδη τεύχος διακηρυσσόταν η δέσμευση για μια «φεμινιστική ιστορία». Επισήμαιναν ότι όχι μόνον η παραδοσιακή πολιτική ιστορία αλλά και η εργατική και κοινωνική ιστορία είχαν εγκλωβιστεί μέσα σ' έναν «αντιφεμινιστικό ορισμό», επειδή οι γυναίκες, παρότι η εργασία τους ως «παραγωγών της εργατικής δύνα-

234. «The Attack», *History Workshop* 4, φθινόπωρο 1977, σ. 1-4.

235. Στο ίδιο, σ. 4.

236. «History Workshop Journal», *History Workshop* 1, άνοιξη 1976, σ. 1.

μης» συνιστούσε αναπόσπαστο τμήμα της εργασιακής διαδικασίας μέσα στην καπιταλιστική οικονομία²³⁷, παρέμεναν αθέατες σ' αυτές τις ιστορίες στο βαθμό που δεν εμφανίζονταν και στο δημόσιο χώρο δουλειάς.

Το ενδιαφέρον για το ρόλο των γυναικών συνέβαλε στη διεύρυνση του κύκλου ενδιαφερόντων του περιοδικού καθώς και στη διερεύνηση νέων μεθοδολογικών προσεγγίσεων. Το *History Workshop* είχε μια αντίληψη περί «σοσιαλιστικής ιστορίας», που συνδεόταν στενά με την «ιστορία της εργασίας» σε μια βιομηχανική καπιταλιστική κοινωνία. Παρ' όλον τον αναπροσανατολισμό της μαρξιστικής ιστορίας προς την κουλτούρα, οι εκδότες του περιοδικού ασπάζονταν, όπως περίπου και ο Τόμσον, τις ορθόδοξες μαρξιστικές αντιλήψεις για την ιστορική διαδικασία. Ήταν προσκολλημένοι σε μια τελεολογία που έβλεπε την ιστορία να εξελίσσεται μέσα από διαδοχικά στάδια, απ' το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, και στην υπέρβαση του καπιταλισμού σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Είναι ενδεικτικό πως το πρώτο άρθρο του περιοδικού ήταν το άρθρο του Ρόντνεϊ Χίλτον, «Ο φεουδαλισμός και οι απαρχές του καπιταλισμού»²³⁸. Η σύγχρονη κοινωνία χαρακτηριζόταν, σύμφωνα με το περιοδικό, από μια βιομηχανική παραγωγή που λειτουργούσε κάτω από καπιταλιστικές παραδόσεις και παρουσία μιας συνειδητοποιημένης εργατικής τάξης. Δινόταν ιδιαίτερο βάρος στους τρόπους με τους οποίους οι εργάτες βίωναν την εργασία κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, αλλά οι εργάτες ήταν σχεδόν όλοι τους βιομηχανικοί εργάτες στη Μεγάλη Βρετανία του δέκατου ένατου και των αρχών του εικοστού αιώνα. Οι εμπειρίες των γυναικών τοποθετούνταν κι αυτές μέσα σ' αυτό το πλαίσιο. Σύντομα, ωστόσο, ο Raphael Samuel, ένα από τα μέλη της συντακτικής επιτροπής, άρχισε να αμφισβητεί την ταύτιση βιομηχανικής παραγωγής και καπιταλισμού, και να αναγνωρίζει το μεγάλο ρόλο που έπαιζε η μη μηχανική εργασία και οι παραδοσιακές τέχνες στην καπιταλιστική οικονομία του δέκατου ένατου αιώνα αλλά και το ρόλο του καπιταλισμού στους μη βιομηχανικούς τομείς της οικονομίας, και κυρίως στη γεωργία²³⁹.

Στο «10 χρόνια μετά» (1985)²⁴⁰ οι εκδότες του *History Workshop*, ένα άρθρο της σύνταξης που υπέγραψαν οι Raphael Samuel και Gareth Stedman Jones, παραδέχονταν λάθη στις κρίσεις τους. «Το άρθρο επί-

237. Στο ίδιο, σ. 4-6.

238. Στο ίδιο, σ. 9-25.

239. «Workshop of the World: Steam Power and Hand Technology in Mid-Victorian Britain», *History Workshop*, άνοιξη 1977, σ. 6-72.

240. *History Workshop* 20, φθινόπωρο 1985, σ. 1-4.

κεντρο του ενδιαφέροντός μας ήταν η βιομηχανική εργατική τάξη, και μεγαλύτερή μας φιλοδοξία (όπως παρουσιαζόταν στο αρχικό μανιφέστο) ήταν η μελέτη του καπιταλισμού ως «τρόπου παραγωγής». «Ο φεμινισμός», προσέθεταν, «έθεσε υπό αμφισβήτηση αυτή την τελεολογία». Η τελεολογία είχε γίνει προβληματική και λόγω των δομικών αλλαγών του καπιταλισμού οι οποίες γίνονταν όλο και πιο εμφανείς στη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας — αλλαγές που είχαν αποκαλύψει ταξικές σχέσεις διαφορετικές και πιο σύνθετες από κείνες που υπέθεταν προηγουμένως. Πραγματικά, η ενασχόληση του περιοδικού με τις γυναίκες πέρασε από το βιομηχανικό χώρο δουλειάς στο χώρο του σπιτιού και στην ιδιωτική σφαίρα και ενδιαφερόταν όλο και περισσότερο για τη σεξουαλικότητα. Η εκμετάλλευση των γυναικών εντάχθηκε στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ των φύλων. Εξετάστηκαν οι διαφορές στις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου — ή η απουσία τέτοιων για τις γυναίκες — καθώς και ο ρόλος της βίας στον προσδιορισμό της ανδρικής ταυτότητας.

Μετά το 1980 το περιοδικό άρχισε να αφιερώνει όλο και μεγαλύτερο χώρο στο ρόλο της γλώσσας ως συστατικού παράγοντος της κοινωνικής εμπειρίας. Αν και οι συντάκτες του περιοδικού απέρριπταν την ακραία θέση της δομιστικής γλωσσολογίας που εκπροσωπούσαν οι Λακάν, Φουκώ και Ντεριντά, για τους οποίους «δεν υπάρχει εξωτερική πραγματικότητα στην οποία να αναφέρεται η γλώσσα, και γι' αυτό ούτε και διαλεκτική ένταση ούτε και αρχή αλλαγής», τόνιζαν, παρ' όλ' αυτά πως «η γλώσσα του σοσιαλισμού [...] προηγήθηκε της εμφάνισης ενός σοσιαλιστικού κινήματος»²⁴¹ και συνέβαλε ουσιαστικά στη διαμόρφωση αυτού του κινήματος. Η γλώσσα όμως, «αντί να υπάρχει στη δική της συντακτικά δομημένη επικράτεια», όπως επέμεναν οι δομιστές γλωσσολόγοι, «αποτελεί ένα λιγότερο ή περισσότερο συνεχές πεδίο πολιτικής και ιδεολογικής πάλης», όπως υποστήριζε ο Pierre Achard στο «Ιστορία και γλωσσική πολιτική στη Γαλλία»²⁴². Ο Μωρίς Γκοντελιέ, βλέποντας τη γλώσσα από μια πλατιά ανθρωπολογική σκοπιά, υποστήριξε ότι «τα νοήματά της ποτέ δεν εκχωρήθηκαν αποκλειστικά σε γλωσσικά συστήματα ή κείμενα, αλλά καθορίζονταν από αλλαγές στις εργασιακές διαδικασίες, στα συστήματα συγγένειας, στις κοινωνικές ιεραρχίες, και στο σύνολο των συμβολικών και υλικών μορφών μιας

241. «Language and History», *History Workshop* 10, φθινόπωρο 1980, σ. 1-5.

242. Στο ίδιο, σ. 175-183.

κοινωνίας»²⁴³. Επίσης, το περιοδικό συμφωνεί με φεμινίστριες θεωρητικούς ότι το φύλο δεν είναι ένα φυσικό δεδομένο αλλά μια πολιτισμική κατασκευή που εδράζεται στη γλώσσα, ενώ βλέπει την ίδια τη γλώσσα να ανακλά την κοινωνία αλλά ταυτόχρονα και να επενεργεί πάνω της. Ός τη δεκαετία του 1990, η προσοχή ήταν στραμμένη σε μεγάλο βαθμό στη βιομηχανική Ευρώπη και Βόρεια Αμερική. Ο μη Δυτικός κόσμος εμφανιζόταν στα πρώτα τεύχη σε μεγάλο βαθμό στη σκιά ενός επεκτεινόμενου ιμπεριαλισμού· τώρα, σε μελέτες της δεκαετίας του 1990, η Λατινική Αμερική, η Αφρική και η Αυστραλία των ιθαγενών γίνονται αντικείμενα ενός πιο ειδικού ενδιαφέροντος.

Ο θατσερισμός και η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των σοσιαλιστικών συστημάτων της Ανατολικής Ευρώπης (παρότι είχαν απορρίψει το λενινισμό) κλόνισαν βαθιά τις σοσιαλιστικές πεποιθήσεις των εκδοτών του *History Workshop*. Ήδη από το 1985, παραδέχθηκαν πως «η ύπαρξη ενός εργατικού κινήματος ως ένα γεωλογικό δεδομένο του τοπίου», που υπήρξε μια από τις θεμελιακές παραδοχές του περιοδικού κατά την ίδρυσή του, «δεν μπορεί να θεωρείται πια ως δεδομένη». Με οδύνη αναγνώρισαν «το διαζύγιο των σοσιαλιστικών ιδεών από κάθε έννοια λαϊκής βούλησης»²⁴⁴. Την άνοιξη του 1995 αφαίρεσαν αθόρυβα τον υπότιτλο «περιοδικό σοσιαλιστών και φεμινιστριών ιστορικών». Σημείωσαν πως «οι πολιτικές συνθήκες μέσα στις οποίες δουλεύουμε έγιναν σχεδόν αγνώριστες από τότε που πριν από δεκατέσσερα χρόνια [το 1981] είχαμε για τελευταία φορά αλλάξει την προμετωπίδα μας» για να συμπεριλάβουμε και τις «φεμινίστριες ιστορικούς». Δεν υπήρχαν πλέον οι συνθήκες μέσα στις οποίες οι ριζοσπάστες ιστορικοί μπορούσαν να θεωρούν τους εαυτούς τους μαρξιστές. Οι προκλήσεις του σύγχρονου κόσμου — περιβαλλοντικές, εθνοτικές, σεξουαλικές — είχαν γίνει πια τόσο σύνθετες που οι όροι «σοσιαλιστής» και «φεμινίστρια» με τις συνδηλώσεις που κουβαλούσαν δεν επαρκούσαν²⁴⁵.

Το περιοδικό είχε πετύχει στο στόχο που είχε βάλει να υπερβεί τα σύνορα των επιστημονικών κλάδων, αλλά αυτό ισχύει και για άλλα σημαντικά περιοδικά, όπως τα *Annales*, το *Past and Present*, το *Quaderni Storici* και το *Journal of Interdisciplinary History*. Δεν είχε όμως ιδιαίτερη επιτυχία στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των επαγγελματιών

243. «Work and Its Representations: A Research Proposal», στο ίδιο, σ. 164-74.

244. «Ten Years After», *History Workshop* 20, φθινόπωρο 1985, σ. 1-4.

245. «Change and Continuity», *History Workshop*, άνοιξη 1995, σ. iii-iv.

ιστορικών και των εξωπανεπιστημιακών. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990 οι συνεργάτες του ανήκαν στην πλειονότητά τους είτε σε πανεπιστήμια είτε σε ερευνητικά ιδρύματα. Το ερώτημα είναι, τι έχει απομείνει από το αρχικό πιστεύω και τους αρχικούς στόχους του περιοδικού; Όχι μόνον η μαρξιστική τελεολογία αλλά και η ταξική αντίληψη που ήταν θεμελιακή για την κατανόηση της κοινωνίας και την πολιτική του πρακτική κλονίστηκαν ανεπανόρθωτα. Παρέμεινε όμως ο στόχος για ένα είδος ιστορίας που να βρίσκεται κοντά στον κοινό άνθρωπο και να του είναι κατανοητή. Παραδόξως, όσο το περιοδικό αποδεσμευόταν από τις μαρξιστικές παραδοχές, μπορούσε να πλησιάζει τις εμπειρίες των απλών ανθρώπων πιο εύκολα απ' όσο μέσα από μια μαρξιστική ερμηνεία της εργασίας και των εργαζομένων. Τελικά, εκείνο που διατήρησε το περιοδικό είναι η κριτική στάση του μαρξισμού, η διάθεση να αντιπαλέψει κάθε μορφή εκμετάλλευσης και καταπίεσης. Μορφές όμως που, αντίθετα με τον ορθόδοξο μαρξισμό, δεν τις εντοπίζει πια πρωταρχικά μέσα στο θεσμικό πλαίσιο της οικονομίας και του κράτους, αλλά τις αναζητά σε όλες τις όψεις της ζωής, συμπεριλαμβανομένων και των σχέσεων μεταξύ των φύλων.

Ο ρόλος του *History Workshop* στην ιστοριογραφία των δύο τελευταίων δεκαετιών δεν θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί. Δεν ήταν παρά ένα από τα περιοδικά που σε όλον τον κόσμο ακολούθησαν μια ανάλογη κατεύθυνση. Αναγνώρισε τις οφειλές του στο *Past and Present*, αλλά εξ αρχής πήγε μακρύτερα στην κατεύθυνση της λαϊκής ιστορίας και κουλτούρας, και επιχείρησε, αν και με περιορισμένη επιτυχία, να εντάξει απλούς ανθρώπους. Ως κίνημα βρήκε μιμητές και αλλού, ιδιαίτερα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και στη Σουηδία. Παρόμοιες τάσεις εμφανίστηκαν σε διάφορα περιοδικά: το *Social History* στη Μεγάλη Βρετανία, το *Journal of Social History* και το *Radical History Review* στις Ηνωμένες Πολιτείες και το *Quaderni Storici* στην Ιταλία, το οποίο εγκατέλειψε την ενασχόλησή του με τους θεσμούς για να θέσει στο κέντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος τις βιωματικές εμπειρίες ενός μεγάλου τμήματος του πληθυσμού. Το *Historische Anthropologie* που ιδρύθηκε το 1993 σε Γερμανία και Αυστρία, και το *Οντυσσέους*, που κυκλοφόρησε στη Μόσχα το 1991, είναι τα πιο πρόσφατα περιοδικά που ήρθαν να συμβάλουν σ' αυτού του είδους τις προσπάθειες.

III

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Ο Λώρενς Στόουν και η «αναβίωση της αφήγησης»

ΤΟ 1979 ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΕ στο *Past and Present*, το οποίο από την ίδρυσή του το 1952 υπήρξε το σημαντικότερο στη Μεγάλη Βρετανία φόρουμ διαλόγου πάνω στην ιστορία και στις κοινωνικές επιστήμες, το δοκίμιο του Λώρενς Στόουν, «Η αναβίωση της αφήγησης: σκέψεις πάνω σε μια νέα παλιά ιστορία»²⁴⁶. Στο περίφημο αυτό άρθρο, ο Στόουν διαπιστώνει πως τη δεκαετία του 1970 είχαμε μια βασική αλλαγή στον τρόπο που αντιμετωπίζεται και γράφεται η ιστορία. Η κεντρική, στην ιστορική κοινωνική επιστήμη, θέση πως είναι δυνατή «μια συνεκτική επιστημονική εξήγηση των αλλαγών που έχουν συμβεί στο παρελθόν»²⁴⁷, απορρίφθηκε από πολλούς. Στη θέση της εμφανίστηκε ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για τις διαφορετικές όψεις της ανθρώπινης ύπαρξης, το οποίο συνοδεύταν από την πεποίθηση «πως η κουλτούρα μιας ομάδας, ακόμα και η βούληση ενός ατόμου, μπορεί να συνιστούν αιτιατούς παράγοντες αλλαγής τόσο σημαντικούς όσο τουλάχιστον και οι απρόσωπες δυνάμεις της υλικής παραγωγής και της δημογραφικής αύξησης»²⁴⁸. Αυτή η ανανεωμένη έμφαση στις εμπειρίες συγκεκριμένων ανθρώπων εγκαινίασε μια επιστροφή σε αφηγηματικές μορφές ιστορίας.

Η στροφή στην εμπειρία έφερε και μια κριτική επανεξέταση της επιστημονικής ορθολογικότητας. Η κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης ιστορία προϋπέθετε την αποδοχή ενός σύγχρονου, επεκτεινόμενου

246. Lawrence Stone, «The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History», *Past and Present* 85, Νοέμβριος 1979, σ. 3-24.

247. Στο ίδιο, σ. 19.

248. Στο ίδιο, σ. 9.

βιομηχανικού κόσμου, όπου επιστήμη και τεχνολογία οδηγούσαν στην ανάπτυξη. Αλλά αυτή η πίστη στην πρόοδο και στο σύγχρονο πολιτισμό μπήκε υπό δοκιμασία από τη δεκαετία του 1960 και μετέπειτα. Στη δεκαετία του 1950 οι Αμερικανοί ιστορικοί μιλούσαν αυτάρεσκα για ένα εθνικό «consensus» και μια πραγματικά μη ταξική κοινωνία, απαλλαγμένη υποτίθεται από βαθιές κοινωνικές συγκρούσεις, η οποία διέκρινε την Αμερική, και στο παρελθόν και τότε, από την Ευρώπη. Ο Τζων Κένεθ Γκαλμπρέιθ δημοσίευσε το 1958 την *Κοινωνία της αφθονίας*²⁴⁹. Το βιβλίο του Daniel Bell *Το τέλος της ιδεολογίας*²⁵⁰ κυκλοφόρησε, όπως αναφέραμε ήδη, το 1960, και το 1962 ακολούθησε το βιβλίο του Michael Harrington *Η άλλη Αμερική*²⁵¹, το οποίο εστίαζε την προσοχή του στα τμήματα του αμερικανικού πληθυσμού, τους φτωχούς, λευκούς και μαύρους, που ήταν αποκλεισμένα απ' αυτή την αφθονία και δεν είχαν θέση μέσα στη συναίνεση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες οι ως τότε κρυμμένες κοινωνικές εντάσεις ήρθαν στην επιφάνεια με όλη τους τη δύναμη με το κίνημα πολιτικής ανυπακοής των αρχών της δεκαετίας του 1960 και τις αιματηρές εξεγέρσεις στα γκέτο κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας. Στη συνέχεια, ο Πόλεμος του Βιετνάμ διαίρεσε τους Αμερικανούς τόσο βαθιά όσο ο Πόλεμος της Αλγερίας είχε διχάσει τη Γαλλία λίγα χρόνια πριν. Αλλά η αντίθεση στον πόλεμο πήγαινε πέρα από καθαρά πολιτικά ζητήματα. Οι συγκρούσεις του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1960 που πυροδοτήθηκαν από τις διαμάχες για τα πολιτικά δικαιώματα και τον Πόλεμο του Βιετνάμ, δεν είχαν να κάνουν μόνο με μια κριτική των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, αλλά και με την ποιότητα της ζωής σε μια άκρως εκβιομηχανισμένη κοινωνία. Η πίστη στην πρόοδο και στην επιστήμη, που ήταν βασική για την ποσοτική Νέα Οικονομική Ιστορία, αλλά και για το μαρξισμό, άρχισε να γίνεται όλο και πιο προβληματική εν όψει της φοβερής χηαιότητας με την οποία η τεχνολογία μεταμόρφωνε τις βιομηχανικές χώρες και επιδρούσε στα αναπτυσσόμενα έθνη.

Είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουμε ότι το φοιτητικό κίνημα που ξέσπασε στα τέλη της δεκαετίας του 1960 στο Μπέρκλεϋ, στο Παρίσι,

249. John·Kenneth Galbreith, *The Affluent Society*, Βοστώνη 1960 [*Η κοινωνία της αφθονίας*, Αθήνα 1970.]

250. Daniel Bell, *The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Νέα Υόρκη 1960.

251. Michael Harrington, *The Other America: Poverty in the United States*, Νέα Υόρκη 1962.

στο Βερολίνο και στην Πράγα στρεφόταν ενάντια τόσο στον καπιταλισμό της Δύσης όσο και στη σοβιετική εκδοχή του μαρξισμού. Αυτό έχει σημασία για τις εξελίξεις μέσα στην ιστοριογραφία, αν θέλει κανείς να καταλάβει γιατί ούτε τα συνηθισμένα κοινωνικο-επιστημονικά μοντέλα, ούτε ο ιστορικός υλισμός δεν μπορούσαν να εξακολουθούν να είναι πειστικά. Και οι δύο αυτές κατευθύνσεις εκκινούν από μακροϊστορικές και μακροκοινωνικές αντιλήψεις στις οποίες το κράτος, η αγορά ή —για το μαρξισμό— η τάξη αποτελούν κεντρικές έννοιες. Και για τις δύο είναι δεδομένη η σταθερή πίστη στη δυνατότητα και στον ευεργετικό χαρακτήρα μιας επιστημονικά διευθυνόμενης ανάπτυξης. Η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στις κοινωνικές δομές και στις κοινωνικές διαδικασίες που χαρακτηρίζει τόσο την ορθόδοξη κοινωνική επιστήμη όσο και τον ορθόδοξο μαρξισμό, δεν άφηνε πολύ χώρο για κείνες τις ομάδες του πληθυσμού που είχαν ως τότε μείνει στο περιθώριο αλλά διεκδικούσαν τώρα μια δική τους ταυτότητα και ιστορία. Επίσης, ούτε η κοινωνικο-επιστημονική ούτε η μαρξιστική ιστοριογραφία είχαν ενδιαφερθεί αρκετά για τις βιωματικές όψεις της καθημερινής ζωής — την υλική, αλλά και τη συγκινησιακή της πλευρά, τις ελπίδες και τους φόβους της.

Η απαισιοδότηση άποψη για την πορεία και την ποιότητα του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού χαρακτήριζε μεγάλο μέρος της «Νέας Πολιτισμικής Ιστορίας». Αυτή η νέα ιστορία είχε μια αντιφατική σχέση με το μαρξισμό. Συμμεριζόταν τη μαρξιστική άποψη για τη χειραφετική λειτουργία της ιστοριογραφίας, αλλά κατανοούσε πολύ διαφορετικά από τον κλασικό μαρξισμό τους καταναγκασμούς από τους οποίους έπρεπε να χειραφετηθούν οι άνθρωποι. Οι πηγές της εμετάλλευσης και της καταπίεσης δεν έπρεπε να αναζητούνται τόσο στις θεσμοποιημένες δομές, στην πολιτική ή στην οικονομία, αλλά κυρίως στις πολλαπλές διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στις οποίες οι άνθρωποι ασκούν εξουσία πάνω σε άλλους. Το φύλο προσλάμβανε έτσι ένα νέο και σημαντικό ρόλο. Ο Φουκώ πήρε, κατά κάποιον τρόπο, τη θέση του Μαρξ ως αναλυτής της εξουσίας και της σχέσης της με τη γνώση.

Ένα κεντρικό ερώτημα που έθεσε ο Στόουν ήταν το αν, και με ποιο τρόπο, θα μπορούσε ή θα έπρεπε η ιστορία να κατανοεί τον εαυτό της ως επιστήμη. Όχι μόνον η κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού ιστοριογραφία, αλλά και η παλιότερη παράδοση κριτικής ιστορικής έρευνας όπως είχε αναπτυχθεί με τον Ράνκε στα πανεπιστήμια του δέκατου ένατου αιώνα θεωρούσαν την ιστορία επιστήμη. Σ' αυτή την παράδοση, ωστόσο, η έννοια της επιστήμης είχε μια διαφορετική χροιά. Απέριπτε

το θετικισμό των αναλυτικών κοινωνικών επιστημών κι έδινε έμφαση στη διάκριση ανάμεσα στις επιστήμες του ανθρώπου και της κουλτούρας (*Geisteswissenschaften*) και στις φυσικές επιστήμες. Ασπαζόταν πάντως μια επιστημονική αντίληψη κι έβλεπε την ιστορία ως έναν επιστημονικό κλάδο. Έτσι στη Γερμανία ο όρος *Geschichtswissenschaft* (ιστορική επιστήμη) αντικατέστησε τον όρο *Geschichtsschreibung* (ιστοριογραφία) για την περιγραφή της δουλειάς που έκαναν οι ιστορικοί. Εδώ η έννοια *επιστήμη* σήμαινε την κεντρικότητα μιας ερευνητικής λογικής που θέτει αυστηρές μεθοδολογικές αρχές για να κατακτήσει την αντικειμενική γνώση. Αυτή η σχολή, αν και τόνιζε το ρόλο της εμπάθειας στην κατανόηση της ιστορίας, δηλαδή το ρόλο της υποκειμενικότητας του ιστορικού, από την άλλη έθετε μια σαφή διαχωριστική γραμμή μεταξύ ιστορικής επιστήμης και μυθοπλαστικής λογοτεχνίας. Πρέπει όμως να τονίσουμε πως συχνά δεν έμπαινε ούτε αυτή η διάκριση μεταξύ ανάλυσης και αφήγησης. Ο Ζωρζ Ντυμπύ στην *Κυριακή του Μπουβίν*²⁵² και ο Ζακ Λε Γκοφ στην πρόσφατη βιογραφία του Αγίου Λουδοβίκου²⁵³, δείχνουν πως, όπως θα δούμε παρακάτω, η αφήγηση κατείχε μια σημαντική θέση στην παράδοση των *Annales*.

Παρότι ο Στόουν απέριψε εμφατικά την αυταπάτη μιας «συνεκτικής επιστημονικής εξήγησης» στην ιστορία, πουθενά δεν λέει ότι η ιστορική αφήγηση, παρά την απαραίτητα λογοτεχνική της μορφή, πρέπει να αποποιηθεί την αξίωσή της για ορθολογική έρευνα και ρεαλιστική ανάπλαση. Όπως όμως είδαμε και στην εισαγωγή, αρκετοί θεωρητικοί στη Γαλλία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι περισσότεροι από τους οποίους προέρχονται από τη λογοτεχνική κριτική, όπως ο Ρολάν Μπαρτ, ο Πωλ Ντε Μαν, ο Χέυντεν Χούαϊτ, ο Ζακ Ντεριντά και ο Ζαν-Φρανσουά Λυοτάρ²⁵⁴, αυτοί που συχνά αποκαλούνται μεταμοντερνιστές (μια ταμπέλα που κάποιοι απ' αυτούς θα απέρριπταν κάθετα), επρόκειτο να προτείνουν αυτή την αποποίηση και να αμφισβητήσουν τη διάκριση μεταξύ γεγονότος και μυθοπλασίας, ιστορίας και ποίησης. Να θεωρήσουν δηλαδή ότι η ιστορία δεν έχει αναφορά σε κάποια εξωκειμενική πραγματικότητα. Αλλά, όπως θα δούμε, οι ιστορικοί που γράφουν ιστορία σπάνια έφτασαν σ' αυτό το σημείο. Δεν υπήρξε μια κάθετη ρήξη

252. Ο γαλλικός τίτλος, *Le dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214* [στα αγγλικά είναι *The Legend of Bouvines (Ο μύθος του Μπουβίν)*] υπογραμμίζει τόσο τα γεγονότα της 27ης Ιουλίου 1214 όσο και την προβολή τους στην ιστορική συνείδηση.

253. Jacques Le Goff, *St. Louis*, Παρίσι 1996.

254. Βλ. Art Berman, *From the New Criticism to Deconstruction*, Urbana 1988.

ανάμεσα στην παλιότερη κοινωνικο-επιστημονική ιστορία και στη νέα πολιτισμική ιστορία, αλλά μια αλλαγή των θεματικών, και, μαζί μ' αυτήν, και των μεθόδων της νέας ιστοριογραφίας, καθώς το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε από τις δομές και τις διαδικασίες στις κουλτούρες και στα βιώματα των απλών ανθρώπων. Αυτό σήμαινε ένα μεγαλύτερο σκεπτικισμό σε σχέση με τις αξιώσεις των παραδοσιακών κοινωνικών επιστημών, όχι όμως και φυγή στη φαντασία. Οι ιστορικοί όχι μόνο συνέχισαν να εργάζονται ευσυνείδητα και κριτικά πάνω στις πηγές, αλλά, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, υιοθέτησαν μεθόδους και πορίσματα των κοινωνικών επιστημών. Κατ' ουδένα τρόπο δεν εγκατέλειψαν την πεποίθηση ότι ο ιστορικός οφείλει να ακολουθεί ορθολογικές μεθόδους για να φτάσει σε μια πιστή θεώρηση του παρελθόντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Από τη μακρο- στη μικροϊστορία:
Η ιστορία της καθημερινής ζωής

ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ του 1970 και του 1980 οι ιστορικοί, όχι μόνο στη Δύση αλλά, σε κάποιες περιπτώσεις, και σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, άρχισαν όλο και περισσότερο να θέτουν υπό αμφισβήτηση τις παραδοχές της κοινωνικο-επιστημονικής ιστορίας. Ακρογωνιαίος λίθος της κοσμοαντίληψης αυτής της ιστορίας ήταν, σύμφωνα με τους επικριτές της, η πίστη της στη θετική δύναμη του εκσυγχρονισμού. Ακραία έκφραση αυτής της πίστης αποτελεί το δοκίμιο του Φράνσις Φουκουγιάμα «Το τέλος της Ιστορίας»²⁵⁵, το οποίο διακηρύσσει ότι μια σύγχρονη τεχνολογική κοινωνία που βασίζεται στις αρχές της ελεύθερης αγοράς και σε αντιπροσωπευτικούς κοινοβουλευτικούς θεσμούς μαρτυρεί ότι η ιστορική εξέλιξη έχει οδηγήσει στην επίτευξη μιας ορθολογικής τάξης πραγμάτων. Αλλά και άλλοι, λιγότερο αισιόδοξοι, ιστορικοί κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης, όπως ο Jürgen Kocka, οι οποίοι είχαν συνείδηση των καταστροφικών πλευρών των σύγχρονων κοινωνιών, εξέφρασαν, παρ' όλα αυτά, την εμπιστοσύνη τους στο συνολικά θετικό χαρακτήρα του εκσυγχρονισμού, όπου η οικονομία της αγοράς και η προηγμένη τεχνολογία παντρεύονται με τους δημοκρατικούς πολιτικούς θεσμούς εξασφαλίζοντας πολιτικές ελευθερίες, κοινωνική δικαιοσύνη και πολιτισμικό πλουραλισμό²⁵⁶. Για τον Kocka, η κατάρρευση του Ναζισμού και των μαρξιστικών-λενινιστικών συστημάτων στην Ανατολική

255. Francis Fukuyama, «The End of History?», *The National Interest*, τόμος 9, καλοκαίρι 1988, σ. 3-18.

256. Jürgen Kocka, *Vereinigungskrise: Zur Geschichte der Gegenwart*, Göttingen 1995.

Ευρώπη και στη Σοβιετική Ένωση έδειχναν να επιβεβαιώνουν αυτή τη θέση. Θεωρούσε λοιπόν πως μια βασική λειτουργία της κριτικής ιστορικής κοινωνικής επιστήμης ήταν να καταδείξει τα αταβιστικά στοιχεία των κοινωνιών του εικοστού αιώνα που έστεκαν εμπόδιο σε μια αληθινά σύγχρονη κοινωνία, όπως είχαν κάνει ο Wehler και ο ίδιος στην ανάλυσή τους για τη γερμανική κοινωνία πριν από το 1945.

Για τους Κάρλο Γκίνσμπουργκ και Κάρλο Πόνι, δύο από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της μικροϊστορίας στην Ιταλία, η βασική αιτία της παρακμής των μακροϊστορικών αντιλήψεων, και μαζί μ' αυτές και των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων στην ιστορία, ήταν η απώλεια της πίστης σ' αυτήν ακριβώς την αισιόδοξη άποψη για τα ευεργετικά κοινωνικά και πολιτικά αποτελέσματα της τεχνολογικής προόδου²⁵⁷. Τα επιχειρήματα εναντίον των μακροϊστορικών κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων, συμπεριλαμβανομένου και του μαρξισμού, ήταν περισσότερο πολιτικής και ηθικής φύσεως παρά μεθοδολογικής, παρότι ειδικά η ιταλική σχολή υπέβαλε, όπως θα δούμε, τις βασικές παραδοχές της κοινωνικο-επιστημονικής ιστορίας σε μια διεισδυτική μεθοδολογική κριτική. Η κυριότερη ένστασή τους στην κοινωνικο-επιστημονική αντίληψη περί μιας παγκόσμιας εκσυγχρονιστικού χαρακτήρα ιστορικής διαδικασίας ήταν το ανθρώπινο κόστος της. Υποστήριζαν ότι αυτή η διαδικασία δεν απελευθέρωσε μόνον τεράστιες παραγωγικές δυνάμεις αλλά και τρομακτικές καταστροφικές δυνάμεις που συνδέονταν αναπόσπαστα με τις πρώτες. Επίσης, ότι πραγματοποιήθηκε πίσω από τις πλάτες, για να το πούμε έτσι, του λαού, και ιδιαίτερα του «λαουτζίκου», τον οποίο η κοινωνικο-επιστημονική ιστορία αγνόησε όσο τον είχε αγνοήσει και η συμβατική πολιτική ιστορία που εστίαζε την προσοχή της στους υψηλά ιστάμενους και στους ισχυρούς. Η ιστορία έπρεπε να στραφεί στις συνθήκες της καθημερινής ζωής όπως τη βιώνουν οι απλοί άνθρωποι. Αλλά το είδος της ιστορίας της καθημερινής ζωής που είχε προτείνει κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970 ο Φερνάν Μπρωντέλ στις *Δομές της καθημερινής ζωής*²⁵⁸ δεν ανταποκρίνεται, κατ' αυτούς, σ' αυτόν το στόχο γιατί ασχολείται με τις υλικές συνθήκες δίχως να εξετάζει το πώς αυτές βιώνονταν.

257. Βλ. Edward Muir και Guido Ruggiero (επιμ.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Βαλτιμόρη 1991.

258. Fernand Braudel, *The Structures of Everyday Life*, Λονδίνο 1981· ο πρώτος από τους τρεις τόμους του *Civilisation matérielle, économie, capitalisme*.

Επισημάναμε ήδη το ρόλο που έπαιζαν οι πολιτικές πεποιθήσεις όχι μόνο στην παλιά σχολή πολιτικής ιστοριογραφίας αλλά και στις πιο πρόσφατες μορφές κοινωνικής ιστορίας καθώς, βέβαια, και στο μαρξισμό. Τον ίδιο ρόλο, και ίσως ακόμα πιο εμφανή, παίζουν και στις μικροϊστορικές μελέτες της καθημερινής ζωής. Δεν είναι τυχαίο που στην Ιταλία πολλοί ιστορικοί, όπως και πολλοί Βρετανοί συνάδελφοί τους, ξεκίνησαν ως δηλωμένοι μαρξιστές για να κινηθούν ακολούθως σε κατευθύνσεις που αμφισβητούσαν τις βασικές μακροϊστορικές αντιλήψεις του μαρξισμού. Οι ιστορικοί της καθημερινής ζωής μετατοπίζουν το αντικείμενο των ιστορικών σπουδών απ' αυτό που ονομάζουν «κέντρο» της εξουσίας στις «παρυφές», στους πολλούς, και οι πολλοί είναι γι' αυτούς κυρίως οι αδικημένοι και οι υπό εκμετάλλευση. Αυτή η έμφαση στην αδικία και στην εκμετάλλευση είναι που διακρίνει αυτή την ιστοριογραφία απ' τις παλιότερες ρομαντικές παραδόσεις της ιστορίας της λαϊκής ζωής, όπως την εθνολογία του δέκατου ένατου αιώνα του Wilhelm Riehl²⁵⁹. Ενώ ο Riehl νοσταλγούσε μια ειδυλλιακή λαϊκή κοινωνία, απαλλαγμένη από εσωτερικές συγκρούσεις, οι ιστορικοί της καθημερινής ζωής δίνουν έμφαση στην έλλειψη αρμονίας.

Οι πολλοί, όμως, δεν αντιμετωπίζονται απ' αυτούς τους ιστορικούς ως τμήμα ενός πλήθους αλλά ως άτομα τα οποία δεν πρέπει να χάνονται είτε μέσα στις παγκόσμιες ιστορικές διαδικασίες είτε μέσα στα ανώνυμα πλήθη. Ο Έντουαρντ Τόμσον είχε ήδη κάνει σαφή αυτόν το στόχο όταν έλεγε, στο *The Making of the English Working Class*, πως ήθελε «να διασώσει το φτωχό καλτσοποιό [...] τον "απηρχαιωμένο" υφαντή του χειροκίνητου αργαλειού, [...] από την πελώρια συγκατάβαση των μεταγενέστερων»²⁶⁰. Αλλά αν θέλει κανείς να διασώσει τον ανώνυμο από τη λησμονιά, έχει ανάγκη από μια νέα εννοιολογική και μεθοδολογική προσέγγιση, που δεν θα βλέπει πλέον την ιστορία σαν μια ενιαία διαδικασία, σαν μια μεγάλη αφήγηση όπου τα πολλά άτομα μένουν κάτω από την επιφάνεια, αλλά σαν μια ροή με πολλές όψεις και με πολλά ατομικά κέντρα. Όχι ιστορία, αλλά ιστορίες, ή, καλύτερα, διηγήσεις, είναι αυτό που χρειάζεται τώρα. Κι αν θέλουμε να ασχοληθούμε με τις ατομικές ζωές των πολλών, χρειαζόμαστε και μια επιστημολογία προσαρμοσμένη στις εμπειρίες αυτών των πολλών, που να επιτρέπει

259. Wilhelm Riehl, *Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik*, Στουτγκάρδη 1856.

260. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Νέα Υόρκη 1966, σ. 12.

την προσέγγιση του συγκεκριμένου και όχι του αφηρημένου.

Τη δεκαετία του 1970 τα μεγάλα έργα του Ζωρζ Ντυμπύ για το γάμο, τη διαιώνιση των εθνικών μύθων και τις κοινωνικές δομές του φεουδαλισμού²⁶¹ και τα έργα του Ζακ Λε Γκοφ πάνω στους διανοούμενους και στους κληρικούς και στις αντιλήψεις και στα μοντέλα για την εργασία είχαν ανοίξει το δρόμο για μια ιστορία όπου η κουλτούρα θα εντασσόταν μέσα σ' ένα στέρεο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο²⁶². Οι Λε Γκοφ και Ντυμπύ κατάφεραν επίσης να γράψουν μια κοινωνική και πολιτισμική ιστορία στην οποία η αφήγηση και τα άτομα έπαιζαν κεντρικό ρόλο, όπως γίνεται για, παράδειγμα, στο έργο του Ντυμπύ για τη Μάχη του Μπουβίν, το Σάββατο της 27ης Ιουλίου 1214, ένα ιστορικό γεγονός που είχε γίνει εθνικός μύθος (1973)²⁶³, ή, πιο πρόσφατα, στη βιογραφία του Αγίου Λουδοβίκου που εξέδωσε ο Λε Γκοφ το 1996²⁶⁴. Τη δεκαετία του 1970 πύκνωσαν στον αγγλόφωνο κόσμο και την Ιταλία οι μελέτες της λαϊκής κουλτούρας, όπως του Keith Thomas *Θρησκεία και παρακμή της μαγείας: μελέτες για τις λαϊκές δοξασίες του 16ου και 17ου αιώνα στην Κεντρική Ευρώπη* (1971)²⁶⁵, του Peter Burke *Λαϊκή κουλτούρα στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη* (1975)²⁶⁶, της Natalie Davis, *Κοινωνία και κουλτούρα στην πρώιμη νεότερη Γαλλία*²⁶⁷, και του Κάρλο Γκίνζμπουργκ *Το τυρί και τα σκουλήκια: ο κόσμος ενός μυλωνά του δέκατου έκτου αιώνα*²⁶⁸· σε

261. Georges Duby, *The Knight, the Lady, and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*, Σικάγο 1993 [*Le Chevalier, la Femme et le Prêtre*, Παρίσι 1981· *Ο ιππότης, η γυναίκα και ο ιερέας: ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Ηράκλειο 1996]· *The Three Orders of Feudal Society Imagined*, Σικάγο 1982 [*Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, Παρίσι 1978].

262. Π.χ. Jacques Le Goff, *Intellectuals in the Middle Ages*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1993 [*Les Intellectuelles au Moyen Âge*, Παρίσι 1985].

263. Georges Duby, *The Legend of Bouvines*, Καίμπριτζ 1990 [*Le dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214*, Παρίσι 1973].

264. Jacques Le Goff, *St. Louis*, Παρίσι 1996.

265. Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in 16th and 17th Century Europe*, Λονδίνο 1971.

266. Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, Λονδίνο 1978.

267. Natalie Z. Davis, *Society and Culture in Early Modern France*, Νέα Υόρκη 1975.

268. Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, Νέα Υόρκη 1978 [*Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del 1500*, Τορίνο 1976· *Το τυρί και τα σκουλήκια. Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16ου αιώνα*, Αθήνα 1994].

όλες αυτές τις μελέτες η θρησκεία καταλαμβάνει σημαντική θέση, ενώ σ' εκείνην της Davis μεγάλη έμφαση δίνεται και στο φύλο.

Δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην μπορούν να συνυπάρχουν και να αλληλοσυμπληρώνονται μια ιστορία που ασχολείται με ευρείες κοινωνικές αλλαγές και μια ιστορία που επικεντρώνεται σε ατομικές υπάρξεις. Καθήκον του ιστορικού θα έπρεπε να είναι η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ αυτών των δύο επιπέδων ιστορικής εμπειρίας. Όμως, κατά τη δεκαετία του 1980 έγινε στη Γερμανία μια σφοδρή δημόσια αντιπαράθεση ανάμεσα στους υπέρμαχους της κοινωνικο-επιστημονικής ιστορίας, οι οποίοι ζητούσαν σαφείς εννοιολογικές και αναλυτικές αρχές, και στους οπαδούς της ιστορίας της καθημερινότητας, για τους οποίους αυτές οι αρχές σήμαιναν το θάψιμο των ζωντανών εμπειριών που θα έπρεπε να αποτελούν το πραγματικό αντικείμενο της ιστορίας²⁶⁹. Στο βαρυσήμαντο άρθρο του, «Ιεραπόστολοι πάνω στη βάρκα» (1984)²⁷⁰, ο Hans Medick προσπάθησε να προσδιορίσει τις βασικές θέσεις της ιστορίας της καθημερινότητας. Αυτή η ιστορία έπαιρνε ως μοντέλο της ιστορικής έρευνας την πολιτισμική ανθρωπολογία, όπως αναπτύχθηκε τις δεκαετίες του '70 και του '80 από τον Clifford Geertz. Η σημειολογική προσέγγιση πρέπει να γίνεται, σύμφωνα με τον Geertz, μέσω μιας «πυκνής περιγραφής»²⁷¹, η οποία σημαίνει την άμεση αντιπαράθεση με τον άλλο. Σημαίνει ακόμα πως δεν επιδιώκουμε να «διαβάσουμε» πάνω στον άλλο τις δικές μας προκατασκευασμένες ιδέες αλλά να τον συλλάβουμε όπως είναι. Στο σημείο αυτό όμως ο Geertz και ο Medick αρχίζουν να μπλέκονται σε μια φαινομενική αντίφαση, γιατί η πυκνή περιγραφή την οποία επικαλούνται δεν μας φέρνει σε επαφή μ' ένα άτομο αλλά μονάχα με την κουλτούρα με την οποία το άτομο αυτό είναι δεμένο. Έτσι ο «φτωχός καλτσοποιός», του οποίου την ατομική αξιοπρέπεια θέλει να διασώσει ο Τόμσον από τις απρόσωπες δυνάμεις της ιστορίας, χάνει και πάλι την ατομικότητά του μέσα σε μια κουλτούρα, αφού το άτομο μπορούμε να το γνωρίσουμε μονάχα μέσω της κουλτούρας που το διαμορφώνει. Ούτε ο εθολόγος, ούτε ο ιστορικός, σύμφωνα με τους Geertz και Me-

269. Βλ. Jürgen Kocka, *Sozialgeschichte, Begriff, Entwicklung, Probleme*, 2η έκδοση, Göttingen 1986, σ. 162-174.

270. Hans Medick, «Missionaries in the Row Boat», *Comparative Studies in Society and History* 29 (1987), σ. 76-98.

271. Clifford Geertz, «Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture», πρώτο κεφάλαιο του *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 3-30.

dick, έχουν άμεση πρόσβαση στις εμπειρίες των άλλων. Επομένως, πρέπει να εξακολουθήσουν να αποκρυπτογραφούν έμμεσα αυτές τις εμπειρίες μέσα από συμβολικές και τελετουργικές πράξεις, οι οποίες, λειτουργώντας κάτω από την επιφάνεια των ατομικών προθέσεων και πράξεων σχηματίζουν ένα κείμενο που καθιστά δυνατή την προσέγγιση της άλλης κουλτούρας.

Ο Kocka άσκησε κριτική στην προσέγγιση του Medick, χαρακτηρίζοντας την ως «νεοϊστορισισμό» (ο οποίος δεν πρέπει να συγχέεται με τον αμερικανικό Νέο Ιστορισισμό για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω) για δύο λόγους: όπως και στον παλιό ιστορισισμό, η emphatic απάρνηση της θεωρίας και η εμμονή στην άμεση εμπειρία οδηγεί, κατά τη γνώμη του, σ' ένα μεθοδολογικό ανορθολογισμό. Δεν μπορεί κανείς να αποκτήσει μια συνεκτική άποψη για την πραγματικότητα αν δεν ξεκινήσει με σαφώς διατυπωμένα ερωτήματα τα οποία να τον βοηθούν να εντοπίσει αυτό που ψάχνει μέσα στο άπειρο πλήθος των εμπειριών. Σύμφωνα με τον Medick αυτή καθ' εαυτή η προσέγγιση του αντικειμένου με προσεκτικά διατυπωμένα ερωτήματα προκαταλαμβάνει τα πορίσματά μας. Για τον Kocka, η απουσία τέτοιων ερωτημάτων καθιστά αδύνατη την έλλογη γνώση. Η επικέντρωση στις «μικρές» όψεις της ιστορίας, αποκομμένες από ευρύτερα πλαίσια, κάνει αδύνατη την ιστορική γνώση και οδηγεί στον ευτελισμό της ιστορίας. Υπάρχει επομένως ο κίνδυνος να καταντήσει η ιστορία της καθημερινής ζωής ανέκδοτα και ιστοριοδιφισμός.

Βέβαια, για τον Medick, το ότι «το μικρό είναι όμορφο» κάθε άλλο παρά σημαίνει μια ανεκδοτολογική ιστορία ξεκομμένη από ευρύτερα πλαίσια. Ο Medick επιμένει, βέβαια, ότι η ιστορία θα πρέπει από την ενασχόληση με τους «κεντρικούς» θεσμούς να μετατοπιστεί στις παρυφές, εκεί όπου μπορούν να βρεθούν τα άτομα που δεν συμμορφώνονται με τους καθιερωμένους κανόνες²⁷². Το άτομο όμως δεν μπορεί να κατανοηθεί παρά ως μέρος ενός ευρύτερου πολιτισμικού συνόλου. Έτσι η μικροϊστορία δεν μπορεί να σταθεί δίχως ένα μακροκοινωνικό πλαίσιο. Όχι μόνον η *Alltagsgeschichte* (καθημερινή ιστορία) την οποία εκπροσωπεί στη Γερμανία ο Medick, αλλά και η μικροϊστορία έτσι όπως την αντιλαμβάνονται οι Ιταλοί υπέρμαχοί της, στους οποίους θα έρθουμε πιο

272. Hans Medick, «Entlegene Geschichte? Sozialgeschichte im Blickfeld der Kulturanthropologie», στο Konrad Jarausch κ.ά., (επιμ.), *Geschichtswissenschaft vor 2000: Perspektiven der Historiographieggeschichte*. Festschrift für Georg G. Iggers zum 65. Geburtstag, Χάγη 1991, σ. 360-369.

κάτω, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας συνολικής λαϊκής κουλτούρας. Εξ ου και η στροφή στην ιστορική ανθρωπολογία και στη σημειολογική προσέγγιση των συμβολικών εκφάνσεων της κουλτούρας. Για τους Ιταλούς αυτή είναι μια αγροτική κουλτούρα που έχει διατηρηθεί από τους αρχαϊκούς χρόνους.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί το πρόγραμμα για την πρωτοεκβιομηχάνιση που ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στο Ιστορικό Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ. Το επίκεντρο της μελέτης ήταν εδώ μια μικρή μονάδα, το αγροτικό νοικοκυριό. Ο Franklin Mendels, ένας Βελγοαμερικανός, που το 1972 εισήγαγε τον όρο «πρωτοεκβιομηχάνιση»²⁷³, εστίασε την προσοχή του στην αλληλεπίδραση μεταξύ των οικονομικών δυνάμεων και των αναπαραγωγικών πρακτικών σ' αυτά τα νοικοκυριά. Σύμφωνα με τον Mendels, η ανάπτυξη της οικοτεχνίας σε μια περίοδο αυξανόμενης ζήτησης για υφάσματα οδήγησε σε μια πρωίμη μορφή εκβιομηχάνισης και ώθησε παραπέρα την αύξηση του πληθυσμού, με γάμους, σε μικρότερη ηλικία και περισσότερα παιδιά ανά οικογένεια, για να καλυφθούν οι ανάγκες σε εργασία. Προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1970 σημαντικές μελέτες στη Μεγάλη Βρετανία και αλλού²⁷⁴ οι οποίες και ενέπνευσαν το γερμανικό πρόγραμμα, που κατέληξε το 1979 σ' ένα συλλογικό τόμο με τίτλο *Η εκβιομηχάνιση πριν από την εκβιομηχάνιση*²⁷⁵, ο οποίος ασχολείται με την ανάπτυξη μιας οικιακής βιομηχανίας στην ύπαιθρο πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση. Παρά τις επιφυλάξεις που εξέφραζαν αυτοί οι ιστορικοί σε σχέση με τις συστηματικές κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες, κατά τη γνώμη τους, δεν άφηναν αρκετό χώρο στην πρωτοβουλία των ανθρώπων, στην πράξη στηρίζονταν πολύ στις σκληρές κοινωνικές επιστήμες, και κυρίως στην οικονομία και στην ιστορική δημογραφία και χρησιμοποιούσαν έννοιες κοινωνικής διαφοροποίησης και οικονομίας της αγοράς προερχόμενες από την κλασική πολιτική οικονομία. Απ' αυτή την άποψη το εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στην οποία εργάζονταν ήταν παρόμοιο μ' αυτό που ήδη είδαμε στην ανάλυση της αλληλεπίδρασης μεταξύ των τιμών των τροφίμων και των

273. Franklin Mendels, «Proto-Industrialization: The First Phase of the Industrialization Process», *Journal of Economic History* 32 (1972), σ. 241-261.

274. Για μια συζήτηση πάνω στη σχετική φιλολογία, βλ. Richard L. Rudolph (επιμ.), *The European Peasant Family and Society: Historical Studies*, Αλβερπουλ 1995.

275. Peter Kriedte, Hans Medick, Jürgen Schlumbohm (επιμ.), *Industrialization Before Industrialization*, Καίμπριτζ 1981.

πληθυσμικών πιέσεων απ' τον Εμανουέλ Λε Ρουά Λαντυρί. Ωστόσο, με τον τονισμό του ρόλου της οικογένειας ως βασικής μονάδας μέσα στην παραγωγική διαδικασία, εισάγονται νέοι άξονες. Από το σκληρό πλαίσιο της ποσοτικής δημογραφίας περνάμε σε μια πολύ πιο συγκεκριμένη απεικόνιση των οικογενειών, στα αναπαραγωγικά μοντέλα των οποίων η πρωτοεκβιομηχάνιση επιφέρει αλλαγές που έχουν να κάνουν με την ηλικία γάμου και την τεκνοποιία καθώς μεταβάλλονται οι ιδιοκτησιακές σχέσεις. Επίσης, αλλάζουν και τα εργασιακά μοντέλα. Οι μελέτες έδειξαν σε ποια έκταση το να ξοδεύεις, να αποταμιεύσεις και να εργάζεσαι δεν καθορίζεται μόνον από οικονομικές πιέσεις αλλά και από παράγοντες κοινωνικού status και αξιοπρέπειας που εκφράζονται μέσα από την επιδεικτική κατανάλωση²⁷⁶. Έτσι λοιπόν, για να κατανοήσουμε τη φύση μιας αγροτικής πρωτοβιομηχανικής κοινότητας χρειάζεται να πάμε πέρα από τις οικονομικές και δημογραφικές αναλύσεις, στη θεώρηση της κουλτούρας.

Τη δεκαετία του 1980 οι βασικοί συμμετέχοντες στο πρόγραμμα για την πρωτοεκβιομηχάνιση στο Ιστορικό Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ, οι Hans Medick και Jürgen Schlumbohm, μαζί μ' έναν Αμερικανό, τον David Sabean (ο οποίος εκείνη την εποχή βρισκόταν στο Ινστιτούτο) προχώρησαν από τις πιο γενικές μελέτες τους για την πρωτοεκβιομηχάνιση στην εξέταση αυτής της διαδικασίας σε συγκεκριμένες τοποθεσίες, ο Medick²⁷⁷ και ο Sabean²⁷⁸ σε δύο χωριά της Σουηδίας, το Laichingen και το Neckarhausen, ενώ ο Schlumbohm²⁷⁹ στην ενορία του Belms στη Βεστφαλία. Σ' ένα επίπεδο, αυτό αποτελεί συνέχεια παλιότερων μορφών κοινωνικο-επιστημονικής έρευνας. Ένας τεράστιος όγκος στοιχείων μπήκε στον υπολογιστή, στοιχεία που αφορούσαν κυρίως σε απογραφές περιουσιακών στοιχείων σε γάμους και θανάτους καθώς και στατιστικές ζωής, πρακτικά δικών, αλφαριθμητισμό, κτλ. Το αποτέλεσμα είναι ένα πλήθος πληροφοριών που σχετίζονται με την κουλτούρα, όπως,

276. Hans Medick, «Plebeian Culture in the Transition to Capitalism», στο Ralph Samuel και Gareth Stedman Jones (επιμ.), *Culture, Ideologies, and Politics: Essays for Eric Hobsbawm*, History Workshop Series, Λονδίνο 1982, σ. 84-112.

277. Hans Medick, *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900: Lokalggeschichte als Allgemeine Geschichte*, Göttingen 1996.

278. David Sabean, *Property, Production and Family in Neckarhausen 1700-1870*, τόμος 1ος, Καίμπριτζ 1990.

279. Jürgen Schlumbohm, *Lebensläufe. Familien. Höfe. Die Bauern und Eigentumslosen des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit 1650-1860*, Göttingen 1994.

για παράδειγμα, ευρητήρια, που μας πληροφορούν για το τι βιβλία είχαν. Η προσοχή επικεντρώνεται σ' ένα συγκεκριμένο χωριό ή μικρή περιοχή μέσα σε μια περίοδο δύο περίπου αιώνων, από το παλιό καθεστώς μέχρι τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα. Παρά τη συχνή απόπιση τιμών στον Geertz, η προσέγγιση αυτών των ιστορικών είναι πολύ διαφορετική. Αντί της πυκνής περιγραφής, έχουμε μια επεξεργασία σκληρών δεδομένων και κοινωνικών στοιχείων, τα οποία ακολούθως ερμηνεύονται. Η αντίληψη του Geertz για την κουλτούρα ως ενιαίο σύστημα σημείων — η οποία δεν απέχει και πάρα πολύ απ' τη ρομαντική αντίληψη της αγροτικής κοινότητας την οποία βρίσκουμε σε εθνολόγους του δέκατου ένατου αιώνα, σαν τον Wilhelm Riehl, και η οποία νοσταλγούσε μια πιο απλή και αρμονική λαϊκή κουλτούρα — αντικαθίσταται από μια αντίληψη που προβάλλει τη διαφοροποίηση και τη σύγκρουση. Εκτός αυτού, η ιστορία των μικρών περιοχών εντάσσεται μέσα στα πλαίσια των μεγάλων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που συμβαίνουν κατά τη μετάβαση από μια προνεωτερική κοινωνία σε μια σύγχρονη. Οι ιστορικοί αυτοί παρότι απεχθάνονται την έννοια του εκσυγχρονισμού, στην ουσία δουλεύουν μέσα της, ανησυχώντας για το «κόστος» του. Έτσι, βρίσκονται πολύ κοντύτερα στην παραδοσιακή κοινωνική ιστορία και πολύ μακρύτερα από την ιστορική ανθρωπολογία απ' όσο θέλουν να παραδεχθούν.

Ανάμεσα στους Γερμανούς ιστορικούς ανθρωπολογικής και μικροϊστορικής κατεύθυνσης που είδαμε παραπάνω, και στους Ιταλούς που κάνουν *microstoria*, υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες αλλά και βαθιές διαφορές. Παρά τις ομοιότητες που παρουσιάζουν στην πολιτική τους οπτική, προέρχονται από δύο διαφορετικές παραδόσεις. Οι βασικοί εκπρόσωποι της ιταλικής παράδοσης, οι Κάρλο Γκίνζμπουργκ, Κάρλο Πόνι, Τζοβάνι Λέβι, και Εντοάρνο Γκρέντι, ξεκίνησαν ως μαρξιστές²⁸⁰. Για δύο λόγους αντέδρασαν στις μαρξιστικές θεωρίες: ο πρώτος ήταν ότι απέρριψαν τις αυταρχικές όψεις των παραδοσιακών κομμουνιστικών κομμάτων. Ο δεύτερος λόγος, που τον επαναλαμβάνουν συνεχώς, ήταν η απώλεια της πίστης τους στις μακροϊστορικές αντιλήψεις που μοιράζεται ο μαρξισμός με τις μη μαρξιστικές θεωρίες για την ανάπτυξη. Ήθελαν να

280. Για τους Ιταλούς μικροϊστορικούς, βλ. Giovanni Levi, «On Microhistory», στο Peter Burke (επιμ.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park, Penna. 1991, σ. 93-113· και Edward Muir και Guido Ruggiero (επιμ.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe: Selections from Quaderni Storici*, Βαλτιμόρη 1991.

ξαναδώσουν ένα ανθρώπινο πρόσωπο στην ιστορία, πράγμα που τους οδήγησε να αντιδράσουν όχι μόνο στον παραδοσιακό μαρξισμό αλλά και στις αναλυτικές κοινωνικές επιστήμες και στα *Annales*. Τα τελευταία απέφυγαν τη στενότητα των δύο πρώτων ρευμάτων, αλλά, όπως επισημαίνει ο Λέβι, το σπίτι της ιστορίας του Μπρωντέλ έχει πολλά δωμάτια, τα οποία επιτρέπουν μια ποικιλία οπτικών και προσεγγίσεων, όμως δεν υπάρχουν άνθρωποι που να ζουν μέσα σ' αυτό²⁸¹.

Οι Ιταλοί μικροϊστορικοί, όπως και οι Γερμανοί συνάδελφοί τους, θέλουν να επιστρέψουν στις εμπειρίες της ζωής συγκεκριμένων ανθρώπων. Διατηρούν τρία στοιχεία του μαρξιστικού ιστορικού προσανατολισμού, τα δύο από τα οποία τα βρίσκουμε και στους Γερμανούς: το πρώτο είναι η πεποίθηση ότι η κοινωνική ανισότητα αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα όλων των ιστορικών κοινωνιών. Το δεύτερο είναι ο ρόλος που παίζουν η παραγωγή και η αναπαραγωγή στη διαμόρφωση κάθε κουλτούρας. Οι οικονομικές δυνάμεις, επιμένουν, μπορεί να μην προσφέρουν μια εξήγηση των κοινωνικών και πολιτισμικών πλευρών της ζωής, αλλά υπεισέρχονται σ' αυτές. Συνιστούν αιτίες της κοινωνικής ανισότητας δίχως την οποία δεν μπορεί να κατανοηθεί η ιστορία, αν και η ανισότητα παίρνει μορφές που πάνε πολύ πιο πέρα από την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ανισότητα όπως αυτή νοείται παραδοσιακά, ειδικά στη μαρξιστική παράδοση. Το τρίτο είναι η πεποίθηση ότι η ιστορική μελέτη πρέπει να βασίζεται πάνω σε αυστηρή μέθοδο και εμπειρική ανάλυση. Ενώ επικρίνουν τον παραδοσιακό μαρξισμό και τις προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών, αποφεύγουν να πάρουν τη θέση που εξέφρασε ο Geertz, και την οποία παίρνει στα σοβαρά ο Medick στη μελέτη του για τους ιεραποστόλους, ότι δηλαδή η ιστορία κερδίζει πολλά από την ποίηση. Τη θέση αυτή υποστήριξε, όπως είδαμε, και ο Χέυντεν Χουάιτ και έχει υιοθετηθεί από Αμερικανούς ιστορικούς της κουλτούρας σαν τη Natalie Davis²⁸², για τους οποίους, τουλάχιστον στις μεθοδολογικές τους δηλώσεις, τα όρια ανάμεσα σε γεγονός και μυθοπλασία είναι ρευστά. Για τους ιστορικούς της *microstoria* η διαχωριστική γραμμή είναι πολύ λιγότερο ρευστή. Επιμένουν πως ο ιστορικός ασχολείται μ' ένα πραγματικό αντικείμενο. Η κριτική που ασκούν στις προσεγγίσεις της παραδοσιακής κοινωνικής επιστήμης δεν είναι ότι η κοινωνική επιστήμη δεν

281. Giovanni Levi, *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Σικάγο 1988.

282. Natalie Davis, *Fiction in the Archives: Pardon Tales and their Tellers in Sixteenth-Century France*, Stanford 1987.

είναι δυνατή ή επιθυμητή, αλλά ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες κάνουν γενικεύσεις που παύουν να ισχύουν όταν εξετάζονται σε αντιπαράθεση με τη συγκεκριμένη πραγματικότητα της μικρής κλίμακας ζωής, την οποία ισχυρίζονται ότι εξηγούν. Υπάρχει πάντως μια κάποια αντίφαση μεταξύ θεωρίας και πράξης στα κείμενα τόσο της γερμανικής όσο και της ιταλικής σχολής. Οι Ιταλοί, ενώ αντιμετωπίζουν με σκεπτικισμό αυτό που θεωρούν μεθοδολογικό ανορθολογισμό του Geertz, στις ιστορικές τους αφηγήσεις φτάνουν και αυτοί, ειδικά ο Κάρλο Γκίνζμπουργκ, σε μια θέση που πλησιάζει στην πυκνή περιγραφή του Geertz. Οι Γερμανοί, αντίθετα, εξ αρχής χρησιμοποίησαν πολύ κοινωνικο-επιστημονικές μεθόδους, αναλύοντας στον υπολογιστή μακρές σειρές δεδομένων.

Αντίθετα με τους Γερμανούς μικροϊστορικούς, οι Ιταλοί διέθεταν μια σταθερή θεσμική βάση, το περιοδικό *Quaderni Storici*, το οποίο, από την ίδρυσή του το 1966, είχε πάρει στην Ιταλία μια θέση ανάλογη μ' αυτήν που είχαν τα *Annales* στη Γαλλία ή το *Past and Present* στη Μεγάλη Βρετανία, ως το φόρουμ ενός ευρέος φάσματος ιστορικών προσεγγίσεων. Στη Γερμανία έναν τέτοιο ρόλο έπαιζε το *Geschichte und Gesellschaft*, αλλά μ' έναν πολύ πιο έντονο κοινωνικο-επιστημονικό προσανατολισμό. Μόνο με την ίδρυση του *Historische Anthropologie*, το 1993, θα έχουμε ένα γερμανικό περιοδικό που να εκπροσωπεί την άποψη της μικροϊστορίας και της ιστορικής ανθρωπολογίας.

Είναι ενδεικτικό πως το νέο περιοδικό δημοσίευσε στο πρώτο του τεύχος ένα άρθρο του Κάρλο Γκίνζμπουργκ για την ιταλική παράδοση της *microstoria*²⁸³. Αυτό το άρθρο ουσιαστικά επαναδιατύπωνε ιδέες που οι Γκίνζμπουργκ και Πόνι είχαν εκθέσει το 1979 στο *Quaderni Storici*, καθώς και σε άλλες προγραμματικές διακηρύξεις. Εκεί επεσήμαιναν την κρίση της μακροϊστορίας, ως μέρος της αυξανόμενης απογοήτευσης από τις μεγάλες αφηγήσεις στη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Αμφισβητούσαν τις μεγάλης κλίμακας ιστορικές μελέτες που βασίζονται σε μαζικά, ποσοτικά και επεξεργάσιμα από υπολογιστές δεδομένα, όχι επειδή δεν είναι εφαρμόσιμη μια κοινωνικο-επιστημονική προσέγγιση, αλλά επειδή οι μεγάλης κλίμακας γενικεύσεις παραμορφώνουν την πραγματικότητα στη βάση της. Πρωταρχικός στόχος της *microstoria* είναι, σύμφωνα με τους υπέρμαχούς της, «να ανοίξει την ιστορία σ' εκείνους τους ανθρώπους που με τις άλλες μεθόδους θα έμεναν απέ-

283. «Micro-Historie: Zwei oder drei Dinge, die ich von ihr weiß», *Historische Anthropologie. Kultur, Gesellschaft. Alltag I* (1993), σ. 169-192.

ξω» και «να φωτίσει την ιστορική αιτιότητα στο επίπεδο των μικρών ομάδων, όπου λαμβάνει χώρα και το μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής»²⁸⁴.

Υπάρχουν συγγένειες μεταξύ των θεωρητικών και μεθοδολογικών θέσεων που διατυπώνουν οι υπέρμαχοι της *microstoria* και σ' εκείνες του Φουκώ και του Geertz, υπάρχουν όμως και εμφανείς διαφορές. Όπως ο Φουκώ, ζητούν να δείξουν το πώς «οι κυρίαρχοι θεσμοί απέκλεισαν κάποιους τρόπους σκέψης ως δαιμονικούς, ανορθολογικούς, αιρετικούς ή εγκληματικούς»²⁸⁵. Αυτό κάνει ο Γκίνζμπουργκ στην περίπτωση του Μενόκιο, του φιλοσόφου και κοσμολόγου μυλωνά του²⁸⁶, και ο Λέβι στην περίπτωση του παπά της ενορίας Gian Battista Chiesa²⁸⁷. Και, όπως και ο Geertz, στοχεύουν σε μια «ερμηνευτική» μελέτη της κουλτούρας η οποία πρέπει να προσεγγίζεται «μέσα από μοναδικά, φαινομενικά ασήμαντα, σημεία, κι όχι μέσα από την εφαρμογή νόμων που απορρέουν από επαναλαμβανόμενες και ποσοτικοποιήσιμες παρατηρήσεις»²⁸⁸. Σύμφωνα με τα λόγια του Λέβι: «Η μικροϊστορική προσέγγιση θέτει το πρόβλημα του πώς γίνεται να αποκτήσουμε πρόσβαση στη γνώση του παρελθόντος μέσα από διάφορα ίχνη, σημεία και συμπτώματα»²⁸⁹. Εξακολουθούν όμως να επιμένουν πως υπάρχει μια εξωτερική στα ιστορικά κείμενα πραγματικότητα, την οποία μπορούμε να γνωρίσουμε. Βέβαια, η γνώση μας είναι διαμεσολαβημένη. Και γι' αυτό η μικροϊστορική μέθοδος «έρχεται σε ρήξη με την παραδοσιακή μορφή λόγου, την κατηγορηματικότητα και το ύφος της αυθεντίας, που υιοθετούν οι ιστορικοί που παρουσιάζουν την πραγματικότητα ως αντικειμενική»²⁹⁰. Επιστρέφοντας σε μια μορφή παρουσίασης που προηγήθηκε αυτής της επαγγελματοποιημένης ιστοριογραφίας, η *microstoria* χρησιμοποιεί έναν τρόπο αφήγησης στον οποίο οι ιστορικοί κοινοποιούν τόσο τα ευρήματά τους όσο και τη διαδικασία που ακολούθησαν. «Στη μικροϊστορία [...] η σκοπιά από την οποία βλέπει τα πράγματα ο ερευνητής καθίσταται αναπόσπαστο μέρος της έκθεσης»²⁹¹. Η αφήγηση

284. Edward Muir, «Introduction: Observing Trifles», στο Muir και Ruggiero (επιμ.), *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*: σ. xxi.

285. Στο ίδιο, σ. 13.

286. Γκίνζμπουργκ, *Το τυρί και τα σκουλήκια*.

287. Giovanni Levi, *Inheriting Power: The Story of an Exorcist*, Σικάγο 1988.

288. Muir, «Introduction», σ. xvi.

289. Levi, «On Microhistory», σ. 106.

290. Στο ίδιο.

291. Στο ίδιο.

γίνεται σημαντική για την παρουσίαση των ευρημάτων των ιστορικών γιατί μπορεί να μεταδώσει στοιχεία που δεν μπορούν να αποδοθούν σε αφηρημένη μορφή, και γιατί δείχνει τη διαδικασία μέσα από την οποία οι ιστορικοί φτάνουν στην έκθεσή τους.

Αλλά, παρά τα όσα περιορίζουν την αντικειμενικότητα, η *microstoria* συμπεριφέρεται αρκετές βασικές παραδοχές της παλιότερης κοινωνικής επιστήμης, πράγμα που μας επιτρέπει να τη διακρίνουμε από τις προσεγγίσεις του Φουκώ και του Geertz. Για τον Φουκώ, όπως σημειώνει ο Edward Muir, «οι θεωρίες δεν μπορούν να επαληθευθούν γιατί τα κριτήρια της επαλήθευσης προέρχονται από μια σύγχρονη επιστήμη που βάζει το παρελθόν να συμμορφώνεται με το παρόν. Η ορθότητα σημαίνει συμμόρφωση σε μια τάξη πραγμάτων την οποία ορίζει μια επιστήμη ή ένας θεσμός»²⁹². Για τους Γκίνζμπουργκ και Λέβι αυτό είναι «υπεκφυγή. Το τι είναι σωστό πρέπει να καθορίζεται από το συγκεκριμένο, από τα απτά πραγματικά στοιχεία που μας παρουσιάζει το παρελθόν»²⁹³. Η *microstoria* δεν απορρίπτει τις εμπειρικές κοινωνικές επιστήμες συνολικά, αλλά τονίζει τη μεθοδολογική ανάγκη να ελέγχονται οι κατασκευές τους σε αντιπαράθεση με την πραγματικότητα της μικρής κλίμακας. Για ανάλογους λόγους αμφισβητεί την προσέγγιση της κουλτούρας από τον Geertz. Ο Geertz, παρότι ισχυρίζεται ότι ασχολείται μ' έναν κόσμο σε μικρή κλίμακα, υιοθετεί τη μακροϊστορική προσέγγιση της κουλτούρας ως ένα ενιαίο σύστημα, ένα σύνολο. Όπως παρατηρεί ο Λέβι: «Μου φαίνεται πως μια από τις βασικές διαφορές οπτικής ανάμεσα στη μικροϊστορία και στην ερμηνευτική ανθρωπολογία είναι ότι η δεύτερη βλέπει στα δημόσια σημεία και σύμβολα ένα ομοιογενές νόημα, ενώ η μικροϊστορία προσπαθεί να τα ορίσει και να τα μετρήσει αναφορικά προς τις πολλαπλές αναπαραστάσεις που παράγουν»²⁹⁴. Το αποτέλεσμα είναι μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από «κοινωνική διαφοροποίηση»²⁹⁵. Στο σημείο αυτό βλέπουμε πως η αντίληψη των μικροϊστορικών διαμορφώνεται από τις έννοιες της ηγεμονίας και της κοινωνικής ανισότητας, που είναι βασικές έννοιες της μαρξιστικής ιστοριογραφίας.

Θα δούμε σε συντομία δύο από τα αντιπροσωπευτικότερα έργα του ρεύματος της *microstoria*, το βιβλίο του Κάρλο Γκίνζμπουργκ, *Το τυρί*

292. Muir, «Introduction», σ. xiii.

293. Στο ίδιο.

294. Στο ίδιο, σ. 103.

295. Στο ίδιο, σ. 105.

και τα σκουλήκια: *Ο κόσμος ενός μυλωνά του 16ου αιώνα* (1975), και το βιβλίο του Τζοβάνι Λέβι, *Κληρονομώντας εξουσία: Η ιστορία ενός εξοριστή* (1985). Αυτά τα βιβλία έχουν πολλά κοινά μεταξύ τους αλλά και πολλές διαφορές στις εννοιολογικές και αφηγηματικές τους προσεγγίσεις. Το βιβλίο του Γκίνζμπουργκ έχει γίνει κλασικό, ίσως γιατί είναι τόσο ευανάγνωστο αλλά και γιατί φέρνει μπροστά στα μάτια μας ένα τόσο ενδιαφέρον άτομο. Ο εξοριστής του Λέβι είναι πολύ περισσότερο ενταγμένος μέσα στις κοινωνικές δομές, ενώ το κείμενό του είναι πολύ πιο αναλυτικό. Και τα δύο βιβλία έχουν τα γενικά γνωρίσματα της *microstoria*, την επικέντρωση σ' ένα συγκεκριμένο άτομο μέσα σ' ένα δεδομένο τόπο, και την προσπάθεια να καταδειχθεί η διαφορά αυτής της τοπικής πραγματικότητας από τον ευρύτερο κανόνα. Και στα δύο υπάρχει μια προσεκτική ανάπλαση του κοινωνικού και πολιτικού σκηνικού, με το βάρος να δίνεται και πάλι περισσότερο στο τοπικό επίπεδο παρά στο ευρύτερο διαπεριφερειακό. Όμως ο τρόπος που προσεγγίζει ο Γκίνζμπουργκ τον πρωταγωνιστή του, τον Μενόκιο, είναι πολύ περισσότερο ερμηνευτικός απ' αυτόν του Λέβι. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται κυρίως στο νοητικό κόσμο του Μενόκιο. Και ο δρόμος προς το μυαλό του περνά μέσα από τα κείμενα που διαβάσει. Το διάβασμα δεν είναι μια απρόσωπη διαδικασία μέσω της οποίας μεταδίδονται νοήματα· τα κείμενα της πνευματικής ελίτ μπαίνουν στο μυαλό του χωρικού μυλωνά μέσα από το πρίσμα μιας λαϊκής κουλτούρας. Αλλά και η φαντασία του ίδιου του Γκίνζμπουργκ είναι κι αυτή ζωτικής σημασίας για την ανάπλαση του τρόπου σκέψης του Μενόκιο. Η αφήγηση διακόπτεται από την παρουσίαση των ερευνητικών στρατηγικών του συγγραφέα. Ο Λέβι, μ' ένα πολύ περισσότερο κοινωνικο-επιστημονικό πνεύμα, ασχολείται με τον έλεγχο ή τη διόρθωση διατυπωμένων υποθέσεων. Σε πολλά σημεία αναλύονται υποθέσεις που τίθενται προς επιβεβαίωση. Μια βασική του έγνοια είναι ο τρόπος που συγκροτούνται οι σχέσεις εξουσίας μέσα στο χωριό, ο οποίος δεν μπορεί να κατανοηθεί με όρους οικονομικών δυνάμεων ή επίσημων πολιτικών θεσμών. Ο Λέβι αμφισβητεί το βαθμό στον οποίο οι απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς και η ανάπτυξη ενός σύγχρονου κρατικού μηχανισμού καθορίζουν αυτές τις σχέσεις εξουσίας. Υποστηρίζει πως το αποφασιστικό στοιχείο για την κατανόηση του αγροτικού κόσμου είναι «η διατήρηση ή η μεταβίβαση μη χειροπιαστών, συμβολικών, αγαθών: εξουσίας και κύρους»²⁹⁶. Για να αποδείξει αυτή τη

296. Levi, *Inheriting Power*, οπισθόφυλλο της χαρτόδετης έκδοσης.

θέση καταφεύγει σε πηγές και μεθόδους που χρησιμοποιεί η πιο παραδοσιακή κοινωνική ιστορία, μια προσωπογραφία που στηρίζεται σε ενοριακά αρχεία, νοταριακές πράξεις, στοιχεία από χωρογραφήσεις για τη φορολόγηση της γης, και άλλα διοικητικά έγγραφα, τα οποία χρησιμοποιεί για να αναπλάσει τις ζωές των προσώπων που εξορκίζει ο Chiesa και την κοινωνική κατάσταση μέσα στην οποία ζουν. Επίσης, συνδέει μεταξύ τους στοιχεία από πωλήσεις γης, στοιχεία για τη συγκρότηση της οικογένειας και για τις κληρονομίες, για να δείξει ότι στο χωριό, αντί της τυφλής αγοράς της κλασικής οικονομίας, λειτουργούσε μια σύνθετη αγορά στην οποία αποφασιστικό ρόλο στον καθορισμό του επιπέδου των τιμών έπαιζαν οι κοινωνικές και προσωπικές σχέσεις, όπου εμπλέκονται οικογενειακές στρατηγικές. Η αγροτική κοινότητα της Santena δεν αποτελεί επομένως μόνον το παθητικό αντικείμενο μακροκοινωνικών αλλαγών αλλά έχει κι αυτή τη δική της συμβολή. Τελικά, μέσα στην πορεία της ανάλυσης διαλύεται η ειδυλλιακή εικόνα μιας πολύ συνεκτικής, απαλλαγμένης από συγκρούσεις, αγροτικής κοινωνίας.

Βλέπουμε λοιπόν και πάλι στο έργο των Ιταλών μικροϊστορικών, και ειδικά στον Λέβι, όπως είδαμε και με την ομάδα του Göttingen, πως η μικροϊστορία αποτελεί μάλλον μια προέκταση παρά μια απόρριψη της παλιότερης κοινωνικής ιστορίας, μια επανανακάλυψη της κουλτούρας και της ατομικότητας προσώπων και μικρών ομάδων ως δρώντων παραγόντων ιστορικής αλλαγής. Φαίνεται όμως πως οι κοινωνίες και οι κουλτούρες στις οποίες είναι εφαρμόσιμες οι μικροϊστορικές προσεγγίσεις έχουν συγκεκριμένα όρια στο χώρο και στο χρόνο. Η κατηγορία προς τους μικροϊστορικούς ότι εξετάζουν μικρές κοινότητες με μικρή ή καθόλου αναφορά σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο είναι αστήρικτη, τουλάχιστον όσον αφορά στα έργα που εξετάσαμε. Ωστόσο, δεν έχουμε αντίστοιχες ιστορικές μελέτες, σύγχρονων αστικών κοινοτήτων, αν κι έχει γίνει δουλειά και στο χώρο της αστικής ανθρωπολογίας. Όλα τα έργα στα οποία αναφερθήκαμε έχουν να κάνουν μ' έναν προβιομηχανικό κόσμο, ή με τη μετάβαση αυτού του κόσμου στα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης. Από μια άποψη μπορούσαν να ασχοληθούν με χωριά σαν το Neckarhausen²⁹⁷ ή τη Santena γιατί αυτά ήταν σχετικά κλειστά ή αυτάρκη, αν και δεν ήταν δυνατόν να αποφύγουν τελείως τις επιδράσεις

297. David Sabean, *Property, Production and Family in Neckarhausen 1700-1870*, τόμος 1ος, Καίμπριτζ 1990.

της κρατικής διοίκησης και της αγοράς. Σήμερα το Neckarhausen έχει μετατραπεί σχεδόν σε μια πόλη απλής διαμονής, ο πληθυσμός της οποίας πηγαينόερχεται καθημερινά, για να εργαστεί ή να κάνει τις δουλειές του στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Υπάρχει μια προφανής αντίφαση ανάμεσα σε κάποιες από τις θεωρητικές διακηρύξεις των μικροϊστορικών και στον τρόπο που τελικά κάνουν έρευνα και γράφουν. Σωστά τονίζουν τις ασυνέχειες μέσα στην ιστορία για να συμπεράνουν ότι δεν είναι δυνατή η μεγάλη αφήγηση. Όμως λειτουργούν με βάση μια αρνητική αξιολόγηση του εκσυγχρονισμού. Παρότι βρίσκουν συγκρούσεις και διαίρεσεις στις προνεωτερικές κοινότητες που μελετούν, βλέπουν την εξαφάνισή τους όχι χωρίς κάποια νοσταλγία. Στρέφονται δηλαδή σε μικροϊστορικές κοινότητες όχι μόνον επειδή υπάρχουν οι πηγές για να τις μελετήσουν μικροϊστορικά, αλλά και λόγω μιας κάποιας απέχθειας για το σύγχρονο κόσμο. Πολλοί ιστορικοί των *Annales* είχαν ίσως ανάλογα κίνητρα που τους έστρεψαν στο μεσαιωνικό ή στον πρώιμο νεώτερο κόσμο. Σε μερικά πρόσφατα έργα ανθρωπολογικής κατεύθυνσης, όπως του Eric Wolf, *Η Ευρώπη και οι λαοί δίχως ιστορία*²⁹⁸, και του Sidney Mintz, *Γλυκύτητα και Εξουσία: Η ζάχαρη στη σύγχρονη ιστορία*²⁹⁹, τα οποία ασχολούνται με την επέκταση της Ευρώπης στο μη δυτικό κόσμο, ο εκσυγχρονισμός, ειδικά σαν μια καταστροφική δύναμη, αποτελεί τον άξονα της επιχειρηματολογίας. Το ίδιο συμβαίνει συχνά και σε μεσαιωνολογικές μελέτες, όπως στο φημισμένο δοκίμιο του Ζακ Λε Γκοφ που αναφέραμε παραπάνω, το «Χρόνος, εργασία και κουλτούρα στο Μεσαίωνα», που ασχολείται με την ιστορία της αντίληψης για το χρόνο στις εσωτερικές κοινωνίες. Αν και ο Φουκώ τόνισε πως η ιστορία δεν έχει ενότητα αλλά σηματοδεύεται από «ρήξεις», τα έργα του για την τρέλα, τις κλινικές και τις φυλακές στηρίζονται πάνω στη θέση ότι η πορεία της σύγχρονης ιστορίας χαρακτηρίζεται από μια εντεινόμενη πειθάρχηση της καθημερινής ζωής. Αυτή είναι η βασική ιδέα και στα έργα του Robert Muchembled, ο οποίος, όπως και ο Φουκώ, συνδέει την ανάπτυξη του γραφειοκρατικού κράτους στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη με τον αποκλεισμό των μη συμμορφούμενων, περιθωριακών ομάδων. Και αυτό είναι και το θέμα του ουσιαστικά μακροϊστορικού βιβλίου του Νόρμπερτ Ελίας *Η*

298. Eric Wolf, *Europe and the People Without History*, Μπέρκλεϊ 1982.

299. Sidney Mintz, *Sweetness and Power: Sugar in Modern History*, Νέα Υόρκη 1985.

εξέλιξη του πολιτισμού³⁰⁰, το οποίο πρωτοεκδόθηκε όταν ήταν εξόριστος, το 1939, αλλά έγινε γνωστό μόνον όταν επανεκδόθηκε το 1969· η ανίχνευση της πορείας πειθάρχησης των συμπεριφορών. Ο Ελίς υποστήριξε πως, από την εποχή της απολυταρχίας και πέρα, αναπτύχθηκε μια αριστοκρατική κουλτούρα που υπέβαλε τις σωματικές λειτουργίες, όπως το φαγητό, τη χώνεψη, και την ερωτική πράξη, οι οποίες προηγουμένως γίνονταν σχεδόν αχαλίνωτα, σε νέους αυστηρούς κανόνες, περιορίζοντάς τις στην ιδιωτική σφαίρα. Σίγουρα η πειθάρχηση πήρε στο σύγχρονο κόσμο πιο οργανωμένες διοικητικά μορφές, αλλά είναι αμφίβολο το αν ήταν λιγότερο βαθιά στον προνεωτερικό κόσμο τον οποίο τόσο ρομαντικά παρουσίασαν αυτοί οι συγγραφείς.

Αρκετές κριτικές διατυπώθηκαν επανειλημμένα εναντίον των μικροϊστορικών: 1) ότι οι μέθοδοί τους, με την επικέντρωση στην μικρή κλίμακας ιστορία, περιορίζουν την ιστορία σ' έναν ανεκδοτολογικό ιστοριοδιφισμό· 2) ότι δίνουν μια ρομαντική εικόνα της κουλτούρας του παρελθόντος· 3) ότι, επειδή, όπως ήδη είπαμε, στην ουσία ασχολούνται με σχετικά σταθερές κουλτούρες, είναι ανίκανοι να αντιμετωπίσουν το νεότερο και το σύγχρονο κόσμο που χαρακτηρίζονται από γρήγορες αλλαγές· και 4) ότι επομένως είναι ανίκανοι να ασχοληθούν με την πολιτική.

Υπήρξαν, ωστόσο, και σοβαρές προσπάθειες να χρησιμοποιηθούν μικροϊστορικές προσεγγίσεις στη μελέτη των πολιτικών συγκρούσεων του εικοστού αιώνα. Αυτό που συνδέει την ιστορία της καθημερινής ζωής (*Alltagsgeschichte*)³⁰¹ της νεότερης και της σύγχρονης εποχής με τη μικροϊστορία που ασχολείται με την προβιομηχανική κοινωνία είναι η προσπάθειά τους να πάνε πέρα από τις απρόσωπες κοινωνικές δομές και διαδικασίες, σε συγκεκριμένα βιώματα των ανθρώπων. Ο Lutz Niethammer, ο οποίος ασχολείται κυρίως με τη διερεύνηση της καθημερινότητας των εργατικών τάξεων, συμπεριλαμβανομένων των εργατριών, αμφισβητεί την αξία που έχουν οι στατιστικές τιμών και εισοδημάτων ή οι κυβερνητικές εκθέσεις για την κατανόηση των συνθηκών μέσα στις οποίες λειτουργούσαν οι άνθρωποι. Εδώ και πάλι η μικροϊστορία δεν θεωρείται ως μια εναλλακτική λύση απέναντι στις μεγάλης κλίμακας αναλύσεις πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών αλλά ως ένα απαραί-

300. Norbert Elias, *The Civilising Process*, Νέα Υόρκη 1978 [*Η εξέλιξη του πολιτισμού*, Αθήνα 1997].

301. Βλ. Alf Lüdtke (επιμ.), *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Πρίνστον 1995.

τητο συμπλήρωμα. Οι μικροϊστορικές έρευνες εστιάζονται σε άνδρες και γυναίκες που αγνοούνται από τις επίσημες πηγές. Βιογραφίες και απομνημονεύματα παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπλαση των ζωών τους, προφανώς όμως στις περισσότερες περιπτώσεις τέτοιες πηγές απουσιάζουν. Στο σημείο αυτό η προφορική ιστορία μπορεί να συμβάλει σημαντικά. Η προφορική ιστορία χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα σε σχέση με τα θύματα και, πιο πρόσφατα, με τους θύτες του Ολοκαυτώματος, και ακόμα πιο πρόσφατα σε σχέση με τα θύματα και τους θύτες των σταλινικών διώξεων και σφαγών. Οι συνεντεύξεις βέβαια παρουσιάζουν προβλήματα, ειδικά αυτές που παίρνονται αρκετές δεκαετίες μετά, όταν η μνήμη των ερωτώμενων έχει αλλοιωθεί μέσα από τα γεγονότα και τις εμπειρίες που μεσολάβησαν. Ωστόσο, οι συνεντεύξεις μπορούν να ελεγχθούν σε αντιπαράθεση με άλλα στοιχεία και άλλες συνεντεύξεις. Ομάδες τοπικής ιστορίας χρησιμοποίησαν συχνά μεθόδους προφορικής ιστορίας για να μεταφέρουν τις εμπειρίες των απλών ανθρώπων για δικό τους λογαριασμό, όμως ιδιαίτερα στη Γερμανία και τελευταία στην πρώην Σοβιετική Ένωση, αυτές οι μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν στα πλαίσια μιας ανάπλασης της πρόσφατης ιστορίας.

Υπήρχαν ερωτήματα που ήταν δύσκολο να απαντηθούν με τις παραδοσιακές μεθόδους πολιτικής και κοινωνικής ανάλυσης. Ο Alf Lüdtke, που συνδέεται στενά με την ομάδα μικροϊστορίας στο Ιστορικό Ινστιτούτο Μαξ Πλανκ του Göttingen, αναρωτήθηκε πώς έγιναν δυνατές οι ιστορικές καταστροφές των Γερμανών στον εικοστό αιώνα. Πώς μπορούμε να εξηγήσουμε το ότι οι εργατικές τάξεις, οι οποίες ήταν οργανωμένες μέσα σ' ένα σοσιαλδημοκρατικό κίνημα που υποτίθεται ότι ήταν αντίθετο στην πολιτική της Γερμανίας που οδηγούσε στον πόλεμο, υποστήριξαν σε μεγάλο βαθμό τον πόλεμο του 1914, ή ότι τελικά το 1933 δεν υπήρξε εκ μέρους των εργατών ανοιχτή αντίσταση στους Ναζί, αλλά, αντιθέτως, ευρεία στήριξή τους;³⁰² Οι παλιότερες κοινωνιολογικές ταξικές κατηγορίες χρειάζονται προσεκτικό έλεγχο και τροποποιήσεις. Συνεντεύξεις που έχουν γίνει με προσοχή και πάνε σε βάθος μπορούν να φωτίσουν την πολυπλοκότητα των πολιτικών και κοινωνικών στάσεων. Έτσι βλέπουμε πώς εργάτες εμποτισμένοι με μια εργασιακή ηθική και περήφανοι για το επίπεδο του γερμανικού εργατι-

302. Βλ. Alf Lüdtke, «“Coming to Terms with the Past”: Illusions of Remembering Ways of Forgetting Nazism in West Germany», *Journal of Modern History* 65 (1993), σ. 542-72.

κού δυναμικού είχαν υψηλή παραγωγικότητα στις πολεμικές βιομηχανίες, ανεξάρτητα με τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Ανάμεσα στους δύο πόλους, την πολιτική αντίσταση και την υποστήριξη, υπήρχε ένα μεγάλο φάσμα ποικίλων μορφών αντίστασης μέσα στους χώρους εργασίας. Ο Lutz Niethammer οργάνωσε δύο μεγάλα προγράμματα προφορικής ιστορίας σε βιομηχανικούς εργάτες, το πρώτο από τα οποία διεξήχθη στην περιοχή του Ρουρ³⁰³, ενώ το δεύτερο στην Ανατολική Γερμανία τα τελευταία χρόνια της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας³⁰⁴, τα οποία κατέγραψαν προσωπικές αναμνήσεις από το Γ΄ Ράιχ και τη μεταπολεμική περίοδο. Στη Σοβιετική Ένωση, μετά την Περεστρόικα, ιστορικοί της προφορικής ιστορίας, συνδεδεμένοι με την ομάδα *Μνήμη*, πήραν μακρές συνεντεύξεις από επιβιώσαντες της σταλινικής περιόδου.

Μερικοί επικριτές της *Alltagsgeschichte*, όπως εφαρμόστηκε στη Γερμανία, εξέφρασαν το φόβο μήπως αυτή η ιστορία, «επικεντρούμενη στις καθημερινές όψεις της ζωής που συνέχιζαν σχετικά αδιατάρακτες, δώσει μια ομαλή εικόνα του ναζιστικού καθεστώτος»³⁰⁵. Σίγουρα δεν ήταν αυτή η πρόθεση της ομάδας του Niethammer. Ένα παράδειγμα της κριτικής λειτουργίας της προφορικής ιστορίας αποτελεί το βιβλίο του Κρίστοφερ Μπράουνινγκ (Christopher Browning) *Καθημερινοί άνθρωποι: Το 101 Τάγμα Εφεδρικής Αστυνομίας και η Τελική Λύση στην Πολωνία* (1992)³⁰⁶ που βασίζεται στις ανακρίσεις που πραγματοποίησε τη δεκαετία του 1960 η εισαγγελία του Αμβούργου σε 210 πρώην μέλη ενός τάγματος που είχε πάρει μέρος σε μαζικές εκτελέσεις Εβραίων αμάχων στην Πολωνία. Η μελέτη του Μπράουνινγκ μας προσφέρει μια νέα οπτική στην ιστορία των θυτών του Ολοκαυτώματος. Μέχρι τότε το Ολοκαύτωμα αντιμετωπιζόταν κυρίως σαν μια τεράστια και σύνθετη διοικητική επιχείρηση, όπως τη χαρακτήρισε ο

303. Lutz Niethammer (επιμ.), *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930 bis 1960*, 2 τόμοι, Βερολίνο 1983.

304. Lutz Niethammer, Alexander von Plato και Dorothee Wierling, *Die volkseigene Erfahrung: Eine Archäologie des Lebens in der Industrieprovinz der DDR. 30 biographische Eröffnungen*, Βερολίνο 1990.

305. Christopher R. Browning, «German Memory, Judicial Interrogation, and Historical Reconstruction: Writing Perpetrator History From Postwar Testimony», στο Saul Friedlander (επιμ.), *Probing the Limits of Representation: Nazism and the «Final Solution»*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1992, σ. 35.

306. Christopher Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, Νέα Υόρκη 1992.

Raoul Hilberg³⁰⁷, την οποία έφεραν εις πέρας από τα γραφεία τους γραφειοκράτες σαν τον Άντολφ Άιχμαν, ο οποίος για τη Χάνα Άρεντ ενσάρκωνε την «συμβατικότητα του κακού»³⁰⁸. Ο Μπράουνινγκ έστρεψε την προσοχή στο ρόλο των ανθρωπάκων στη βάση αυτού του «μηχανισμού καταστροφής», σ' αυτούς που ανέλαβαν προσωπικά εκατομμύρια εκτελέσεις. Η αφήγηση της ιστορίας του 101 Τάγματος της Εφεδρικής Αστυνομίας μάς δείχνει πώς οι μεσήλικοι αστυφύλακες του Αμβούργου, πολλοί από τους οποίους ήταν εργατικής καταγωγής και δίχως ανοιχτά αντισημιτικά αισθήματα, έλαβαν μέρος σε μαζικές εκτελέσεις στην Πολωνία. «Δεν υπάρχει», επισημαίνει ο Μπράουνινγκ, «τίποτα μέσα στη μεθοδολογία της *Alltagsgeschichte* που να μειώνει απαραίτητως την κεντρική σημασία του Ολοκαυτώματος στη Ναζιστική Γερμανία. Αντιθέτως, θα έλεγα πως είναι η καλύτερη μέθοδος για να δείχτει το πόσο βαθιά μέσα στις ζωές των ανδρών των γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ανατολική Ευρώπη ήταν η μαζική δολοφονία»³⁰⁹.

Αυτό μας οδηγεί και πάλι στα μεθοδολογικά ζητήματα που έθεσαν οι οπαδοί της μικροϊστορίας. Το βασικό τους επιχείρημα εναντίον των κοινωνικο-επιστημονικών προσεγγίσεων στην ιστορία ήταν ότι αυτού του είδους η ιστορία απογυμνώνει το παρελθόν από τις ποιοτικές του διαστάσεις και του στερεί το ανθρώπινο πρόσωπο. Το ζήτημα ήταν πώς θα μπορούσαμε να συλλάβουμε ξανά την ανθρώπινη και την προσωπική πλευρά της ιστορίας. Ο Hans Medick βρήκε, όπως είδαμε, το μοντέλο μιας τέτοιας ιστορίας στην «πυκνή περιγραφή» της πολιτισμικής ανθρωπολογίας του Geertz. Η ιστορία, όπως και η ανθρωπολογία, γίνεται μια ερμηνευτική και όχι αναλυτική επιστήμη. Η ψυχρή ανάλυση αντικαθίσταται από μια αμεσότητα που είναι δύσκολο να εκφραστεί με λέξεις. Μου φαίνεται, ωστόσο, πως επιστημολογικά η πυκνή περιγραφή εμπεριέχει μια άλυτη αντίφαση. Βλέπει το αντικείμενο της μελέτης της ως κάτι ολότελα διαφορετικό από τον παρατηρητή. Ανησυχεί, δικαίως, ότι ο παρατηρητής μπορεί να προβάλει τις δικές του κατηγορίες σκέψης πάνω στον παρατηρούμενο. Η πυκνή περιγραφή επιδιώκει να κάνει τον «άλλο» να εμφανιστεί στον παρατηρητή στην «ετερότητά» του. Αυτό προσδίδει στο

307. Raoul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Σικάγο 1961.

308. Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Νέα Υόρκη 1963 [Χάνα Άρεντ, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Η κοινοτυπία του κακού*, Αθήνα 1995].

309. Browning, «German Memory», στο Friedlander (επιμ.), *Probing the Limits of Representation*, σ. 350.

αντικείμενο της παρατήρησης ένα στοιχείο αντικειμενικότητας, το κάνει να φαίνεται σαν ένα αντικείμενο βαθιά ριζωμένο μέσα στην πραγματικότητα. Από την άλλη, όμως, αυτή η ανθρωπολογική προσέγγιση αμφισβητεί την αντικειμενικότητα του κόσμου. Βλέπει τον άλλο σαν ένα κείμενο που πρέπει να διαβάσουμε, σχεδόν όπως θα διαβάζαμε ένα λογοτεχνικό κείμενο. Ένα κείμενο, όμως, μπορεί να διαβαστεί με ποικίλους τρόπους. Η λογική συνέπεια αυτής της προσέγγισης θα ήταν η κατάργηση των ορίων ανάμεσα στο γεγονός και στη μυθοπλασία.

Αλλά τελικά δεν ήταν αυτός ο σκοπός των μικροϊστορικών. Προσπαθώντας να αποκαταστήσουν την υποκειμενικότητα και την ατομικότητα των ανθρώπων που μελετούσαν, απέρριψαν τη σημασία που αποδίδουν οι κοινωνικές επιστήμες στις ανώνυμες δομές και διαδικασίες, όμως κι αυτοί στη δουλειά τους ως ιστορικών στηρίχθηκαν στην παραδοχή ότι έχουν να κάνουν μ' ένα πραγματικό αντικείμενο μελέτης. Προσπαθώντας μάλιστα να έρθουν κοντύτερα σ' αυτό το αντικείμενο, δεν είχαν κανένα πρόβλημα να χρησιμοποιήσουν εργαλεία των κοινωνικών επιστημών. Κάνει εντύπωση που, ειδικά στη Γερμανία, οι μικροϊστορικοί στηρίχθηκαν σε τεχνικές υπολογιστών, όχι βέβαια για να φτάσουν σε μεγάλες γενικεύσεις αλλά για να ανακαλύψουν τις εξαιρέσεις αυτών των γενικεύσεων. Αν και οι Ιταλοί στους οποίους αναφερθήκαμε έχουν, σε σχέση με τους Γερμανούς συναδέλφους τους, μια πιο έντονα ανθρωπολογική τάση και στηρίζονται πολύ λιγότερο στη χρήση του υπολογιστή, παρ' όλα αυτά απορρίπτουν τον, κατ' αυτούς, μεθοδολογικό σχετικισμό της πολιτισμικής ανθρωπολογίας του Geertz. Σε τελευταία ανάλυση, η μικροϊστορία εμφανίζεται όχι ως άρνηση μιας ιστορίας ευρύτερων κοινωνικών πλαισίων αλλά ως συμπλήρωμά της. Οι μικροϊστορικοί προσθέσανε μια αίσθηση του συγκεκριμένου στη μελέτη του παρελθόντος. Έτσι, ο Κρίστοφερ Μπράουνινγκ, χρησιμοποιώντας μικροϊστορικές μεθόδους έδωσε, στους Κανονικούς ανθρώπους, κάτι περισσότερο από λεπτομερή γεγονότα του Ολοκαυτώματος· εστιάζοντας την προσοχή του σε περιπτώσεις δραστών θέλησε να δώσει μια διάσταση της συμπεριφοράς τους η οποία δεν μπορεί να φανερωθεί από τις μεγάλες γενικεύσεις. Το Ολοκαύτωμα, τονίζει ο Κρίστοφερ Μπράουνινγκ, δεν είναι μια αφαίρεση. Ούτε οι αφηγήσεις γι' αυτό αποτελούν κατά κύριο λόγο κατασκευές του ιστορικού, όπως υποστήριξε ο Χέυντεν Χουάιτ³¹⁰.

310. Hayden White, «Historical Emplotment and the problem of Truth», στο Friedlander (επιμ.), *Probing the Limits of Representation*, σ. 37-53.

Αντιθέτως, όπως επισημαίνει ο Μπράουνινγκ, «υπάρχει μια διαρκής διαλεκτική αλληλεπίδραση σ' αυτό που φέρνει ο ιστορικός στην έρευνα και στον τρόπο που η ίδια η έρευνα επιδρά πάνω στον ιστορικό»³¹¹.

311. Browning, «German Memory», στο ίδιο, σ. 31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η «γλωσσική στροφή»:
Το τέλος της ιστορίας ως επιστημονικού κλάδου;

ΑΝΑΦΕΡΘΗΚΑ ΠΛΗΝ στις μεταμοντέρνες θεωρίες για την ιστορία που θέτουν το ζήτημα του κατά πόσον είναι δυνατή η ιστορική γνώση καθώς και το ζήτημα των μορφών ιστορικής γραφής που θα έπρεπε να υιοθετήσουμε σε μια μεταμοντέρνα εποχή. Στο κεφάλαιο αυτό θέλω να ασχοληθώ με το ερώτημα του σε ποια έκταση και κατά ποιον τρόπο οι μεταμοντέρνες θεωρίες για την ιστορία και τη γλώσσα χρησίμευσαν πραγματικά ως βάση για τη γραφή της ιστορίας. Οι θεωρίες αυτές στηρίζονται πάνω στην πεποίθηση πως, για να παραθέσω και πάλι τον Λώρενς Στόουν, δεν είναι πλέον δυνατή «μια συνεκτική επιστημονική εξήγηση των αλλαγών που έχουν συμβεί στο παρελθόν»³¹². Όμως οι μεταμοντέρνες θεωρίες προχωρούν πέρα από τη διατύπωση του Στόουν, για να υποστηρίξουν ότι η όποια συνεκτικότητα είναι ύποπτη. Η βασική ιδέα της μεταμοντέρνας θεωρίας για την ιστοριογραφία είναι η άρνηση του ότι η ιστορική γραφή αναφέρεται σ' ένα πραγματικό ιστορικό παρελθόν. Έτσι ο Ρολάν Μπαρτ³¹³ και ο Χέυντεν Χουάιτ υποστήριξαν ότι η ιστοριογραφία δεν διαφέρει από τη μυθοπλασία αλλά αποτελεί απλώς μια μορφή της. Ο Χουάιτ στο βιβλίο του *Μεταϊστορία: Η ιστορική φαντασία το δέκατο ένατο αιώνα στην Ευρώπη* (1973), επιχείρησε να δείξει μέσα από το παράδειγμα τεσσάρων ιστορικών (Μισελέ, Τοκβίλ, Ράνκε, και Μπούρκχαρτ) και τεσσάρων φιλοσόφων της ιστορίας (Χέ-

312. Lawrence Stone, «The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History», *Past and Present* 85, Νοέμβριος 1979, σ. 3-24.

313. Roland Barthes, «The Discourse of History», *Comparative Criticism: A Yearbook*, τόμος 3ος, 1981, σ. 3-28.

γκελ, Μαρξ, Νίτσε, και Κρότσε) ότι δεν υπάρχουν κριτήρια επαλήθευσης στις ιστορικές αφηγήσεις. Επομένως, υποστηρίζει, δεν υπάρχει και ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη γραφή της ιστορίας και στη φιλοσοφία της ιστορίας. Η φιλολογική κριτική των πηγών μπορεί, βέβαια, να ανακαλύψει γεγονότα, αλλά κάθε περαιτέρω βήμα στην κατεύθυνση της κατασκευής μια ιστορικής έκθεσης καθορίζεται, σύμφωνα με τον Χουάιτ, από αισθητικές και ηθικές, και όχι από επιστημονικές, θεωρήσεις. Μορφή και περιεχόμενο, υποστηρίζει, δεν μπορούν να διαχωριστούν μέσα στην ιστορική γραφή. Οι ιστορικοί, συνεχίζει, έχουν στη διάθεσή τους έναν περιορισμένο αριθμό ρητορικών δυνατοτήτων οι οποίες προκαθορίζουν τη μορφή, και ως ένα βαθμό και το περιεχόμενο, του λόγου τους, με αποτέλεσμα, όπως είδαμε, «οι ιστορικές αφηγήσεις να είναι λεκτικές μυθοπλασίες, το περιεχόμενο των οποίων έχει περισσότερο επινοηθεί παρά ανακαλυφθεί, και οι μορφές των οποίων έχουν περισσότερα κοινά με άλλες μορφές της λογοτεχνίας παρά της επιστήμης»³¹⁴.

Εδώ ο Χουάιτ πάει πολύ πιο πέρα από μια παράδοση ιστορικής σκέψης η οποία, από τον Ηρόδοτο μέχρι τη Natalie Davis, αναγνώριζε μεν τη λογοτεχνική διάσταση των ιστορικών αφηγήσεων και το ρόλο που παίζει η φαντασία στην κατασκευή τους, εξακολουθούσε όμως να πιστεύει πως αυτές οι αφηγήσεις προσέφεραν γνώσεις για ένα πραγματικό παρελθόν στο οποίο δρούσαν πραγματικοί άνθρωποι. Η Natalie Davis παραδέχεται πως η επινόηση έχει μια θέση αποφασιστικής σημασίας, επιμένει όμως πως η επινόηση δεν είναι μια αυθαίρετη κατασκευή του ιστορικού αλλά ακολουθεί τις «φωνές του παρελθόντος» που του μιλάνε μέσα από τις πηγές³¹⁵. Ο Ράνκε, με ανάλογο τρόπο, αναγνώριζε το ρόλο της φαντασίας στην ανάπλαση των τρόπων σκέψης των ιστορικών του προσώπων.

Υπάρχει επομένως μια διαφορά ανάμεσα σε μια θεωρία που αρνείται κάθε αξίωση πραγματικότητας στα ιστορικά κείμενα, και σε μια ιστοριογραφία που έχει μεν πλήρη συνείδηση της συνθετότητας της ιστορικής γνώσης, εξακολουθεί όμως να θεωρεί ότι πραγματικοί άνθρωποι είχαν πραγματικές σκέψεις και αισθήματα που τους οδήγησαν σε πραγματικές πράξεις τις οποίες μπορούμε, μέχρι ενός σημείου, να γνωρίσουμε και να αναπλάσουμε. Βέβαια, όπως γράφει και ο Patrick Bahners,

314. Hayden White, «The Historical Text as Literary Artifact», στο *Tropics of Discourse*, Βαλτιμόρη 1978, σ. 82.

315. Natalie Davis, *The Return of Martin Geurre*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1983.

από τον Καντ και μετά η επιστήμη δεν διαθέτει «υλικά κριτήρια αλήθειας»³¹⁶. Ο Καντ όμως, και η μετά απ' αυτόν επιστημονική και κοινωνικο-επιστημονική σκέψη, στην οποία ανήκει και ο Μαξ Βέμπερ, εξακολουθούσε να πιστεύει ότι υπάρχει μια λογική επιστημονικής αναζήτησης, η οποία μπορεί να μεταδοθεί, και η οποία, αν και δεν παρέχει υλικά κριτήρια, προσφέρει τυπικά κριτήρια για την εξέταση του φυσικού και του ανθρώπινου κόσμου. Αλλά ακόμα και αυτά τα κριτήρια αμφισβητήθηκαν από κάποιους σύγχρονους επιστημολόγους.

Στο εσωτερικό των νεότερων και σύγχρονων θεωρητικών της επιστήμης που αμφισβήτησαν την αντίληψη ότι η επιστημονική αναζήτηση οδηγεί σε μια προοδευτική κατανόηση της πραγματικότητας, πρέπει να διακρίνουμε από τη μια τους ριζοσπάστες σκεπτικιστές σαν τον Γκαστόν Μπασελάρ³¹⁷ και τον Πωλ Φαγεράμπεντ³¹⁸, και, από την άλλη, τους ιστορικά σχετικιστές σαν τον Τόμας Κουν. Οι Μπασελάρ και Φαγεράμπεντ κατανοούν την επιστήμη ως μια ποιητική δραστηριότητα για την οποία δεν υπάρχει ούτε συνδετική λογική ούτε ερευνητική μέθοδος. Ο Κουν υποστήριξε και αυτός, στη *Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (1960)³¹⁹, πως δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την επιστήμη ως την ανάκλαση ενός αντικειμενικού κόσμου. Ωστόσο, δεν βλέπει την επιστήμη σαν μυθοπλασία, αλλά σαν έναν ιστορικά και πολιτισμικά καθοριζόμενο λόγο, μέσω του οποίου επικοινωνούν άνθρωποι που συμφωνούν ως προς τους κανόνες που διέπουν το λόγο τους. Για τον Κουν, η επιστήμη είναι μια θεσμοποιημένη μορφή έρευνας, ένας τρόπος να αντιμετωπίζεις την πραγματικότητα εντός μιας κοινότητας τα μέλη της οποίας συμφωνούν πάνω σε ερευνητικές και ερμηνευτικές στρατηγικές. Έτσι, ενώ αμφισβητεί και αυτός τη σχέση επιστήμης και πραγματικότητας, δεν αμφισβητεί, όπως οι Μπασελάρ και Φαγεράμπεντ, τη δυνατότητα ενός ορθολογικού επιστημονικού λόγου.

Το ζήτημα της σχέσης μεταξύ γνώσης και πραγματικότητας παίζει κεντρικό ρόλο και στη γλωσσολογική θεωρία. Η σύγχρονη επιστήμη κατανόησε τη γλώσσα σαν ένα όχημα μετάδοσης έλλογης γνώσης. Ο

316. Patrick Bahners, «Die Ordnung der Geschichte: Über Hayden White», *Merkur* 46 (1992), Heft 6 (1992), σ. 313.

317. Gaston Bachelard, *The New Scientific Spirit*, Βοστώνη 1984

318. Paul Feyerabend, *Against Method*, Λονδίνο 1988 [*Ενάντια στη μέθοδο: Για μια αναρχική θεωρία της γνώσης*, Θεσσαλονίκη 1983].

319. Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2η έκδοση, Σικάγο 1970 [*Η δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων*, Θεσσαλονίκη 1981]

λογικός θετικισμός, που αναπτύχθηκε αρχικά από τον Κύκλο της Βιέννης τη δεκαετία του 1930 για να παίξει ακολούθως σημαντικό ρόλο στην αγγλο-αμερικανική αναλυτική φιλοσοφία, επιδίωξε μια γλώσσα καθαρμένη από κάθε αντίφαση και από κάθε πολιτισμικά καθορισμένο διαφορούμενο, ικανή να μεταδίδει λογικές έννοιες και τα πορίσματα της επιστημονικής έρευνας. Ακολούθως, ο στρουκτουραλισμός αμφισβήτησε αυτήν ακριβώς την αναφορική λειτουργία της γλώσσας.

Για τη γλωσσολογική θεωρία, έτσι όπως διατυπώθηκε από τον Ελβετό γλωσσολόγο Φερντινάν ντε Σωσύρ στα *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*³²⁰, τα οποία κυκλοφόρησαν, μετά το θάνατό του, το 1916 υπάρχουν δύο αλληλένδετες βασικές ιδέες: η γλώσσα αποτελεί ένα κλειστό, αυτόνομο σύστημα που διαθέτει μια συντακτική δομή. Επίσης, η γλώσσα δεν είναι ένα μέσο για τη μετάδοση νοήματος και μονάδων νοήματος, αλλά, αντιθέτως, το νόημα αποτελεί μια λειτουργία της γλώσσας. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά: ο άνθρωπος δεν χρησιμοποιεί τη γλώσσα για να μεταδώσει τις σκέψεις του, αλλά αυτό που σκέφτεται ο άνθρωπος καθορίζεται από τη γλώσσα. Εδώ έχουμε την κεντρική ιδέα της στρουκτουραλιστικής αντίληψης για την κοινωνία και την ιστορία: ο άνθρωπος κινείται κλεισμένος μέσα σε δομές — στην περίπτωση αυτή γλωσσικές δομές — τις οποίες δεν καθορίζει αλλά τον καθορίζουν. Η αντίληψη αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στη λογοτεχνική θεωρία των δεκαετιών του 1950 και του 1960, στη «Νέα Κριτική» στις Ηνωμένες Πολιτείες, και παράλληλα και στις συζητήσεις που ξεκίνησε στη Γαλλία ο Ρολάν Μπαρτ και οι οποίες οδήγησαν στην αποδόμηση του Ζακ Ντερντά³²¹. Για τη θεωρία της γλώσσας, το κείμενο δεν αναφέρεται σε κάποια εξωτερική πραγματικότητα, αλλά είναι κλεισμένο στον εαυτό του. Κι αυτό ισχύει όχι μόνο για τη λογοτεχνία, αλλά και για τα ιστοριογραφικά κείμενα. Αφού τα κείμενα δεν αναφέρονται στην πραγματικότητα, λέει ο Μπαρτ, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ αλήθειας και μυθοπλασίας³²². Το κείμενο δεν αντιμετωπίζεται μόνον ανεξάρτητα από τις σχέσεις του με τον εξωτερικό κόσμο, αλλά ανεξάρτητα κι από το συγγραφέα του. Αυτό που ενδιαφέρει είναι αποκλειστικά το κείμενο, όχι το πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε. Το επόμενο βήμα, που το έκανε ο Μισέλ Φουκώ, είναι η εξαφάνιση του συγγραφέα ως παράγοντος σχετι-

320. Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, Λονδίνο 1983 [*Cours de linguistique générale*, 1916· *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αθήνα 1979].

321. BA. Art Berman, *From the New Criticism to Deconstruction*, Urbana, 1988.

322. Barthes, «The Discourse of History», ό.π.

ζόμενου με την παραγωγή των κειμένων. Και καθώς εξαλείφεται ο συγγραφέας, μαζί του εξαφανίζονται από το κείμενο η προθετικότητα και το νόημα. Για τον Φουκώ, επομένως, η ιστορία χάνει το νόημά της: είναι μια ύστερη επινόηση του δυτικού ανθρώπου σ' αυτό που αποκαλεί «κλασική» φάση της σύγχρονης ιστορίας, φάση που αποτελεί ήδη παρελθόν. Φαίνεται παράδοξο, γιατί σε πολλά κείμενα του Φουκώ, κυρίως στα έργα του για την τρέλα, τις κλινικές, την τιμωρία και τη σεξουαλικότητα, αλλά και στις μεγάλες θεωρητικές του τοποθετήσεις, *Η αρχαιολογία της γνώσης και Οι λέξεις και τα πράγματα* φανερώνεται, παρ' όλα αυτά, μια βαθιά ιστορική οπτική.

Η κριτική του Φουκώ και του Ντερντά έχει στόχο τις ιδεολογικές προκαταλήψεις που κρύβονται μέσα σε κάθε κείμενο. Το κείμενο, υποστηρίζουν, πρέπει να απελευθερωθεί από το συγγραφέα του. Ταυτόχρονα, ριζοσπαστικοποιούν την αντίληψη του Σωσύρ για τη γλώσσα. Για τον Σωσύρ, η γλώσσα διέθετε ακόμα μία δομή: αποτελούσε σύστημα. Υπήρχε ακόμα μια ενότητα ανάμεσα στη λέξη (το σημαίνον) και το πράγμα στο οποίο αναφέρεται (το σημααινόμενο). Στον Ντερντά έχει πάψει να υπάρχει αυτή η ενότητα. Στη θέση της βλέπει άπειρα σημααινόμενα δίχως καθαρά νοήματα, γιατί δεν υπάρχει κάποιο αρχιμήδειο σημείο στο οποίο μπορούμε να αποδώσουμε ένα σαφές νόημα. Για την ιστοριογραφία αυτό συνεπάγεται έναν κόσμο δίχως νόημα, στερημένο απ' τους ανθρώπους ως δρώντες παράγοντες, από τις βουλήσεις και τις προθέσεις των ανθρώπων, έναν κόσμο δίχως καμιά συνοχή.

Αν λοιπόν είναι να εξακολουθήσει να γράφεται και στο μέλλον ιστορία, θα πρέπει να πάρει τελείως διαφορετικές μορφές. Αυτή η γραμμή σκέψης συνεχίστηκε στις αμερικανικές συζητήσεις για τη φύση της ιστορικής γραφής. Για τον Χένντεν Χουάιτ, καθώς είδαμε, πρέπει να βλέπουμε την ιστοριογραφία σήμερα ως ένα κατά κύριο λόγο λογοτεχνικό είδος που ακολουθεί τα κριτήρια της λογοτεχνίας. Ο Ντόμινικ Λα Κάπρα, το 1985, πρότεινε μια ιστοριογραφία που θα επανακτήσει τη ρητορική ποιότητα που έχει αποθησαυριστεί από τον καιρό της κλασικής αρχαιότητας και μετέπειτα³²³. Το δέκατο ένατο αιώνα, καθώς η ιστορία αναδείχθηκε σε επαγγελματικό γνωστικό κλάδο και αξίωσε να θεωρείται αυστηρή επιστήμη, οι ιστορικοί συχνά προσπαθούσαν να απαλλάξουν την ιστορική γραφή από τα ρητορικά στοιχεία της. Έγινε συνή-

³²³ Dominick La Capra, «Rhetoric and History», στο *History and Criticism*, Ithaca 1985, σ. 15-44.

θεια να τίθεται μια κάθετη διχοτομία μεταξύ επιστήμης και ρητορικής δίχως να γίνεται κατανοητό ότι κάθε γλώσσα, συμπεριλαμβανομένης και της επιστημονικής γλώσσας, έχει μια ρητορική διάσταση. Όπως λέει ο Λα Κάπρα, «αυτή η τάση, που ορίζει την επιστήμη σαν τον αντίπαλο ή το αντίθετο της ρητορικής, συνδυάστηκε συχνά με την υπεράσπιση ενός "καθαρού ύφους" το οποίο υποτίθεται ότι εξαρτάται από το αντικείμενό του ή ότι είναι εντελώς διαφανές»³²⁴. Δεν υφίσταται όμως τέτοιο «καθαρό ύφος». Στην πραγματικότητα, ποτέ η ιστορική γραφή, ακόμα και το δέκατο ένατο και τον εικοστό αιώνα, στην εποχή της επαγγελματικοποιημένης επιστήμης, δεν έχασε τα ρητορικά ή λογοτεχνικά της γνωρίσματα. Κι αυτό είναι κάτι που οι μεγάλοι ιστορικοί το αναγνώριζαν. Ο Ράνκε, για παράδειγμα, τόνιζε πως η ιστορία δεν είναι μόνον επιστήμη αλλά και τέχνη, και πως αυτά τα δύο είναι αδιαχώριστα³²⁵. Είναι ενδεικτικό ότι ο Τέοντορ Μόμσεν πήρε το Νομπέλ της Λογοτεχνίας τη δεύτερη φορά που αυτό απονεμήθηκε, το 1902. Πέρα από κάποια μεμονωμένα έργα ποσοτικής ιστορίας, λιγιστά είναι τα δείγματα μιας ιστοριογραφίας που να μην περιέχουν μια σημαντική ρητορική ή λογοτεχνική συνιστώσα: ακόμα και η κλειομετρική μελέτη των Robert Fogel και Stanley Engerman, *Time on the Cross*, παρά την τεράστια ποσοτική της τεκμηρίωση, αφηγείται μια ιστορία που έχει στόχο να πείσει τον αναγνώστη πως η δουλεία είχε κόστος τόσο οικονομικό όσο και ανθρώπινο. Η ρητορική παίζει, βέβαια, σημαντικό ρόλο και στα έγγραφα βάσει των οποίων δουλεύει ο ιστορικός. Οι πηγές, ή τουλάχιστον τα έγγραφα που χρησιμεύουν ως πηγές, είναι και τα ίδια γλωσσικές κατασκευές, κείμενα, τα οποία, εκτός κι αν είναι απλά στοιχεία, χρησιμοποιούν ρητορικές στρατηγικές για να δείξουν κάτι. Όσο για τα στατιστικά δεδομένα, είναι και αυτά επιλεγμένα και κατασκευασμένα.

Ένα μεγάλο μέρος της ιστορικής σκέψης παίρνει σήμερα στα σοβαρά τις παραπάνω αντιλήψεις για τη γλώσσα και την κειμενικότητα. Η γαλλική συμβολή σ' αυτές τις συζητήσεις επηρέασε βαθιά τη λογοτεχνική κριτική και θεωρία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η επίδραση της γλωσσολογικής θεωρίας στις ιστορικές σπουδές υπήρξε μεγαλύτερη στις Ηνωμένες Πολιτείες παρά στην ίδια τη Γαλλία, και μέσα στις Ηνωμένες Πολιτείες καταφανώς μεγαλύτερη στο χώρο της ευρωπαϊκής παρά

³²⁴ Στο ίδιο, σ. 42.

³²⁵ Βλ. «On the Character of Historical Science», στο Leopold von Ranke, *Theory and Practice of History*, σ. 33-34.

της αμερικανικής ιστορίας. Στις επόμενες σελίδες θα ασχοληθούμε περισσότερο, αλλά όχι αποκλειστικά, με τις αμερικανικές συζητήσεις, γιατί εδώ επινοήθηκε η έννοια της «γλωσσικής στροφής»³²⁶. Το κεντρικό στοιχείο αυτής της «στροφής» έγκειται στην αναγνώριση της σημασίας της γλώσσας ή του λόγου στη δόμηση των κοινωνιών. Οι κοινωνικές δομές και διαδικασίες, που θεωρούνταν καθοριστικές για την κοινωνία και την κουλτούρα, αντιμετωπίζονται όλο και περισσότερο ως προϊόντα της κουλτούρας, νοούμενης ως επικοινωνιακής κοινότητας. Αυτή η έμφαση στη γλώσσα έχει κυριεύσει σε μεγάλο βαθμό την πολιτική, κοινωνική, πολιτισμική και διανοητική ιστορία των τελευταίων χρόνων. Αλλά, παρότι υπάρχουν συγγραφείς που φτάνουν σε πολύ ριζοσπαστικές συνεπαγωγές από τη γλωσσολογική θεωρία, ανάγοντας την ιστορία σε μια σημειολογία για την οποία η κοινωνία αντιμετωπίζεται ως κουλτούρα, και η κουλτούρα ως ένα «δίκτυο σημασιών» που μοιάζει μ' ένα λογοτεχνικό κείμενο το οποίο δεν επιδέχεται αναγωγή σε μια εξωκειμενική πραγματικότητα, άλλοι ιστορικοί βλέπουν τη γλώσσα σαν ένα εργαλείο προσέγγισης της κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας.

Ο πολιτισμικός ανθρωπολόγος Clifford Geertz έδωσε τη σημαντικότερη ίσως ώθηση στην κατεύθυνση της σημειολογικής προσέγγισης της κουλτούρας. «Συμφωνώντας με τον Μαξ Βέμπερ», γράφει, «ότι ο άνθρωπος είναι ένα ζώο που έχει πιαστεί σε ιστούς νοήματος τους οποίους ο ίδιος έχει υφάνει, θεωρώ πως κουλτούρα είναι αυτοί ακριβώς οι ιστοί, και επομένως η ανάλυσή της δεν είναι μια πειραματική επιστήμη που ψάχνει να βρει νόμους, αλλά μια ερμηνευτική που αναζητά το νόημα»³²⁷. Αλλά στην έννοια «δίκτυο σημασιών» δίνει ένα πολύ διαφορετικό νόημα απ' αυτό που δίνει ο Βέμπερ. Για τον Βέμπερ αυτό συνιστούσε μια αποκήρυξη της θετικιστικής μεθόδου που περιορίζεται στην εμπειρική παρατήρηση της πραγματικότητας. Η πραγματικότητα, λέει ο Βέμπερ ακολουθώντας τον Καντ, είναι προσεγγίσιμη μόνο με τη με-

326. Βλ. J. E. Toews, «Intellectual History After the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience», *American Historical Review* 92 (1987), σ. 879-907· Martin Jay, «Should Intellectual History Take a Linguistic Turn? Reflections on the Habermas-Gadamer Debate», στο Dominick La Capra και Steven Kaplan (επιμ.), *Modern European Intellectual History, Reappraisals and New Perspectives*, Ithaca 1982, σ. 86-110· Richard Rorty (επιμ.), *The Linguistic Turn: Recent Essays in Philosophical Method*, Σικάγο 1967.

327. Clifford Geertz, «Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture», πρώτο κεφάλαιο του Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 5.

σολάβηση λογικών κατηγοριών του νου. Αυτό όμως κάθε άλλο παρά σημαίνει απόρριψη μιας αυστηρά λογικής ή κοινωνικο-επιστημονικής έρευνας³²⁸. Πράγματι, για τον Βέμπερ η «αντικειμενικότητα» συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο της κοινωνικο-επιστημονικής αναζήτησης. Αυτή η αντικειμενικότητα δεν έχει να κάνει μ' ένα «αντικείμενο» του εξωτερικού κόσμου αλλά με την κοινωνικο-επιστημονική μεθοδολογία με την οποία μελετάται αυτός ο κόσμος. Αυτή η μεθοδολογική λογική έχει τις ρίζες της στην πνευματική ιστορία του δυτικού κόσμου που ξεκινά με την ελληνική αρχαιότητα· ωστόσο, έχει αξία για την ορθολογική σκέψη σε κάθε κουλτούρα. Παραθέσαμε ήδη τη θέση του Βέμπερ ότι στις κοινωνικές επιστήμες η λογική επιχειρηματολογία πρέπει να είναι το ίδιο πειστική για το μυαλό ενός Κινέζου όπως και ενός Δυτικού. Η βεμπεριανή έννοια του «ιδεότυπου» δεν αρνείται — αντίθετα, προϋποθέτει — την αντίληψη πως υπάρχουν πραγματικές κοινωνικές δομές και διαδικασίες που συνιστούν το αντικείμενο της επιστημονικής έρευνας. Αναγνωρίζει πως δεν είναι δυνατή μια καθαρά εμπειρική προσέγγιση· δέχεται, ωστόσο, πως μπορεί κανείς να προσεγγίσει την κοινωνική πραγματικότητα ελέγχοντας «ιδεότυπους», αντιπαραβάλλοντάς τους με τα εμπειρικά ευρήματα. Επιπλέον, για τον Βέμπερ, η κοινωνική επιστήμη μελετά τις μακροϊστορικές και μακροκοινωνικές δομές και διαδικασίες που διαμορφώνουν τις κοινωνίες. Αυτή η εμμονή σε σαφείς έννοιες και ρητά διατυπωμένες θεωρίες αποτελεί, καθώς είδαμε, τη βάση ενός μεγάλου μέρους του κοινωνικο-επιστημονικού ρεύματος, όπως της γερμανικής σχολής «ιστορικής κοινωνικής επιστήμης» του Hans-Ulrich Wehler και του Jürgen Kocka, την οποία η πολιτισμική τάση απορρίπτει ως αντικειμενιστική.

Παρά λοιπόν τις αναφορές του στον Βέμπερ, ο Geertz ακολουθεί έναν πολύ διαφορετικό δρόμο. Αυτό που κάνουν οι ανθρωπολόγοι, μας λέει, «δεν είναι ζήτημα μεθόδων» αλλά μίας «πυκνής περιγραφής». Η πυκνή περιγραφή ως εναλλακτική λύση απέναντι στη μέθοδο στηρίζεται πάνω σε μια αντίληψη για την κουλτούρα την οποία ο Geertz

328. Βλ. «“Objectivity” in Social Science and Social Policy» στο Edward Shils και Henry A. Finch (επιμ.), *Max Weber on the Methodology of the Social Sciences*, Glencoe, Ill. 1949 [Max Weber, «Die “Objektivität” sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis», στο *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 1951· «Η “αντικειμενικότητα” της γνώσης στις κοινωνικές επιστήμες και στην κοινωνική πολιτική», στο Max Weber, *Η μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών*, Αθήνα 1991].

ορίζει ως «σημειολογική»³²⁹. Μια κουλτούρα διαθέτει χαρακτηριστικά γλώσσας, όπως και η γλώσσα συνιστά «σύστημα». Αυτό κάνει δυνατή την ερμηνεία, αφού κάθε πράξη και κάθε έκφραση έχει μια συμβολική αξία η οποία αντικατοπτρίζει το σύνολο της κουλτούρας. Η πυκνή περιγραφή σημαίνει την άμεση αντιπαράθεση με τις συμβολικές εκφράσεις της κουλτούρας, απαλλαγμένη από όλα τα θεωρητικά ερωτήματα που, με τις αφαιρέσεις, απειλούν να απογυμνώσουν τις εκδηλώσεις της κουλτούρας από τη ζωτικότητα τους. Έτσι, αυτή η ανθρωπολογική αντιπαράθεση με το αντικείμενο της μελέτης μέσα από την πυκνή περιγραφή παρουσιάζει μια επιφανειακή ομοιότητα με την ερμηνευτική προσέγγιση του κλασικού ιστορικισμού, ο οποίος θέλει να «κατανοήσει» το αντικείμενο του απαλλαγμένο από αφαιρέσεις. Αλλά αυτή η ομοιότητα είναι απατηλή. Η ερμηνευτική δέχεται ότι μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου υπάρχει ένα κοινό έδαφος που καθιστά δυνατή την κατανόηση. Ο Geertz, αντιθέτως, βλέπει το αντικείμενο της παρατήρησης ως κάτι το εντελώς διαφορετικό. Η αναγωγή του αντικειμένου σε όρους που μπορούμε να κατανοήσουμε σημαίνει την παραμόρφωσή του και όχι τη σύλληψή του μέσα στην ετερότητά του.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκα στην επίδραση που είχε ο Geertz στην ιστορία της καθημερινής ζωής και στη μικροϊστορία. Εδώ θα ασχοληθούμε με τη σημειολογική προσέγγιση στην πολιτισμική ιστορία. Η προσέγγιση του Geertz, την οποία τόσο συχνά επικαλείται η πρόσφατη πολιτισμική ιστορία, παρουσιάζει διάφορα προβλήματα για μια κριτική ιστορία. Ο Geertz όχι μόνο δεν είναι ιστορικός, αλλά ούτε ενδιαφέρεται πολύ για την ιστορία. Η περίφημη μελέτη του για τις «κοκορομαχίες στο Μπαλί»³³⁰ είναι ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσέγγισής του. Οι αντιδράσεις του κοινού στην κοκορομαχία ανακλούν μια κουλτούρα η οποία αντιμετωπίζεται ως ένα σύστημα σημείων, που είναι και ενιαίο και σταθερό, αποτελώντας ένα όλο. Ο Geertz δεν βλέπει την κουλτούρα μέσα στα πλαίσια των κοινωνικών διαδικασιών που συμβαίνουν στην κοινωνία του Μπαλί: ούτε ασχολείται με τις κοινωνικές διαίρεσεις και τις κοινωνικές συγκρούσεις. Έτσι, παρά το διακηρυγμένο στόχο του να αποφύγει τη συστηματοποίηση και να επικεντρωθεί σε μία μονάδικη εκδήλωση συμπεριφοράς, καταλήγει σ' αυ-

329. Geertz, «Thick Description», σ. 5.

330. Clifford Geertz, «Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight», στο *The Interpretation of Cultures*, σ. 412-453.

τήν ακριβώς τη «μακρο-» αντίληψη της κοινωνίας την οποία απορρίπτει. Κι αυτό οδηγεί σ' ένα μεθοδολογικό ανορθολογισμό. Η ερμηνεία των συμβόλων δεν μπορεί να ελεγχθεί εμπειρικά. Το «νόημα» της ξένης κουλτούρας παρουσιάζεται άμεσα μπροστά στον ανθρωπολόγο. Αυτό γίνεται για να αποφευχθεί η παρεμβολή υποκειμενικών προκαταλήψεων, οι οποίες υποτίθεται ότι χρωματίζουν το έργο τόσο των αναλυτικών κοινωνικών επιστημόνων που δουλεύουν με βάση θεωρητικά επεξεργασμένα ερωτήματα όσο και των παραδοσιακών ιστορικών που πίστευαν ότι μπορούσαν να κατανοήσουν το αντικείμενο της μελέτης τους. Στην πραγματικότητα όμως δεν υπάρχουν μηχανισμοί ελέγχου στην ερμηνεία της κουλτούρας του Geertz. Το αποτέλεσμα είναι η επανεισαγωγή της υποκειμενικότητας ή της φαντασίας του ανθρωπολόγου πάνω στο αντικείμενο. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Πιερ Μπουρντιέ στη μελέτη του για την κουλτούρα του Μαγκρέμπ, προσέφερε μια διαφοροποιημένη εικόνα της κουλτούρας από κείνην του Geertz. Η προσέγγισή του, η οποία τονίζει τα οικονομικά και κοινωνικά πλαίσια της κουλτούρας, αναγνωρίζοντας όμως το συμβολικό χαρακτήρα αυτών των σχέσεων, φανερώνει τόσο την αρχική του μαθητεία στη μαρξιστική σκέψη όσο και τη δική του επανερμηνεία του μαρξισμού. Συμφωνεί με τον Μαξ Βέμπερ ότι, σε τελευταία ανάλυση, οι έννοιες της τιμής υπεισέρχονται στις οικονομικές σχέσεις για να διαμορφώσουν ένα πολιτισμικό υπόστρωμα. Η κουλτούρα δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται πλέον ως ένα αυτοτελές κείμενο, αλλά ως ένα πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο αλλαγών που πρέπει να προσεγγίζεται μέσα από τα σύμβολά του.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναφερθούμε σε δύο παραλλαγές της κατά Geertz προσέγγισης και την εφαρμογή τους πάνω σ' ένα ιστορικό θέμα: στη μελέτη του Marshall Sahlin για το θάνατο του Κάπταιν Κουκ³³¹ και στη μελέτη του Robert Darnton, *Η μεγάλη σφαγή των γατών*³³². Ο Sahlin περιγράφει την αλληλόδραση δύο διαφορετικών μορφών κουλτούρας, της πολυνησιακής κουλτούρας της Χαβάης και της δυτικής κουλτούρας των Βρετανών εξερευνητών που εισβάλλει στην πρώτη, καθεμιά από τις οποίες έχει τη δική της λογική. Έπειτα επιχειρεί να εξηγήσει τη δολοφονία του Κουκ από τους Χαβανέζους βάσει ενός θρη-

331. «Captain James Cook; or the Dying God», στο Sahlin, *Islands of History*, Σικάγο 1987, σ. 104-135.

332. Robert Darnton, *The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History*, Νέα Υόρκη 1984.

σκευτικού κώδικα της χαβανέζικης κουλτούρας ενώ ταυτόχρονα την τοποθετεί μέσα στο πλαίσιο της εξάπλωσης του δυτικού καπιταλισμού. Έτσι, κείμενο και πλαίσιο αναφοράς, που ήταν διαχωρισμένα στον Geertz, επανασυνδέονται. Αλλά ούτε αυτή η ανάπλαση της χαβανέζικης κουλτούρας, όπως και η μελέτη της κουλτούρας του Μπαλί από τον Geertz, διαθέτει αρκετούς μηχανισμούς εμπειρικού ελέγχου. Ο Darnton, βασισμένος στη μαρτυρία ενός μαθητευόμενου τυπογράφου τριάντα χρόνια μετά το γεγονός, αφηγείται την ιστορία μιας τελετουργικής θανάτωσης γατών που πραγματοποιείται σαν μια συμβολική πράξη εξέγερσης των τυπογράφων εναντίον στο αφεντικό τους και στη σύζυγό του. Όπως λέει ο Σαρτιέ, ο Darnton χρησιμοποιεί την κουλτούρα με όρους του Geertz σαν «ένα ιστορικά μεταδιδόμενο σύνολο νοημάτων ενσωματωμένων σε σύμβολα, ένα σύστημα κληρονομημένων αντιλήψεων που εκφράζονται σε συμβολική μορφή, και μέσω του οποίου οι άνθρωποι επικοινωνούν, δικαιώνουν και αναπτύσσουν τη γνώση για τη ζωή και τις στάσεις τους απέναντι σ' αυτήν»³³³. Όπως κάνει και ο Λε Ρουά Λαντυρί στο *Καρναβάλι στη Romans*³³⁴, ο Darnton ερμηνεύει την τελετουργική σφαγή με όρους μιας σεξουαλικής επίθεσης, μέσω της οποίας οι υφιστάμενοι οικονομική και κοινωνική εκμετάλλευση αντιπαρατίθενται συμβολικά στους ανωτέρους τους. Και όπως και ο Geertz στις «Κοκκορομαχίες στο Μπαλί», ο Darnton προσπαθεί να συλλάβει τη λαϊκή κουλτούρα. Ταυτόχρονα, τοποθετεί αυτό το κείμενο μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της σύγκρουσης που προέκυψε από τον οικονομικό μετασχηματισμό της τυπογραφίας κάτω από την πίεση του καπιταλιστικού εκσυγχρονισμού. Όμως παραμένει το ερώτημα, αν μέσα από την πυκνή περιγραφή της σφαγής των γατών, η οποία θυμίζει τις κοκκορομαχίες του Μπαλί, μπορεί κανείς να αναπλάσει πράγματι μια κουλτούρα σε όλη της την πολυπλοκότητα.

Παρότι ο Geertz αποτελεί συχνή αναφορά των πολιτισμικών ιστορικών, στην πράξη φαίνεται ότι η επίδρασή του στο έργο τους υπήρξε περιορισμένη, πέρα από την ώθηση που τους έδωσε για να στραφούν μακριά απ' αυτό που αποκαλεί «πειραματική επιστήμη που αναζητά

333. Roger Chartier, «Texts, Symbols, and Frenchness», *Journal of Modern History* 57 (1985), σ. 684.

334. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Carnival in Romans*, Νέα Υόρκη, 1979 [*Le carnaval de Romans: de la chandeleur au mercredi des Cendres 1579-1580*, Παρίσι 1979].

νόμους [προς] μια ερμηνευτική που αναζητά νόημα»³³⁵. Σ' αυτή την αναζήτηση του νοήματος, η γλώσσα έγινε ένα σημαντικό σημειολογικό εργαλείο. Έτσι πραγματοποιήθηκε μια «γλωσσική στροφή» σε διάφορες περιοχές της κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, πουθενά όμως δεν εγκαταλείφθηκε η πεποίθηση ότι η γλώσσα αναφέρεται στην πραγματικότητα, όπως γίνεται στην επανερμηνεία της σωσυριανής γλωσσολογικής θεωρίας από τους Μπαρτ, Ντεριντά, και Λυοτάρ.

Θα εξετάσω εν συντομία μερικούς προσανατολισμούς της πρόσφατης κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας που αποδίδουν πρωτεύουσα θέση στη γλώσσα ή στο λόγο, όχι ως ένα υποκατάστατο της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά ως έναν οδηγό προς αυτήν:

Υπάρχει μια τάση που απομακρύνθηκε περισσότερο από την πολιτισμική ανθρωπολογία και πλησίασε κοντύτερα στις παραδοσιακές μορφές της διανοητικής ιστορίας και την οποία βρίσκουμε στις μελέτες της ιστορίας της πολιτικής σκέψης των J. G. A. Pocock, Quentin Skinner, και Reinhart Koselleck. Σε πολλά θυμίζει την παλιότερη διανοητική ιστορία των κλασικών ιστοριών ιδεών των Μπενεντέτο Κρότσε, Friedrich Meinecke, R. G. Collingwood, και Arthur Lovejoy. Ξεκινούν κι αυτοί ερμηνευτικά, μελετώντας τα κείμενα που άφησαν οι μεγάλοι πολιτικοί στοχαστές. Δέχονται πως αυτά τα κείμενα περιέχουν τις προθέσεις των συγγραφέων τους και, όπως και οι κλασικοί πρόδρομοί τους, πιστεύουν ότι δουλειά του ιστορικού εξακολουθεί να έγκειται στο να εμβαθύνει στο νόημα αυτών των κειμένων. Αφού οι ιδέες δεν μπορούν πλέον να κατανοηθούν ως δημιουργίες μεγάλων πνευμάτων, αλλά πρέπει να τις βλέπουμε ως ένα κομμάτι του λόγου της διανοητικής κοινότητας μέσα στην οποία διατυπώθηκαν, ο Pocock³³⁶ και ο Skinner³³⁷ στρέφονται στη συνέχεια της δυτικής πολιτικής σκέψης από το φλωρεντινό ουμανισμό ως την εμφάνιση της έννοιας της κοινωνίας των πολιτών στο Διαφωτισμό. Και οι δύο χρησιμοποιούν τον όρο «Πολιτική Σκέψη» στους τίτλους των βιβλίων τους. Απομακρύνονται από την παραδοσιακή δια-

335. Geertz; «Thick Description», στο *The Interpretation of Cultures*, σ. 5· βλ. επίσης τον ορισμό του της κουλτούρας στο «Religion as a Cultural system», στο ίδιο, σ. 89.

336. J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Πρίνστον 1975· και *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*, Σικάγο 1989.

337. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Renaissance*, 2 τόμοι, Καίμπριτζ 1989.

νοητική ιστορία δίνοντας έμφαση στις δομές λόγου που διατηρήθηκαν μέσα σε μεγάλες χρονικές περιόδους. Βλέποντας τα κείμενα σαν σχήματα μετάδοσης συνειδητά υποστηριζόμενων ιδεών, διαφοροποιούνται από τις μεταμοντέρνες αντιλήψεις για τη γλώσσα και το λόγο. Οι ιδέες, λένε, συλλαμβάνονται και διατυπώνονται από σκεπτόμενους ανθρώπους που έχουν συνείδηση του τι κάνουν, ενώ ταυτόχρονα ανακλούν και διατυπώνουν το πλαίσιο του λόγου της κοινότητας μέσα στο οποίο εκφέρονται. Ο λόγος προϋποθέτει μια κοινότητα σχετικά αυτόνομων δρώντων υποκειμένων που μπορούν να επικοινωνούν μεταξύ τους επειδή μιλάνε μια κοινή γλώσσα, μέσω της οποίας μπορούν να επηρεάζουν τον πολιτικό και κοινωνικό κόσμο. Αυτή η αντίληψη για το λόγο δεν απέχει πολύ από τη θεωρία της επικοινωνιακής πράξης του Γιούργκεν Χάμπερμας³³⁸. Ο λόγος συμβάλλει στη διαμόρφωση της πολιτικής πραγματικότητας, από την οποία με τη σειρά του επηρεάζεται. Ο Reinhart Koselleck³³⁹ πάει μακρύτερα από τους Pocock και Skinner, χρησιμοποιώντας την ανάλυση του λόγου ως μέσο για την ανάπλαση όχι απλώς της ιστορίας της πολιτικής σκέψης, αλλά και των πολιτικών και κοινωνικών δομών. Ο Koselleck, μαζί με τους Werner Conze και Otto Bruner, δύο από τους σημαντικότερους Γερμανούς κοινωνικούς ιστορικούς, εγκαινίασε το 1973 μια επτάτομη εγκυκλοπαίδεια «Βασικών ιστορικών εννοιών»³⁴⁰. Σε μεγάλα λήμματα, μερικά με περισσότερες από εκατό σελίδες, οι συγγραφείς κάνουν μια βαθιά ανάλυση του νοήματος και των μεταμορφώσεων των βασικών πολιτικών και κοινωνικών εννοιών στη Γερμανία την περίοδο μεταξύ 1750 και 1850. Το σκεπτικό ήταν ότι μέσα από μια ανάλυση της «πολιτικο-κοινωνικής» γλώσσας της περιόδου είναι δυνατόν να βγάλουμε συμπεράσματα για τους κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς από τους προνεωτερικούς στους σύγχρονους θεσμούς και τρόπους σκέψης που συμβαίνουν μέσα σ' αυτή την κρίσιμη περίοδο.

Τα έργα των Λυν Χαντ, Φρανσουά Φυρέ, Μωρίς Αγκυλόν, Μόνα Οζούφ και William Sewell για τις επαναστατικές αλλαγές στη Γαλλία κινούνται στην κατεύθυνση μιας ανάλυσης της πολιτικής ιστορίας που

338 Jürgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, Βοστώνη 1984 [*Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main 1981].

339 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1985.

340 *Geschichtliche Grundbegriffe*, Στουτγκάρδη, 1972-. Η εγκυκλοπαίδεια έχει ολοκληρωθεί, εκτός από έναν όγδοο τόμο-ευρετήριο.

δίνει το βάρος περισσότερο στα σύμβολα παρά στις έννοιες. Μπορεί να αναφερθεί εδώ και η ανάλυση της γλώσσας των *cahiers de doléances* στις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης και της σημασιολογίας πολιτικών όρων όπως «έθνος», «πολίτης», και «κύριος», που έκανε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 η Régine Robin³⁴¹. Η Λυν Χαντ στην εισαγωγή του βιβλίου της *Πολιτική, Κουλτούρα και Τάξη στη Γαλλική Επανάσταση* (1984), εξηγεί ότι το έργο αυτό το συνέλαβε και το ξεκίνησε το 1976 σαν μια «κοινωνική ιστορία της επαναστατικής πολιτικής» αλλά ότι «βαθμιαία στράφηκε σε μια πολιτισμική ανάλυση όπου οι πολιτικές δομές [...] δεν ήταν πιά παρά ένα κομμάτι της ιστορίας»³⁴². Η Χαντ κάθε άλλο παρά αρνείται το ρόλο των κοινωνικών δομών και διαδικασιών, δεν πιστεύει όμως πως αρκούν για να εξηγήσουν την Επανάσταση. Η πολιτική της Επανάστασης δεν ήταν μια απλή έκφραση υπόγειων οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων. Αντίθετα, οι επαναστάτες μέσα από τη γλώσσα τους, τη φαντασία τους και την καθημερινή τους πολιτική δράση, συμμετείχαν στην αναμόρφωση της κοινωνίας, συνέβαλαν στη δημιουργία νέων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών. Ο αποφασιστικός παράγων στη διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας της Γαλλικής Επανάστασης ήταν, για τη Χαντ, οι συμβολικές ενέργειες, εικόνες και ρητορική των επαναστατών. Η Χαντ αναγνωρίζει το χρέος της στους Φυρέ, Αγκυλόν, και Οζούφ. Ο Φυρέ ξεκίνησε ως μαρξιστής τη δεκαετία του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 τάχθηκε υπέρ ενός κοινωνικο-επιστημονικού προσανατολισμού με ισχυρή δόση ποσοτικής ιστορίας, ενώ τη δεκαετία του 1970 στράφηκε, όπως είδαμε, εναντίον όχι μόνον της παραδοσιακής μαρξιστικής ανάλυσης της Γαλλικής Επανάστασης του Αλμπέρ Σομπούλ³⁴³, αλλά και εναντίον αντιμαρξιστών, όπως είναι ο Alfred Cobban³⁴⁴ και ο George Taylor³⁴⁵, που απέρριπταν την αντίληψη περί αστικής επανάστασης

341 Régine Robin, *La Société française en 1789: Semur-en-Annois*, Παρίσι 1970, και *Histoire et linguistique*, Παρίσι 1973.

342 Lynn Hunt, *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*, Μπέρκλεϊ 1984, σ. xi.

343 François Furet, «Le Catechisme révolutionnaire», *Annales. Économies. Sociétés. Civilisations*. 26 (1971), σ. 255-289.

344 Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Καίμπριτζ 1965.

345 George Taylor, «The Paris Bourse on the Eve of the Revolution 1781-1789», *American Historical Review* 67 (1961-62), σ. 951-977.

του Σομπούλ³⁴⁶ ή του Λεφέβρ³⁴⁷, εξακολουθούσαν όμως να αναζητούν οικονομικές και κοινωνικές ερμηνείες. Ο Φυρέ προσπάθησε τώρα να τοποθετήσει την Επανάσταση μέσα στο πλαίσιο της πολιτικής κουλτούρας όπου οι ιδέες παίζουν σημαντικό ρόλο³⁴⁸. Η έννοια της πολιτικής κουλτούρας αναπτύχθηκε περαιτέρω από τις μελέτες του Αγκυλόν³⁴⁹ και της Οζούφ³⁵⁰ για τις επαναστατικές γιορτές, τα σύμβολα και τη ρητορική που δημιούργησαν μια δημοκρατική συνείδηση σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού.

Μ' έναν κάπως ανάλογο τρόπο, ο William Sewell στο βιβλίο του *Εργασία και Επανάσταση στη Γαλλία: Η γλώσσα της εργασίας από το Παλιό Καθεστώς μέχρι το 1848* (1980)³⁵¹, ασχολείται με τον αποφασιστικό ρόλο της γλώσσας στη διαμόρφωση της επαναστατικής συνείδησης των εργατών. Το ενδιαφέρον του εστιάζεται στο επαναστατικό κίνημα που οδήγησε στα γεγονότα του 1848 στη Μασσαλία. Επισημαίνει ότι η πλειονότητα των πρόσφατων μελετών συμφωνεί στο ότι η σημαντικότερη ώθηση για απεργιακές κινητοποιήσεις και βίαια ξεσπάσματα στη Γαλλία, στην Αγγλία, στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες τις πρώτες δεκαετίες της εκβιομηχάνισης δεν προήλθε από βιομηχανικούς εργάτες, όπως υπέθεταν οι μαρξιστές, αλλά από τεχνίτες. Η επανάσταση του 1848 πραγματοποιήθηκε έτσι μέσα σ' ένα πλαίσιο αντιλήψεων που είχαν βαθιές ρίζες σ' έναν προβιομηχανικό, συντεχνιακό κόσμο. Έτσι ο Sewell σημειώνει πως «παρότι προφανώς δεν μπορούμε να ελπίσουμε να βιώσουμε αυτά που βίωναν οι εργάτες του δέκατου ένατου αιώνα [...] μπορούμε, με λίγη φαντασία, να αναζητήσουμε στις σωζόμενες καταγραφές τις συμβολικές μορφές μέσω των οποίων βίωναν

346. Albert Soboul, *The French Revolution 1787-1799*, Νέα Υόρκη 1974, [*La Révolution française*, Παρίσι 1982] και *The Parisian Sans Culottes*, Οξφόρδη, 1964 [*Les Sans-culottes parisiens en l'an II: mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire* (1793-1794), Παρίσι 1958, 1968].

347. Georges Lefebvre, *The French Revolution*, 2 τόμοι, Λονδίνο 1962-64 [*La Révolution française*, Παρίσι 1951] και *The Coming of the French Revolution*, Πρίνστον, 1947.

348. Βλ. F. Furet και Mona Ozouf (επιμ.), *The Transformation of Political Culture 1789-1848*, 3 τόμοι, Οξφόρδη 1989.

349. Maurice Aghulon, *La République au village*, Παρίσι 1970, και *Marianne into Battle: Republican Imagery in France 1789-1880*, Καίμπριτζ 1981.

350. Mona Ozouf, *La Fête révolutionnaire 1789-1799*, Παρίσι 1976.

351. William Sewell, *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848*, Καίμπριτζ 1980.

τον κόσμο τους». Και «επειδή η επικοινωνία δεν περιορίζεται στην ομιλία και στη γραφή, πρέπει να ψάξουμε και το νοηματικό περιεχόμενο πολλών άλλων δραστηριοτήτων, γεγονότων και θεσμών: πρακτικών των συντεχνιών, τελετουργιών και τελετών, της μορφής των πολιτικών εκδηλώσεων, νομικών διατάξεων, ή λεπτομερειών της οργάνωσης της παραγωγής», όπου ανακλάται «το συμβολικό περιεχόμενο και η εννοιολογική συνοχή των εμπειριών της εργατικής τάξης»³⁵².

Ενώ ο Sewell τονίζει το ρόλο των συμβόλων, οι Gareth Stedman Jones και Thomas Childers επικεντρώνουν την προσοχή τους πιο άμεσα στη γλώσσα. Ιδιαίτερα ο Stedman Jones τονίζει το βαθμό στον οποίο η γλώσσα όχι μόνον εκφράζει αλλά και συγκροτεί την κοινωνική πραγματικότητα. Και οι τρεις τους όμως δέχονται την ύπαρξη κοινωνικών δομών και διαδικασιών και βλέπουν τη γλώσσα σαν ένα εργαλείο για τη μελέτη τους. Ο Stedman Jones ασχολείται, όπως και ο Τόμσον, με τη διαμόρφωση της αγγλικής εργατικής τάξης. Αναγνωρίζει τη συμβολή του Τόμσον στην αποδέσμευση της ιδέας της ταξικής συνείδησης από την άμεση εξάρτησή της από την οικονομική βάση, αλλά εντοπίζει, πιο συγκεκριμένα απ' ό,τι ο Τόμσον, μέσα στη γλώσσα της τάξης τα ουσιαστικά στοιχεία της ταξικής συνείδησης. Θεωρεί ότι η αντίληψη του Τόμσον για την εμπειρία της εργατικής τάξης έχει ανάγκη εκλέπτυνσης, γιατί αυτή η εμπειρία συγκροτείται μέσα από μια γλώσσα³⁵³. Έτσι οι συμβατικές αντιλήψεις που ερμήνευαν το Χαρτισμό με όρους ταξικής συνείδησης είναι ανεπαρκείς εφόσον παραβλέπουν το βαθμό στον οποίο ο Χαρτισμός συγκροτούνταν όχι πάνω σε κοινωνικές δομές αλλά πάνω σε μια δεδομένη πολιτική γλώσσα. Η άνοδος και η πτώση του Χαρτισμού, υποστηρίζει ο Stedman Jones, καθορίστηκε λιγότερο από την οικονομική μιζέρια και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που προκάλεσε η Βιομηχανική Επανάσταση, και περισσότερο από την πολιτική γλώσσα με την οποία οι οπαδοί του Χαρτισμού ερμήνευαν την οικονομική και κοινωνική τους στέρηση. Αυτό βέβαια καθόλου δεν σημαίνει ότι στην ανάλυση του Χαρτισμού ως πολιτικού κινήματος πρέπει να αμεληθούν οι οικονομικές συνθήκες και οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί, όπως δεν αμελήθηκαν και από τον Sewell στη διαπραγμάτευση του

352. Στο ίδιο, σ. 10-11.

353. Gareth Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working Class History 1832-1982*, Καίμπριτζ 1983, σ. 101. Βλ. επίσης B. Strath (επιμ.), *Language and the Construction of Class Identities*, Gothenburg 1990.

επαναστατικού κινήματος που οδήγησε στην εξέγερση στη Μασαλία, αλλά ότι πρέπει να κατανοηθούν μέσω της γλώσσας και του λόγου που διαμορφώνουν την πολιτική συνείδηση των εργατών.

Την ίδια οπτική βρίσκουμε και στο άρθρο του Thomas Childers «Η κοινωνική γλώσσα της πολιτικής στη Γερμανία»³⁵⁴, στο οποίο συσχετίζει τις σκέψεις του με εκείνες των Χαντ, Stedman Jones, Sewell, και Σκοτ. Άμεσος στόχος του άρθρου είναι η πολιτική κουλτούρα της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, η οποία οδήγησε στην άνοδο των Ναζί στην εξουσία. Ο Childers ξεκινά από τη διαμάχη μεταξύ των ιστορικών κοινωνικο-επιστημονικής κατεύθυνσης, όπως είναι ο Hans Ulrich Wehler και ο Jürgen Kocka, που ερμηνεύουν το Ναζισμό επί τη βάση ενός καθυστερημένου και ατελούς εκδημοκρατισμού της Γερμανίας στην εποχή της εκδιωχμένης, και των Άγγλων επικριτών τους Geoff Eley και David Blackbourn, οι οποίοι αμφισβήτησαν τη θέση πως ο εκσυγχρονισμός της Γερμανίας διέφερε ουσιαστικά από των άλλων χωρών. Και οι δύο αυτές θέσεις είναι, σύμφωνα με τον Childers, ανεπαρκείς, γιατί στηρίζονται αποκλειστικά σε οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Ο Childers δεν αρνείται τη σημασία αυτών των παραγόντων αλλά πιστεύει ότι πρέπει να τους βλέπουμε μέσα στα πλαίσια της χρησιμοποιούμενης πολιτικής γλώσσας. Αυτή η γλώσσα ανακλά υπαρκτές κοινωνικές διαιρέσεις, ταυτόχρονα όμως διαμορφώνει την πολιτική και κοινωνική συνείδηση των τάξεων που τη μιλάνε και την ακούνε. Έτσι ο Childers καταπιάνεται με τη μελέτη του λεξιλογίου που χρησιμοποιούν πολιτικά κόμματα, ομάδες συμφερόντων, κυβερνητικές αρχές και άτομα, για να σκιαγραφήσει την πολιτική συνείδηση των αντιμαχόμενων πλευρών. Αναλύει τη γλώσσα που μεταχειρίζονται οι «καθημερινές εκδόσεις και δραστηριότητες — προκηρύξεις, φυλλάδια, αφίσσες, λόγοι και συγκεντρώσεις — σε όλες τις εθνικές εκλογικές καμπάνιες και σε πολλές τοπικές εκλογικές αναμετρήσεις από το 1919 μέχρι την άνοδο του Αδόλφου Χίτλερ στην εξουσία τον Ιανουάριο του 1933»³⁵⁵ έτσι ώστε να μπορέσει να ανασυγκροτήσει τον πολιτικό λόγο της εποχής. Όπως και οι Sewell και Stedman Jones, αμφισβητεί και αυτός την «οντολογική προτεραιότητα των οικονομικών συμβάντων» δίχως να παραβλέπει το ρόλο των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών.

354. Thomas Childers, «The Social Language of Politics in Germany: The Sociology of Political Discourse in the Weimar Republic», *American Historical Review* 95 (1990), σ. 331-358.

355. Στο ίδιο, σ. 337.

Η Τζόαν Σκοτ στα δοκίμια που περιέχονται στο βιβλίο της *Φύλο και Πολιτικές της Ιστορίας* (1988) προσπαθεί να θέσει τις βάσεις μιας «φεμινιστικής ανάγνωσης της ιστορίας» υποστηρίζοντας, τουλάχιστον στις θεωρητικές της διατυπώσεις, μια λογοκεντρική θέση πολύ ριζοσπαστικότερη από αυτήν των ιστορικών στους οποίους μόλις αναφερθήκαμε. Αντίθετα μ' αυτούς, υιοθετεί ρητά την αντίληψη του Ντερντά για τη γλώσσα και την αντίληψη του Φουκώ για την εξουσία. Συμφωνεί με τον Ντερντά πως η παραδοσιακή γλώσσα ορίζει μια ιεραρχική τάξη η οποία οδηγούσε πάντοτε συστηματικά στην καθυπόταξη των γυναικών³⁵⁶. Ομοίως, δέχεται την αντίληψη του Φουκώ πως η γνώση συνιστά εξουσία και κυριαρχία. Ενώ όμως η θέση του Ντερντά συνεπάγεται ένα γλωσσικό ντετερμινισμό που δεν αφήνει πολύ χώρο για ένα ενεργό πολιτικό πρόγραμμα, η Σκοτ βασίζει πάνω σε μια ντερντιανή θεωρία της γλώσσας μια φεμινιστική πολιτική. Υποστηρίζει με πειστικότητα ότι το φύλο, όχι με τη βιολογική αλλά με μια κοινωνική και πολιτική έννοια, δεν είναι ένα φυσικό δεδομένο αλλά ότι «συγκροτείται» από τη γλώσσα. Ύστερα ασκεί κριτική στον Stedman Jones επειδή «αντιμετωπίζει τη γλώσσα απλώς ως ένα όχημα νοήματος ή ως μια διαδικασία σημασίας». Επισημαίνει ακόμα ότι «οπισθοχωρεί σε μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία η γλώσσα ανακλά μια εξωτερική προς αυτήν "πραγματικότητα" και δεν είναι συγκροτητική αυτής της πραγματικότητας»³⁵⁷. Αυτό οδήγησε τον Sewell, σε μια κατά τα άλλα πολύ θετική βιβλιοκρισία του, να σημειώσει ότι, «η Σκοτ υιοθέτησε πολύ άκριτα τον ντερντιανό και λογοτεχνικό αποδομισμό, παραβλέποντας τα εγγενή προβλήματα που εμπεριέχει η χρήση στη μελέτη της ιστορίας ενός θεωρητικού λεξιλογίου δημιουργημένου στο χώρο της φιλοσοφίας και της λογοτεχνικής κριτικής», με αποτέλεσμα να «υποστηρίζει πως χάνεται κάθε διάκριση μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας»³⁵⁸. Όταν πριν από λίγο καιρό επικοινωνήσα μαζί της για το ζήτημα αυτό, εξήγησε τη θέση της γράφοντάς μου: «Δεν υποστηρίζω ότι η πραγματικότητα είναι "απλώς" ένα κείμενο, αλλά ότι η πραγματικότητα μπορεί να προσεγγιστεί μόνο μέσα από τη γλώσσα. Δεν αρνούμαι λοιπόν τις κοινωνικές και πολιτικές δο-

356. Βλ. την «Εισαγωγή» της Joan Scott, στο *Gender and the Politics of History*, Νέα Υόρκη 1988, σ. 1-11.

357. Joan Scott, «On Language, Gender, and Working Class History», στο ίδιο, σ. 53-67.

358. Βιβλιοκρισία του *Gender and the Politics of History* της Joan Wallach Scott από τον William Sewell, *History and Theory* 29 (1990), σ. 79.

μές, αυτές όμως πρέπει να τις μελετάμε μέσα από τη γλωσσική τους εκφορά. Και ο Ντεριντά είναι χρήσιμος σε μια τέτοια μελέτη...»³⁵⁹ Αν εξαιρέσουμε την προσφυγή στον Ντεριντά, αυτή η οπτική δεν διαφέρει ουσιαστικά από κείνην του Stedman Jones, στον οποίο ασκεί κριτική. Πραγματικά, στις μελέτες της για το ρόλο των γυναικών που βρέθηκαν σε ηγετικές θέσεις και που εκπροσωπούσαν μια φεμινιστική οπτική στα επαναστατικά κινήματα της Γαλλίας³⁶⁰, η Σκοτ αποδίδει στη γλώσσα ένα ρόλο παρόμοιο μ' εκείνον που της αποδίδουν ο Sewell και ο Stedman Jones.

Συμπερασματικά: Η θεωρία της γλώσσας, έτσι όπως αναπτύχθηκε στα πλαίσια της γαλλικής λογοτεχνικής θεωρίας από τον Μπαρτ μέχρι τον Ντεριντά και τον Λυοτάρ, περιέχει ένα στοιχείο που, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη και που έχει εφαρμογές στην ιστορική σκέψη και γραφή. Οι συμμετέχοντες σ' αυτή τη συζήτηση σωστά επεσήμαναν πως η ιστορία, αν ειπωθεί ως σύνολο, δεν χαρακτηρίζεται από κάποια εγγενή ενότητα ή συνοχή, πως η ίδια η έννοια της ιστορίας είναι μια κατασκευή που συγκροτείται μέσω της γλώσσας, πως οι άνθρωποι ως υποκείμενα δεν έχουν μια ενιαία προσωπικότητα απαλλαγμένη από αντιφάσεις και διχασμούς, και πως κάθε κείμενο μπορεί να διαβαστεί και να ερμηνευθεί με διάφορους τρόπους γιατί οι προθέσεις που εκφράζει δεν είναι δίχως διαφορούμενα. Ο Φουκώ και ο Ντεριντά σωστά κατέδειξαν τις πολιτικές επιπτώσεις που έχει η γλώσσα και τις εγγενείς σ' αυτήν ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας. Αυτές οι αντιφάσεις, που διαπερνούν όλη την ανθρώπινη ζωή, αναγκάζουν τον παρατηρητή να «αποδομήσει» κάθε κείμενο, έτσι ώστε να βάλει φραγμό στα ιδεολογικά του στοιχεία. Η ομιλία και ο λόγος όχι μόνο μεταδίδουν κάθε πραγματικότητα, αλλά και τη συγκροτούν μ' έναν πολύ θεμελιώδη τρόπο.

Παρ' όλα αυτά, αυτή η φιλοσοφία της γλώσσας προσφέρεται περισσότερο για τη λογοτεχνική κριτική παρά για τη γραφή της ιστορίας. Γιατί τα ιστορικά κείμενα, ακόμα κι αν χρησιμοποιούν αφηγηματικές φόρμες που πλησιάζουν λογοτεχνικά πρότυπα, επιδιώκουν την απεικόνιση ή την ανάπλαση ενός πραγματικού παρελθόντος πολύ περισσότερο από τη μυθοπλαστική λογοτεχνία. Παρά την επίκληση της μεταμο-

359. Επιστολή της Joan Scott στον Georg G. Iggers, 14 Οκτωβρίου 1994.

360. Π.χ. Joan Scott, «French Feminists and the Rights of "Man": Olympe de Gouges' Declarations», *History Workshop* 28, φθινόπωρο 1989, σ. 1-22.

ντέρνας γλωσσικής θεωρίας από τις Τζόαν Σκοτ και Λυν Χαντ στη *Νέα πολιτισμική ιστορία*³⁶¹, που εξέδωσε η τελευταία, οι κοινωνικοί και πολιτισμικοί ιστορικοί ακολούθησαν μια πολύ διαφορετική κατεύθυνση. Η «γλωσσική στροφή» της τελευταίας δεκαπενταετίας στις ιστορικές σπουδές βρίσκεται στα πλαίσια μιας προσπάθειας ρήξης με τον ντετερμινισμό των παλιότερων κοινωνικοοικονομικών προσεγγίσεων και τονισμού του ρόλου των πολιτισμικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερη θέση κατέχει η γλώσσα. Όπως όμως επισημαίνει ο Stedman Jones, το ζήτημα δεν είναι να αντικαταστήσουμε την κοινωνική ερμηνεία με μια γλωσσική, αλλά να εξετάσουμε το πώς συνδέονται μεταξύ τους αυτές οι δύο³⁶². Η γλωσσική ανάλυση αποδείχθηκε ότι αποτελεί ένα σημαντικό συμπληρωματικό εργαλείο στις πρόσφατες μελέτες πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας. Γενικά όμως, παρόλο που οι ιστορικοί με τους οποίους ασχοληθήκαμε σ' αυτό το κεφάλαιο τόνισαν τις επιπτώσεις της γλώσσας, της ρητορικής και της συμβολικής συμπεριφοράς στην πολιτική και κοινωνική συνείδηση και πράξη, λίγοι συμμερίζονται την ακραία θέση ότι «δεν υπάρχει πραγματικότητα, αλλά μόνον η γλώσσα» (Φουκώ)³⁶³. Οι περισσότεροι ιστορικοί θα συμφωνούσαν με την Carroll Smith-Rosenberg πως «αν οι γλωσσικές διαφορές δομούν την κοινωνία, οι κοινωνικές διαφορές δομούν τη γλώσσα»³⁶⁴.

361. Lynn Hunt (επιμ.), *New Cultural History*, Μπέρκλεϊ 1989.

362. Stedman Jones, *Languages of Class*, σ. 95.

363. Παρατίθεται στο Berman, *From the New Criticism*, σ. 183.

364. Carroll Smith-Rosenberg, «The Body Politic», στο E. Weed (επιμ.), *Feminism/Theory/Politics*, Νέα Υόρκη 1989, σ. 101.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Από τη σκοπιά της δεκαετίας του 1990

ΤΟ 1979 Ο ΛΩΡΕΝΣ ΣΤΟΥΝ στο περίφημο άρθρο του «Η αναβίωση της αφήγησης» αμφισβήτησε το παλιότερο κοινωνικό-επιστημονικό μοντέλο ιστορικών σπουδών και υιοθέτησε το νέο ανθρωπολογικό και σημειολογικό προσανατολισμό. Το 1991 όμως, σ' ένα σημείωμα με τίτλο «Ιστορία και μεταμοντερνισμός»³⁶⁵, και πάλι στο *Past and Present*, εξέφρασε την ανησυχία του για τη ριζοσπαστική κατεύθυνση που είχε πάρει ο ιστορικός λόγος στο διάστημα που μεσολάβησε. Όπως θα θυμάστε, στην «Αναβίωση της αφήγησης» είχε αναγγείλει το «τέλος της απόπειρας να παραχθεί μια συνεκτική επιστημονική εξήγηση των αλλαγών που έχουν συμβεί στο παρελθόν». Τώρα όμως έδλεπε μια τριπλή απειλή για την ιστορία: το μεταμοντερνισμό, τη γλωσσολογία και την πολιτισμική και συμβολική ανθρωπολογία, και το Νέο Ιστορισμό. Και οι τρεις τάσεις συμφωνούν στην αντιμετώπιση της πολιτικής, των θεσμών και των κοινωνικών πρακτικών ως «λεκτικές δομές συμβολικών συστημάτων ή κωδίκων». «Έτσι τα κείμενα γίνονται μια απλή αίθουσα με καθρέπτες οι οποίοι δεν ανακλούν παρά ο ένας τον άλλο, χωρίς να φωτίζουν καθόλου την "αλήθεια", η οποία δεν υφίσταται». Απ' αυτή την άποψη, σε τελευταία ανάλυση, «το πραγματικό είναι τόσο φαντασιακό όσο και η φαντασία»³⁶⁶.

Στις ανησυχίες του Στόουν απάντησε αμέσως ο Βρετανός κοινωνικός και πολιτισμικός ιστορικός Patrick Joyce. Παραδέχθηκε ότι, «θα μπορούσαμε να πούμε ότι το πραγματικό υπάρχει ανεξάρτητα από τις αναπαραστάσεις που έχουμε γι' αυτό», επέμεινε όμως ότι, «ποτέ η

365. Lawrence Stone, «History and Post-Modernism», *Past and Present* 131, Αύγουστος 1991, σ. 217-218.

366. Στο ίδιο, σ. 217.

ιστορία δεν μας παρουσιάζεται μόνον ως μια μορφή λόγου». Η μεγάλη συμβολή του μεταμοντερνισμού ήταν, κατά τη γνώμη του, η αναγνώριση πως «δεν υπάρχει καμιά προφανής επικάλυπτα συνοχή ούτε στην πολιτική συγκρότηση, ούτε στην οικονομία, ούτε στο κοινωνικό σύστημα» ούτε και «καμιά βαθύτερη δομή στην οποία να αναφέρονται» τα κείμενα από τα οποία απορρέει η κατανόησή μας για το ιστορικό πλαίσιο³⁶⁷.

Από τη σκοπιά όμως της δεκαετίας του 1990, αυτή η θέση του Joyce φαίνεται πολύ λιγότερο πειστική απ' όσο φαινόταν μια δεκαετία πριν. Βέβαια, ακόμα και τη δεκαετία του 1980 η μεταμοντέρνα προσέγγιση, όπως την ορίζει ο Joyce, κάθε άλλο παρά είχε το μονοπώλιο. Η «γλωσσική στροφή» που κατέκλυσε τις σελίδες του *American Historical Review* και άλλων αμερικανικών περιοδικών στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1980 δεν άσκησε ανάλογη γοητεία στους εκτός της Βόρειας Αμερικής ιστορικούς, ακόμα και στη Γαλλία, παρότι οι αντιλήψεις πάνω στις οποίες στηριζόταν προήλθαν σε μεγάλο βαθμό από τη γαλλική λογοτεχνική θεωρία από τον Μπαρτ μέχρι τον Ντερριντά. Επισημάναμε πιο πάνω την περιορισμένη επίδραση που είχαν οι ριζοσπαστικές θεωρίες γλωσσικού ντετερμινισμού στην ιστορική γραφή, ακόμα και σε συγγραφείς όπως οι Gareth Stedman Jones, William Sewell, Λυν Χαντ και Thomas Childers, οι οποίοι είδαν στο λόγο ένα σημαντικό κλειδί ιστορικής κατανόησης. Ο Στόουν μπορούσε βάσιμα να υποστηρίξει «ότι του είναι αδύνατον να σκεφθεί κάποιο μεγάλο ιστορικό έργο που να είναι γραμμένο από μια βαθιά μεταμοντέρνα οπτική και που να χρησιμοποιεί μεταμοντέρνα γλώσσα και λεξιλόγιο»³⁶⁸. Ίσως τα βιβλία του Simon Schama *Νεκρές βεβαιότητες: αδικαιολόγητες υποθέσεις*³⁶⁹, και του Jonathan Spencer *Το ζήτημα του Χου*³⁷⁰ να πλησιάζουν περισσότερο σε μια ιστοριογραφία η οποία συνειδητά καταργεί τα όρια μεταξύ επιστημονικής ιστορίας και ιστορικού μυθιστορήματος.

Στο κατώφλι μεταξύ των δεκαετιών του 1980 και του 1990 έχουμε

367. Patrick Joyce, «History and Post-Modernism», *Past and Present* 133, Νοέμβριος 1991, σ. 208.

368. Lawrence Stone, «History and Post-Modernism III», *Past and Present* 135, Μάιος 1992, σ. 191.

369. Simon Schama, *Dead Certainties: Unwarranted Speculations*, Νέα Υόρκη 1991.

370. Jonathan Spencer, *The Question of Hu*, Νέα Υόρκη 1988.

τις επαναστατικές αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη. Εκ των υστέρων μπορεί να ερμηνεύει κανείς αυτές τις αλλαγές· τότε όμως ήταν απρόβλεπτες. Κλώνισαν σημαντικά στην αυτοπεποίθηση των πιο παραδοσιακών κοινωνικών επιστημών που πίστευαν στη δυνατότητα μιας συνεκτικής κοινωνικής ερμηνείας, αλλά και της νέας πολιτισμικής ιστορίας, η οποία σε μεγάλο βαθμό αγνοούσε το πολιτικό πλαίσιο της κουλτούρας της καθημερινής ζωής. Η κατάρρευση του κομμουνισμού φαινόταν να επιβεβαιώνει τις προβλέψεις των δυτικών απολογητών του καπιταλισμού, σαν τον Φράνσις Φουκουγιάμα, που ήταν πεπεισμένοι ότι οι πιέσεις του οικονομικού εκσυγχρονισμού θα οδηγούσαν οπωσδήποτε σ' ένα παγκόσμιο σύστημα οικονομιών της αγοράς και αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Η Αμερική θα γινόταν έτσι το μοντέλο για όλο τον κόσμο — αν και τα γεγονότα που ακολούθησαν το 1989 γρήγορα διέψευσαν αυτές τις προφητείες. Παρά τις προβλέψεις αυτές, λίγοι αναλυτές περίμεναν την άμεση κατάρρευση του σοβιετικού συστήματος. Οι μεταρρυθμίσεις στη Σοβιετική Ένωση και στα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη μετά την Περεστρόικα του Γκορμπατσώφ ήταν προβλέψιμες, γενικά όμως αναμενόταν ότι θα πραγματοποιηθούν μέσα στα πλαίσια του σοσιαλιστικού συστήματος και ότι θα άφηναν άθικτη τη διεθνή τάξη πραγμάτων υπό την κυριαρχία των δύο υπερδυνάμεων. Η επανανοποίηση της Γερμανίας ήταν σε μεγάλο βαθμό απρόβλεπτη, όπως και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Πραγματικά, οι περισσότεροι πίστευαν ότι οι μεταρρυθμίσεις στις ανατολικές χώρες και στη Σοβιετική Ένωση απλώς θα ομαλοποιούσαν τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο μπλοκ. Όσον αφορά στη Γερμανία, αυτή η ομαλοποίηση σήμαινε ότι δεν θα υπήρχε άμεση επανανοποίηση. Απρόσμενες ήταν κι οι νέες μορφές εσωτερικών, και ειδικά εθνικών, συγκρούσεων που ακολούθησαν τα γεγονότα του 1989 και του 1991, όχι μόνο στα διάδοχα κράτη της Σοβιετικής Ένωσης και της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και στο μουσουλμανικό κόσμο και στην κάτω από τη Σαχάρα Αφρική. Οι αλλαγές στην παγκόσμια τάξη έθεταν στην ιστορική σκέψη και πρακτική σημαντικά ζητήματα, τα οποία δεν επέτρεπαν στην ιστορική έρευνα να συνεχίσει πάνω στις γραμμές που ακολουθούσε μέχρι τότε.

Αναμφίβολα αυτό που γινόταν όλο και πιο φανερό ήταν η επιβίωση των πολιτισμικών παραδόσεων. Οι εκσυγχρονιστικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην κοινωνικο-επιστημονική σκέψη των δεκαετιών του 1950 και του 1960 και που εξακολουθούσαν να παίζουν σημαντικό ρόλο και αργότερα ήταν δύσκολο να συμβιβαστούν με την αναβίωση

του θρησκευτικού φονταμενταλισμού και της εθνοτικής ιδιαιτερότητας. Εβδομήντα χρόνια κομμουνιστικής εξουσίας δεν είχαν εξαλείψει αρχαίες θρησκευτικές παραδόσεις, ενώ ο φονταμενταλισμός στην ισλαμική, προτεσταντική, ορθόδοξη εβραϊκή, και ινδουιστική του μορφή εμφανίστηκε σαν μια αντίδραση στις επιπτώσεις του εκσυγχρονισμού πάνω στις παραδοσιακές πεποιθήσεις και ήθη. Όλα αυτά φαινόταν να κάνουν ακόμα πιο αναγκαία τη χρήση ανθρωπολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία. Από την άλλη όμως, η αδυναμία των κομμουνιστικών καθεστώτων να παρακολουθήσουν τις δομικές αλλαγές των σύγχρονων οικονομιών συνέβαλε αναμφίβολα στην κατάρρευσή τους. Από τη δεκαετία του 1960 και μετέπειτα η επιστημονικοτεχνική επανάσταση αποτελούσε ένα μείζον θέμα συζήτησης στο Ανατολικό Μπλοκ, όμως δεν επιτεύχθηκε αυτή η επανάσταση που στη Δύση οδήγησε σε μια μεταβιομηχανική οικονομία της πληροφορίας. Έτσι, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των εξαρτώμενων απ' αυτήν κρατών οφειλόταν εν μέρει στην αδυναμία τους να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις μιας εκσυγχρονιζόμενης κοινωνίας. Παραδόξως, τα γεγονότα του 1989-1991, από τη μια έθεσαν σε ανυποληψία τις μαρξιστικές αντιλήψεις και διέλυσαν τη μαρξιστική τελεολογία, από την άλλη προσφέρονταν πολύ καλά για μια μαρξιστική ανάλυση. Ο μαρξισμός ως ιδεολογία και ουτοπία είχε καταλήξει σε εφιάλτη. Αλλά η κατάρρευση του σοβιετικού συστήματος έδειχνε πολύ χαρακτηριστικά το πώς, για να χρησιμοποιήσουμε τις έννοιες του Μαρξ, η ανάπτυξη των παραγωγικών μέσων εξεγείρεται ενάντια στις παρωχημένες παραγωγικές σχέσεις. Η ιδεολογία και η δικτατορία οδήγησαν σε ακαμψία το σύστημα, που δεν μπορούσε να ανταποκριθεί πλέον στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις των καιρών. Ενώ τα παραπάνω ενισχύουν μια δομική και μια πολιτισμική προσέγγιση στην ιστορία του πρόσφατου παρελθόντος, θέτουν ταυτόχρονα και το ζήτημα του ρόλου της πολιτικής, ο οποίος πολύ συχνά παραμελήθηκε στις πρόσφατες ιστορικές μελέτες. Αναμφίβολα, προσωπικότητες σαν τον Γκορμπατσώφ και τον Γιέλτσιν επηρέασαν την πορεία των γεγονότων, ακόμα κι αν αυτό έγινε εντός συγκεκριμένων δομικών περιορισμών. Όλα αυτά φαίνεται να μας οδηγούν όχι σε μια εγκατάλειψη των παλιών μορφών κοινωνικής, πολιτισμικής και πολιτικής ιστορίας, αλλά σε μια διεύρυνση της οπτικής και των μεθόδων της ιστορικής έρευνας.

Ρίχνοντας κανείς μια ματιά στις συζητήσεις και στις εκδόσεις των τελευταίων χρόνων, ανακαλύπτει τόσο συνέχειες όσο και ρήξεις. Θεμα-

τικές που κυριάρχησαν κατά τη δεκαετία του 1980 εξακολουθούν και σήμερα να ελκύουν την προσοχή. Η απογοήτευση με την ποσοτική ιστορία συνεχίζεται. Το ενδιαφέρον για την ανθρωπολογική ιστορία ανθεί, όπως δείχνει η ίδρυση το 1993 του γερμανόφωνου περιοδικού *Historische Anthropologie*. Το ιταλικό περιοδικό *Quaderni Storici* υπήρξε πρωτοπόρο σ' αυτού του είδους τις μελέτες. Το ρωσικό περιοδικό *Οντυσσίους* απηχεί ανάλογα ενδιαφέροντα. Το πρόγραμμα των ετήσιων συναντήσεων της Αμερικανικής Ιστορικής Εταιρείας (American Historical Association), αλλά και τα περιεχόμενα των μεγαλύτερων περιοδικών των Ηνωμένων Πολιτειών, φανερώνουν τη γοητεία που ασκούν τα θέματα «τάξη, φύλο, και εθνότητα» ανακλώντας τις τρέχουσες κοινωνικές και πολιτικές πιέσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες και αλλού. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει και μια εμφανής υποχώρηση του έντονου ανθρωπολογισμού της δεκαετίας του 1980 και ένα νέο ενδιαφέρον για το νεότερο και σύγχρονο κόσμο εις βάρος του πρώιμου νεότερου και μεσαιωνικού ευρωπαϊκού κόσμου, ο οποίος υπήρξε το αντικείμενο μεγάλου μέρους της νέας πολιτισμικής ιστορίας.

Ο διακηρυγμένος επαναπροσανατολισμός των *Annales* είναι ενδεικτικός της αλλαγής του κλίματος κατά τη δεκαετία του 1990. Όπως ανέφερα, τον Ιανουάριο του 1994 το περιοδικό αφαίρεσε τον υπότιτλο *Économies. Sociétés. Civilisations*, που χρησιμοποιήθηκε από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και μετά, και τον αντικατέστησε με το *Histoire, Sciences Sociales*. Η αλλαγή του ονόματος ήταν το αποτέλεσμα έντονων συζητήσεων στο εσωτερικό της συντακτικής ομάδας από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι οποίες απηχούνται στο άρθρο της σύνταξης του τεύχους Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 1994 που αναγγέλλει την αλλαγή³⁷¹. Ήδη το 1988 ένα άλλο σημαντικό άρθρο της σύνταξης θεωρούσε ότι η ιστορία και οι κοινωνικές επιστήμες έμπαιναν σε μια βαθιά κρίση³⁷². Η αλλαγή του τίτλου φανέρωνε ότι υπήρχε επίγνωση των θεμελιακών μεταβολών των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών στα τελευταία χρόνια. Ο υπότιτλος *Économies. Sociétés. Civilisations*, είχε συνειδητά εξοβελίσει την πολιτική από τα βασικά ενδιαφέροντα της ιστορίας

371. «Histoire, Sciences Sociales», *Annales* 49 (1994), σ. 3-4. Είμαι υπόχρεως στον Μαρκ Φερό, μέλος επί μακρόν της συντακτικής επιτροπής των *Annales*, για μια μεγάλη συνέντευξη τον Απρίλιο του 1995 πάνω στις συζητήσεις που οδήγησαν στην αλλαγή του τίτλου.

372. Βλ. «Histoire et Sciences Sociales. Un tournant critique?», *Annales* 43 (1988), σ. 291-293.

και μαζί μ' αυτήν υποβάθμιζε και το ρόλο των αφηγήσεων. Τώρα, μετά τις θεαματικές αλλαγές που συνέβησαν στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η πολιτική επανανακαλυπτόταν, και μαζί της και ο ρόλος των προσωπικοτήτων. Ο νέος τίτλος είχε στόχο να συμπεριλάβει και πάλι την πολιτική. Και μέσα στο πεδίο της πολιτικής, όπως έδειχνε η νέα θεώρηση της Γαλλικής Επανάστασης από τον Φρανσουά Φυρέ, ιδέες και πρόσωπα έπαιζαν και πάλι αποφασιστικό ρόλο. Με την επιλογή του νέου τους τίτλου τα *Annales* δεν είχαν βέβαια σκοπό να αποκλείσουν από την ιστορική θεώρηση την κοινωνία και την κουλτούρα, αλλά ήθελαν να ξαναστήσουν το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτές λειτουργούσαν. Ήθελαν να δώσουν μεγαλύτερο βάρος στα σημερινά προβλήματα. Η στενή σχέση μεταξύ ιστορίας και κοινωνικών επιστημών έπρεπε να διατηρηθεί, αλλά η οικονομία, η κοινωνιολογία και η πολιτική επιστήμη έπρεπε να ανακτήσουν τη θέση που είχαν χάσει στα μεταπολεμικά *Annales*, πράγμα που δεν σήμαινε επιστροφή στη διπλωματική ιστορία του παλιού καιρού ούτε σε μια οικονομική ανάλυση που δουλεύει με αφηρημένα μοντέλα ξεκομμένα από το ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο. Τα τεύχη των *Annales* της δεκαετίας του 1990 ανακλούν αυτόν τον αναπροσανατολισμό. Τα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου, που είχαν σημαντική θέση στο περιοδικό κατά τη δεκαετία του 1930, έκαναν και πάλι την εμφάνισή τους. Τα τελευταία τεύχη ασχολούνται με διάφορα σύγχρονα ζητήματα όπως, για παράδειγμα, το άνοιγμα των σοβιετικών αρχείων, η οργάνωση της εργασίας στην Ιαπωνία, η αντιμετώπιση του παρελθόντος του Βισύ, ο εκσυγχρονισμός των παραδοσιακών κοινωνιών, όψεις της ανάπτυξης του αμερικανικού καπιταλισμού, πολιτική και AIDS στο Ζαΐρ, η θρησκευτική βία στη σημερινή Ινδία και Αλγερία, αλλά και με παραδοσιακά θέματα που πάνε πίσω στην πρώιμη νεότερη και μεσαιωνική περίοδο, όπως, για παράδειγμα, η συγκεντροποίηση της κρατικής εξουσίας στις ασιατικές και ευρωπαϊκές κοινωνίες, η κοινωνικότητα των πόλεων το Μεσαίωνα, η ανάπτυξη των πιστωτικών δικτύων, η δημόσια οικονομία και η λογιστικοποίηση σε μια εμπορευματική οικονομία, «η αρρώστια, η πίστη, και το φαντασιακό» στο Μεσαίωνα, οι ουτοπίες στο Βυζάντιο του δωδέκατου αιώνα, και η κοινοτική ζωή των Εβραίων από το δέκατο έβδομο αιώνα ως τον εικοστό.

Η νέα στροφή προς την πολιτική και τις κοινωνικές επιστήμες στα *Annales* ή και αλλού δεν σημαίνει απόρριψη των προηγούμενων ενδιαφερόντων, αλλά, αντίθετα, μια διεύρυνση του πεδίου των ιστορικών μελε-

τών. Σημαντικά στοιχεία της μεταμοντέρνας κριτικής στην ιστορική λογική εξακολουθούν να βρίσκονται εν ισχύει. Η πίστη στις μεγάλες αφηγήσεις που θεωρούσαν τον εκσυγχρονισμό του δυτικού κόσμου ως το αποκορύφωμα μιας συνεκτικής ιστορικής διαδικασίας έχει χαθεί ανεπιστρεπτή. Ο Ζακ Ρεβέλ, μέλος επί πολλά χρόνια της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού και διευθυντής από το 1995 της *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, αναφερόμενος στην ιστορία των *Annales*, σ' έναν τόμο του 1995 που επιχειρεί να αποκαταστήσει το κύρος των ιστορικών σπουδών, γράφει πως το όραμα μιας «συνολικής» ή «οικουμενικής» ιστορίας, στο οποίο πίστεψαν τρεις γενιές ιστορικών των *Annales*, έχει πια πεθάνει³⁷³. Η ιστορία όμως δεν έχει καταντήσει ένα πλήθος ασύνδετων μεταξύ τους οντοτήτων. Είδαμε πως οι μικροϊστορικοί στην Ιταλία και στη Γερμανία, παρ' όλη την επικεντρωσή τους στο τοπικό επίπεδο, ποτέ δεν έχασαν από τα μάτια τους τα ευρύτερα ιστορικά και πολιτικά πλαίσια. Στην πραγματικότητα πίστεψαν ότι αυτή η επικέντρωση στο τοπικό, το οποίο πάντοτε διαφέρει από το «κανονικό»³⁷⁴, καθιστά δυνατό τον έλεγχο των γενικεύσεων. Ανεξάρτητα με το ποσό σκληρά αμφισβήτησαν οι μικροϊστορικοί τις μαρξιστικές, βεμπεριανές και ροστοφιανές αντιλήψεις για το μετασχηματισμό του σύγχρονου κόσμου, δεν κατάφεραν να ξεφύγουν από την έννοια του εκσυγχρονισμού, θεωρούμενου πλέον ως μια καταστροφική δύναμη που ειςβάλλει στη μικροκλίμακα της τοπικής ιστορίας. Το κύριο θέμα που απασχόλησε τους μικροϊστορικούς ήταν πράγματι οι επιδράσεις του κράτους, της οικονομίας και της Εκκλησίας στην ύπαιθρο σε μια εποχή αρχικού εκσυγχρονισμού.

Τέλος, ο μεταμοντερνισμός έθεσε σημαντικά επιστημολογικά ερωτήματα, που αμφισβητούσαν ριζικά τη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης. Δεν αμφισβητήθηκε μόνον η συνοχή της ιστορίας αλλά και η συνοχή του συγγραφέα και του κειμένου. Απορρίφθηκε η αμεσότητα της ιστορικής γνώσης· αυτό, βέβαια, δεν ήταν κάτι καινούργιο μια

373. Jacques Revel, «Histoire et sciences sociales: Une confrontation instable», στο Jean Boutier και Dominique Julia (επιμ.), *Passés recomposés: Champs et chantiers de l' Histoire*, Παρίσι 1995, σ. 80.

374. Βλ. την έννοια του «κατ' εξαίρεση κανονικού» του Eduardo Grendi που αναφέρεται στο Giovanni Levi, «On Microhistory», στο Peter Burke (επιμ.), *New Perspectives on Historical Writing*, State University, Penna. 1991, σ. 109, και στο Edward Muir και Guido Ruggiero (επιμ.), *Microhistory and the Lost People of Europe*, Βαλτιμόρη 1991, «Εισαγωγή», σ. xiv.

που ανάγεται τουλάχιστον στον Καντ. Η θέση του Χέυντεν Χουάιτ ότι η ιστορία παίρνει πάντοτε μια αφηγηματική μορφή και επομένως διαθέτει χαρακτηριστικά λογοτεχνικών κειμένων, έγινε γενικά αποδεκτή, όχι όμως και το συμπέρασμά του ότι η ιστορία, σαν κάθε άλλο λογοτεχνικό είδος, αποτελεί ουσιαστικά μια «μυθοπλαστική επιχείρηση». Ο Ροζέ Σαρτιέ σχολίασε το 1993 ότι «ακόμα κι αν ο ιστορικός γράφει με "λογοτεχνικό τρόπο", δεν παράγει λογοτεχνία»³⁷⁵. Η δουλειά του στηρίζεται σε αρχειακή έρευνα, και παρότι οι πηγές δεν του παρουσιάζονται σε μια δίχως διφορούμενα μορφή, υπόκεινται όμως σε κριτήρια επαληθευσσιμότητας. Ο ιστορικός ψάχνει πάντοτε για πλαστογραφίες και παραποιήσεις και επομένως λειτουργεί με μια αντίληψη περί αληθείας, όσο δαιδαλώδης και όσο ατελής να είναι ο δρόμος που οδηγεί σ' αυτήν.

Όλα αυτά δεν οδηγούν σ' ένα νέο παράδειγμα αλλά σ' ένα μεγαλύτερο πλουραλισμό. Είναι προφανές ότι η «απώλεια της ιστορίας»³⁷⁶ για την οποία τόσο λόγος έγινε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν χαρακτηρίζει το σημερινό κλίμα. Στη Γερμανία η αίσθηση της απώλειας μπορεί να αποδοθεί στη δυσφήμιση των εθνικών παραδόσεων· αλλού, προήλθε από την πεποίθηση ότι ο σύγχρονος κόσμος σήμανε το τέλος των παραδοσιακών αξιών και μορφών κοινότητας. Για κάποιο διάστημα, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τα μαθήματα ιστορίας που προσφέρονταν στα πανεπιστήμια των Ηνωμένων Πολιτειών, της Μεγάλης Βρετανίας, της Δυτικής Γερμανίας και αλλού, σίγουρα όμως όχι με της Γαλλίας ή της Πολωνίας, αντικαταστάθηκαν με μαθήματα κοινωνικών επιστημών, ενώ, στον αγγλόφωνο τουλάχιστον κόσμο, οι ίδιες οι κοινωνικές επιστήμες πήραν πολλές φορές έναν αίστορικό χαρακτήρα. Ο αριθμός των φοιτητών της ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες μειώθηκε δραστικά. Όμως η τάση αυτή αντιστράφηκε κατά τη δεκαετία του 1980. Η προσφερόμενη στα πανεπιστήμια ιστορία απέκτησε μεγαλύτερη ποικιλία, ειδικά στις Ηνωμένες Πολιτείες, για να συμπεριλάβει ζητήματα φύλου και εθνοτήτων, καθώς και τη μελέτη των μη δυτικών κοινωνιών και κουλτουρών³⁷⁷. Ιστορικά περιοδικά,

375. «Le Temps des doutes», *Le Monde*, 18 Μαρτίου 1993, σ. vi-vii.

376. Π.χ. Alfred Heuss, *Der Verlust der Geschichte*, Göttingen 1959.

377. Ενδεικτικές των πρόσφατων συζητήσεων είναι οι εκδόσεις του Εθνικού Κέντρου για τη Σχολική Ιστορία, Λος Άντζελες 1995· *National Standards for United States History for Grades K-4*· *National Standards for United States History for Grades 5-12*· και *National Standards for World History*.

βιβλία και τηλεοπτικές εκπομπές πολλαπλασιάστηκαν. Οι επέτειοι των πενήντα χρόνων από το άνοιγμα των στρατοπέδων συγκεντρώσεως και του τέλους του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου απέδειξαν το έντονο ενδιαφέρον γύρω από την ιστορία. Έτσι λοιπόν φαίνεται πως οι κατακλυσμαίες αλλαγές στην Ευρώπη από το 1989 και μετέπειτα μάλλον ενίσχυσαν παρά εξασθένησαν το ενδιαφέρον για το παρελθόν.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

1. Το «Τέλος της Ιστορίας»;

ΠΟΛΛΕΣ ΦΟΡΕΣ τα τελευταία χρόνια εκφράστηκε η άποψη ότι ζούμε σε μια μεταϊστορική εποχή, ότι η ιστορία όπως την ξέραμε έχει τελειώσει³⁷⁸. Αυτό που εννοείται βέβαια δεν είναι ότι θα σταματήσει ο χρόνος, αλλά ότι δεν υπάρχει πια η δυνατότητα μιας μεγάλης αφήγησης που να δίνει συνοχή και νόημα στην ιστορία. Η ιδέα ότι η ιστορία έχει υπερκόσμιο σκοπό και κατεύθυνση υπήρξε κεντρική στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση ιδέα από τη βιβλική αρχαιότητα. Ο Διαφωτισμός εκκοσμίκευσε αυτή την πίστη και τοποθέτησε το έσχατον της ιστορίας μέσα στην ίδια την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας. Εξύμνησε τον πολιτισμό της σύγχρονης Δύσης ως το απόγειό της και το πλησίασμα της εκπλήρωσης μιας επιθυμητής κοινωνικής τάξης στην οποία θα ήταν εξασφαλισμένες η ανθρώπινη ελευθερία και κουλτούρα. Πολύ πρόσφατα, ο Φράνσις Φουκουγιάμα επανέλαβε αυτή την αισιόδοξη πεποίθηση³⁷⁹.

Ο δέκατος ένατος αιώνας σήμανε το αποκορύφωμα της πίστης στην ευεργετική φύση της ιστορικής εξέλιξης, ταυτόχρονα όμως σήμανε και την απαρχή μιας βαθιάς αβεβαιότητας για το χαρακτήρα της σύγχρονης κουλτούρας. Η πρώτες κριτικές προήλθαν από φωνές που αμφισβητούσαν τις ίδιες τις έννοιες της επιστημονικής ορθολογικότητας, της τεχνικής προόδου και των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τις οποίες τόσο ψηλά είχε τοποθετήσει ο πολιτισμός του δέκατου ένατου αιώνα. Δεν επρόκειτο μόνο για στοχαστές που νοσταλγούσαν έναν προνεωτερικό, προβιομηχανικό, κόσμο, αλλά και για κάποιους που ήθελαν να πάνε πέρα απ' αυτόν. Αυτή η συχνά αντιδημοκρατική κριτική στρεφόταν

378. Βλ. Lutz Niethammer, *Posthistoire: Has History Ended?*, Λονδίνο 1992.

379. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Νέα Υόρκη 1992 [Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος, Αθήνα 1993].

ενάντια στο δράμα ενός κόσμου στον οποίο ο διαφωτισμός θα απελευθέρωνε τους ανθρώπους από τα πανάρχαια δεινά της σκλαβιάς, της στέρησης και της βίας. Εκείνο που ενοχλούσε τον Κίρκεγκωρ, τον Νίτσε, τον Μπούρκχαρτ, τον Ντοστογιέφσκυ και τον Μπωντλαίρ δεν ήταν τόσο η βία και η αδικία που περιείχε μέσα του ο σύγχρονος ευρωπαϊκός κόσμος, και οι οποίες τάραζαν άλλους στοχαστές σαν τον Αλεξάντερ Χέρτσεν, αλλά εκείνο που αυτοί αισθάνονταν ως εκχυδαϊσμό των αξιών μέσα στη διαδικασία της μαζικοποίησης και στην παρακμή του ηρωισμού που τη συνόδευε. Ο Κίρκεγκωρ στις παραμονές των επαναστάσεων του 1848 θρηνούσε για την απώλεια της ικανότητας του σύγχρονου ανθρώπου για ηρωική βία³⁸⁰. Οι παλιές ελίτ είχαν εξαλειφθεί μέσα από τους πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς που είχαν δημιουργήσει τον επιχειρηματικό κόσμο του δέκατου ένατου αιώνα, και δεν είχαν, υποτίθεται, αντικατασταθεί από νέες πολιτιστικά δημιουργικές ελίτ. Η επιστήμη και η τεχνολογία θεωρούνταν από ένα ακόμα μεγαλύτερο κομμάτι στοχαστών ως οι έσχατες συνέπειες μιας πορείας ορθολογικοποίησης η οποία κατέστρεφε τα στοιχεία του μύθου και της ποίησης που έδιναν νόημα στη ζωή, κι έφερνε τον άνθρωπο αντιμέτωπο με τη μηδαιμότητα και το παράλογο της ύπαρξης. Αυτή η πεσιμιστική άποψη για το σύγχρονο πολιτισμό πήρε στην ιστορική σκέψη δύο αντίθετες κατευθύνσεις: η μια ήταν συνειδητά ελιτίστικη και αντιδημοκρατική· οι τελευταίοι της εκπρόσωποι, όπως ο Ερνστ Γύνγκερ και ο Καρλ Σμιτ, οραματίστηκαν την αναγέννηση μιας εθνικής κοινότητας (*Volksgemeinschaft*) μέσα σ' έναν κόσμο τεχνολογικού πολέμου και βίας. Στη δεύτερη, ανήκουν μεταπολεμικοί στοχαστές, οι οποίοι απέρριπταν βέβαια αυτή την ελιτίστικη στάση, ενσωμάτωσαν όμως πολλά στοιχεία της κριτικής της επί της επιστήμης και επί της τεχνολογίας στη δική τους κριτική επί του καπιταλισμού, στοχαστές που είδαν τη σύγχρονη επιστήμη και τεχνολογία σαν όργανα για την καταστροφή ενός κόσμου με ανθρωπιστικό χαρακτήρα.

Στην πορεία, πολλές κεντρικές ιδέες της σύγχρονης αντίληψης για την ιστορία έχασαν την αξιοπιστία τους. Η αντίληψη για την ιστορία που εμφανίστηκε το δέκατο όγδοο αιώνα και έγινε κυρίαρχη το δέκατο ένατο στηριζόταν σε κάποιες παραδοχές. Μια απ' αυτές ήταν η αντίληψη ότι υπάρχει μία ιστορία, *die Geschichte*, η οποία επιτρέπει τη συνεχή αφήγηση της ιστορικής εξέλιξης. Το 1824 ο Ράνκε τιτλοφορούσε ακό-

380. Søren Kierkegaard, *The Present Age*, Νέα Υόρκη 1962.

μα το πρώτο του βιβλίο *Ιστορίες των λατινικών και γερμανικών λαών*, αν και στην πραγματικότητα επιδίωκε μια μεγάλη αφήγηση για την ανάδυση του σύγχρονου κρατικού συστήματος στο γύρισμα του δέκατου έκτου αιώνα. Μια άλλη ιδέα ήταν ότι υπήρχαν κάποιοι βασικοί θεσμοί, πρώτα και κύρια το Κράτος, οι οποίοι κατείχαν κεντρικό ρόλο μέσα στην αφήγηση. Έτσι ο Ντρούζεν μπορούσε να διακρίνει την «ιστορία» (*die Geschichte*) απ' τις «υποθέσεις» (*Geschäfte*)³⁸¹, που περιλάμβαναν τις διάφορες πλευρές της καθημερινής ζωής και των πολλών ανθρώπων που δεν θεωρούνταν σημαντικά για τη μεγάλη ροή της ιστορίας. Υπήρχε, τέλος, όπως ήδη αναφέρθηκε, η σταθερή πίστη, που την είχαν εκφράσει ο Χέγκελ, ο Ράνκε, ο Κοντ, ο Μαρξ και πολλοί άλλοι, ότι υπήρχε μία μόνο αληθινά ιστορική κουλτούρα και κοινωνία, αυτή της Δύσης.

Και οι τρεις αυτές αντιλήψεις έγιναν στόχος της κριτικής του εικοστού αιώνα. Η ιδέα της ενότητας της ιστορίας αμφισβητήθηκε σχετικά νωρίς τον εικοστό αιώνα από τον Όσβαλντ Σπένγκελ³⁸², τον Άρνολντ Τούνμπη³⁸³, και άλλους που θέλησαν να γράψουν μια συγκριτική ιστορία των «μεγάλων πολιτισμών». Αλλά αυτή η διάκριση ανάμεσα σε «πολιτισμένους» και σε «πρωτόγονους» λαούς απορρίφθηκε από την πολιτισμική ανθρωπολογία μαζί με την εικόνα των «Λαών δίχως Ιστορία»³⁸⁴. Την ίδια στιγμή, τα τμήματα του πληθυσμού που είχαν αγνοηθεί από τους ιστορικούς διεκδικούσαν μια θέση μέσα στην ιστορία. Το ιστορικό πεδίο ανοίχτηκε για να συμπεριλάβει, εκτός από τα κέντρα εξουσίας, και τις παρυφές της κοινωνίας, γεννώντας έτσι τη μικροϊστορία και την αντίληψη των πολλαπλών ιστοριών. Αλλά η αναγνώριση πως δεν είναι πλέον δυνατή μια μεγάλη αφήγηση που να δίνει κατεύθυνση στην ιστορία δεν σημαίνει και ότι η ιστορία έχασε κάθε νόημα, όπως συχνά με θλίψη υποστηρίχθηκε. Η ιστορία εξακολουθεί να είναι ένα πανίσχυρο εργαλείο, μέσω του οποίου ομάδες και άτομα ορίζουν την ταυτότητά τους. Στη θέση μιας ενιαίας και έλλογης ιστορικής διαδικασίας υπάρχει τώρα ένας πλουραλισμός αφηγήσεων που αφορά στις βιωματικές εμπειρίες πολλών διαφορετικών ομάδων.

Το βιβλίο αυτό υποστήριξε τη νομιμότητα της μικροϊστορίας, αλλά

381. J. G. Droysen, *Outline of the Principles of History*, Βοστώνη 1893.

382. Oswald Spengler, *The Decline of the West*, 2 τόμοι, Νέα Υόρκη 1926-28 [*Der Untergang des Abendlandes*, Μόναχο 1923].

383. Arnold Toynbee, *A Study of History*, 10 τόμοι, Νέα Υόρκη 1947-57.

384. Eric Wolf, *Europe and the People Without History*, Μπέρικλεϊ 1982.

έδειξε επίσης ότι αυτή δεν μπόρεσε ποτέ να ξεφύγει από το πλαίσιο των ευρύτερων δομών και μετασχηματισμών μέσα στις οποίες λαμβάνει χώρα. Όπως είδαμε, όλοι σχεδόν οι μικροϊστορικοί αναγκάστηκαν να έρθουν αντιμέτωποι με διαδικασίες εκσυγχρονισμού μέσα από τις επιπτώσεις που είχαν αυτές πάνω στις μικρές κοινωνικές ομάδες στη μελέτη των οποίων αφιερώθηκαν. Η έννοια του εκσυγχρονισμού έχασε την κανονιστική της διάσταση, εξακολουθεί όμως να υποδηλώνει διαδικασίες που δρουν μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Ο ιστορικός γνωρίζει ότι ο εκσυγχρονισμός δεν είναι μια μονοδιάστατη διαδικασία αλλά ότι εκφράζεται με ποικίλες μορφές μέσα στα διάφορα κοινωνικά πλαίσια και στις διαφορετικές πολιτισμικές παραδόσεις. Στην καλύτερη περίπτωση ο εκσυγχρονισμός είναι ένας ιδεότυπος βάσει του οποίου μπορούν να μετρηθούν συγκεκριμένες αλλαγές σε σχέση με συγκεκριμένες συνθήκες. Παρ' όλα αυτά, η σημερινή κατάσταση της ιστορικής συνείδησης, αντί να έχειβάλει ένα «τέλος» στην ιστορία, έχει οδηγήσει σε μια μεγαλύτερη εκλέπτυνση, όπου έχουν τη θέση τους τόσο το ευρύτερο πλαίσιο όσο και οι ατομικές ιδιαιτερότητες.

2. Τέλος της Ιστορίας ως επιστημονικού εγχειρήματος;

Αυτή η ανασκόπηση των ιστορικών σπουδών στον εικοστό αιώνα προσπάθησε να δείξει πως η ανυποληψία στην οποία περιέπεσε το «ευγενές όνειρο»³⁸⁵ της ιστορικής αντικειμενικότητας κάθε άλλο παρά οδήγησε σε παρακμή τη σοβαρή ιστορική έρευνα. Αντιθέτως, οδήγησε σ' έναν εμπλουτισμό των προσεγγίσεων και συχνά σε μια μεγαλύτερη επιστημονική εκλέπτυνση. Μερικά πράγματα έγιναν πολύ πιο φανερά. Η βεβαιότητα με την οποία οι επαγγελματίες ιστορικοί μετά τον Ράνκε πίστευαν πως το θύσισμα μέσα στις πηγές τους εξασφάλιζε μια αντικειμενική πρόσληψη του παρελθόντος έχει σβήσει εδώ και καιρό. Ωστόσο, οι ιστορικοί δεν εγκατέλειψαν τη βασική δέσμευση για ιστορική εντιμότητα η οποία ενέπνεε τον Ράνκε και τους συναδέλφους του. Όσο περισσότερο οι ιστορικοί αναγνώριζαν τα όρια της αντικειμενικότητας τόσο αποκτούσαν, κατά κάποιον τρόπο, και μεγαλύτερη επίγνωση των προκαταλήψεων που θέτουν σε κίνδυνο την εντιμότητά τους, σε αντίθεση με την «επιστημονική» ρανκική παράδοση που δούλευε έχοντας την

385. Peter Novick, *That Noble Dream*, Καίμπριτζ 1988.

αυταπάτη πως είναι δυνατή η αντικειμενική γνώση. Από πολλές απόψεις, η ιστορία ως «τέχνη» διατήρησε πολλές από τις μεθοδολογικές διαδικασίες στις οποίες στηριζόταν η παλιότερη ιστορική επιστήμη. Ο ιστορικός είναι ακόμα εξαρτημένος από τις πηγές του, και τα κριτικά εργαλεία με τα οποία τις προσεγγίζει παραμένουν εν πολλοίς τα ίδια. Τώρα όμως αυτές τις πηγές τις αντιμετωπίζουμε πιο προσεκτικά. Έχουμε μεγαλύτερη επίγνωση του βαθμού στον οποίο οι πηγές δεν μεταφέρουν άμεσα την πραγματικότητα αλλά είναι και οι ίδιες αφηγηματικές κατασκευές που ανασυγκροτούν αυτές τις πραγματικότητες, όχι από μόνες τους, αλλά υπό την καθοδήγηση της επιστημονικής έρευνας και του επιστημονικού λόγου.

Ο ορίζοντας των ιστορικών σπουδών διευρύνθηκε εντυπωσιακά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όχι μόνον όσον αφορά στις μελετώμενες ομάδες και άτομα αλλά και όσον αφορά στα θέματα και στα ερωτήματα που ενδιαφέρουν τον ιστορικό. Νέες θεματικές, που συχνά έχουν να κάνουν με διωματικές όψεις της ζωής, απαίτησαν νέες επιστημονικές στρατηγικές οι οποίες, καθώς είδαμε, δίνουν μια νέα έμφαση στην ερμηνεία του νοήματος των σχέσεων, σχέσεων που όταν καλουπώνονται σε απρόσωπες αναλυτικές κατηγορίες χάνουν τις ποιοτικές τους διαστάσεις. Στο σημείο αυτό εμπλέκονται η φαντασία και η εμπάθεια, μια φαντασία όμως που, όπως τόνισε η Natalie Davis, καθοδηγείται από τις «φωνές του παρελθόντος»³⁸⁶. Η κριτική της επιστημονικής ορθολογικότητας οδήγησε μερικούς ιστορικούς να αρνηθούν κάθε ουσιαστική διαφορά μεταξύ ιστορίας και μυθοπλασίας. Διάφοροι συγγραφείς υποστήριξαν ότι δεν μπορούμε να διακρίνουμε την ιστορία από το μύθο, και πως η προσπάθεια των ιστορικών από τότε που επαγγελματοποιήθηκαν οι ιστορικές σπουδές να εγκαταλείψουν τη ρητορική προς χάριν της επιστημονικής έρευνας αποτελεί ένα σφάλμα που θα έπρεπε να διορθωθεί³⁸⁷. Ο Frank Ankersmit υποστήριξε ότι οι ιστορικοί θα έπρεπε να έχουν την ειλικρίνεια να αναγνωρίσουν ότι ο λόγος τους είναι μεταφορικός και ότι η συνοχή δεν πηγάζει «από την πραγματικότητα» αλλά «από τη γλώσσα με την οποία μιλάμε γι' αυτήν»³⁸⁸. Ο Peter Novick υποστήριξε, σωστά

386. Natalie Davis, *The Return of Martin Geurre*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1983.

387. Βλ. την αδημοσίευτη ακόμα παρουσίαση του Kellner στο 18ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορικών Επιστημών, Μόντρεαλ 1995. βλ. επίσης του ίδιου, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Μάντισον 1989.

388. Ankersmit, «Historicism: An Attempt at Synthesis», *History and Theory* 34 (1995), σ. 155.

κατά τη γνώμη μου, ότι η αντικειμενικότητα στην ιστορία είναι ανεπίτευκτη· ο ιστορικός δεν μπορεί να ελπίζει σε τίποτα περισσότερο από το εύλογο³⁸⁹. Το εύλογο όμως, προφανώς, δεν στηρίζεται στην αυθαίρετη επινόηση μιας ιστορικής αφήγησης· σημαίνει ορθολογικές στρατηγικές καθορισμού του τι είναι πραγματικά εύλογο. Προϋποθέτει ότι η ιστορική αφήγηση σχετίζεται με μία ιστορική πραγματικότητα, ανεξαρτήτως του πόσο σύνθετη και έμμεση είναι η πορεία μέσα από την οποία προσεγγίζει ο ιστορικός αυτή την πραγματικότητα. Έτσι, παρότι πολλοί ιστορικοί έλαβαν σοβαρά υπόψιν τους τη σύγχρονη γλωσσολογική, σημειολογική και λογοτεχνική θεωρία, στην πράξη δεν αποδέχθηκαν την ιδέα ότι τα κείμενα με τα οποία εργάζονται δεν αναφέρονται στην πραγματικότητα. Κάθε ιστορική έκθεση αποτελεί σίγουρα μια κατασκευή, μια κατασκευή όμως που προκύπτει μέσα από ένα διάλογο του ιστορικού με το παρελθόν, ένα διάλογο που δεν διεξάγεται εν κενώ αλλά μέσα σε μια κοινότητα ερευνητών που συμφωνούν πάνω σε κριτήρια για το τι είναι εύλογο.

3. Τέλος του Διαφωτισμού;

Η ριζική αμφισβήτηση στον αιώνα μας της δυνατότητας μιας ορθολογικής έρευνας στην ιστορία συνδέεται στενά, όπως είπαμε, με μια αυξανόμενη δυσαρέσκεια απέναντι στη σύγχρονη κοινωνία και κουλτούρα. Αυτή η κοινωνία θεωρήθηκε κληρονόμος του Διαφωτισμού. Ο Διαφωτισμός, που είχε νοηθεί αρχικά ως η μέσω του ορθού λόγου απελευθέρωση των ανθρώπων από τους αυθαίρετους καταναγκασμούς έτσι ώστε να μπορεί ο καθένας να αναπτύξει ελεύθερα τις δυνατότητές του, στη μεταμοντέρνα συζήτηση έγινε ένας αποδιοπομπαίος τράγος, υπεύθυνος όχι μόνο για το άδειασμα του κόσμου από νόημα αλλά και για τη δημιουργία των τεχνολογικών και διοικητικών εργαλείων για την κυριαρχία πάνω στους ανθρώπους. Η μεταμοντέρνα σκέψη οικοδομήθηκε πάνω σε μια παράδοση αντιδιαφωτιστικών αισθημάτων που κατάγεται από τον αντιμοντερνισμό των συντηρητικών και ρομαντικών στοχαστών του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του εικοστού, μια γραμμή που μέσω του Νίτσε και του Χάιντεγκερ οδηγεί στη ριζοσπαστική δεξιά των δεκαετιών του 1920 και του 1930.

389. Novick, *That Noble Dream*.

Αλλά, από τη δεκαετία του 1940 και μετέπειτα, σημαντικά στοιχεία αυτής της κριτικής υιοθετήθηκαν από διανοητές σαν τους Μαξ Χόρκχάιμερ, Τέοντορ Αντόρνο και Χέρμπερτ Μαρκούζε, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τις μαρξιστικές έννοιες της αλλοτρίωσης και του φετιχισμού του εμπορεύματος για μια κριτική της σύγχρονης κουλτούρας. Ο Διαφωτισμός είχε προσπαθήσει να απελευθερώσει τους ανθρώπους καταστρέφοντας τους μύθους, αλλά είχε δημιουργήσει, υποστήριξαν, τον καινούργιο μύθο ότι η επιστήμη μπορούσε να κατανοήσει και, μέσω της τεχνολογίας, να ελέγξει τη φύση και τον άνθρωπο. Ξεκινώντας από μια μαρξιστική ανάλυση, υποστήριξαν ότι πίσω από τη διακήρυξη των οικουμενικών ανθρώπινων δικαιωμάτων από το Διαφωτισμό κρυβόταν μια ιεραρχική κοινωνική, οικονομική, και, επομένως, και πολιτική τάξη πραγμάτων που βασιζόταν πάνω στο δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Το μεγάλο σφάλμα του Διαφωτισμού, ισχυρίζονταν, βρίσκεται στη στρεβλή του άποψη για τον ορθό λόγο, του οποίου απώτατος στόχος είναι η αναγωγή της αλήθειας σε επιστημονικές, δηλαδή σε ποσοτικές, διατυπώσεις³⁹⁰. Η πίστη στην παντοδυναμία αυτού του είδους της επιστήμης συνιστούσε ένα νέο μύθο. Αδιαφορώντας για τις ποιοτικές πλευρές της ύπαρξης, έχανε από τα μάτια του την κριτική σκοπιά που συνιστά τον πυρήνα της αληθινής επιστήμης.

Αυτή η απεικόνιση του Διαφωτισμού, την οποία θα επαναλάβουν αργότερα και οι Φουκώ, Ντερντά και Λυοτάρ, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, μια χονδροειδή διαστρέβλωση. Ας πάρουμε έναν από τους εκπροσώπους του, τον Κοντορσέ, που επεδίωκε τη μεγιστοποίηση του πλούτου και της ευημερίας μέσα από τη συστηματική εφαρμογή της επιστημονικής και τεχνολογικής γνώσης στο χώρο της κοινωνίας³⁹¹. Για τον Κοντορσέ όμως, η επιστήμη και η τεχνολογία σίγουρα δεν ήταν αυτοσκοποί αλλά μέσα για την απελευθέρωση των ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένων μάλιστα και των γυναικών, από τα δεινά της άγνοιας, της στέρησης και της τυραννίας. Ο Διαφωτισμός είχε πράγματι μια διπλή όψη: υποστηρίχθηκε ότι ο οικουμενισμός του και η πίστη του στον ορθολογικό σχεδιασμό και έλεγχο περιείχε τα σπέρματα του ουτοπισμού και του ολοκληρωτισμού των ριζοσπαστών από τον Ροβεσπιέρο

390. Βλ. Max Horkheimer και Theodor Adorno, *The Dialectic of Enlightenment*, Νέα Υόρκη 1972 [*Dialektik der Aufklärung*, 1972 - Η διαλεκτική του Διαφωτισμού, Αθήνα 1986 και 1996]

391. Jean-Antoine-Nicolas de Garitat, marquis de Condorcet, *Sketch for a Historical Picture of the Progress of the Human Mind*, Νέα Υόρκη 1955.

ώς τον Λένιν³⁹². Ωστόσο, η έμφαση στην αυτονομία του διαφωτισμένου ατόμου προϋπέθετε την αποφασιστική αντίθεση σε κάθε μορφή αυταρχικής εξουσίας και ολοκληρωτικού ελέγχου.

Ο δρόμος που οδηγεί από το Διαφωτισμό στο Άουσβιτς υπήρξε απείρωσ πιο σύνθετος απ' όσο τον παρέστησαν ο Αντόρνο και ο Φουκώ, και σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στον αντινεωτερισμό των αντιπάλων του Διαφωτισμού. Η ιστορία του αιώνα μας μας έχει διδάξει πολλά για τις αμφισημίες των αντιλήψεων του Διαφωτισμού για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ορθολογικότητα. Η μεταμοντέρνα σκέψη συνέβαλε ουσιαστικά στις σύγχρονες ιστορικές συζητήσεις με τις προειδοποιήσεις της απέναντι στον ουτοπισμό και στην έννοια της προόδου. Αυτό δεν θα έπρεπε, ωστόσο, να μας οδηγήσει στην εγκατάλειψη και στην απόρριψη της κληρονομιάς του Διαφωτισμού αλλά μάλλον σε μια κριτική επανεξέτασή του. Αυτό επιχείρησε και ένα μεγάλο μέρος της νέας κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας που εξετάζει αυτό το βιβλίο. Η εναλλακτική λύση απέναντι σ' έναν εξαγνισμένο Διαφωτισμό είναι η βαρβαρότητα.

392. Βλ. Gerhard Ritter, *The German Problem: Basic Questions of German Political Life, Past and Present*, Columbus, Ohio 1965· J. L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Νέα Υόρκη 1960· επίσης Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Νέα Υόρκη 1951 και Friedrich Hayek, *Road to Serfdom*, Σικάγο 1994.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ κάποια συνολική ανασκόπηση της ιστορικής σκέψης και γραφής του εικοστού αιώνα, όπως υπάρχει για το δέκατο ένατο το βιβλίο του George P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, Λονδίνο 1913. Το παρόν βιβλίο αποτελεί μια απόπειρα μερικής κάλυψης αυτού του κενού. Έχω επίγνωση των ορίων του, τόσο της επιλεκτικότητάς του όσο και της αδυναμίας του να ασχοληθεί με τις ιστορικές σπουδές εκτός της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Υπάρχουν αρκετές σημαντικές προσπάθειες εξέτασης των ιστορικών σπουδών σε μια δεδομένη στιγμή. Ο Geoffrey Barraclough, στο *History in a Changing World*, Οξφόρδη 1955, ασχολείται μ' αυτό που θεωρούσε ως θεμελιακό επαναπροσανατολισμό της ιστορικής σκέψης και γραφής στο τέλος της αποικιακής εποχής. Αρκετά βιβλία και εξειδικευμένα περιοδικά των δεκαετιών του 1970 και του 1980 επιχείρησαν να αποτιμήσουν το ιστοριογραφικό κλίμα, όπως το Felix Gilbert και Stephen R. Graubard (επιμ.), *Historical Studies Today*, Νέα Υόρκη 1972· Charles Delzell (επιμ.), *The Future of History*, Nashville 1977· Geoffrey Barraclough, *Main Trends in History*, Νέα Υόρκη 1979· Theodore K. Rabb και Robert Rotberg, *The New History: The 1980s and Beyond*, Πρίνστον 1982· Georg G. Iggers (επιμ.), «Social History at the End of the 1980s: A Critical International Perspective», *Storia della Storiografia*, τεύχη 17 και 18, 1990· και Peter Burke (επιμ.), *New Perspectives on Historical Writing*, State College, Penna., 1991. Μια εξέταση της ιστορικής μεθοδολογίας καθώς και των μεγάλων ρευμάτων ιστορικής γραφής που εκτείνεται πέρα από το Δυτικό κόσμο περιέχεται στο Georg G. Iggers και Harold T. Parker, *International Handbook of Historical Studies. Contemporary Research and Theory*, Westport, Conn., 1979. Το Fritz Stern (επιμ.), *The Varieties of History from Voltaire to the Present*, Νέα Υόρκη 1973, εξακολουθεί να αποτελεί έναν καλό οδηγό.

Όσο για επιμέρους εθνικές εξελίξεις στα τέλη του εικοστού αιώνα,

βλ. Michael Kammen, *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*, Ithaca 1980. Για τις νέες κατευθύνσεις της ιστορικής σκέψης και πρακτικής, βλ. Jacques Le Goff και Pierre Nora, *Constructing the Past: Essays in Historical Methodology*, Καίμπριτζ, Μασσ., 1984. Η καλύτερη, αν και αμφιλεγόμενη, μελέτη των αμερικανικών ιστοριογραφικών παραδόσεων από τις απαρχές του αμερικανικού ιστορικού κλάδου τη δεκαετία του 1880 μέχρι τη δεκαετία του 1980 είναι, κατά τη γνώμη μου, του Peter Novick, *That Noble Dream: The «Objectivity Question» and the American Historical Profession*, Καίμπριτζ 1988· για το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, Ernst Breisach, *American Progressive History: An Experiment in Modernization*, Σικάγο 1993. Για τις κοινωνικές και διανοητικές δομές των κοινωνικών επιστημών στη Γερμανία στο πρώτο τρίτο του εικοστού αιώνα, βλ. Fritz Ringer, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community, 1890-1933*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1969· για τη μετά το 1945 Δυτική Γερμανία, Georg G. Iggers, *The Social History of Politics: Critical perspectives in West German Historical Writing Since 1945*, Νέα Υόρκη 1986· για την Ανατολική Γερμανία, Georg G. Iggers (επιμ.), *Marxist Historiography in Transformation: East German Social History in the 1980s*, Νέα Υόρκη 1991. Για τη Γαλλία, σχετικά με τα Annales, Peter Burke, *The French Historical Revolution, The Annales School 1929-89*, Λονδίνο 1990· βλ. επίσης Bryce Lyon και Mary Lyon, *The Birth of Annales History: The Letters of Lucien Febvre and Marc Bloch to Henri Pirenne*, Βρυξέλλες 1991. Για πιο πρόσφατες γαλλικές εξελίξεις, βλ. François Bédarida, *L' Histoire et le métier d' historien en France 1945-1995*, Παρίσι 1945-95, και Jean Boutier και Dominique Julia (επιμ.), *Passés recomposés: Champs et chantiers de l' Histoire*, Παρίσι 1995.

Υπάρχει μια εκτενής βιβλιογραφία πάνω στην αμφισβήτηση των παραδοσιακών μορφών ιστοριογραφίας από το μεταμοντερνισμό και τη γλωσσολογική θεωρία. Τα περιοδικά *History and Theory*, *The American Historical Review*, *The Journal of Modern History* και *Past and Present* υπήρξαν σημαντικά φόρουμ γι' αυτές τις συζητήσεις από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Μια ερευνητική εξέταση των θεμάτων αυτών των συζητήσεων περιέχεται στο Gabrielle M. Spiegel, «History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages», *Speculum* 65, 1990, σ. 59-86. Βλ. επίσης John E. Toews, «Intellectual History After the Linguistic Turn: The Autonomy of Meaning and the Irreducibility of Experience», *American Historical Review* 92, 1987, σ. 879-907. Για

πολύ πρόσφατες επισκοπήσεις των τωρινών αντιπαράθεσεων από πολύ διαφορετικές σκοπιές βλ. Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, Νέα Υόρκη 1994· Frank A. Ankersmit και Hans Kellner, *The New Philosophy of History*, Σικάγο 1995· Robert F. Berkhofer, Jr., *Beyond the Great Story: History as Text and Discourse*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1995· και τα πολύ πολεμικά, Gertrude Himmelfarb, *The New History and the Old*, Καίμπριτζ, Μασσ. 1987, και Keith Windschuttle, *The Killing of History: How a Discipline Is Being Murdered by Literary Critics and Social Theorists*, Σίδνεϊ 1994. Για τις επιπτώσεις των πρόσφατων συζητήσεων στη διδασκαλία της ιστορίας, βλ. *National Standards for United States History for Grades K-4*· *National Standards for United States History for Grades 5-12*· και *National Standards for World History*, δημοσιευμένα το 1995 από το Εθνικό Κέντρο για την Σχολική Ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια, στο Λος Άντζελες.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Achard, Pierre, 124
Alltagsgeschichte, 150-153
American Historical Review, 44, 177, 194
 Ankersmit, F. A., 26, 189
Annales, Γαλλικό ιστορικό περιοδικό, 10, 15, 55, 73-90, 98-99, 112-114, 116, 118, 125, 132, 143, 144, 149, 180-183
 Appleby, Joyce, 195
 Ariès, Philippe, 85
 Ashton, T. S., 115
- Bahners, Patrick, 157
 Bancroft, George, 44
 Barraclough, Geoffrey, 66
 Beard, Charles, 63
 Becker, Carl, 63
 Bell, Daniel, 19, 64, 130
 Berkhofer, Robert, 25
 Berr, Henri, 17, 64
 Bielefeld, Σχολή του, 96-98, 105
 Bielefeld, Πανεπιστήμιο, 96-98
 Blackburn, David, 172
 Bouvier, Jean, 87
 Breisach, Ernst, 194
 Brüggemeier, Franz-Josef, 101-102
 Brunner, Otto, 168
 Buckle, Henry Thomas, 108
 Bujak, Franciszek, 112
 Burguière, André, 87
 Burke, Peter, 137
- Bury, John Bagnell, 54
- Chaunu, Pierre, 86
 Chevalier, Louis, 87
 Childers, Thomas, 171-172, 177
 CNRS (Εθνικό Κέντρο Ερευνών της Γαλλίας), 78
 Cobban, Alfred, 32, 116, 169
 Collingwood, R. G., 167
 Contrafactual*, 67
 Conze, Werner, 101, 168
- Darnton, Robert, 165, 166
 Daumard, Adeline, 87
 Davis, Natalie Z., 137, 143, 157, 189
 Du Bois, W. E. B., 117
- École Pratique des Hautes Études, 44, 77, 78
 Eley, Geoff, 172
 Elliot, John, 115
 Elton, Geoffrey, 115
 Engerman, Stanley, 68, 161

* Ο όρος αναφέρεται στο είδος της ιστορικής ανάλυσης που βασίζεται στην υποθετικά εναλλακτική πορεία παρελθοντικών καταστάσεων προκειμένου να διευρύνει το πεδίο της προβληματικής της (π.χ. αν δεν υπήρχαν σιδηρόδρομοι, η αγγλική οικονομία θα ανέπτυξε διαφορετικά χαρακτηριστικά...).

- English Historical Review*, 45
 Ferro, Marc, 88
 Fogel, Robert, 22, 67-69, 161
 Frank, Walter, 93
 Gatterer, Johann Christoph, 42
 Geertz, Clifford, 24, 30, 138, 142-146, 153-154, 162-167
 Gerschenkron, Alexander, 68
 Gervinus, Georg, 43
Geschichte und Gesellschaft, 98-99, 144
 Gilbert, Felix, 193
 Gooch, George P., 193
 Gothein, Eberhard, 52
 Göttingen, Πανεπιστήμιο, 42
 Goubert, Pierre, 78
 Greenblatt, Stephen, 26
 Guicciardini, Francesco, 41
 Gurevich, Aaron, 89, 113
 Hammond, Barbara, 122
 Hammond, John Lawrence, 122
 Harrington, Michael, 19, 130
 Hayek, Friedrich, 192, σημ. 392
 Heeren, Arnold von, 43
 Henry, Louis, 105
 Hilberg, Raoul, 152-153
 Himmelfarb, Gertrude, 195
 Hintze, Otto, 58-59
 histoire sérielle, 67, 99
Historische Anthropologie, 126, 144, 180
Historische Zeitschrift, 44, 58
 Historismus, 46
History Workshop, 31, 121-126
 Holborn, Hajo, 94, 99
 Jacob, Margaret, 195
Johns Hopkins University, 44
Journal of Interdisciplinary History, 126
Journal of Social History, 126
 Joyce, Patrick, 176
 Kehr, Eckart, 94-95, 99
 Kellner, Hans, 25, 27, 195
 Knies, Karl, 58
 Kocka, Jürgen, 98, 100-101, 134, 139, 163, 172
 Koselleck, Reinhart, 167, 168
 Kuczynski, Jürgen, 104, 114
 Kula, Witold, 112
Kulturgeschichte, 63
 Labrousse, Ernest, 84
Landesgeschichte, 53
 Langewiesche, Dieter, 101
 Lepetit, Bernard, 87
 Lévy-Bruhl, Lucien, 82
 Lovejoy, Arthur, 167
 Lüdtke, Alf, 151
 Macaulay, Thomas Babington, 44
 Mandrou, Robert, 78, 85
 Mason, Tom, 122
 Mauss, Marcel, 82
 Medick, Hans, 138-139, 141, 143, 153
 Meinecke, Friedrich, 47, 99, 167
 Mendels, Franklin, 140
 Menger, Carl, 56, 58-59
 microstoria, 142-147
 Miller, Perry, 63
 Mintz, Sidney, 149
 Mitterauer, Michael, 104-105
Monumenta Germaniae Historica, 43
 Morazé, Charles, 87
 Muchemblend, Robert, 149
 Muir, Edward, 146
 Muratori, Ludovico Antonio, 43

- Niethammer, Lutz, 103, 150, 152
 Nipperdey, Thomas, 100
 North, Douglass, 67-68
 Novick, Peter, 189-190
 Parker, Harold, 193
 Parrington, Vernon, 63
Past and Present, 98, 115, 122, 125, 126, 129, 144, 176, 194
 Perrot, Michelle, 102
 Pirenne, Henri, 18, 64
 Plato, Alexander von, 103, σημ. 188
 Pocock J. G. A., 167
Poznan Studies in The Social Sciences and the Humanities, 122
Quaderni Storici, 125-126, 144, 180
Radical History Review, 126
 Ratzel, Friedrich, 75
Revue Historique, 44
 Rickert, Heinrich, 57
 Riehl, Wilhelm, 63, 136, 142
 Ringer, Fritz, 40, 194
 Ritter, Carl, 75
 Ritter, Gerhard, 192, σημ. 392
Rivista Storica Italiana, 44
 Robinson, James Harvey, 54, 63
Roczniki Dziejow Spolecznych i Gospodarczych, 112
 Roscher, Wilhelm, 58
 Rosenberg, Arthur, 94, 99
 Rosenberg, Hans, 94, 99
 Rostow, Walt, 67-68, 182
 Rutkowski, Jan, 112
 Sabean, David, 141
 Sahlin, Mashall, 165-166
 Samuel, Raphael, 122, 123-124
 Schäfer, Dietrich, 52
 Schama, Simon, 32, 177
 Schlosser, Friedrich, 43
 Schlumbohm, Jürgen, 141
 Schmoller, Gustav von, 56-60
 Sewell, William, 32, 102, 168, 170-174, 177
 Skinner, Quentin, 167-168
 Smith-Rosenberg, Carroll, 175
Sonderweg, 96
 Spence, Jonathan, 177
 Spiegel, Gabrielle, 194
 Ssu-ma Chi'en, 34
 Stedman Jones, Gareth, 122, 124, 171-175, 177
 Stern, Fritz, 193
 Sträth, B., 171, σημ. 353
Studia Metodologiczne, 112
 Sybel, Heinrich von, 46
 Talmon, J. L., 192, σημ. 392
 Taylor, George, 116, 169
 Tenfelde, Klaus, 102
 Thomas, Keith, 137
 Treitschke, Heinrich von, 46
 Troeltsch, Ernst, 47, 48
 Turner, Frederick Jackson, 54, 55, 64
 Vidal de la Blache, 75
Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 76
 Vovelle, Michel, 86
 Webb, Beatrice και Sidney, 122
 Wehler, Hans Ulrich, 94-101, 135, 163, 172
 Wierling, Dorothee, 105-106
 Wilson, Woodrow, 54
 Windelband, Wilhelm, 57, 58
 Windschuttle, Keith, 195
 Wolf, Eric, 149
 Zwahr, Hartmut, 104

- Αγκυλόν, Μωρίς, 169-170
 Άιχμαν, Άντολφ, 153
 Άκτον, Λόρδος, 45
 Άλτουσέρ, Λουί, 119, 121
 Αμερικανική Ιστορική Εταιρεία, 44, 64
 Αντόρνο, Τέοντορ, 28, 95, 191, 192
 Άουσοβιτς, 192
 Άρεντ, Χάννα, 153
 Αριστοτέλης, 24
- Βαϊμάρη, Δημοκρατία της Β., 93, 94, 99, 172
 Βέμπερ, Μαξ, 30, 42, 51, 59-61, 62, 64, 65, 73, 75, 93, 95-97, 99, 107-108, 158, 162, 163, 165
 Βερολίνο, Πανεπιστήμιο, 40-41
 Βιέννη, Κύκλος της Β., 158-159
 Βιέννη, Πανεπιστήμιο, 105
- Γαλλική Επανάσταση, 32, 88, 116-118, 169, 181
 Γίβδων, Εδουάρδος, 15, 39
 Γιέλτσιν, Μπορίς, 179
 Γιαλμπρέιθ, Τζων Κένεθ, 130
 Γιαζό, Φρανσουά, 44
 Γκίνζμπουργκ, Κάρλο, 135, 137, 142, 144-147
 Γκοντελιέ, Μωρίς, 124
 Γκορμπασόφ, Μιχαήλ, 179
 Γκρέντι, Εντοάρνο, 142
 γλώσσα, 23, 83, 124-125, 156-175
 γλωσσική στροφή, 156-175
 γυναίκες ιστορικοί, 45, 122
 γυναίκες, ιστορία των γ., 21, 99, 103, 105-106, 117, 121-124, 174
 Γύνγκερ, Ερνστ, 186
- διαλεκτική, 109-110
 διαλεκτικός υλισμός, 109-111
 Διαφωτισμός, 28, 43, 91, 97, 167, 185, 186, 190-192
- Εθνικό Κέντρο για την Σχολική Ιστορία, ΗΠΑ, 195
 εκδυτικισμός, 17
 εκσυγχρονισμός, 17, 33, 68, 90, 93, 95-98, 100, 106, 134-135, 142, 149, 166, 172, 178, 179, 182, 188
 Ένγκελς, Φρήντριχ, 108, 111, 116
 ερμηνευτική, 30, 145, 153, 162, 164
- Ηρόδοτος, 15, 34, 157
- Θιέρσο, Αδόλφος (Thiers, Adolphe), 44
 Θουκυδίδης, 14, 15, 34, 41
- ιστορική δημογραφία, 65, 84, 105, 140
 Ιστορική Ομάδα του Κομμουνιστικού Κόμματος (Μ. Βρετανίας), 114, 122
 ιστορικός υλισμός, 30, 39-55, 56, 58, 59, 62, 76, 164
 ιστορικός υλισμός, 107, 109, 110, 131
 Ιταλική ιστοριογραφία, 135, 142-148
- Καίμπριτζ, Ομάδα για την Πληθυσμική Ιστορία και την Κοινωνική Δομή της Αγγλίας, 105.
 Καντ, Εμμάνουελ, 20, 157-158, 162, 182
 Κατύν, σφαγή του Κ., 112
 Κίρκεγκωρ, Ζαίρεν, 187
 Κομμουνιστικά Κόμματα, 110, 112-115
 Κομπ, Ρίτσαρντ, 118
 Κοντ, Αύγουστος, 187
 Κοντορσέ, 61, 191
 Κουν, Τόμας, 35, 158
 κριτική θεωρία, 95

- Κρότσε, Μπενεντέτο, 57, 167
- Λαδός, Ερνέστ, 46
 ΛΔΓ (Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας), ιστοριογραφία, 104, 111, 113-114
 Λακάν, Ζακ, 124
 Λα Κάπρα, Ντομνίκ, 160-161
 Λαμαρτίνος, Αλφόνσος, 44
 Λάμπρεχτ, Καρλ, 50-54, 56-57, 58, 62, 64, 74
 Λέβι, Τζιοσέππε, 142, 143, 145-148
 Λε Γκοφ, 78, 80, 85, 89, 132, 137, 149
 Λένιν, Β. Ι., 110, 11, 192
 Λε Ρουά Λαντυρί, Εμμανυέλ, 66, 78, 79, 80, 84-87, 140-141, 166
 Λεφέβρ, Ζωρζ, 32, 116, 117, 170
 λογικός θετικισμός, 158
 Λυοτάτ, Ζακ-Φρανσουά, 167, 174, 191
- Μάλθους, Τόμας, 84
 «Μαξ Πλανκ», Ιστορικό Ινστιτούτο, 140, 141, 151
 Μαρκούζε, Χέρμπερτ, 191
 Μαξ, Καρλ, 22-23, 60-61, 62, 64, 65, 67, 73, 83, 93, 95, 97, 99, 108-111, 116-117, 119-121, 131, 157, 179, 187
 μαρξισμός, 15, 16, 18, 19, 21, 26, 32, 52-53, 88-89, 91, 95, 99, 104, 107-126, 130-131, 135, 136, 142-143, 146, 165, 179, 182, 191
 μαρξισμός-λενινισμός, 107, 110, 113, 134
 Ματιέ, Αλμπέρ, 116
 μικροϊστορία, 30, 132-155, 164, 182, 187-188
 Μισελέ, Ζυλ, 44, 46, 80, 117, 156
 Μνήμη (Ρωσία), 152
- Μόμμσεν, Τέοντορ, 161
 Μπασελά, Γκαστόν, 158
 Μπαχτίν, Μιχαήλ, 113
 Μπερκ, Έντμουντ, 43
 Μπίσμαρκ, 47, 52, 56
 Μπλαν, Λουί, 44
 Μπούρκχαρτ, Πάκομπ, 18, 20, 28, 156, 186
 Μπουρντιέ, Πωλ, 26, 103, 165
 Μπράουνινγκ, Κρίστοφερ, 152-155
 Μπρωντέλ, Φερνάν, 20, 78-81, 83-84, 89, 112, 135, 143
- ναζισμός, 87, 93-94, 234, 152-153, 172
 Ναπολέον, 40
 Νέα Οικονομική Ιστορία, 67-68, 130
 Νέα Πολιτισμική Ιστορία, 30, 31, 131, 175, 178, 180, 192
 Νέοι Ιστορικοί, ΗΠΑ, 18, 54, 55, 63-64
 νεοκαντιανή φιλοσοφία, 57, 60
 Νέος Ιστορισμός, 25, 139, 176
 Νεύτων, Ισαάκ, 21
 Νίτσε, Φρήντριχ, 18-19, 22-23, 28, 157, 186, 190
 Ντε Μαν, Πωλ, 132
 Ντερντά, Ζακ, 23-24, 29, 124, 132, 159, 160, 167, 173-174, 177, 191
 Ντιλτάν, Βίλελμ (Wilhelm Dilthey), 57-59
 Ντομπ, Μωρίς, 114-115
 Ντοστογιέφσκυ, Φιοντόρ, 186
 Ντρώζεν, Γιόχαν Γκούσταφ, 58, 59, 61, 76, 187
 Ντυμπύ, Ζωρζ, 78, 85, 89, 132, 136-137
 Ντυρκέμ, Εμίλ, 53, 54, 59, 64, 75
- Οξούφ, Μόνα, 88, 168, 169, 170
 Ολοκαύτωμα, 20, 29, 151-153

- Οντυσάεους, 126, 180
 Ορτέγκα υ Γκασέτ, Χοσέ, 46
 Ουγγρική ιστοριογραφία, 112-113

 Πάρσονς, Τάλκοτ, 16
 Πλάτων, 22
 Πολωνική ιστοριογραφία, 89, 112, 115, 185
 Προοδευτικοί Ιστορικοί, 54, 64
 Πρόοδος, η ιδέα της π., 17, 53, 64, 81, 120, 130, 135, 185, 192
 προφορική ιστορία, 103, 104, 150-152
 Πρωσία, 17, 40, 43
 πρωτοεκδομηχάνιση, 140-141

 ρητορική, 27, 160-161, 189
 Ρικάρντο, Ντέιβιντ, 67

 Σαρτιέ, Ροζέ, 27, 165
 Σαρτρ, Ζαν-Πωλ, 28
 σημειολογία, 83, 86, 113, 138, 139-140, 162, 164, 176
 Σιμιάν, Φρανσουά, 54, 64, 75
 Σκοτ, Τζόαν (Scott, Joan), 29, 172-175
 Σκωτική ηθική φιλοσοφία, 62
 Σμιθ, Άνταμ, 67
 Σμιτ, Καρλ, 186
 Σοβιετική ιστοριογραφία, 88-89, 110, 111, 113-114, 151, 152
 Σομπούλ, Αλμπέρ, 32, 116, 169
 Σουηδική ιστοριογραφία, 126
 Σουήζυ, Πωλ, 115
 Στάλιν, 111, 113, 151, 152
 Στόουν, Λώρενς, 91, 115, 129-133, 156, 176-177
 στρουκτουραλισμός, 121, 159
 Σωκράτης, 22, 23, 29, 109
 Σωσύρ, Φερντινάν ντε, 23, 159, 160, 167
 Ταιν, Ιππολύτ, 44, 108
 Τοκβίλ, Αλέξις ντε, 44, 156
 Τόμσον, Έντουαρντ Π., 21, 100, 102, 114, 115, 118-123, 136, 138, 171
 Τοπόλσκι, Πιέρζυ (Jerzy Topolski), 112
 Τόνιμπη, Άρνολντ, 187
 Τσεχοσλοβακική ιστοριογραφία, 113

 Φέβρ, Λυσιέν, 74-78, 81-83, 89
 Φεγεράμπεντ, Πωλ, 158
 φεμινισμός, 21, 29, 121-125, 173, 174
 Φίσερ, Φριτς, 93-94
 Φουκώ, Μισέλ, 28-29, 80, 124, 131, 145-146, 149, 159-160, 173-175, 191-192
 Φουκουγάμα, Φράνσις, 134, 178, 185
 Φρανκφούρτη, Σχολή της Φ., 28, 95, 99
 φύλο (gender), 19, 125, 131, 137, 173, 180, 183
 Φυρέ, Φρανσουά, 32, 88, 116, 168-170, 181

 Χάιντεγκερ, Μάρτιν, 28, 190
 Χάμπερμας, Γιούργκεν, 97, 168
 Χαντ, Λυν (Hunt Lynn), 32, 168-169, 172, 177
 Χαρτισμός, 171
 Χέγκελ, 42-43, 60-61, 62, 109, 156-157, 187
 Χέρτσεν, Αλεξάντερ, 186
 Χίλλ, Κρίστοφερ, 114, 117
 Χίλτον, Ρόντνεϊ, 114, 117, 123
 Χιουμ, Ντέιβιντ, 39
 Χοεντζόλερν, δυναστεία, 46, 56, 93
 Χόμπσμπανουμ, Έρικ, 114, 118
 Χόρχαϊμερ, Μαξ, 28, 95, 97, 99, 191
 Χουάιτ, Χέυντεν, 14, 23, 24, 29,

- 132, 143, 154, 156-157, 160, 182
 Χούμπολντ, Βίλελμ φον, 40
 Χρουτσώφ, Νικολάι, 112, 115
 ψυχανάλυση, 78, 84

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΓΚΕΟΡΓΚ ΓΚΕΡΣ *Η*
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ ΕΙΚΟΣΤΟ ΑΙΩΝΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗ-
ΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Μ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟ,
ΔΙΟΡΘΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΡΗΣΤΟ ΓΚΑΒΑ-
ΓΙΑ, ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΓΓΕΛΟ ΕΛΕΥ-
ΘΕΡΟ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΥΣ
ΘΟΔΩΡΟ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ ΚΑΙ ΠΑΝΤΕΛΗ ΡΟ-
ΔΟΠΟΥΛΟ ΣΕ ΔΥΟ ΧΙΛΙΑΔΕΣ ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΝΕΦΕ-
ΛΗ, ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 6, ΑΘΗΝΑ 106 80. ΤΗΛ.
3607744 - FAX 3623093

Αριθ. έκδ. 873